

XANIA 1990

Souvenir de Crète.

*Xarià - Άχρογναλιά της Καινούργιας Χώρας.
La Canée - La plage de Cenuria Cora.*

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

XANIA
1990

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 90

Ακούμε καθημερινά για την κρισιμότητα της δεκαετίας του 90 που ξεκίνησε. Την έχομε βαπτίσει καθοριστική και της έχομε φορτώσει την υποχρέωση να ξεπλύνει τα σωρευτικά μας λάθη, αλλά και να ανακάμψει τη συνολική μας καθοδική πορεία.

Διαπιστώσαμε «ξαφνικά» πόσο έχομε ασελγήσει στη φύση, ξεπερνώντας τα δρια ανοχής μας.

Ανακαλύψαμε «περίεργα» ότι ο αχαλίνωτος καταναλωτισμός μας διαστρεβλώνει ανεξέλεγκτα την όποια ορθολογική αναπτυξιακή μας προσπάθεια.

Τρομοκρατήθηκαμε «επιδεικτικά» από την εισβολή της ξένης κουλτούρας των ναρκωτικών, του Είτζ και του ατομικισμού.

Και μέσα στη παραξάλη του άγχους και της αγωνίας μας προσπαθούμε με τα ίδια τα όπλα της αυτούποταγής μας να βελτιώσουμε το δρόμο μας και να εξωραΐσουμε την εικόνα μας. Σχεδιάζομε το μοντέλο του μέλλοντος με νέες «καταστροφικές δημιουργίες», αναζητούμε νέα «σύγχρονα» καταναλωτικά αγαθά και επιδιώκουμε συνειδητά την αυτοαπομόνωσή μας.

Μήπως όμως αυτή την κρίσιμη πραγματικά περίοδο πρέπει να στραφούμε περισσότερο στο εσωτερικό του ανθρώπου και να ξαναανακαλύψουμε τη θεμελιακή και ανυπέρβλητη δύναμη των ηθικών αξιών της ύπαρξής μας αναγνωρίζοντας της ως αφετηρία και ορόσημο μας νέας πορείας;

Μήπως η συνολική κοινωνική κρίση δεν είναι τέποτα άλλο παρά η νομοτελειακή έκφραση της ηθικής μας κρίσης; Γι' αυτή τη δεκαετία της ηθικής ανάκαμψης ποιός θα μιλήσει; Δεν είναι υπερβολικό όμως να δεχτούμε ότι αυτό είναι τουλάχιστον και υπόθεση του καθενός μας χωριστά.

Μόνο έτσι μπορούμε ν' αρχίσουμε να αισιοδοξούμε.

Για ανθρώπινο μέλλον και δημιουργική εξέλιξη.

Ας το ευχηθούμε.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΚΗΣ
ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΧΑΝΙΩΝ

ΚΡΗΤΗ 2020

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΗΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

- Ποιά θα είναι η Κρήτη μετά από μια γενά, το 2020;
- Ποιά θέλουμε
- Ποιά δεν θέλουμε να είναι η Κρήτη;
- Ποιοι είναι οι παράγοντες που χτίζουν το μέλλον της Κρήτης;

Με ένα πλούσιο προβληματισμό άνοιξε στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης στις 3 και 4 Μαρτίου 1990 το πρόγραμμα «ΚΡΗΤΗ 2020». Όπως τόνισε στην εισήγησή του ο Γεν. Δικτής της ΟΑΚ κ. Αλέξ. Παπαδέρος, στόχος του προγράμματος, που θα κρατήσει 2-3 χρόνια με την οργάνωση συνεδρίων, σεμιναρίων και άλλων εκδηλώσεων, είναι να δημιουργήσουν κίνητρα για έρευνα, στοχασμός, διάλογος, διατύπωση σκέψεων και προτάσεων, «με ζητούμενο αυτό που πρέπει να πράξουμε τώρα, για να είναι το τότε σπάσιμο θέμα».

Τονιστήκε επίσης, για να μην υπάρξει οποιαδήποτε παρεξήγηση, «στη μέλλοντας για το δεκά μας μικρόκοσμοστην Κρήτη, θα μπορούμε να προσεγγίσουμε ασφαλέστερα το μακρόκοσμο, σε πανελλήνιο, πανευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο». «Ο κύριος που ζούμε είναι ένα ενιαίο, πολυδιάστατο, αλληλοεξαρτώμενο σύνολο. Οι συνθήκες της ζωής, η πραγματικότητα που βρίσκεται σε μια διαρκή κίνηση και αλλαγή, απαιτεί το διάλογο, οχι για μια αφορημένη μαντειακή μελλοντολογία, αλλά για τη συγκεκριμένη αντιμετώπιση των φλεγόντων προβλημάτων, κοινών για όλους τους ανθρώπους, με τις επιμέρους ιδιαιτερότητες».

Μπήκαμε στην τελευταία δεκαετία του αιώνα μας, ενώ η ανθρωπότητα βρίσκεται στον κυκλώνα μια πολύμορφης κρίσης, με ραγδαίες εξελίξεις και αλλαγές, σε συνθήκες δραματικών συγκρούσεων του παλιού με το καινούργιο. Κυριαρχεί ενας νέος, τρέπος πολιτικής σκέψης. Όλα μπαίνουν στο εργαστήριο της έρευνας και της κρειταξής, κάτω από το δεδομένα της ιστορίας πείρας και κάτω από το φως των επιστημονικοτεχνικών κατακτήσεων και της πληροφορικής. Η ιστορική πείρα, θετική και αρνητική ποίνη με νέα διάσταση, οικουμενική. Οι πολιτικοί θεσμοί σε ανατολή και δύση, που οδήγησαν σε δραματική δύναση τα κοινωνικά προβλήματα επιβίωσης, έρεσης κάμπτων κώματα διαμαρτυρίας και διεκδίκησης, αναίγουν ορίζοντες. Όλα δείχνουν πώς ο κύριος βαδίζει προς μια ποιοτικά νέα κατάσταση, με πρωταγωνιστή και στόχο τον παράγοντα ΑΝΘΡΩΠΟ.

Στις εξελίξεις αυτές, η Κρήτη, η Ελλάδα, είναι ένα μέρος του όλου.

Κι εμείς έχουμε καθήκον να συνειδητοποιήσουμε που πάμε, ποιές συγκυρίες αντιμετωπίζουμε, ποιούς κινδύνους, πώς θα βγούμε από τον κυκλώνα της κρίσης, πώς θα νοοκυρέψουμε το δεκά μας σπίτι.

«Την Κρήτη την έχει σημαδέψει ο Χριστός», είπε ο δεσπότης της ειρήνης Ειρήνειος.

Θα ήταν αυτό μια αχτίδα αισιοδοξίας, αν ταυτόχρονα την

Κρήτη δεν την είχαν σημαδέψει και τη σημαδέσουν πάντα οι αντίχριστοι. Μερικοί γνωστοί, άλλοι σύγνωστοι, σύρονται Στοχεύουν κατ' ευθείαν την φυσή της Κρήτης. Που είναι η παλικαριά, η λεβεντό το μεγαλειό της ιστορεκτής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πιών από την ανθροδέσμη, κρατούν σύνεργα ολέθρου. Γνωρίζουμε πολύ καλά και πληρώνουμε πολύ ακριβά τα έργα τους, σαράντα τόσα χρόνια. Κι ομως κλείνουμε τα μάτια. Ο Έγνιος Δίας γεννήθηκε στην Κρήτη. Και ήταν ενας καλός θεός για τους καλούς έγνιους, οχι ομως για τους εχθρούς. Ο κοινωνικός ιστός εχει υποστεί σοβαράτα ρήγματα. Κάποιος ομιλητής διερωτίζεται με σγωνία: Αν σήμερα συμβαίνουν αυτά και αυτά, σταν η γη μας πουλέται, οι άνθρωποι αλλοτριώνονται τι θα γίνει αύριο, μεθαύριο; Τι θα γίνει μετά το 1992; Θα υπάρχουμε το 2020;

Κι αν υπάρχουμε θα γνωρίζουμε μεταξύ μας; Ποιά γλώσσα θα μιλάμε; Η αγωνία που φτάνει στην υπερβολή για να υπογράμμισε τη σοβαρότητα των προβλημάτων που βρίσκονται μπροστά μας. Σε τέτοιες ώρες ο κάθε άνθρωπος τοποθετείται μπροστά στις ευθύνες του. Αν θέλει να παραμείνει ελεύθερος, περιθρανός άνθρωπος και οχι δούλος κάποιου αφέντη.

Γίνεται η αυθήτη που πάρχει να συνεχισθεί. Με αισιοδοξία και πίστη στις υγείες δυνάμεις του λαού μας. Να κεντρίσει την ευαισθησία μας. Νι αγκαλάσσει ιδιάτερα τη νεολαία. «Των μπροστινών πατήματα, των πιονών γιοφύρια», γνωματεύει ο λαός μας.

Σε πρώτο πλάνο πάντα η επιβίωση. Η αποτροπή του πυρηνικού κινδύνου, η εδραίωση της Ειρήνης, η εθνική μας αισιοδοξία. Η έξωση των αντίχριστων με τα σύνεργά τους που λέγονται βάσεις, που ναρκοβετούν το σώμα και την φυσή της Κρήτης. Την όποια ανάπτυξη και πρόδος.

Σε πρώτο πλάνο το περβάλλον. Η προστασία του από την καθημερινή υποβάθμηση και καταστροφή του, αποτελεί καθηκόν επιβίωσης.

Σε πρώτο πλάνο οι ανθρωπιστικές αξίες. Που ανοίγουν τους ορίζοντες της σκέψης και ανεβάζουν το μπό του ανθρώπου στο επίπεδο του χρέους. Η στράτευση στα ανθρωπιστικά ιδανικά που υποτάσσουν το εγώ στο ΕΜΕΙΣ, το ατομικό στο κοινό, το μερικό στο γενικό.

Ποιά θα είναι η Κρήτη μετά από μια γενά, το 2020, εξαρτώται από μας τους ίδιους. Από τον παράγοντα που κανεί πάντα και γράφει την ιστορία και λέγεται ΛΑΟΣ. Ο κρητικός λαός δεν αήκασε ποτέ τα χέρια στον οποίο δυνάστη. Στις όποιες δύσκολες ώρες. Αντίθετα. Πολέμησε πάντα και νίκησε.

Υπάρχει η υποδομή. Τα κεριάδα. Το θησαυροφυλάκιο της κρητικής λεβεντός. Ας στρατευθούμε, δεν υπάρχει εναλλακτική λύση. Όλοι, η νεολαία μπροστά. Δικό τους το σπίτι του 2020.

Για να είναι τα μελλούμενα πρεπούμενα.

Για μας, για όλο τον κόσμο.

ΚΡΗΤΗ

του Κωστή Φραγκούλη

'Αγριά πού 'ναι τα Σφακιά! ήμερη πού 'ναι η Στεία!
Ομορφη κι' ακατάδεχτη απού 'ναι όλη η Κρήτη!
Με τα καλά το Ρέθεμνος, τα τζεβαΐργια η Χώρα,
μέ τοσ' αρχοντιές τως τα Χανιά, τα ξόμπλια το Λασίθι,
γιαλό κι' αόρι καρπερή, καλόγαλη, αντρογέννα.
Από ψηλά νά τη θωρείς να τήνε 'ποθαμάζεις
και κάτω να την πορπατείς να μην την 'ποχορταίνεις!

— — —
Καράβι γοργοτάξιδο στη μέση του πελάγου,
με τοι καιρούς να πολεμά, με τ' αφρισμένο κύμα,
με τοι ρουφήχτρες του γιαλού, με τα στοιχειά τ' ανέμου.
Και μια ψηλά να σκώνεται, μια στα βαθειά να πηαίνει,
παντοτεινά τζη αψήφιστα τη θάλασσα να σκίζει,
ορθόπλωρη, απορσκύνητη, περήφανη, αντρειωμένη!
Και να δοξάζεις το Θεό - το μόνο που λογιάζει,
που ναύτη σε κατάσταινε σ' έτοιο γερό καράβι!

Από τη ποιητική του συλλογή: «ΤΑ ΔΙΦΟΡΑ» βιβλίο Β', σ. 17

- Ηράκλειο, 1988 -

ΕΝΑ ΧΑΜΟΓΕΛΟ ΤΗΝ ΩΡΑ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΑΡΤΑΚΗ
ΝΕΥΡΟΛΟΓΟΥ - ΨΥΧΙΑΤΡΟΥ

Οι άνδρες που ξεκίνησαν από τα βαθειά χαράματα από τα χωριά της Δυτικής Κισάμου, για να πολεμήσουν τους Γερμανούς στην περιοχή του Μάλεμε, σταμάτησαν για να ξεκουραστουν στην πηγή της Κουκουναράς στις στροφές των Πλακαλώνων, κάτω από τον ίσιο του αιωνόβιου πλατάνου. Θάτανε η ώρα 10 το πρωτ, οταν ξαφνικά ακούστηκε θρύψος αυτοκινήτων που κατέβαιναν στη πρώτη στροφή της Κουκουναράς. Κάποιος, φώναξε «Γερμανού» και αμέσως ολοι τινάχτηκαν πάνω και σαν αύλουροι δρασκέλισαν την απόκρημνη αλλά μικρή απόσταση που χωρίζει την πηγή με τον αμαξώτο δρόμο. Ο Μαραγκούδομανώλης μόλις που πρόβασε και πέρασε τον δρόμο. Επεις στο πάνω μέρος του και νταμπουρώθηκε δίπλα σε ενα μεγάλο σκήνο. Οι αλεξιπτωτιστές οταν αντιλήφθηκαν τους ενοπλους πολίτες, σταμάτησαν τα αυτοκίνητα και πετάχτηκαν δεξιά και αριστερά. Η μάχη είχε κιλλας αρχίσει. Ο Μαραγκούδομανώλης μόλις νταμπουρώθηκε άκουσε από τη άλλη μεριά του σκήνου ενα παράξενο θρύψο. Γύρισε τα μάτια του και με έκπληξη αντέκρυψε ενα Γερμανό να τον κυτάει με γουρλωμένα μάτια και αμήχανη έκφραση. Σταμάτησε ο νους του.

Για ενα - δύο δευτερόλεπτα δεν ήξερε τι να κάμει. Σκέφτηρε προς στιγμής να του επιτεθεί με το μαχαίρι του. Δεν ήταν ομως σωστή σκέψη γιατί οι σύντροφοι του Γερμανού που πολεμούσαν λιγο παραπέρα θα τον θέριζαν αμέσως με τα αυτόματά τους. Σκέφτηρε πάλι να τον πυροβολήσει με το μάλιχερ που κρατούσε. Μα σίγουρα, δεν θα πρόφθανε, γιατί μέχρι να στρέψει το μακρύκανο στόλο εναντίον του εχθρού, εκείνος θα τον γάζωνε στο άψε - οβύνε με το μικρό και εύχρηστο ταχυδόλο του. Η λύση ήταν μια και μόνο. Να τόβαξε στα πόδια. Μόλιστα, αυτό θα έκανε και διερωτίζηκε

πως δεν του πέρασε από τον νου τόση ώρα, που του φάνηκε ολόκληρος αιώνας. Με μικρά και προσεκτικά όλματα θα πήγαινε κοντά στους συμπολεμιστές του που λίγα μέτρα παραπάνω είχαν πάσσει θέσεις. Η φυγή ήτανε η λύση. Από που ομως θα τόσκαγε, ξανασκέφτηρε, που οι σφαίρες που σφύριζαν δαμανισμένες πάνω από το κορμί του δεν άφηναν ελεύθερο χώρο Και ο άλλος, αυτός ο νέος που κοίταζαν λίγο παρέκει, με τα φοβισμένα μάτια και το έκπληκτο πρόσωπο, τι να σκέφτοταν εκείνη την ώρα; Μα τι άλλο παρά πως θα ξέφευγε του χάρου που τον έβλεπε ολόρροθο μπροστά του, έτοιμος να του αρπάξει την ζωή. Και ήταν νέος ακόμα «σχεδόν παιδί». Μπορεί κιολας να φαντάστηκε τον εαυτό του μακριά από την μάχη, εκεί στην πατρίδα του, κοντά σε δικούς και φίλους, παρέα με το κορίτσι του να περπατούν κάτω από το φεγγαρόφωτο και να συζητούν τα σχέδια της ζωής των. Ήταν όλι αυτό το όνειρο μια φυγή από την θανάσιμη πραγματικότητα που ομως πέρασε και έφυσε σαν την αστραπή. Ο διπλανός του, με τα μεγάλα μουστάκια, την σκουλάτη πετούσα στο χεράλι και το αυστηρό και ρυπιδωμένο πρόσωπο, ήταν μια θανάσιμη απειλή που δεν επέτρεπε την παράταση ενός τέτοιου ονείρου. Πόσο θάθελε να τον ξαφανίσει, έστω και μόνο για να συνεχίσει το όνειρο του. Του άρεσε τόσο πολύ! Αν μπορούσε θα τόκανε μα ήτανε αδύνατο. Ξαφνικά, μια λάμψη φώτισε το νου του. Αναρωτήθηκε τι ζητούσε αυτός σε τούτο τον τόπο που βρίσκεται τόσο μακριά από την πατρίδα του. Ο τόπος αυτός ανήκε στον αντίπαλο του, που ήθελε οχι μόνο να του τον πάρει παρά και να τον σκοτώσει. Οχι δεν ήτανε σκοτό! Και αυτόματα μια κίνηση 'αρχίσε να διαγράφεται στο πρόσωπο του που πήγαινε να σχηματίσει κάποιο χαμόγελο. Αμέσως ομως πάγωσε

η έκφραση του αλλά ο δισταγμός δεν χράτησε για πολύ. Ενα πραγματικό χαμόγελο απέλαυνε στο πρόσωπο του που ήταν σαν νάλεγε στο γείτονα: γειά σου φίλε, πές μου γιατί να σκοτώθουμε εμείς οι δύο, τι μας χωρίζει; Άλληεια, σκέφτηκε ο Μαραγκουδομανώλης και ήταν έτοιμος να ανταποχριθεί στο χαμόγελο του εχθρού του. Έκείνη ομος την στιγμή ξαφνικά και αναπάντεχα εκόπαισε η μάχη. Το πολυβόλο που είχανε στήσει οι Γερμανοί λίγο πιο πάνω, στην κάτω μεριά του δρόμου σταμάτησε το καταραμένο χροτάλιομα του. Ο χειριστής του είχε σκοτώθει και το άψυχο κορμί του κατρακύλισε στην πλαγιά. Ευκαιρία είναι, σκέφτηκαν και οι δύο, να «διαλύσουμε την παρέα» και αμέσως εκτινάχθηκαν σαν ελατήρια καθένας προς την μεριά των συντρόφων του. Καλά τα χαμόγελα μα ποιός τα εμπιστεύεται τέτοιες ώρες. Ο Μαραγκουδομανώλης πίθανε από εγκεφαλικό σε μεγάλη ηλικία. Ο Γερμανός, άγνωστο τι απόγινε. Μπορεί να σκοτώθηκε και σε κείνη τη μάχη, που χράτησε πολύ ώρα ακόμα. Πάντως, οταν

θυμάμαι τις στολές των αλεξιπτωτιστών που είχαν αφήσει οι Γερμανοί στις στροφές της Κουκουναράς και ιδιαίτερα την στολή εκείνη που είχε μια τρύπα και αίματα στον τόπο της καρδιάς σκέπτομαι πως μπορεί να ήταν η δική του. Ισως ομως και να ζει ακόμα και νάναι ανάμεσα σ' αυτούς που από καιρό σε καιρό έρχονται και εναποθέτουν λουλούδια στους τάφους των συντρόφων τους, στο Γερμανικό Νεκροταφείο του Μάλεμε. Μπορεί ακόμα και το ίδιο το χαμόγελο την ώρα της μάχης να μην υπήρξε. Είναι αλήθεια ότι τον Μαραγκουδομανώλη δεν τον ρώτησα ποτέ γι' αυτή την ιστορία. Φοβόμουν μη μου την διαψεύσει! Την άκουνα ομως αρχετές φορές να την διηγούνται άλλοι. Άλλα ας πούμε πως είναι ψέμα. Μα τότε από ποιές υποσυνεδήτες επιθυμίες ξεπήδησε στη φαντασία των απλών ανθρώπων ενα τέτοιο χαμόγελο. Μια είναι η δική μου εξήγηση. Όλοι οι ανθρώποι όποιοι και νάναι κι οπου κι αν βρίσκονται επιθυμούν το γέλιο και την χαρά της ζωής και μισούν τον πόλεμο. Όλοι θέλουν την Ειρήνη.

ΗΡΩΕΣ ΚΑΙ ΗΡΩΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Κ. ΧΡΥΣΟΥΛΑΚΗ - ΠΑΤΕΡΟΥ

Υπάρχουν πολλές στιγμές ασύγκριτου ηρωισμού στα κατοχικά χρόνια όπως τα ζήσαμε με τους Γερμανούς, που προκαλούν τον θαυμασμό και την παγκόσμια αναγνώριση. Είναι αυτές οι στιγμές που αφήνουν πολλά ερωτηματικά και σκέψεις και γεννούν ελπίδες γι' αυτόν τον πανάρχαιο διξασμένο τόπο που είναι ταυμένος να πρωτοστατεί στην υπέρτατη θυσία για την αματοβαμμένη, την Αγια γη που πατούμε, την Κρήτη μας.

Γιρίζομε πίσω στον Σεπτέμβρη του 1944. Είναι παραμονή της γιορτής του Τιμίου Σταυρού. Η εκκλησία θα γιορτάσει κι ας είναι πληγωμένη και μαζί της οι χωριανοί, που από το υστέρημά τους, θα ετοιμάσουν άρτους και θα φέρουν τα τασιμάρικα σφακτά έτοιμα στον εσπερινό, στην ομορφη εκκλησία μας, όπως γίνεται κάθε χρόνο. Είναι κλειστές οι καρδιές και σκοτεινές οι σκέψεις και μόνο μια ελπίδα φτερουγίζει κι αναθαρρέει που φθάνει από μέρες με την είδηση, πως αυτός ο πόλεμος τελειώνει κι οι Γερμανοί θα φύγουν από μέρα σε μέρα. Είναι πρωΐ ακόμη κι η μέρα φαίνεται σκοτεινή.

Τα απίστα σκεπασμένα στην ομίχλη. Ετοιμάζεται μπόρα. Εκείνη την ίδια μέρα σε μια μακρινή μαδαρίτικη τοποθεσία ψηλά από το χωριό στα «πρινολάκκουδα» μια συντροφιά από λεβέντες Λασκαριώτες που ζουν εκεί σχεδόν μόνιμα, γιατί είναι θέση βοσκοτόπων με τα κουράδια τους, ασκούνται στην ακοποβολή, μια ευχάριστη και πανάρχαιη απασχόληση, που αναπτερώνει το ηθικό των σκλαβωμένων και δίνει ασφάλεια και αυτοπεποίθηση στα κορμιά που κρατούν και χειρίζονται τα ογλα. Είναι ο Σταύρος Καπριδάκης, ο Γιώργης και Σήφης Καυκαλάς, ο Σήφης Ριτζάκης και Στέλιος Οικονομάκης. Είναι πατατότοπος σ' αυτό το μέρος, γι' αυτό ψήνουν πατάτες στην ανθρακιά και γευματίζουν.

Οι σφαίρες δεν ακούγονται από το χωριό που έχει την έδρα του ο λόχος των Γερμανών. Είναι ελεύθεροι σαν τ' αγριοπούλια που κάθονται στα κλαδιά των πρίνων και πετούν τρομαγμένα, μόνο από τις σφαίρες των πάνοπλων βοσκών.

Ολόκληρα κιβώτια οπλισμού έχουν αρπάξει σε κάποια ευκαιρία που τα είχαν αφήσει στο υπαίθριον οι Γερμανοί. Εχουν οσες σφαίρες θέλουν ν' ασκούνται στη σκοποβολή. Είναι άρεστοι ακοπευτές, μα μέσα σ' ολούς ξεχωρίζει ο νεότερος. Αυτός είναι ο Σταύρος Καπριδάκης.

Ο Σταύρος είναι αμούστακο σχεδόν παλικάρι μόλις 18 χρονών. Είναι ψηλός λιγνός με γκριζογάλανα μά-

πα και σκούρα ξανθά μαλλιά. Είναι γρήγορος στο περπάτημα και πετά με τα φτερά που δίνει η ηλικία του εφήβου.

Ο Σταύρος Καπριδάκης στρατιώτης

Η συντροφιά των ελεύθερων βοσκών θρέφει όνειρα για την εξόντωση των Γερμανών και κάνει πολλά σχέδια. Σ' αυτό το μαδαρότοπο δεν υπάρχει σκλαβιά. Στις όμορφες ελεύθερες ώρες των δεν ακούγονται παρά τα κουδούνια των αιγαποριθάτων.

Η μέρα προχωρεί, μα είναι σκοτεινή και με βαρεά ομίχλη. Κάποια σπυγή οι κατώκες του Σταύρου θ' αλλάζουν τοποθεσία και θα φθάσουν στη «Στάζο» ν' αναζητήσουν νερό μετά τη βροκή από το λίγο χόρτο, που τουμπούν πέρα - δώθε στα ρίζα των θάμνων. Ο Σταύρος τ' ακολουθεί.

Στη «Στάζο» και στη θέση «Πρινολάκκουδα», υπάρχει στέρνα με νερό και κούρτα κτισμένη με μεγάλες πέτρες, σε υψός σχεδόν ενός μέτρου. Στην είσοδο είναι κλαδιά από κατασπρίνια² που κλίνουν τα ζώα σταν συγκεντρωθουν για το άρμεγμα. Οι κατώκες τρέχουν και βάζουν τα μουσούδια τους στα ξύλινα πελεκητά σκαφίδια κι ο Σταύρος θα σύρει νερό να τα γεμίσει για να πιούν. Κουρασμένος μετά σπως είναι θ' αναζητήσει λίγη έσκοψη κάτω από ενα μεγάλο πρίνο αγκαλιασμένο με κισσούς που παρέχει ασφάλεια για τη βροχή. Το κρύο είναι δυνατό και θ' αναγκασθεί ν' ανάψει φωτιά να καθήσει κοντά να ζεσταθεί.

Το τοπίο είναι σκοτεινό και ψυλοβράχει. Εχει βάλει ορθίο το οπλό του που ακουμπά στον τοίχο της κούρτας. Είναι γερμανικό κι έχει μέσα πέντε σφαίρες και μια στη θαλάμη. Στη μέση φορεί φυσεκλίκι με εκατόν δέκα σφαίρες. Κάποια σπυγή ακούει από ψηλότερα, από τη θέση «Χαλάρα» μια φωνή. Είναι φωνή του φίλου του Πάουλου Οικονομάκη, που τον ειδοποιεί βλέποντας τους Γερμανούς:

«Σταυρή, οι τράοι κατεβαίνουν!» Ήταν αληγορικό και σήμαινε, οι Γερμανοί έρχονται. Διαστυχώς σπως ήταν κουρασμένος και ζαλισμένος, δεν επιστές το σύνθημα, παρά του οι στην συντροφιά τους, τράους έλεγαν τους Γερμανούς. Ετοι έμεινε κοντά στη φωτά κι η ζεστασιά της κι η προστασία του πρίνου από την ψυλή βροχή και την βαρεά υγρασία της ομίχλης, τον αποκοινώσαν. Στα πόδια του βρισκόταν κουλουριασμένο το σκυλάκι του.

Σε λίγο ενα γαύγιμα του σκύλου τον ξύπνησε και τότε είδε σε απόσταση 50 περίπου μέτρων μια φάλαγγα κατ' άντρα (τα λόγια είναι δεκά του) να προχωρεί προς το μέρος του.

Τον είχαν ιδεί καθώς και το οπλό που είχε ακουμπισμένο στον τοίχο της κούρτας, ορθίο. Οι Γερμανοί ήσαν 16. Στην αρχή τους πέρασε για Εγγλέζους. Οταν ομως προχώρησαν ακόμα λίγο και σε απόσταση μόνο 20 μέτρων, είδε τα καπέλα τους με το γερμανικό σήμα.

Αστραπαιώς άρπαξε το όπλο του και πυροβόλησε. Οι Γερμανοί πέσανε αμέως κάτω. Ο Σταύρος έρριξε και τις 5 σφαίρες κι αυτοί δεν είχαν αναστκωθεί αλλά περίμεναν. Ομως με τον κρότο της τελευταίας σφαίρας άκουσε το παράγγελμα από τον πρώτο της φάλαγγας που κρατούσε οπλοπολιθόλο και είχε αναστκωθεί λίγο. Heraus! feu! (έξω, φωτιά).

Αμέως ερρίξε τη σφαίρα που είχε στη θαλάμη και τον άφησε νεκρό. Επήλθε μια μικρή σύγχυση σπως δηγείται σήμερα ο Σταύρος κι αυτός γρήγορος σαν αλιούρος σπως ήταν, μ' ενα πήδημα πετάχτηκε μέσα στην κούρτα κι αυτό ήταν η σωτηρία του. Αμέως γέμισε το οπλό του προφυλαγμένος από το βαρύ πέτρινο μαντρότοιχο κι άρχισε να ρίχνει. Ήταν αποφασισμένος πως δεν θα σωθεί κι ήθελε να πληρώσει σα ήταν δυνατό, πιο ακρβή τη ζωή του. Είχε εξαντλήσει τις περισσότερες σφαίρες κι ενώ οι Γερμανοί έβαζαν με το οπλοπολιθόλο κι είχαν γίνει στάχτη τα πορόκλαδα της κούρτας, τους αντελήφθη σε κά-

ποια σπυγή να υποχωρούν κυκλικά. Η μέρα βοηθόδος με την ομίχλη της να φύγει από κάποιο σημείο, αλλά οι Γερμανοί ήσαν ακόμη κοντά του. Οι σφαίρες κόντευαν να του τελεώσουν. Επακολούθησαν στημές απερίγραπτης σπως λέει αγωνίας, όταν τους αντελήφθη να υποχωρούν απομακρυνόμενοι λίγο. Με την τάλη που τον διέκρινε πήδησε τότε από το πιο μέρος της κούρτας και έρποντας μέσα από τους θάμνους, απομακρύνθηκε. Κατάφερε με το νύχταρια να βρεθεί κοντά στον Βατέ και να ξημερώθει με δυνατή βροχή, κάτω από ενα δέντρο. Εκεί παρ' ολίγο να ξανακινδυνεύσει, γιατί γύρω σ' αυτή την περιοχή περίμεναν άλλοι Γερμανοί να παραλάβουν αυτούς που θα επεστρέφαν, μετά την αποτυχημένη επιχείρηση.

Ολη την νύχτα εκείνη ο νεκρός λοχαγός παρέμεινε στον τόπο που σκοτώθηκε με μόνη συντροφιά το σκυλάκι του. Η μαρτυρία προήλθε από τον τολμηρό Ασκυριώτη Παύλο Οικονομάκη, που βλέποντας από ψηλότερα που βρέθηκε στον τόπο της συμπλοκής στις οι Γερμανοί έφυγαν, πλησίασε και πήρε από τον σκοτωμένο, το οπλοπολιθόλο που είχε πέσει δίπλα του.

Η τοποθεσία του Βατέ βοηθόδος τον Σταύρο να διασωθεί αυτή την φορά ευκολότερα, γιατί ο τόπος ήταν ανάμαλος και με πολύ ευκολία μπορούσε να κρυφτεί. Επικοινώνησε αμέσως με δικούς του και ειδοποιήθηκε το χωριό, για να φύγουν οι άντρες να μην υποστούν αντιποίνα.

Αξέχαστη μαύρη μέρα! Ήταν σαν να είχαν ανοίξει οι καταρράχτες τ' ουρανού. Από τους χωριανούς ολοι οι αντρες και πολλές νέες γυναίκες τράβηξαν προς τις μαδάρες κι έφτασαν με φοβερό κρύο και βροχή σι πολλοί, ως τη Νάτο. Εκεί άναψαν φωτιά να στεγνώσουν και να περάσουν την τραγική εκείνη νύχτα. Εμείς οι λόγοι που μείναμε περάσαμε τη νύχτα μας με αλλεπάλληλες συζητήσεις και σχέδια. Είμαστε καθομένοι κοντά σε μια μεγάλη θερμάστρα με ξύλα που έδινε δυνατή φωτά, γιατί ο καιρός δεν έμοιαζε με φθινοπώρο, παρά με βαρύ χειμώνα. Η βροχή δεν σταματούσε ούτε σπυγή. Εκεί προβληματισμένοι, τρέμαμε και περιμέναμε τα γνωστά αντίποινα.

Μέσα στα πολλά σχέδια σωτηρίας του χωριού που κάναμε, αποφασίσαμε στο τέλος να παρουσιαστούμε στην κομμανταντούς και να εκφράσουμε την βαθειά μας λύπη και να βεβαιώσουμε πως ο υπεύθυνος του φονικού, δεν είχε καμιά σχέση και κατά κανένα τρόπο δεν εξέφραζε την θέση των χωριανών.

Ήταν τρελλός από μικρός και θα λέγαμε ακόμη πως ολοι τώρα οι χωριανοί πήγαιναν προς αναζήτηση του και θα τον έφεραν να τον παραδώσουν, να υποστεί την ανάλογη τιμωρία.

Ωτσόσι για να είμαστε περισσότερο οξιοπιστοί, είπαμε να βάλουμε φωτιά και να κάψουμε ενα παράσπιτο που είχε κοντά στην κατοικία του ο Σταύρος και έβαζε τα ζώα του, σαν απόδειξη της αποδοκιμασίας μας για την πράξη του, με τη δήλωση, πως καίγεται από τους χωριανούς ως και το σπίτι του.

Ξημερώματα της εορτής του Τιμίου Σταυρού 14 του Σεπτέμβρη, από το παλιό σπίτι στις Καρές, έβγαινε ενας ολόμαυρος πυκνός καπνός από τα βρεμένα όχυρα, που καίγονταν κι ήσαν εκεί φυλαγμένα για τροφή των ζώων. Στο χωριό επικρατούσε μια παράξενη νεκρική ησυχία. Την συντησμένη ώρα δύσαμε το συσσίτιο που δίναμε κάθε μέρα του Ε.Ε.Σ. από γάλα σκόνη και φαγητό, μια νερόσουπα με λίγα

Φωτογραφία Συσστίου

οσπριά μέσα και λίγες σταγόνες λάδι.

Οταν τελειώσαμε παρουσιαστήκαμε μια επιτροπή στον αναπληρωτή του σκοτωμένου λοχαγού και του αναφέραμε όσα είχαμε σχεδόνασι. Η ενέργεια μας κυρίως απέβλεπε στο να καταλάβομε τις διαθέσεις των Γερμανών και μήπως η φαινομενική πρεμιά της πρώτης μέρας, προμηνύοντας εκτελέσεις και καταστροφές και ήταν δόλια για να συγκεντρωθούν πάλι όλοι οι άντρες και τότε να δράσουν όπως τους είχαμε συνθίσει. Αυτος που μας δέχτηκε δεν φάντηκε μεν εχθρός αλλά η ψυχρότητα του και το παγέρο του βλέμμα που έδειχνε το ενδόμυχο μίσος του, μας έκανε να φύγουμε από κεί και να γυρίσουμε χωρίς ελπίδα. Χωρίς καθυστέρηση στέλλαμε μ' ενα μεγάλο παιδί προφορικό μήνυμα να μη γυρίσει κανείς πιο στο χωρίο, παρά να μείνουν στην Μαδάρα που ήσαν, ώστε να φανεί καλύτερα το πράγμα.

Δεν νομίζω να υπήρχε άνθρωπος εκείνη τη μέρα, που να μην άφησε την προστασία του τόπου στη δύναμη και τη βοήθεια του Θεού.

Εν τω μεταξύ το παρδοσίτο του Σταύρου κατέγνων, κι οι μαύρες τουλίπες του καπνού έφευγαν ψηλά κι αντάμωναν τη θαυμόπλατη ομίχλη, που είχε τυλίξει ολοκληρωτικά το λεκανοπέδιο.

Η αναμονή ήταν βασανιστική και μας είχε εξουθενώσει. Σε κάθε θόρυβο από αυτοκίνητο μόλις και νύχτωσε, σταματούσε η αναπνοή μας. Ερχονται να σκοτώσουν και να κάψουν το χωρίο; Ιωάς.

Περιμέναμε κι η προσδοκία γινόταν αγωνία που τριπούσε την καρδιά μας. Η νύχτα προχωρούσε παγωμένη βασανιστική, χωρίς έλεος. Τι συμφορά ήταν αυτή, τότε που είχαν αρχίσει να φεύγουν οι Γερμανοί από όλα μέρη, την τελευταία ώρα οπως λέμε, να γίνει αυτό το φονικό!

Ο σκοτωμένος λοχαγός *Rudi*¹, θα πρέπει να πούμε για την ιστορική αλήθεια, είχε συμπεριφερθεί άφογα στο χωρίο. Εφαίνετο πονόψυχος άνθρωπος κι ο ίδιος είχε μεταφέρει δυο φορές παιδιά που είχαν πέσει σε φωτά κι είχαν πάθει σοβαρά εγκαύματα, στα Χανιά σε γιατρούς, με το αυτοκίνητο του έλλειψε τότε, μεταφορικού μέσου. Επέβλεπε πολλές φορές το συσ-

σίτιο και προσφερεί γάλα και τρόφιμα, σταν διεπίστωνε πως δεν είχαμε τίποτα. Εφαίνεται στην ελάττευση την οικογένεια του, τα παιδιά του, γιατί πολύ συχνά έδειχνε τη φωτογραφία τους. Η αυμόνοια του προς εμάς, ίσως να είχε σχέση και με τη σκέψη πως κι η δυκή του οικογένεια θα υπέφερε και θα είχε τ' ανύλογα προβλήματα και με τη δυκή μας περίπτωση. Ήξερε πολλά Ελληνικά και φανέρωνε την αντιπάθεια του για τον πόλεμο. Πολλοί Γερμανοί τη περίοδο εκείνη είχαν κάνει στροφή και φανέρωναν κατά κάποιο τρόπο, τα αισθήματά τους. Ήταν ενήμεροι από και και πέρα, για το δάσκοπον των επιχειρήσεων και φανότανε κατά κάποιο τρόπο απογοητευμένοι και απελπισμένοι. Ιδιαίτερα οι Αυστριακοί δεν είχαν λόγο να είναι ιδιαίτερα ενθουσιασμένοι.

Την επόμενη μέρα 15 Σεπτεμβρίου, εσφρή του Αγίου Νικήτα, ο καιρός εξακολουθούσε ο ίδιος βροχερός και με τοσυχτέρο κρύο. Πικνή ομίχλη τύλιγε την Μαδάρες και το κρύο ήταν πολύ αισθητό, ομως οι άνθρωποι έμεναν εκεί προστατευμένοι από τα αιωνόβια δέντρα και τα απάνεμα μέρη των βράχων.

Είχαν περάσει 3 βράδια και ξημερώματα της 16ης Σεπτεμβρίου φάντηκε μια ατέλειωτη φάλαγγα αυτοκινήτων, γεμάτα στρατό, που πρόβαιναν από το Ξυλόδεμα.

Κι εμείς στο χωρίο κι οσοι είχαν φύγει και τα έβλεπαν από τα ψηλώματα που φύλαγαν για να παρακολουθούν τις κινήσεις των Γερμανών, πιστέψαμε πως έφθασε η ώρα να προβούν σε αντιποίνα έστω και με κείνους τους ελάχιστους, κυρίως ηλικιωμένους, που είχαν μείνει στο Ασκύφου.

Η σειρά των αυτοκινήτων μας φάντηκε ατέλειωτη και κάποια στιγμή σταμάτησε στην Kommandantur. Οι στρατιώτες πετάχτηκαν από τ' αυτοκίνητα και περικύκλωσαν την συνοικία του Πετρέ, οπου είχαν τις εγκαταστάσεις τους. Αμέσως φάντηκε στην Ερλωναν τα πάντα και φόρτωναν τα μεγάλα αυτοκίνητα.

Μερικές γυναικες έθαρρεψαν και πλησίασαν και τότε τους έδωσαν να καταλάβουν πως φεύγουν.

Οταν το μάθαμε και είδαμε αυτά που συνέβαιναν δεν πιστεύαμε τα μάτια μας. Μέχρι το μεσημέρι κα-

θόμαστε μέσα και περιμένομε. Φοβούμαστε μην είναι τέχνασμα και ξαναγυρίσουν.

Ομως ήρθε μήνυμα από τα Χανιά που λάβαμε με ειδικό αγγελιοφόρο που μας έδεινε την πληροφορία ότι φύγανε στ' αλήθεια κατόπιν διαταγής και ήταν αυτό το τέλος.

Το βραδάκι ενήμεροι και οι άντρες κατέβαιναν από τις μαδαρόστρατες κουρασμένοι και ταλαιπωρημένοι, αλλά γελαστοί και χαρούμενοι στη σκέψη πώς ο Θεός βοήθησε να σωθεί το ομορφό και ιστορικό Ασκύφου, από τις τραγικές καταστροφές που πέρασαν η Ξακουστή Χώρα των Σφακίων και το λεβεντοχώρι ο Καλλικράτης.

Ο Σταύρος αυτό το ξεχωριστό παλλικάρι συνέχισε την δράση του στην Παναγιά των Κεραμειών. Εκεί ενταγμένος στον 8ο λόχο υπό τον αείμνηστο λοχαγό Προκόπη Μπολιώτη από την Ασφένδου, στις 12-14 Νοεμβρίου του 1944 σαν αρχιφύλακας δμελούς φυλακίου, στη θέση «Κλεφτοπέραμα», αντιμετώπισε μαχόμενος δύλοχια, Γερμανών βαρειά οπλισμένων μόνο με 3 άλλους μαχητές, οι οι Σφακιανοί.

Σ' αυτή τη μάχη ετραυματίστηκε ο ένας ο Θεόδωρος Βίγλης από την Αγία Ρουμέλη και οι άλλοι δύο σκοτώθηκαν. Αυτοί ήσαν: Ο Σήφης Μανούσακας από την Νίμπρο και ο Μανούσος Μανουσέλης από τον Καλλικράτη. Ο Σταύρος ετραυματίστηκε από οβίδα πυροβολικού στη λεκάνη και επαύθε αναπνοία για την οποία συνταξιοδοτείται. Ο ίδιος είχε μεταφέρει δύο φορές

με 4 ζώα 20 κιβώτια φυσίγγια και χειροβομβίδες από την Λασκύφου, απαραίτητα πυρομαχικά για την μάχη εκείνη.

Μετά την μάχη των Κεραμειών πήγε στον Βαφέ και έλαβε μέρος και στις εκεί πολεμικές επιχειρήσεις. Άλλα η δραστηριότητα του δεν σταμάτησε και μετά τη μάχη εκείνη. Εμεινε μονίμως στην Έθνική Αντίσταση μέχρις ότου η Κρήτη έμεινε τελείως ελεύθερη από τους κατακτητές.

Σημερα ο Σταύρος οπως και παλιά μένει στα Ασκύφου, και χαίρει μεγάλης εκτίμησης από όλη την επαρχία.

Εχει δυο γιους αξιωματικούς που κι αυτοί με τη σειρά τους τιμούν τον πατέρα τους και τον τόπο τους. Εύχεται κι εκείνος οπως οι οι μας να μην βρεθούμε ποτέ πια στη κατάσταση που ζήσαμε στα χρόνια εκείνα.

Να επικρατήσει για όλο τον κόσμο η πολυπόθητη ειρήνη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

Κούρτα - μάντρα

Κατοσπρίνα: Καρχετικοί μαρού πρίνοι

1 - με εντολή της Νομαρχίας στην επιτροπή λακόν ουσοτίνων επέπεις ήταν ο εκδότης δικαιητής της Ortskommandantur

2. Κατά πληροφορίες Ασκυνικών που παρεκρέθησαν στην Βρύση Αποκορώνου που μετεφέρθη ο νεκρός λοχαγός, υπήρχαν και 3-4 ακόμη σκοτιώμενοι ή βαρειά τραυματισμένοι. Οι Γερμανοί όμως δεν θέμαναν κανένα να πλησιάσει για να υπάρχουν ακριβείς πληροφορίες.

Ο Σταύρος όπως είναι σήμερα

ΚΑΚΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΧΙΤΛΕΡΙΚΩΝ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

ΕΥΤΥΧΗ ΜΑΛΕΦΑΚΗ

Υστέρα από την επική μάχη, που από την Κρήτη πήρε το όνομα «Μάχη της Κρήτης», οι ναζί επιδρομείς έγιναν κύριοι του νησιού. Οι τελευταίοι Βρετανοί στρατιώτες αποχώρησαν από τις ακτές των Σφακίων το βράδυ της 31 Μαΐου προς την 1 Ιουνίου 1941. Ο Γερμανός αντιπονταγματάρχης Βίττεμαν γράφει στο βιβλίο του «Η Κρήτη, η νήσος του αινίγματος». «Με την 1 Ιουνίου είναι πάλι ειρήνη εις την Κρήτην. Ετελείωσεν επίσης και ο από ενέδρας αγώνις εις τον οποίον υπεκίνησεν μια κακόκλωσσος εχθρική προπαγάνδα αυτούς τους φανατικούς λάτρας της ελευθερίας. Αι ομάδαι ελευθέρων σκοπευτών διαλύονται και οι ολίγοι που δεν θέλουν ακόμη να αναγνωρίσουν την απόφασιν της μοίρας αποσύρονται εις τα απρόσιτα κρησφύγεται των Λευκών Ορέων και απέχουν κάθε εχθρικής δράσεως».

Οι εκδικητικοί ναζί, αφού αποθέωσαν στη χώρα των την εκδίκηση προς τους αντιφρονούντας συμπατριώτες των, επέπεισαν αμέσως μετά την κατάληψη της Κρήτης και κατά των αντιπάλων των Κρητικών και διέπραξαν κακουργήματα.. μπροστά στα οποία η ανθρωπότητα φρικιά και ωχριά Με τόση βαναυσότητα και απανθρωπία εκτέλεσαν τα εγκλήματα, ώστε ο Τσώρτλ έγραψε στα απομνημονεύματα του. «Βάρβαρα αντίονα διεπράττοντο κατά αθώων και γενναιών χωρικών, οι οποίοι ετυφεκίζοντο κατά εικοσάδες και τριακοντάδες.

Γι' αυτό ακριβώς το λόγο επρότεινα τρία χρονια αργότερα κατά το 1944, στο ανώτατο πολεμικό συμβούλιο, σπώς τα κατά τόπους διαπραχθέντα εγκλήματα πολέμου κριθούν επιτοπίως και οι κατηγορούμενοι να σταλούν και να δικαστούν στους τόπους που διέπραξαν τα εγκλήματα πολέμου. Η αρχή αυτή έγινε δεκτή και μερικά από τα μεγάλα χρέη επληρώθησαν».

Οι τυφεκισμοί των Κρητικών έγινε η αιτία να συγκροτηθούν τα δικοστήρια εγκληματών πολέμου και ορισμένοι ναζί να πληρώσουν τα επιχείρια της αγριότητας των. Η Κρήτη μπήκε στο στόχαστρο των Γερμανικών οπλών πριν ακόμη καταληφθεί. Θα προσπαθήσουμε να επισημάνουμε τις λεπλασίες, καταστροφές, εκτελέσεις πολιτών κατά τη διάρκεια της κατοχής οσο βέβαια μας το επιτρέπουν οι σελίδες του Λευκώματος του Δημού Χανίων. Θα το επισημάνουμε κατά νομούς και οχι κατά περιόδους, που δημιουργούν σύγχυση.

Ο Νομός Χανίων δεν κατέχει μόνο την άκρη του νησιού, αλλά κατέχει και το ρεκόρ των εκτελέσεων και καταστροφών, οπότε είμεθα δικαιολογημένοι να αρχίσουμε από αυτόν.

Η πρωτεύουσα του νομού, τα Χανιά, κατά την διάρκεια των μαχών έγινε στόχος της Λουφτβάφε και βομβαρδίστηκε τόσο σκληρά, ώστε ο Γκέρικες αναγκάστηκε να γράψει μετά την κατάληψη «Πόλιν είναι ολίγον τι υπερβολικόν να την ονομάζει κανείς τώρα. Μάλλον θα εταιρίαζε σωρός ερειπίων...».

Μαίνονταν ακόμη οι μάχες στο Μάλεμε, οταν οι Γερμανοί έλαβαν το τηλεγράφημα, που δεν έγινε γνωστή η προέλευση του και που ανέφερε ότι οι Αγγλοί αποβίβασαν στρατεύματα στην Παλαιοχώρα και κατευθύνονταν προς το Μάλεμε. Οι Γερμανοί κατέτιναν εσπευσμένα το συγκρότημα του Ταγματάρχη. Σέπτε και έσπειδαν προς την Παλαιοχώρα. Ο Βίττεμαν γράφει:

«Η επι της οδού προς την Κάντανον διατεθείσα μαχητική ομάδα μηχανικού με ενισχύσεις αντιπαρματικών και μοτοσικλετιστών πρωθείται μέχρι Παλαιοχώρας. Λιμενίσκου της νότιας ακτής. Διεξήγαγον σκληροτάτους αγώνας ως επι το πλείστον με ομάδας αποθηριωμένων ελευθέρων σκοπευτών».

Στον Κακόπιετρο συνέλαβαν την 23-5-1941, 6 γυναικείς, τις οποίες εκτέλεσαν. Μεταξύ αυτών ήταν η 80χρονη η Αγγ. Λουφαρδάκη, οι δύο κόρες της, Ιωάννα και Ελευθερία και η εγγονή της, ενός χρόνου. Στο ίδιο χωριό εξ αιτίας της δράσης των ανταρτών εκτέλεσαν την 28-8-1944, 28 άτομα, τα περισσότερα κατά την ώρα του υπνου. Το Γιώργ. Περάκη, προεδρο της κοινότητας, εκτέλεσαν, ενώ πήγαινε να τους προσπαντήσει. Κακούργημα που συντρίβει και συνταράσσει είναι και η εκτέλεση των τεσσάρων αδελφών Μανώλη, Σπύρου, Τάσου και Χαραλάμπου Δεσποτάκη στο Δημόσιο δρόμο.

Εξακολούθησαν μετά το έγκλημα να απαιτούν από τη μάνα τους να τους περιποιείτε. Η Μαλανδράκη ήταν η μόνη που διασώθηκε από την εκτέλεση των 6 γυναικών της 23-5-1941. Έγινε τώρα μάρτυρας μιας σκηνής ασύλληπτης σε σπαραγμό και οδύνη. Οι Γερμανοί τραυμάτισαν στην κοιλιακή χώρα το 12χρονο γιο της, Αναστάσιο. Εσπεισες ο άτυχος με χυμένα τα σπλάχνα στο σπίτι του και ζήτησε βοήθεια από τη μητέρα του. Οι Γερμανοί μπήκαν στο σπίτι, έδιωξαν τη μητέρα και το φωτογράφησαν.

Το συγκρότημα Σέπτε συνέχισε την πορεία του. Κατά τις μάχες που διεξήγαγε στα Φλώρια έχασε 17 στρατιώτες. Επιπρόληπτα τότε το χωρίο. Το επιπρόληπτα για δεύτερη φορά και σκότωσαν 14 ηλικιαμένους την 15-8-44, στα αντάρτες του Ε.Λ.Α.Σ. εκαφάν την 4-8-44, 7 Γερμανικά αυτοκίνητα και σκότωσαν 6 στρατιώτες στη τοποθεσία Αναβός.

Οι Γερμανοί κατελαβαν την Κάντανο την 25-5-1941, ύστερα από τις μάχες των Φλωρίων, του Ανάβου και του Φαραγγιού Καντάνου προς τους ελεύθερους σκοπευτές Σελίνου και Κισάμου. Εκαφάν ολα τα δημόσια της κτίρια και σκότωσαν στους κήπους και στους δρόμους της οδούς συνάντησαν. Επέστρεψαν την 3-6-41 και με επικεφαλής το λοχαγό Νίμπερ την αποτέφρωσαν. Εστησαν τρεις επιγραφές κατά διαφορες χρονικές περιόδους, που κάθε νεώτερη ανέφερε σε ηπιότερο τόνο το χρονικό της καταστροφής.

Ενώ θα ανέμενε κανείς να επιδείξουν οι νικητές γενναιοψυχία προς τους ηττημένους, έδειξαν αχαρτήριστο μίσος και απεριοριστή βαρβαρότητα.

Ο πορθητής της Κρήτης και μεγάλος εγκληματίας πολέμου Καρλ Στουντέντ, επέπεσε κατά των χωρίων της Κυδωνίας και διέπραξε εγκλήματα μοναδικά και ανεπανάληπτα. Οι αλεξιπτωτιστές εποιητικοί σκότωσαν κατά τα βαθειά χαράματα της 2 Ιουνίου το χωρίο Κυρτομάδω. Με ανέκριψες βλαστήμες και ανομολόγητες βρισιές κτυπούσαν τις πόρτες των σπιτιών και διέτασσαν τους ενοικους να εξέλθουν. Σκηνές τρόμου και φρίκης διαδραματίζονταν σε αυτά. Με ανυπόχωρητο μίσος και όσωση κακία τους συγκέντρωσαν στην τοποθεσία Λεπίδες. Ενας ανθυπολοχαγός με ρυπαρό επίδεσμο στο χέρι (είχε τραυματιστεί εκεί), που ήταν ομώς πιο ρυπαρή η ψυχή του, ξεχώρισε 7 άνδρες και ενώπιον των εντρομών γυναικοπαιδών τους έσπησε μπροστά από το εκτελεστικό απόστασμα. Σκηνές ασύλητης σε φρίκη εκτυλίχτηκαν εκεί μέχρις του διατάξει το πυρ. Ο μικρός Διγαλάκης ξέφυγε από την αγκαλιά της μάνας και έτρεξε και αγκάλιασε τον πατέρα του. Ο δύσμοιρος το θώπευε με λαχτάρα και συντριβή. Οταν έφθασε η ώρα της εκτέλεσης ενας Ούννος τον εκφενδόνισε σαν τοπι προς το μέρος των γυναικόπαιδων.

Δεν είχε τελειώσει το φρικτό έργο του και κατέφθασε ενας ταγματάρχης. Του οδήγησε ολους στην εκκλησία του χωριού, Άγιος Σπυρίδωνας. Αρχίσε να τους κεραυνοβολεί και να τους κατηγορεί στις κακοποίησαν τους νεκρούς. Ξεχώρισε και ο ίδιος άλλους 16 και τους οδήγησε στο χώρο της προηγούμενης εκτέλεσης. Το ένοπλο της αυτοσυντήρησης τους παρώθησε να διασκορπιστούν και να τραπούν προς κάθε κατεύθυνση. Τα ογλα των δολοφόνων εκπυρσοκρύπτησαν και θανάτωσαν τους περισσότερους. Όσοι διασώθηκαν από το «*Saltus mortale*» εκτελέστηκαν στον ίδιο χώρο, Λεπίδε.

Η αναλήσσια των κακούργων δεν τερματίστηκε. Αγγέρισαν τρεις εφήβους για να θάψουν τα θύματα. Διαπίστωσαν κατά την ταφή στο ο Γεωργ. Μανουσογιαννάκης ζει. Τον σκέπασαν με φρύγανα, για να τον βοηθήσουν μετά την αναχώρηση των κακούργων. Ο Ούννος, που τον αντιλήφθηκε, τον αποτέλεισε με περιστρόφο. Με το ναζιστικό εμβατήριο «Ολαρία - Ολα - ρα» αποχώρησεν από τον τόπο του εγκλήματος.

Επειδή συνεχίζονταν οι μάχες, δεν εθαπτάν τους νεκρούς. Τα ορνέα και τα άγρια ζώα κακοποίησαν

αυτούς. Χωρίς εντροπή και ανθρωπά απέδωσαν τις κακοποιήσεις στους Κρητικούς. Μάταια ο φρούραρχος Χανίων Στλέντζερ, που περήφετε με το φωτορεπόρτερ Βάιελερ τα πεδία των μαχών, διατύπωσε διαφορετική γνώμη. Την κατηγορία ιυθέτησαν οι ναζί αξιωματικοί που τη χρειαζόταν, για να δικαιολογήσουν τις εκτελέσεις. Ενας από αυτούς ήταν ο υπολοχαγός Τρέμπες, που επικεφαλής των δολοφόνων επέπεσε την 2-6-41 κατά του χωριού Κοντομάρι. Αγριες σκηνές εκτυλίχτηκαν και εδώ. Οι Γερμανοί συγκέντρωσαν όλους τους άντρες σε ελαιώνα, που έμελλε να μεταβληθεί σε αιματόφυρτο γολγοθά των. Αρχίσαν να εκτοξεύουν βροχή τις σφαίρες κατά τους ομήλου των Κοντομαριών. Ετρέχαν αλλόφρονες οι δύσμοιροι από το ένα εως το άλλο μέρος, για να σωθούν. Εξέπνευσαν τελικά οι οι πολιούς του Αριστείδη Βλαζάκη. Αφού δεσποσε τον πύρινο κλοιό, εφθασε τραυματισμένος στην αυλή του σπιτιού του και ζητούσε νερό. Ενας ούννος τον κυνήγησε και τον αποτελείσε.

Στο Πατελάρι Κυδωνίας βρήκαν νεκρούς δυο αξιωματικούς. Οι Γερμανοί έβαλαν στο στόχαστρο τους το χωρίο και επέδραμαν κατά αυτού τη 2-6-1941.

Συνέλαβαν 11 άνδρες και σχημάτισαν με αυτούς συνοδεία, που την περιέβαλαν πάνωπλοι στρατιώτες. Κατευθυνόνταν προς την είσοδο του χωριού, την οποίαν επέλεξαν ως το γολγοθά των θυμάτων. Πριν αναχωρήσουν ο επικεφαλής αξιωματικός ανακοίνωσε το σκοπό τους. Η Ουρανία Ρουμελιώτική τότε, που ανεγνώρισε στο πρόσωπο του τον αξιωματικό, τον οποίον περιποιήθηκαν ως τραυματία, άρχισε να τον μαστιγώνει με λόγους. Τον έλεγε αχάριστο και ποταπό.

Ο αξιωματικός συγκλονίστηκε, αλλά δεν μίλησε. Οταν η συνοδεία έφθασε στο χώρο της δολοφονίας ο Νικ. Κουκουναράς και Ανασ. Σπανουδάκης, έτρεξαν ως μαραθωνοδρόμοι και με ολυμπιακά όλματα χόθηκαν κάτω από τις φυλλωσίες των δένδρων. Οι χιλιάδες πυροβολισμοί που αντιλαλούσαν φαίνονταν σαν να επιδοκίμαζαν το τολμημα των νέων.

Και το χωρίο Αγιά συμπεριέλαβαν οι ναζί την 2-6-41 στην εκδυκτική τους υστερία. Η περιύκλωση της κατά τα βαθειά χαράματα και η αναζήτηση υποψήφιων θυμάτων δεν απέδωσε οσο περίμεναν. Οι άνδρες της ή είχαν σκοτώθει ή φυγοδικούσαν. Τους 4 που συνέλαβαν οδήγησαν στην τοποθεσία «Περβόλα», οπου, αφού έσκαψαν τον τάφο τους, τους εκτέλεσαν. Σε νέα «παγανία» συνέλαβαν και άλλους και τους οδηγούσαν στην ίδια θέση. Ο αξιωματικός που κατέφθασε και εγγέρως μεταξύ αυτών εκείνους που του περιέβαλψαν, σταν είχε τραυματιστεί, τους απέλευθερωσε. Δε έχασαν ομώς να κάψουν το χωρίο.

Το Ζο σύνταγμα Αλεξιπτωτιστών, που προσγειώθηκε στην Αγιά, κατέρριψε να εισβάλει κατά τη διάρκεια των μαχών στον Αλκανά. Συνέλαβαν 7 και τους εκτέλεσαν στην πλατεία του χωριού, επειδή οι κάτοικοι του τους επολεμούσαν. Η εκτέλεση αυτή δεν έσβησε την εκδυκτική τους λύσσα.

Την 2-6-41 επέδραμαν κατά του ίδιου χωριού και συγκέντρωσαν τους άνδρες του στην εκκλησία του Τιμίου Σταυρού. Ξεχώρισαν 42 τους οποίους ανάγκασαν να σκάψουν τους τάφους των. Το χώρο του Θεού της αγάπης επέλεξαν οι μεφιστοφελήδες να εκτοξεύσουν το μίσος και την κακία τους. Το θανάσιμο μίσος των κατα των Κρητικών το επέδειξαν από

τα ανελέητα κτυπήματα που είχαν οι νέοι, Γιαννης Κορακάκης και Νικ. Βουρεάκης. Ανθρώπινα κουρέλαια τους έφεραν στο χώρο της εκτέλεσης, επειδή βρήκαν στα σπίτια των κομμάτια από αλεξίπτωτα. Ανάγκαζαν τα γυναικόπαιδα να παρευρίσκονται κατά τη διαδικασία του εγκλήματος. Τα ετρομοκρατούσαν με καταιγιστικά πυρά, που περνούσαν πάνω από τα κεφάλια τους. Ήταν σπιγμές τρόμου και αγωνίας. Τελικά κατηύθυναν τα πυρά τους προς τα 42 θύματα των. Εξανάγκασαν όλους που δε σκότωσαν να τους σκεπάσουν με χώμα. Κατά διαλείμματα το χώμα έτρεμε κάτω από τα πτώματα. Αυτό ομως αποτελούσε παρωνυμίδα για τους κακούργους.

Η ίδια περιοχή έζησε την 1-8-1941 τις ίδιες συνταρακτικές σπιγμές. Δεν εχόρτασαν οι κόρακες του μίσους και της καταστροφής από τα αίματα που έχουσαν στα χωριά της Κυδωνίας την 2-6-41 και επιδίωξαν να χύνουν και άλλο πολύ περισσότερο. Με φωτοβολίδα που δέσχισε τον ουρανό επέδραμαν την αυγή της 1-8-1941 κατά των χωριών της Κυδωνίας Αλικανού, Σκηνές, Φουρνέ, Βατόλακκου, Κουφού, Ορθουνίου, Καράνου, Πρασέ, Νέων Ρουμάτων κ.α. και συνελάμβαναν τους κατοίκους των. Τους οδηγούσαν στη διχάλωση του δρόμου Σκηνέ - Αλικανού. Εκεί είχαν στήσει τρία τραπέζια, στα οποία κάθονταν απαισιούες και εγκληματικές φυσιογνωμίες, που αποτελούσαν το στρατοδικείο τους. Οι ερωτήσεις ήταν τυπικές και στερεότυπες. «Που ήσουν κατά την περίοδο των μαχών», «Γιατί πολέμησες κατά των αλεξίπτωτών», Δεν τους ενδιέφερε η απάντηση. Τους παρέτασσαν σε θέσεις ενόχων και αθώων. Τον Ανδρ. Ζαχαριούδην που αντάλλαξε τη θέση του ως ένοχος τον κατακομμάτιαν τα κτυπήματα. Αμφόρυτο τον επανέφεραν στη προτερη θέση του. Κατά χρονικά διασπήματα οδηγούσαν τους ενοχους στην κοίτη του ποταμού Κερίτη και τους εκτελούσαν. Τα πτώματα είχαν γίνει σωρός. Οι νέοι μελλοθάνατοι εβλεπαν τους νεκρούς συγχωριανούς των και οι καρδιές των ράγιζαν από τους κραδασμούς. Κατά το σύύρουπο διέκοψαν το μακάβριο έργο τους. Εξανάγκασαν αθώους να σκάψουν τέσσερις τετράγωνους λάκκους και να αποθέσουν 118 μάρτυρας - ήρωας.

Το ασύγαστο θρόίσμα του ποταμού έμοιαζε με επικήδεια ωδή προς τα αθώα θύματα του μίσους.

Στο Ακρωτήρι προσγείωσαν το απόσπασμα Αλτιαν που το εξόντωσαν Βρετανοί και Ακρωτηριανοί. Το πάθος της εκδίκησης φώλιασε στα σπίτια των Γερμανών. Αυτοκίνητα με πάνοπλους στρατώτες αντιφρίσαν κατά τις μεταμεσονύκτες ώρες της 5-6-1941. Κατά τα χαράματα είχαν περικυκλώσει το χωριό Στέρνες. Σε οπερέτα εξελίσσθηκε η επιλογή των ενόχων. Εκριναν ενόχους τέσσερις που συνέλαβαν εξω από το χωριό και 6 που συνέλαβαν στο χωριό και τους έτυχε κατά την αρίθμηση ο αριθμός 17. Ολοκλήρωσαν το θεατρισμό με τις κατηγορίες, οι εκακοποίησαν νεκρούς και οι δεν έδωσαν αυγά και κότες στους αλεξίπτωτούς. Τους 10 μελλοθάνατους οδήγησαν και εκτέλεσαν εξω από το χωριό.

Ο Βασ. Βεργανελάκης αρνήθηκε να του κλείσουν τα μάτια. Εγύμνωσε το σπίθιος του και είπε «εδώ κτυπάτε δολοφόνοι. Μας βρήκατε ξαρμάτωτους και μας νικήσατε». Οι αλεξίπτωτοί τους εκπίεισαν από την πρώτη μέρα της προσγείωσης των στην κουλάδα των Φυλακών τον τουρκικό πύργο Ανύμπαλη. Από εκεί εξορμούσαν για να επεκτείνουν την κυριαρχία των

στην περιοχή. Κατά την εξόρμηση των στο χωριό Περβόλια οι Αντων. Σκούμπακης και Νικ. Χναρός, εσκότωσαν 3 αλεξίπτωτούς. Τους εθαψαν και ενόμισαν ότι το μυστικό θα το κρατήσει η γη του χωριού τους. Το έμαθαν οι Γερμανοί και αποφάσισαν να εκδικήσουν. Η εκδίκηση καθυστέρησε εξ αιτίας των ανακρίσεων. Γερμανικά αυτοκίνητα έφερτοσαν κατά τα βαθειά χαράματα της 20-6-1941 στρατώτες, που άλλοτε καταλάμβαναν επίκαιρες θέσεις του χωριού Περβόλια και άλλοτε έτρεχαν στις γειτονιές και ξυπνούσαν με ουρλιακά και κραυγές τους κατοίκους. Τους οδηγούσαν στο κτήμα του Κρύγερ. Εκεί ξεχώρισαν 33, δηλ. τριπλάσιο αριθμό από τους φονευθέντες. Τα πολυβόλα των έρασαν τις πυρίνες εκδικήσεις των κατα των παλληκαριών. Οι χαριστικές βολές και οι βρήκοι των γυναικοπαίδων σύνθετα μια ωδή ασύλληπτη σε σπαραγμό και οδύνη. Οι δολοφόνοι, πριν επιβιβαστουν στα αυτοκίνητα και αναχωρήσουν, εδήλωσαν στις γυναικίες στις θά επιστρέψουν σε μια ώρα και θα εκτελέσουν και τις ίδιες, εαν δεν τους έχουν θάψει.

Τους μετέφεραν στο νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής. Ενώ τους εθαπταν, ο Μαν. Κατσανεβάκης συνήλθε από το κώμα και ζήτησε γιατρό. Η είδηση διαδόθηκε στο χωριό. Ο σταθμάρχης από δεσλία και βλακεία ειδοποιήσαν τους Γερμανούς. Κατέφθασαν πάραπαν δύο με μοτοσικλέτα.

Ενώ η σύληγος του είχε στην αγκαλιά της τον τραυματία και ενώ η κόρη παρεκάλεσε το Γερμανό να τον λυπηθεί, αυτός λεγόντας ότι είναι γιατρός και στις θά τον βοηθήσει, έσυρε το περιστρόφο του και τον πυροβόλησε στο κεφάλι. Ο αέρας φύσηξε τότε δυνατά στα κυπαρίστα του νεκροταφείου σα να γιουχάζει τους δολοφόνους.

Οι Γερμανοί πριν να επιτεθούν κατά της Κρήτης εβομβάρδιζαν καθημερινά το αεροδρόμιο του Μάλεμε.

Τα Αγγλικά αντιεροπορικά κτύπτησαν σ' ένα βομβαρδισμό δύο Γερμανικά αεροπλάνα, τα οποία επεισάν στις εκβολές του ποταμού Ταυρωνίτη. Οι Νικ. Κιραντζιώπασάκης και Κουτσάκης, εσπεύσαν να συλλάβουν τους αεροπόρους, οι οποίοι και τραυμάτισαν τον Κιραντζιώπασάκη κατά την πάλη. Την υπόθεση κατέδωσαν στους Γερμανούς ενα ζεύγος, που έλεγαν ότι ήταν Ρώσοι και δέμεναν στον Ταυρωνίτη. Οι ερακες του μίσους αποφάσισαν να εκδικήσουν το αστηματικό αυτο γεγονός. Επέδραμαν κατά του χωριού την 5-7-41 και συνέλαβαν 12 από τους κατοίκους. Τους μετέφεραν εκεί που επεισάν τα αεροπλάνα να τους εκτελέσουν. Δε συνέλαβαν τον καταζητούμενο Ηλία Γιακουμάκη, αλλά αντι αυτου το γιο του Θανάση. Ο Ηλίας μόλις το έμαθε εσπεύσαν πάραπαν προς το χώρο της εκτέλεσης.

Πατέρας και γιος διαπληκτίζονταν ποιος από τους δύο θα εκτελέσεται. Ο επικεφαλής εξιματικός τους απέλισε και τους δύο. Ήταν η μοναδική περίπτωση Γερμανού που επέδειξε γενναιοψυχία, αλλά την εκρίζωσε πάραπαν με τη σύλληψη και εκτέλεση ενος περαστικού. Οι παφλασμοί των κυμάτων μοιάζουν στην αμμουδιά εκείνη σαν κατάρες προς τους δράστες τέτοιων ανείπωτων εγκλημάτων.

Με την καταστροφή της Καντάνου και των Φλωρίων και την εκτέλεση πολλών αμάχων οι Γερμανοί εκδικήθηκαν τους Σελινιώτες για την προσδοπιση της επαρχίας των.

Δε χόρτασε ομως ο αγριος Γερμανικός Μολώχ. Ήθε-

λε και άλλα χαλάσματα και άλλο αίμα. Την 1-9-41 χιλιάδες Γερμανοί εξόρμησαν από τα Χανιά και την Παλαιόχωρα κατα του ανατολικού Σελίνου. Σε πολλές εκατοντάδες ανήλθαν εκείνοι τους οποίους συνέλαβαν και απέστειλαν στην Παλαιόχωρα. Ομοιομορφες και στερότυπες ήταν οι ερωτήσεις του στρατοδικείου των, που είχαν εγκαταστήσει στην αραιότερη οικία της κωμόπολης. «Γιατί πολέμησες κατα των Γερμανών?» «Με ποιούς άλλους ήσουν?». Επραγματοποιήσαν τη εκτελέσεις κατα της απογευματινές ώρες. Διέσχιζε το εκτελεστικό απόστολο με της επίσημες στολές τους τους έρημους δρόμους και κατευθύνθαν στο γολγοθά των θυμάτων.

29 ίρωες - μάρτυρες αντιμετώπισαν τους άγριους της Ευρώπης. Αγγάρευαν καρατούμενους να τους μεταφέρουν στους τάφους που άνοιγαν τα ίδια τα θύματα. Ήταν οι τάφοι - ορύγματα εξω από τον περιφόρο του νεκροταφείου. Εμπόδισαν τους ανθρώπους να καλλωπίσουν το δρυγμα - τάφο τους. Δεν εμπόδισαν ομως και τη γη, που με της πρώτες πλούσιες φθινοπωρινές βροχές ναεζακόντησε οργιώδη βλάστηση στο Ζικ - Ζακ του οργύγιματος, που είχαν ταφεί οι νεκροί. Ο κάθοδος του Λογοθετόπουλου περιμάπτε της εκτελέσεις.

Ταυτόχρονα με την επαρχία Σελίνου και η επαρχία Σφακίων δεχόταν την εκδίκηση των δολοφόνων. Τα Σφακιά εχρησιμοποίησαν οι Βρετανοί ως γέφυρα για να δεκπεραιώσουν στην Αιγαίο. Οι Σφακιανοί τους συνέδραμαν στην αγωνιώδη αυτή προσπάθεια τους. Από την πύλη του αίματος, την Κράπη, ανηφόρισαν την 1-9-41 και στη Χώρα Σφακών έσπησαν το οφαγέο των.

26 Σφακιανοί προσφέρθηκαν ως θύματα στο ναζιστικό Μινώταυρο. Κομμάτιαν με εκκρηκτικές ύλες τα πτώματα και τα εκρήμνισαν απότο ενετικό φρούριο. Η κάθοδος του Λογοθετόπουλου δέσωσε τους Σφακιανούς από άλλα θύματα.

Στον Καλλικράτη είχαν τοποθετήσει οι Αγγλοί ασύρματο το 1942. Τον φύλοξενούσε ο Ανδρ. Παπαδάκης στο Βουρβουρέ, πριν να τον εντοπίσουν οι Γερμανοί. Οι Καλλικράτιανοί πρόσφεραν τη συνδρομή των στον Μπαντουβά, σταν προσπαθούσε το 1943 να δεκπεραιώσει στην Αιγαίο από τις ακτές Σφακίων - Αγίου Βασιλείου. Αυτά έγιναν η αιτία να εισβάλλουν την 6-10-43 οι Γερμανοί στο χωρίο.

Τους συνόδευε ο Σούμπερτ με 45 άνδρες της συμμορίας του. Οι Καλλικράτιανοί που τον είχαν υποψαστεί αποστάζαν από το χωρίο. Με τη διαβεβαίωση ότι δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα επεισαν μερικούς να επανέλθουν. Την 9-10-43 τους συνέλαβαν και τους εκλεισαν στην εκκλησία της Παναγίας.

Οδήγησαν δεκα άνδρες σε ερειπωμένη οικία και τους εκτέλεσαν με χειροβομβίδες.

Εκτέλεσαν σποραδικά άλλους στους δρόμους και τις αυλές των σπιτιών. Αφού έμειναν λίγες ακόμη μέρες στο χωρίο ανεχώρησαν. Στο δρόμο τους επετέθηκε ο Οαν. Καούδης. Επέστρεψαν και σκότωσαν, αυτή την φορά, και γυναίκες, αφού δεν βρήκαν άνδρες. 26 άνδρες και γυναίκες εχασαν τη ζωή τους κατά την εξόρμηση αυτή.

Ως γέφυρα εχρησιμοποίησαν οι Γερμανοί την Κρήτη κατα τη διάρκεια των επιχειρήσεων του Ρομμελ στην Αφρική. Στρατό, πυρομαχικά, βενζίνες, τρόφιμα, διοχέτευαν από αυτήν οι Γερμανοί. Οι Αγγλοί για να αχρηστεύσουν τη γέφυρα αποβίβασαν το φθινόπωρο

του 1942 κομμάντος στην περιφέρεια της Σούγια Σελίνου..

Μεταξύ των άλλων ανδρών ήταν και ο Ζαν Ρυλπριγκ. Εγκατέστηκε το φυλάκιο δολιοφθοράς και κατασκοπείας στην υπηρεσία Σελίνωτες και άλλους Χανιώτες ενεργούσε δολιοφθορές και κατασκοπεία. Οι Γερμανοί επέδραμαν την 29-9-43 κατά των αδούλωτων τριών χωριών, Κουστογεράκου, Λευβαδά και Μονής. Οι κάτοικοι υποφέραν την επιδρομή και είχαν απομακρυνθεί.

Συνέλαβαν γυναικόπαιδα του Κουστογεράκου και ήταν έτοιμοι να τα εκτελέσουν. Είχαν σκοτώσει λίγα, οταν τους επιτέθησαν οι άνδρες από το παραπρότερο. Εγκατέλειψαν το φυνικό τους έργο και επέτρηκαν σε φυγή. Την επομένη μέρα επανήλθαν και με την επέμβαση της αεροπορίας κατέλαβαν τα χωριά.

Τα επιρρόλησαν και κήρυξαν την περιοχή απαγορευμένη ζώνη. Τα γυναικόπαιδα διασκορπίστηκαν σε χωριά του Σελίνου και νομού Χανίων οπου επιχαριζόταν περιθάλψεως.

35 άνδρες και γυναίκες έχασαν τη ζωή τους κατα τις επιχειρήσεις αυτές.

Ανεμος ελευθερίας είχε πνεύσει απ' άκρου εις άκρου της Ευρώπης το θέρος του 1944. Το ναζιστικό τέρας εγκλωβισμένο στη φλεγόμενη φυλακή του επνεε τα αοιδοθέατα.

Αγγελους με τους ασυρμάτους των φιλοξενούσε η Μαλάθυρος Κιοάμου στην περιοχή της. Την 28-8-44 επέδραμαν οι Γερμανοί με 800 άνδρες κατ' αυτής. Αρχισαν από τα βαθειά χαράματα να συγκεντρώνουν τους άνδρες στην πλατεία του χωριού. Τους ανέκριναν με τις τυπικές πιά ερωτήσεις. «Που είναι οι Αγγλοί?» «Που είναι ο ασύρματος?» «Γιατί υποθάπτετε τους αντάρτες?»

Κατά τις ανακρίσεις καταβρόχθιζαν τα φαγητά του πλούσιου χωριού.

Βασάνιζαν τους άνδρες κατα την ανάκριση, αλλά δε μαρτυρούσαν τίποτα. Κατά το δευτερό σχημάτισαν μια συνοδεία από τους 61 άνδρες του χωριού. Κατηφράζαν αμύλητοι το φαράγγι τους, που τους γοήτευε. Ουδέποτε άλλοτε τους μίλησε τόσο βαθειά στην ψυχή. Πάνοπλοι Γερμανοί τους περιστοιχίζαν. Ενώ βάδιζαν αρχισαν να κατευθύνουν τις αφαίρεσες κατ' αυτάν.

Εντός ολίγων λεπτών τα σώματα των είχαν σχηματίσει μια μακάβρια γραμμή. Στρατιώτες σαν δραπέτες της κόλασης περιφέρονταν και έρριχναν τις χαριστικές βολές. Οι Άροι « της νέας τάξης πραγμάτων», δεν παρέλειπαν να σκύβουν και να αφαίρουν τα τιμαλφή των νεκρών. Οι αδίστακτοι δολοφόνοι εξαφανίστηκαν μετά το έγκλημα. Αλλόφρονα έτρεξαν τα γυναικόπαιδα, που άκουσαν τους πυροβολισμούς, και αντίκρυσαν το φρικιαστικό θέαμα. Ξενύκτησαν δίπλα από τους αγαπημένους των και ξεπλέκοντας τις πολεούδες των τις απόθεσαν στα παγωμένα κορμά των.

Την επαρχία Κιοάμου είχαν καθ' όλο τον Αυγούστο 1944 στο στόχαστρο τους. Συνέχισαν την πορεία τους από την Μαλάθυρο και αφαίρεσαν από το Συρεκάρι, Τσουρουνιανά, Ποταμίδα, Λίμνη, Κουνενή, τη ζωή 73 ατόμων. Στα Τσουρουνιανά εξανάγκασαν τις γυναίκες να χορεύσουν γύρω από τα πτώματα 4 Τσουρουνάκηδων. Θύμα έγιναν και τα εννιά χωριά εξ αιτίας του φόνου Γερμανού στρατιώτη στο φαράγγι προς το

Στόμιο και της επίθεσης που ενήργησε ο ΕΛΑΣ την 8-8-44 κατά αυτοκινήτων στη σήραγγα Τοπολέων.

Την 13-8-44 επολιόρκησαν πολλά χωριά των Εννιά - χωριών και συνέλαβαν πολλούς αιχμαλώτους τους οποίους εκλεισαν στην Αγά.

Από τους έγκλειστους αυτούς της Αγίας οι Γερμανοί εκτέλεσαν την 29-8-44, 25 από τους οποίους 10 εννιαχωριανούς εξ αιτίας του φόνου ενωμοτάρχη Κατά την πολιορκία των εννιά χωριών της 13-8-44 εκαφαν την Λίμνη και το Κούνεν. Η πυρπόληση του Κούνεν επροκάλεσε την τραγωδία της ολοκαύτωσης των 3 παιδών της οικογένειας Σταυρουλάκη. Η δύσμορφη μητέρα τα είχε μεταφέρει για ασφάλεια στον σχυρώνα του σπιτιού.

Εχοντες σαν αιτία την καταστροφή των Γερμανικών αυτοκινήτων στα Φλώρια την 4-8-44 και γνωρίζοντες ότι την επροκάλεσαν οι αντάρτες του ΕΛΑΣ Παλαιών Ρουμάτων, εξεστράτευσαν την 15-8-44 κατά του πρωϊκού χωριού. Κατά της επιχειρήσεις σκότωσαν 13 από τους οποίους τους 9 στα Φλώρια, οπου τους έκαψαν τα αυτοκίνητα. Επονείδιοτο εγκλήμα αποτέλεσε η εξακόντιση της Ελένης Δημητριάδη στη πυρά της οικίας της.

Οι Γερμανοί συμπτύχθηκαν το Σεπτέμβριο και Οκτώβριο 1944 στην περιοχή των Χανίων, που την ονόμασαν «Οχυρά θέση» της Κρήτης. Τους επολιορκησαν αντάρτες που στην πλειοψηφία τους ήταν του Ε.Λ.Α.Σ..

Επειδή ασφυκτιούσαν στην «Οχυρά θέση», επετέθηκαν κατά την 12 και 14-11-44 κατά των ανταρτών, που κατείχαν τα χωριά Παναγιά, Λούλος, Αγιος-Γεώργιος, Γερολάκκος, Κάμποι, Αχλάδες και Αλεστρουβάρι. Ο μεγάλος αριθμός των επιτίθεμένων και το πυροβολικό, που τους συνέδραμε, έγινε η αιτία να καταλάβουν τα παραπάνω χωριά.

Οι άμαχοι ήταν και εδώ τα θύματα. Στον Αγιο - Γεώργιο συνέλαβαν τις, Μαρία Καλλιτοσουνάκη Ζωή Κατσανεβάκη και Κυριακή Γαλανάκη, ολες ηλικιωμένες και τις έκαψαν στην οικία της πρώτης. Στο χωρό Κάμποι συνέλαβαν 42, από τους οποίους 27 απέστειλαν ως ομήρους στη Γερμανία, οι οποίοι δεν επανήλθαν.

Επολλαπλασίασε τα δεινά της επαρχίας Σελίνου ο Ελληνομαθής λοχίας της Γκεστάπο Χαντς Βάχτερ, που τοποθέτησαν στην Παλαιόχωρα ως αντιστάθμισμα του φυλακίου της Μαδάρας. Με έπαρση και αλαζονεία περιερχόταν τα χωριά του Σελίνου και συμπεριφέρόταν ως αδιαφυλονίκητος τοπάρχης. Στις εισηγήσεις του στήριξαν την εκστρατεία κατά των τριών χωριών και ο ίδιος αυτοπροσώπως ενήργησε τις συλλήψεις της 10-2-44. Τους απέστειλε ομήρους στη Γερμανία από τους οποίους δεν επανήλθαν 42. Η πρόκληση του εφθασε μεχρι να εκτέλεσε ιδιοχείρως στην πλατεία του Κουστογέρακου τον Μαν. Γεωργιανάκη. Ήταν έτοιμος να συλλάβει πολλούς κατοίκους Παλαιοχώρας μεταξύ των οποίων και τον γράφοντα ως αντιστασιακούς, αλλά οι αετοί της Μαδάρας δεν του το επέτρεψαν. Στα Τεμένια παρέδωσε στους θεούς της κόλασης την παναθλια ψυχής τους.

Η Λουφτβάφε είχε μεταβάλει κατά τη διάρκεια των μαχών την πρωτεύουσα του Ρεθύμνου σε απέραντο ερείπιο. Δεν είχαν ακόμη επικρατήσει οι αλεξιπτωτιστές και προίδεασαν τους κατοίκους των χωριών Περιβόλια και Μισέρια για την συμπεριφορά των Γερμανών κτα την κατοχή. Συγκεντρώσαν 33 από τους

κατοίκους των την 22-5-41 και με απατηλές υποσχέσεις τους οδηγούσαν προς την παραλία. Κατά την πορεία άρχισαν να τους πυροβολούν. Οι Αυστραλοί, που αντελήφθησαν τις εκτελέσεις, δέκοφαν το φονικό έργο των Γερμανών με ίδια των πυρά. Πρόλαβαν και σκότωσαν 30 από τους 33. Την επόμενη μέρα συνέχισαν το έργο τους.

Εκτέλεσαν κατά τις πρώτες μέρες του Ιούνη στα χωριά Λασέρη, Παγκαλοχώρι Αδελε, και Λούτρα που προσγείωσαν αλεξιπτωτές 49 άτομα. Αποθέωσαν τη θηριωδία των με την εκτέλεση της Ευαγγ. Παλιουδάκη, η οποία θρηνούσε την εκτέλεση του άνδρα της και του γιου της. Ήταν επόμενο να συμπεριλάβουν στην εκδηπτική τους εξαψη, και το ιστορικό χωρίδιο Ροδάκινο.

Από τις ακτές του φυγάδευσαν πολλούς συμμάχους στρατιώτες της «Μάχης της Κρήτης» και από αυτές αποβίβαζαν κομμάντος και πυρομαχικά. Το «Μιτάτο» του Μαν. Γιαννά ήταν το εντεικτήριο και από αυτο διεκπεραιώνθησαν η αποστολή και η υποδοχή.

Υπέπεσε στην αντίληψη των Γερμανών και επέδραμαν την 17-8-43 κατά της τοποθεσίας «Πηγαδάκια», οπου ήταν το μιτάτο. Συνέλαβαν το Μανώλη, αλλά κατόρθωσε τελικά να σκοτώσει τον επικεφαλής και να τραυματίσει το συνοδό του. Με τη σκοπευτική του ικανότητα διέσωσε τους 2 αδελφούς και 2 αδελφές του, που κινδύνευσαν να συλληφθούν. Υστερά από αυτά ειδοποίησε τους συγχωριανούς του περία των συμβάντων. Εγκατέλειψαν το χωρί και σταν την 20-8-43 επεδράμαν οι Γερμανοί, το βρήκαν άδειο από κατοίκους. Εκαψαν τα περισσότερα σπίτια και έρριψαν στις φλόγες 7 ηλικιωμένους άνδρες και γυναίκες. Απογόρευσαν την επάνοδο των κατοίκων και η διαταγή ίσχυσε από 17-8-43 ως το Μάιο του 1944. Την υλοποιούσε το φυλάκιο τους στην τοποθεσία «Κάστελλος».

Μαγεύει τον επισκέπτη το ειδυλλιακό και άτρομο χωρίδιο Σακτούρια, που είναι κτισμένο κοντά στις νότιες ακτές του Ρεθύμνου. Το Λιβυκό πέλαγος απλώνεται από αυτο απέραντο και φαντασμαγορεύ. Επειδή οι Γερμανοί έμαθαν από τις ακτές του ξεφόρτωσαν οι Αγγλοί οι οποία και πυρομαχικά και επειδή, είχαν την ειδικότητα πληροφορία από από αυτές φυγάδευσαν τον Κράιπε (είχαν χάσει τα ίχνη του από το Ανω - Μέρος και υπέθεσαν από τη διαδρομή του ήταν η Κρύα - Βρύση και η επιβίβαση οι ακτές των Σακτούριων), επέδραμαν κατά αυτών την 3-5-44. Συνέλαβαν 198 άνδρες τους οποίους μετέφεραν στο Ρεθύμνο. Συνέλαβαν την επομένη και τις γυναίκες, αφού τις συμβούλευσαν να καταθέσουν τα ημαλφή των στην εκκλησία... και τις εξόρισαν. Από τους 198 συλληφθέντες εκλεισαν στις φυλακές της Αγίας 29 και εκτέλεσαν τους 16 μετά τη μάχη των Ποταμών Αμαρίου. Κατά τη θρυλική αυτή μάχη που έγινε με τον ΕΛΑΣ Ρεθύμνης την 11-9-44 σκοτώθηκαν 23 Γερμανοί. Την 5-5-44 ανετίναξαν τα Σακτούρια.

Το χωρί Λοχριά είναι κτισμένο στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του Ψηλορείτη. Οι Γερμανοί πρόγραψαν το πρωκτό αυτο χωρί, επειδή παρείχε βοήθεια στους αντάρτες και τέλος επειδή είχαν πληροφορίες από προσφέρε βοήθεια στους απαγωγείς του Κράιπε. Την 3-5-44 εισέβαλαν στο χωρί και εκτέλεσαν προκαταβολικά 3 ενώπιον των συγχωριανών των. Τους υπόλοιπους οδήγησαν στις Μοίρες.

10 από αυτούς απέστειλαν στην Αγά, οπου και τους

λε και άλλα χαλάσματα και άλλο αίμα. Την 1-9-41 χιλιάδες Γερμανοί εξόρμησαν από τα Χανιά και την Παλαιόχωρα κατα του ανατολικού Σελίνου. Σε πολλές εκατοντάδες ανήλθαν εκείνοι τους οποίους συνέλαβαν και απέστειλαν στην Παλαιόχωρα. Ομοιομορφες και στερότυπες ήταν οι ερωτήσεις του στρατού κιεσίου των, που είχαν εγκαταστήσει στην αραιότερη οικία της κωμόπολης. «Γιατί πολέμησες κατά των Γερμανών?» «Με ποιους άλλους ήσουν?». Επραγματοποιούσαν τις εκτελέσεις κατά τις απογευματινές ώρες. Διέσχιζε το εκτελεστικό απόστασμα με τις επίσημες στολές τους τους έρημους δρόμους και κατευθυνόταν στο γολγοθά των θυμάτων.

29 ήμερες - μάρτυρες αντημετώπισαν τους άγριους της Ευρώπης. Αγγάρευαν καρατούμενους να τους μεταφέρουν στους τάφους που άνοιγαν τα ίδια τα θύματα. Ήταν οι τάφοι - ορύγματα εξω από τον περιφόρο του νεκροταφείου. Εμπόδισαν τους ανθρώπους να καλλωπίσουν το φρυγμα - τάφο τους. Δεν εμπόδισαν ομως και τη γη, που με τις πρώτες πλούσιες φθινοπωρινές βροχές να εξακόντισε οργιώδη βλάστηση στο Ζικ - Ζακ του οργύγματος, που είχαν ταφεί οι νεκροί. Ο κάθοδος του Λογοθετόπουλου τερμάτισε τις εκτελέσεις.

Ταυτόχρονα με την επαρχία Σελίνου και η επαρχία Σφακίων δεχόταν την εκδόση των δολοφόνων. Τα Σφακιά εχοριασμούσαν οι Βρετανοί ως γέφυρα για να διεκπεραιώσουν στην Αιγαίο. Οι Σφακιανοί τους συνέδραμαν στην αγωνία αυτή προσπάθεια τους. Από την πύλη του αιμάτος, την Κράπη, ανηφόρισαν την 1-9-41 και στη Χώρα Σφακίων έστησαν το οφαγέο των.

26 Σφακιανοί προσφέρθηκαν ως θύματα στο ναζιστικό Μινώταυρο. Κομμάτιαν με εκκρηκτικές ύλες τα πτώματα και τα εκρήμνισαν απότο ενετικό φρούριο. Η κάθοδος του Λογοθετόπουλου δίεσως τους Σφακιανούς από άλλα θύματα.

Στον Καλλικράτη είχαν τοποθετήσει οι Αγγλοί ασύρματο το 1942. Τον φιλοξενούσε ο Ανδρ. Παποδάκης στο Βουρβουρέ, πριν να τον εντοπίσουν οι Γερμανοί. Οι Καλλικράπινοι πρόσφεραν τη συνδρομή των στον Μπαντουμά, σταν προσπαθούσε το 1943 να διεκπεραιώσει στην Αιγαίο από τις ακτές Σφακίων - Αγίου Βασιλείου. Αυτά έγιναν η αιτία να εισβάλλουν την 6-10-43 οι Γερμανοί στο χωρίο.

Τους συνέδεε ο Σούμπερτ με 45 άνδρες της συμμορίας του. Οι Καλλικρατιανοί που τον είχαν υποψαστεί αποσυνάζαν από το χωρίο. Με τη διαβεβαιώση ότι δεν έχουν να φοβήθουν τίποτα επιστραν μερικούς να επανέλθουν. Την 9-10-43 τους συνέλαβαν και τους εκλεισαν στην εκκλησία της Παναγίας.

Οδήγησαν δεκα άνδρες σε ερειπωμένη οικία και τους εκτέλεσαν με χειροβομβίδες.

Εκτέλεσαν σποραδικά άλλους στους δρόμους και τις αυλές των σπιτιών. Άφου έμειναν λίγες ακόμη μέρες στο χωρίο ανεχώρησαν. Στο δρόμο τους επετέθηκε ο Οαν. Καούδης. Επέστρεψαν και σκότωσαν, αυτή την φορά, και γυναίκες, αφού δεν βρήκαν άνδρες. 26 άνδρες και γυναίκες εχασαν τη ζωή τους κατά την εξόρμηση αυτή.

Ως γέφυρα εχοριασμούσαν οι Γερμανοί την Κρήτη κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων του Ρούμελ στην Αφρική. Στρατό, πυρομαχικά, βενζίνες, τρόφιμα, διοχέτευαν από αυτήν οι Γερμανοί. Οι Αγγλοί για να αχρηστεύσουν τη γέφυρα αποβίβασαν το φθινόπωρο

του 1942 κομμάντος στην περιφέρεια της Σούγια Σελίνου..

Μεταξύ των άλλων ανδρών ήταν και ο Ζαν Ρυντικ. Εγκατέστηκε το φυλάκιο δολοφθοράς και κατασκοπείας στην περιοχή του Κουστογέρακου και έχοντας στην υπηρεσία Σελινιώτες και άλλους Χανιώτες ενεργούσε δολοφθορές και κατασκοπεία. Οι Γερμανοί επέδραμαν την 29-9-43 κατά των αδούλωτων τριών χωριών, Κουστογέρακου, Λειβαδά και Μονής. Οι κάτοικοι υποψήφιζονταν την επιδρομή και είχαν απομακρυνθεί.

Συνέλαβαν γυναικόπαιδα του Κουστογέρακου και ήταν έτοιμοι να τα εκτελέσουν. Είχαν σκοτώσει λίγα, σταν τους επιτέθησαν οι άνδρες από το παραπρήπτερο. Εγκατέλειψαν το φονικό τους έργο και επέτρηκαν σε φυγή. Την επομένη μέρα επανήλθαν και με την επέμβαση της αεροπορίας κατέλαβαν τα χωριά. Τα επιπρόπλησταν και κήρυξαν την περιοχή απαγορευμένη ζώνη. Τα γυναικόπαιδα διασκορπίστηκαν σε χωριά του Σελίνου και νομού Χανίων οπου επυγόνησαν περιθάλψεως.

35 άνδρες και γυναίκες έχασαν τη ζωή τους κατά τις επιχειρήσεις αυτές.

Ανεμος ελευθερίας είχε πνεύσει απ' άκρου εις άκρον της Ευρώπης το θέρος του 1944. Το ναζιστικό τέρας εγκλωβισμένο στη φλεγόμενη φυλακή του επνεει τα ολοίσθια.

Αγγλος με τους σουρμάτους των φιλοξενούσες η Μαλάθυρος Κισάμου στην περιοχή της. Την 28-8-44 επέδραμαν οι Γερμανοί με 800 άνδρες κατ' αυτής. Αρχισαν από τα βαθειά χαράματα να συγκεντρώνουν τους άνδρες στην πλατεία του χωριού. Τους αντέκριναν με τις τυπικές πιά ερωτήσεις. «Που είναι οι Αγγλοί?» «Που είναι ο ασύρματος?» «Γιατί υποθάλπετε τους αντάρτες?»

Κατά τις ανακρίσεις καταβρόχθιζαν τα φαγητά του πλούσιου χωριού.

Βασάνιζαν τους άνδρες κατά την ανάκριση, αλλά δε μαρτυρούσαν τίποτα. Κατά το δευτερό σχημάτισαν μια συνοδεία από τους 61 άνδρες του χωριού. Κατηφράζονταν αμιλητοί το φαράγγι τους, που τους γοήτευε. Ουδέποτε άλλοτε τους μίλησε τόσο βαθειά στην ψυχή. Πάνοπλοι Γερμανοί τους περιστοίχιζαν. Ενώ βάδιζαν φρίσαν να κατευθύνουν τις σφαίρες κατ' αυτάν.

Εντός ολίγων λεπτών τα σώματα των είχαν σχηματίσει μια μακάβρια γραμμή. Στρατώτες σαν δραπέτες της κόλασης περιφέρονταν και έρριχναν τις χαριστικές βολές. Οι Άροι « της νέας τάξης πραγμάτων», δεν παρέλειπαν να σκύβουν και να αφαιρούν τα τμαλφή των νεκρών. Οι αδιστακτοί δολοφόνοι εξαφανίστηκαν μετά το έγκλημα. Αλλόφρονα έτρεξαν τα γυναικόπαιδα, που άκουσαν τους πυροβολισμούς, και αντίκρισαν το φρικιαστικό θέαμα. Ξενύκτησαν δίπλα από τους αγαπημένους των και ξεπλέκοντας τις πολεούσες των τις απόθεσαν στα παγωμένα κορμά των.

Την επαρχία Κισάμου είχαν καθ' όλο τον Αυγούστο 1944 στο στόχαστρο τους. Συνέχισαν την πορεία τους από την Μαλάθυρο και αφάρεσαν από το Συριάρι, Τσουρουνιανά, Ποταμίδα, Λίμνη, Κουνενή, τη ζωή 73 ατόμων. Στα Τσουρουνιανά εξανάγκασαν τις γυναίκες να χορεύουν γύρω από τα πτώματα 4 Τσουρουνάκηδων. Θύμα έγιναν και τα εννιά χωριά εξ αιτίας του φόνου Γερμανού στρατώπετη στο φαράγγι προς το

Στόμιο και της επίθεσης που ενήργησε ο ΕΛΑΣ την 8-8-44 κατά αυτοκινήτων στη σήραγγα Τοπολίων.

Την 13-8-44 εποιόρκησαν πολλά χωρά των Εννιά - χωρών και συνέλαβαν πολλούς αιχμαλώτους τους οποίους εκλεισαν στην Αγιά.

Από τους έγκλειστους αυτούς της Αγιάς οι Γερμανοί εκτέλεσαν την 29-8-44 , 25 από τους οποίους 10 εννιαχωριανούς εξ αιτίας του φόνου ενωμοτάρχη Κατά την πολιορκία των εννιά χωρών της 13-8-44 εκαφάν την Λίμνη και το Κούνεν. Η πυρπόληση του Κούνεν επροκάλεσε την τραγωδία της ολοκαύτωσης των 3 παιδών της οικογένειας Σταυρουλάκη. Η δύσμορφη μητέρα τα είχε μεταφέρει για ασφάλεια στον αχυρώνα του σπιτιού.

Έχοντες σαν αιτία την καταστροφή των Γερμανικών αυτοκινήτων στα Φλώρια την 4-8-44 και γνωρίζοντες ότι την επροκάλεσαν οι αντάρτες του ΕΛΑΣ Παλαιών Ρουμάτων , εξεστράτευσαν την 15-8-44 κατά του πρωίκου χωριού. Κατά της επιχειρήσεις σκότωσαν 13 από τους οποίους τους 9 στα Φλώρια, οπου τους έκαψαν τα αυτοκίνητα. Επονείδιστο εγκλήμα αποτέλεσε η εξακόντιση της Ελένης Δημητριάδη στη πυρά της οικίας της.

Οι Γερμανοί συμπτύχθηκαν το Σεπτέμβριο και Οκτώβριο 1944 στην περιοχή των Χανίων, που την ονόμασαν «Οχυρά Θέση» της Κρήτης. Τους εποιόρκησαν αντάρτες που στην πλειοψηφία τους ήταν του Ε.Λ.Α.Σ..

Επιαδή ασφυκτιούσαν στην «Οχυρά Θέση», επετέθηκαν κατά την 12 και 14-11-44 κατά των ανταρτών, που κατείχαν τα χωρά Παναγιά, Λούλος, Αγιος-Γεώργιος, Γερολάκκος, Κάμποι, Αχλάδες και Αλετρουβάρι. Ο μεγάλος αριθμός των επιτιθέμενων και το πυροβολικό, που τους συνέδραμε, έγινε η αιτία να καταλάβουν τα παραπάνω χωριά.

Οι άμαχοι ήταν και εδώ τα θύματα. Στον Αγιο - Γεώργιο συνέλαβαν πες, Μαρία Καλλιτσουνάκη Ζωή Κατσανεβάκη και Κυριακή Γαλανάκη, ολες ηλικιωμένες και τις έκαψαν στην οικία της πρώτης. Στο χωριό Κάμποι συνέλαβαν 42, από τους οποίους 27 απέστειλαν ως ομήρους στη Γερμανία, οι οποίοι δεν επανήλθαν.

Επολλαγματίσασε τα δεινά της επαρχίας Σελίνου ο Ελληνομαθής λοχίας της Γκεστάπο Χαντς Βάχτερ, που τοποθέτησαν στην Παλαιόχωρα ως αντιστάθμισμα του φυλακίου της Μαδάρας. Με έπαρση και αλαζονεία περιερχόταν τα χωρά του Σελίνου και συμπεριφερόταν ως αδιαφυλονίκητος τοπάρχης. Στις εισηγήσεις του στήριξαν την εκστρατεία κατά των τριών χωρών και ο ίδιος αυτοπροσώπως ενήργησε τις συλλήψεις της 10-2-44. Τους απέστειλε ομήρους στη Γερμανία από τους οποίους δεν επανήλθαν 42. Η πρόκληση του εφθασε μεχρι να εκτελέσει ιδιοχέφως στην πλατεία του Κουστογέρακου τον Μαν. Γεωργιανάκη. Ήταν έτοιμος να συλλάβει πολλούς κατοίκους Παλαιοχώρας μεταξύ των οποίων και τον γράφοντα ως αντιστασιακούς, αλλά οι αετοί της Μαδάρας δεν του το επέτρεψαν. Στα Τεμένια παρέδωσε στους θεούς της κόλασης την παναθλια ψυχής τους. Η Λουφτβάφε είχε μεταβάλει κατά τη διάρκεια των μαχών την πρωτεύουσα του Ρεθύμνου σε απέραντο ερείπιο. Δεν είχαν ακόμη επικρατήσει οι αλεξιπτωτιστές και προϊδέασαν τους κατοίκους των χωρών Περιβόλια και Μυσίρια για την συμπεριφορά των Γερμανών κτα την κατοχή. Συγκεντρώσαν 33 από τους

κατοίκους των πην 22-5-41 και με απατηλές υποσχέσεις τους οδηγούσαν προς την παραλία. Κατά την πορεία άρχισαν να τους πυροβολούν. Οι Αυστραλοί, που αντελήφθησαν τις εκτελέσεις , διέκοψαν το φονικό έργο των Γερμανών με ίδια των πυρά. Πρόλαβαν και σκότωσαν 30 από τους 33. Την επόμενη μέρα συνέχισαν το έργο τους.

Εκτέλεσαν κατά τις πρώτες μέρες του Ιούνιου στα χωρά Αστέρι, Παγκαλοχώρι Αδελε, και Λούτρα που προσγειώσαν αλεξιπτωτιστές 49 άτομα. Αποθέωσαν τη θηριωδία των με την εκτέλεση της Ευαγγ. Παλουδάκη, η οποία θρηνούσε την εκτέλεση του άνδρα της και του γιού της. Ήταν επόμενο να συμπεριλάβουν στην εκδημητική τους εξαψή, και το ιστορικό χωρίο Ροδάκινο

Από τις ακτές του φυγάδευσαν πολλούς συμμάχους στρατιώτες της «Μάχης της Κρήτης» και από αυτές αποβιβάζαν κομμάντος και πυρομαχικά. Το «Μιτάτο» του Μαν. Γιαννά ήταν το εντευκτήριο και από αυτό διεκπεραιώνθηκαν η αποστολή και η υποδοχή.

Υπέπεσε στην αντίληψη των Γερμανών και επέδραμαν την 17-8-43 κατά της τοποθεσίας «Πηγαδάκια», οπου ήταν το μιτάτο. Συνέλαβαν το Μανώλη, αλλά κατόρθωσε τελικά να σκοτώσει τον επικεφαλής και να τραυματίσει το συνοδό του. Με τη σκοπευτική του ικανότητα διέσωσε τους 2 άδελφους και 2 αδελφές του, που κινδύνευσαν να συλληφθούν. Υστέρα από αυτά ειδοποίησε τους συγχωριανούς του περία των συμβάντων. Εγκατέλειψαν το χωρίο και στα πην 20-8-43 επεδράμαν οι Γερμανοί, το βρήκαν άδειο από κατοίκους. Εκάψαν τα περισσότερα σπίτια και έρριψαν στις φλόγες 7 ηλικιωμένους άνδρες και γυναίκες. Απογόρευσαν την επάνοδο των κατοίκων και η διαταγή ίσχυσε από 17-8-43 ως το Μάιο του 1944. Την υλοποιούσε το φυλάκιο τους στην τοποθεσία «Κάστελλος».

Μαγεύει τον επισκέπτη το ειδυλλιακό και άτρομο χωρίο Σακτούρια, που είναι κτισμένο κοντά στις νότιες ακτές του Ρεθύμνου. Το Λιβυκό πέλαγος απλώνεται από αυτο απέραντο και φαντασμαγορικό. Επειδή οι Γερμανοί έμαθαν ότι στις ακτές του ξεφόρτωσαν οι Αγγλοί σπίλα και πυρομαχικά και επειδή, είχαν την εσφαλμένη πληροφορία ότι από αυτές φυγάδευσαν τον Κράιπε (είχαν χάσει τα ίχνη του από το Ανω -

- Μέρος και υπέβεσαν ότι η διαδρομή του ήταν η Κρύα - Βρύση και η επιβίβαση οι ακτές των Σακτουρίων), επέδραμαν κατ' αυτών την 3-5-44. Συνέλαβαν 198 άνδρες τους οποίους μετέφεραν στο Ρεθύμνο.

Συνέλαβαν την επομένη και τις γυναίκες, αφού τις συμβούλευσαν να καταβέσσουν τα τιμαλφή των στην εκκλησία.... και τις εξόρισαν. Από τους 198 συλληφθέντες εκλεισαν στις φυλακές της Αγιάς 29 και εκτέλεσαν τους 16 μετά τη μάχη των Ποταμών Αμαρίου. Κατά τη θρυλική αυτή μάχη που έγινε με τον ΕΛΑΣ Ρεθύμνης την 11-9-44 σκοτώθηκαν 23 Γερμανοί. Την 5-5-44 ανετίναξαν τα Σακτούρια.

Το χωρίο Λοχριά είναι κτισμένο στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του Ψηλορείτη. Οι Γερμανοί πρόγραψαν το πρωκό αυτο χωρίο, επειδή παρείχε βοήθεια στους αντάρτες και τέλος επειδή είχαν πληροφορίες ότι προσφέρει βοήθεια στους απαγωγείς του Κράιπε. Την 3-5-44 εισέβαλαν στο χωρίο και εκτέλεσαν προκαταβολικά 3 ενώπιον των συγχωριανών των. Τους υπόλοιπους οδήγησαν στις Μοιρές.

10 από αυτούς απέστειλαν στην Αγιά, οπου και τους

εκτέλεσαν. Ελεημένους έπειτα το χωρίο, το πυρόπλησσαν και εξόρισαν τα γυναικόπαιδα. Σε προηγούμενη εξόρμηση είχαν συλλάβει 11 άνδρες και τους επινέζαν κατά τη μεταφορά των στη Γερμανία.

Η Καλή Συκά είναι χωρίο του νομού Ρεθύμνου. Οταν ο Μπαντουζός καταδικάσθηκε το Φθινόπωρο του 1943 εφθασε στα συνορα Χανίων - Ρεθύμνου με σκοπό να διεκπεραιώσει στη Μέση Ανατολή, οι κάτοικοι της Καλής - Συκάς του εγνώρισαν την άφιξη των Γερμανών. Οι Γερμανοί το έμαθαν και επιπλέον εμάθαν στις τον τροφοδότησαν. Αποφάσισαν να εκδικηθούν. Εισέβαλαν τη 9-10-43 στο χωρίο, αλλά οι άνδρες απουσίαζαν. Επειδή δε βρήκαν άνδρες επιπλέον 4 οικίες και κατέκαιναν σ' αυτές 8 γυναίκες. «Σταυροδρόμι των κατασκόπων» ονόμασαν οι Αγγλοί τα χωριά του Κέντρους της επαρχίας Αμαρίου.

Οι Γερμανοί αποφάσισαν να τα εξαφανίσουν την 22-8-44, επειδή είχαν πληροφορές στις οποίες τους απαγγείληκε τον Κράψε, στη φυγάδευσαν συμμάχους στρατιώτες μετά την κατάληψη της Κρήτης και στην Αγγλούς κατασκοποί είχαν εγκαταστήσει στην περιφέρεια των ασυρμάτους.

Ένα τάγμα εξόρμησε από το Ρέθυμνο το βράδι της 21-8-44 κατά των πανέμορφων χωριών Γερακάρης, Γουργούθοι, Βρύσες, Σμύλες, Καρδάκι, Ανω - Μέρος, Δρυγιές και Κρύα - Βρύση με σχέδιο, που κατάρπιε το ίδιο της διοικητής του «Φρουρίου Κρήτης», Φρειδ. Μύλλερ. Εκτινήθησαν από δύο διαφορετικές διευθύνσεις και κατά τα χαράματα τα είχαν πολιορκήσει. Συνέλαβαν τους ανυπεράσπιστους κατοίκους των και τους συγκέντρωσαν στην πλατεία, στο σχολείο, στην εκκλησία, σε οικία του χωριού. Είχαν καταστάσεις οι οποίες περιελάμβαναν τα ονόματα των αντιστασιακών, τους οποίους είχαν προγράψει, επειδή τόλμησαν να αμφιθητήσουν την παντοδυναμία της ναζιστικής μπότας.

Από την οικία που συγκέντρωσαν τους Γερακαρινούς επέλεξαν 30, τους οποίους μετέφεραν σε δύο άλλες οικίες και τους εκτέλεσαν. Περιέλουσαν με βενζίνη τα πτώματα των και τα κατέκαιναν. Με εκκρηκτικές ύλες εκρήμνισαν τις στέγες και τους τοίχους και τα κατεπλακώσαν. Άκολούθησαν την ίδια διαδικασία σε όλα τα

χωριά, που έγιναν εκτελέσεις. Στο Καρδάκι εκτέλεσαν 20, στις Βρύσες 29, στο Ανω - Μέρος 30, και στην Κρύα Βρύση 30, δηλαδή 138. Επειδή άλλοι δε δέκτηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια των και άλλοι επεχειρήσαν να σωθουν και τρέχοντες τους εκτέλεσαν, προστέθησαν άλλοι 46. Οι απώλειες ανήλθαν στους 164 άνδρες.

Πριν να διαλέξουν τα άτομα τα οποία θα εκτελούσαν, δέταξαν τις γυναίκες να επιστρέψουν στα σπίτια των και να παραλάβουν τα απαραίτητα, επειδή και τις οικίες θα έκαιαν και τις ίδιες θα εξόριζαν. Τις εξόρισαν στα γύρω χωριά. Τους άνδρες, που δεν περιλαμβάνονταν στις καταστάσεις, και τις κοπέλες μετέφεραν στο Ρέθυμνο, οπου έκλεισαν στο ενετικό φρούριο, σύρματα, οπως έλεγαν.

Από τους Νικ. Τζωρτζάκη και Μαν. Βλεπάκη, που η τύχη ευνόησε να επιζήσουν, έχουμε συγκλονιστικές μαρτυρίες των εκτελέσεων στο Γερακάρι και στο Καρδάκι. Των άλλων έχουμε τις μαρτυρίες κατοίκων που βρέθησαν έξω από τον κλοιό και τις παρακολουθήσαν με διόπτρες.

Συγκλονίζουν και συνταράσσουν όλες με την αγροτική των. Εμειναν οι Γερμανοί μετά τις εκτελέσεις, απελάσθησαν ακόμη μια εβδομάδα στα χωρά. Αφού λεηπλάτησαν τις οικίες, τις ανετίναξαν. Ανετίναξαν και τις εκκλησίες, τις βρύσες, τα σχολεία και οπήποτε άλλο κατασκεύασαν, για να διευκολύνουν τη ζωή των.

Τα Ανώγεια, το καπετανοχώρι αυτο του Ρεθύμνου, εγγύρισε τον άγριο κατακτήση σε όλη την ακατάσχετη ορμή του. Δεν ήταν δυνατόν σαν ποιμενικός λαός να στέλνουν 500 άτομα εβδομαδιαία σε αγγαρείς. Αρχιας ως εκ τούτου η φλονικία και κατά διαστήματα έρχονταν οι Γερμανοί και συνελάμβαναν ομήρους, τους οποίους εκλείναν στις φυλακές ή τους απέστελναν ομήρους στη Γερμανία.

Την 7-8-44 επέδραμε ο διοικητής της Δροσιάς (Γενή - Γκααβέ) Ολεγχάουρ και συνέλαβε γυναικόπαιδα. Ενώ επέστρεψε στην έδρα του του επετέθηκαν Ανώγειανοί και τον σκότωσαν με όλους τους άνδρες του. Εγίνε εν τω μεταξύ και το περίφημο σαμποτάζ της Δάμαστας. Ο Μύλλερ προγράψε τα Ανώγεια. Την 13-8-44, 7000 Γερμανοί, επέδραμαν κατά αυτών. Επειδή δε βρήκαν άνδρες, εκάφαν τα 940 σπίτια των. Πολλοί γέροντες και γυναικες λαμπδίασαν με αυτά. Οι απώλειες των Ανώγειανών κατά την κατοχή ανήλθαν στα 130 άτομα. Είχαν γίνει το «κόκκινο πανί», των Γερμανών.

Την 20-8-44 οι αντάρτες του ΕΛΑΣ επετέθηκαν κατά Γερμανικών αυτοκινήτων στην περιοχή της Κοξαρέ Ρεθύμνου. Οι Γερμανοί επέδραμαν την 29-8-44 και, αφού δε βρήκαν άνδρες, δέταξαν τις γυναίκες να εκκενώσουν το χωρίο εντός 1/2 ώρας. Πριν περάσει η ώρα την κατάστρεψαν από τα θεμέλια.

Επειδή τα Ανώγεια ήταν χωρίο πλούσιο η διαπραγμή του διάρκεσε μέχρι την 5-9-44. Αγγάρευσαν ως εκ τούτου άνδρες από τα Σείσαρχα και τα κοντινά χωριά.

Την 28-8-44 εκτέλεσαν στα Σείσαρχα 36 από αυτούς.

Η Λουφτβάφε εβομβάρδισε την πόλη του Ηρακλείου κατά τις μάχες της κατάληψης ασπλαχνα και ανελέητα και οι αλεξιπτωτιστές κατά τις μετακινήσεις των είχαν γυναικόπαιδα ως προπετάματα.

Οι Γερμανοί διέπραξαν ανήκουστο κακούργημα εκτελούντες την 3 και 14-8-42, 62 προύχοντες του Ηρακλείου μεταξύ των οποίων και το δημαρχό Γεωργιάδη εξ αιτίας του φόνου από αντάρτες 8 κόνιτσαρχών, συνεργατών των Γερμανών και του σαμποτάζ στο αεροδρόμιο Ηρακλείου.

Μνημείο των εκτελεσθέντων έχει ανεγερθεί στη θέση Ξηροπόταμος, οπου και εκτέλεστηκαν.

Το χωρίο Γεργερή είναι κτισμένο στις νοτιοδυτικές υπώρειες του Ψηλορείτη και περγαμηνές δόξας και παλληκαρίας, το στολίζουν από τα χρονια της Τουρκοκρατίας. Άκολούθησε τις παραδόσεις του και κατά τη Γερμανική κατοχή. Την 14-8-44 οι Γερμανοί επέδραμαν κατά το χωρίο και εγγνωστοποίησαν στους κατοίκους το αδριστο κατηγορητήριο: οι διατρέφουν Αγγλους και αντάρτες, οι αποφεύγουν την αγγαρεία, και οι δεν παραδίδουν τα δημητριακά της επίταξης. Τους εδήλωσαν στις κοπέλες λτου χωριού είπαν «φοράτε τα κόκκινα, γρήφορα θα τα βάψετε μαυρά». Συνέλαβαν 40 Γεργερανούς και τους ενέκλεισαν σε αποθήκη. Κατα τη διάρκεια πλούσιου γεύματος, που τους παρέθεσε ο Τσαφαντάκης, ο διερμηνέας Νικ. Μαγιάσης, τον οποίο δωροδόκησαν, απέλυσε 15.

Τους υπόλοιπους 25 εκτέλεσαν στη θέση «Ζωοδόχος πηγή».

Συγκινητικές ήταν οι τελευταίες σπιγμές των μελλοθανάτων.

«Άδερφι συγχώρεσε με και ελα να φύληθούμε». Τις ψυχές αυτές ανατάσσει δέσωσε ο Αλεξ. Παπαδάκης που επέζησε από την εκτέλεση παρά τις 13 σφαρές που δέκτηκε. Οι συγχωριανοί του τον είχαν βαπτίσει Λάζαρο.

Τον Αυγούστο του 1943 οι Γερμανοί επετέθηκαν κατά του χωριού Βορέα, που είναι κτισμένο στις νότιες υπώρειες του Ψηλορείτη. Διέταξαν τους κατοίκους να το εκκενώσουν εντός 1 1/2 ώρας. Πριν παρέλθει η προθεσμία το εβομβάρδισαν τα αεροπλάνα και συμπλήρωσαν την καταστροφή τους οι στρατιώτες.

Εκήρυξαν την περιοχή του ωριού απαγορευμένη ζώνη και δεν επέτρεψαν την επανεγκατάσταση. Το Μάιο του 1944 συνεπληρώσαν την καταστροφή του. Σήμερα παραμένει ακατοίκητο.

Στις νότιες υπώρειες του Ψηλορείτη είναι κτισμένο και το άλλο ηρωικό χωριό Καμάρες. Την 3-5-44 το επολιόρκησαν και απήγαγαν όλους τους άνδρες. Τους μετέφεραν στις Μοίρες και από αυτούς εξαφάνισαν τους 30. Ασφαλώς τους εκτέλεσαν και παραμένει δύναστος ο τόπος της εκτέλεσης των. Στις γυναίκες που φιλάκισαν στην εκκλησία είπαν ότι θα καταστρέψουν το χωριό τους και να καταθέσουν τα τιμαλφή των στην εκκλησία....

Κατά τη ίδια περίοδο ανετίναξαν και το Μαγαρεκάρι με τη δικαιολογία ότι ήταν ιδιαίτερη πατρίδα του Πετρακογιώργη και ότι κατά την κηδεία της μητέρας του παρευρέθηκε πολύς κόσμος και έλαβαν μέρος πολλοί παπάδες κατά τη νεκρώσην ακολουθία.

Ανεμος ελευθερίας επνεε στις υπώρειες του Ψηλορείτη κατά το θέρος του 1944. Την 11-8-44 οι αντάρτες σκότωσαν 2 Γερμανούς στην περιοχή του Σκούρρουλα.

Οι Γερμανοί επέδραμαν κατά του χωριού και εκτέλεσαν την 14-8-44 , 44 άτομα. Από αυτά τα 22 ήταν γυναίκες.

Ήταν η μοναδική περίπτωση της ομαδικής εκτέλεσης τόσων γυναικών, ενώ εγνωρίζαν στις δέν έλαβαν μέρος στο φονο των 2 Γερμανών. Το 1987 οι κάτοικοι του χωριού έσποισαν μνημείο που είναι μια αγρότισσα , ταλαιπωρημένη από τη δουλειά. Το φλοτέχνησε η γιλύπτρια Ασπασία Παπαδοπεράκη.

Ενα δημοτικό τραγούδι της Κρήτης τελειώνει με το στίχο «Ανέθεμα σας Γερμανοί κι εκάφατε την Κρήτη». Οι Γερμανοί που επιδίωκαν καθημερινά να χύσουν αίμα και να επισωρεύουν αποκαίδια , επέδραμαν την 17-8-44 κατά του Σωκαρά Ηρακλείου και εκτέλεσαν 27 από τους κατοίκους του με τη στερεότυπη δικαιολογία ότι τροφοδοτούσαν αντάρτες και δεν τους παρέδωσαν το παρακράτημα από τα προϊόντα τους.

Ο παράτολμος Αγγλος Σαμποτέρ Στάνλευ Μος, γνωστός από την απαγωγή του Κράιπε, οργάνωσε με τη βοήθεια των Κρητικών την 8-8-44 το σαμποτός της Δαμάστας κατά το οποίο κατέστρεψαν 4 Γερμανικά αυτοκίνητα.

Οι Γερμανοί επέδραμαν κατά της Δαμάστας την 13-8-44.

Οι κάτοικοι της δεν είχαν απομακρυνθεί επειδή δεν έλαβαν μέρος στο σαμποτάζ. Οι Γερμανοί εξέδωσαν διαταγή η οποία ορίζε να μην κυκλοφορούν μετά τη δύση του ηλίου. Όταν είδαν ότι οι κάτοικοι του κο-

νινού χωριού, Καμαριώτης, δεν επήροισαν τη διαταγή, επειδή βέβαια δεν την πληροφορήθηκαν, επέδραμαν κατ' αυτού και εκτέλεσαν την 16-8-44, 13. Η εκτέλεση των Καμαριώτων εξανάγκασε και τους κατοίκους της Δαμάστας να φυγοδοκούν. Οι Γερμανοί του φιλακίου της Δαμάστας έλεγαν στις γυναίκες «Δαμάστα καλό, Δαμάστα καλό».

Επεισαν τις γυναίκες για τις αγαθές προθέσεις των και αυτές τους ανδρες των και επέστρεψαν. Την 21-8-44 κατέφθασε Γερμανικός στρατός από το Ηράκλειο. Συνέλαβαν όλους και τους περιόρισαν σε μια μάντρα. Εκτέλεσαν στη θέση Κερατίδι 30 και τους υπολοιπους 67 μετέφεραν στο Ηράκλειο. Τα γυναίκα ποια διέφεραν στα χωριά του Μυλοποτάμου. Επειδή τα πτώματα ανεδίδαν δυσώδη οσμή τους απέλυσαν να τα θάψουν. Την ίδια μέρα 21-8 αναχώρησαν και δεήθην από το Καμαράκι. Συνάντησαν τους κατοίκους να είναι συγκεντρωμένοι με μια βαπτιση. Συνέλαβαν 25 και καθησυχάσαν τις γυναίκες στη θα τους πάρουν για αγγαρεία στο Ηράκλειο. Τους εκτέλεσαν στο Γωνιανό Φαράγγι.

Το Φθινόπωρο του 1943 οι Γερμανοί διέπραξαν ενα από τα φρικιστικότερα εγκλήματα της Ευρώπης. Τα εγκλήματα του Λίντπιτς της Τσεχοσλοβακίας , του Οραντούρη της Γαλλίας και των Καλαβρύτων της Ελλάδας ωχριούν μπροστά το έγκλημα της Βιάννου. Αρχιτέκτονος του ήταν ο Φρειδ. Μύλλερ, ο οποίος τότε δεν είχε αναλάβει τη διοίκηση του φρουρίου Κρήτης, αλλά ήταν διοικητής της 22 μεραρχίας πεζικού.

Η κατοχική ιστορία της επαρχίας Βιάννου αποτελεί ενα θρύλο, αλλά ταυτόχρονα και ενα δράμα. Από τον Ιούνιο 1941 ο εξφριστος της δικτατορίας Μεταξά, Νίκος Μανουσάκης από το Βασό, ίδρυσε την οργάνωση «Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας». Στην ίδια επαρχία ο Αλεξ. Ραυτόπουλος , αξιωματικός που εκτελέστηκε την 3-9-42 στην Αγιά, εσπερνε «απέριματ' ελευθερίς».

Τα λασποθικά Βουνά έγιναν το φυτώριο να καλλιεργηθεί και να φυτρώσει από ενωρίς το μεγαλύτερο και πιο συγκροτημένο αντάρτικο της Κρήτης. Ο Μανώλης Χρήστος και Γιαννης Μπαντουβάς, Γιαννης Ποδιάς και Δημήτρης Παπάς, ήταν οι σταυραστοί των βουνών. Προθύμους να τους βοηθήσουν βρήκαν τους κατοίκους της Βιάννου, που είχαν από ενωρίς προσχωρήσει κατά 90% στο ΕΑΜ.

Οι Γερμανοί, που πληροφορήθηκαν αυτά, είχαν εγκαταστήσει από τον Αυγούστο του 1943 στην Κάτω - Σύμη, φυλάκιο με 2 στρατιώτες. Την νύκτα της 9ης προς 10ης Σεπτεμβρίου ο Μαν. Μπαντουβάς εξόντωσε αυτούς. Ο σκοπός της εξόντωσης παρέμεινε δύναστος, αλλά έγινε η αφορμή της καταστροφής της πρωικής επαρχίας. Οι Γερμανοί συγκέντρωσαν στην Ανώ Βιάννο, ισχυρές δυνάμεις, που την 12-9-43 κατευθύνθηκαν προς την Κάτω Σύμη. Συνέλαβαν και πολίτες του οποίους χρησιμοποιούσαν ως προπετάσματα. Οταν επλησίαζαν στην Κάτω Σύμη δέκτηκαν τα πυρά των ανταρτών, που είχαν ως αρχηγούς το Χρήστο Μπαντουβά και Γιώργη Νικιανό από την Ε.Ο.Κ. και το Γιάννη Ποδιά και Δημήτρη Παπά από το ΕΑΜ. Σκοτώθηκαν κατά τη μάχη περίπου 70, τραυματίστηκαν 40 και συνελήφθησαν 12.

Οι Γερμανοί πρόγραψαν την επαρχία ύστερα από τη μάχη αυτή. Στις 14 επετέθηκαν εναντίον χωριών της καθώς και εναντίον χωριών της δυτικής Ιεράπε-

τρας. Συνελάμβαναν τους κατοίκους, τους οποίους εκτελούσαν σε ιδιάτερη περιοχή του χωριού, ενώ άλλοι στρατιώτες διέτρεχαν σαν αλλόκοσμες παρουσίες τους δρόμους τους, εισέρχονταν στα σπίτια και εκτελούσαν οποιον συναντούσαν. Δεν ενδιαφέρονταν αν θα σκότωναν όλη την οικογένεια, οπως στην περίπτωση της Κυρ. Συγγελάκη από τον Αμιρά, που σκότωσαν τον άντρα της και τους 4 γιούς της.

Στον Αμιρά σκότωσαν 119, στον Άγιο Βασίλειο 30, στον Κρεβατά 21, στο Βαχό 23, στο Κεφαλοβρύσι 35, στον Πεύκο 18, στην Κάτω Συμη 26. Στα χωριά της δυτικής Ιεάπετρας στο Χριστό 9, στον Παρασά 7, στις Μάλλες 8, στο Μύρτο 18, στα δόχια 36, στις Μουρινές 10, στους Μύθους 3 δηλ. σύνολο 363.

Την αιματηρή αυτή επιχείρηση εκτέλεσε το 65 σύνταγμα πεζικού της 22ης μεραρχίας και οι Γερμανοί αποθέωσαν κατ' αυτήν όλη την απανθρωπία και παραφροσύνη.

Μεταχειρίστηκαν το ψεύδος με τη μπαμπεσιά, το δόλο, την αχαριστία, την υποκρισία, τη ραδιουργία, τον Ιησουΐσμο, την ασπλαχνία, την παχυδερμία, τη διπροσωπία κ.α.

Την προηγούμενη μέρα της εξόρμησης μετέβησαν στον Άγιο Βασίλειο. Συγκέντρωσαν οσους κατοίκους βρήκαν εκεί, άνδρες και γυναίκες. Τους μίλησαν με τον πιο τρόπο και τους διαβεβαίωσαν ότι δεν έχουν να φοβήθουν τίποτα, αν μείνουν στα σπίτια τους, ενώ οσοι βρεθουν εξω θα θεωρηθουν αντάρτες και θα εκτελούνται επι τοπού. Οι ένοχοι για τη μάχη της Σύμης επιμαρτήσαν. Οι άλλοι δεν έχουν να πάθουν τίποτα. Είπαν και έφυγαν. Ξερησμοποίησαν την απάτη, για να σκοτώσουν οσο το δυνατόν περισσότερους. Οι ιερέας λεων. Πνευματικής λειτουργίας στο Κρεβατά. Εμάς εκείνα που συνέβαιναν και δέκοψε τη λειτουργία (ήταν του Τιμίου Σταυρού). Με το Σταυρό στο χέρι τους εξόρκιζε να λυπηθουν τους χριστιανούς. Αντί άλλης απάντησης τον πυροβόλησαν. Ενώ ετρέχει να προφυλαχθεί, άλλοι πυροβολίσμοι τον άφησαν νεκρό.

Στο Αμιρά παρέμεναν μετα την εκτέλεση των 119 κοντά στα πτώματα και διασκέδαζαν. Στις γυναίκες, που συγκλόνισε το θέαμα των νεκρών τους και με στεντόρεια φωνή φώναζαν «Παναγιά μου, Παναγιά μου», έλεγαν την ίδια φράση.

Συνέλαβαν το Μαν. Συμβουλάκη ενώ προσπιθαύσε να διαφύγει κρατώντας στην αγκαλιά του την τρίχρονη κόρη του και τον έστησαν μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα

Οι σφαίρες δεν τον βανάτωσαν, αλλά προσποιήθησαν το νεκρό. Επειδή η κόρη έκλαιε, ένας Ούννος την πυροβόλησε στο κεφάλι. Τα μυαλά του παιδιού διασκριπτήκαν στο προσωπο του άτυχου πατέρα.

Συνέλαβαν κατά την αποχώρηση 500 περίπου άλλους κατοίκους και τους φυλάκισαν στο δημοτικό σχολείο της Ανω - Βιάννου.

Σχεδίαζαν να τους εκτελέσουν. Τους διέσωσαν οι αντιπρόσωποι του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και ο εκπρόσωπος τότε του αρχιεπισκόπου Κρήτης, Ευγένιος Ψαλιδάκης. Μετά ενα μήνα την 14η Οκτωβρίου επιπρόσθιαν τα χωριά Κεφαλοβρύσι, Κρεβατάς, Πεύκος, Σύμη, Καλάμι, Συκολόγος και μερικά της δυτικής Ιεράπετρας και κήρυξαν την περιοχή των νεκρά ζωντανή.

Την αιματηρή σπουδή της Κρήτης εκαμε πλουσιώτερη η εμφάνιση της εγκληματικής φυσιογνωμίας του ΔΗΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ 1990

Φρίτς Σούμπερτ.

Ηταν Γερμανός λοχίας που καταγόταν από την Σμύρνη και ονομαζόταν Πέτρος Κωνσταντινίδης. Ελληνικής καταγωγής είχε την Τουρκική και Γερμανική υπηκοότητα. Το 1941 υπηρετούσε στο Ρέθυμνο ως διερμηνέας. Την άνοιξη του 1942 εμφανίστηκε στην Αυγενική Ηρακλείου επικεφαλής Ελλήνων καθαριάτων, που διατείνονταν στις είχαν σκοπό να πατάξουν την εγκληματικότητα. Στην πραγματικότητα απέβλεπαν στην εξυπηρέτηση των οικονομικών συμφερόντων των. Επειδή η συμμορία προβλημάτιζε και τους Γερμανούς, τον συνέλαβαν και τον εκλεισαν στις φυλακές της Αγίας. Τον αποφυλάκισαν μετά ενα μήνα με δικαιοδοσία σε όλη την Κρήτη. Προέβαιναν σε ληστείες και φόνους. Το Φθινόπωρο του 1943 ήλθαν στο νομό Χανίων και αφού διέπραξαν ανήκουστα εγκλήματα εσκέφθησαν να πλήξουν τον ΕΛΑΣ των Μεσκλών. Επέδραμαν την 1-1-44 κατά του πρωικού χωριού. Οι αντάρτες σκότωσαν και τους 9 του σώματος του, αφού ο ίδιος δε συμμετείχε στην επίθεση.

Τα θύματα του Σούμπερτ ανήλθαν στα 250. Άλλοι τα αναβιβάζουν στα 1000. Μετά, την απελευθέρωση επιεσκέφθηκε «ινκόγιντο» την Ελλάδα. Αναγνωρίστηκε, συνελήφθη, δικάστηκε και καταδικάστηκε 27 φορές σε θάνατο.

Εκτελέστηκε την 27-10-47. Ο επικεφαλής του εκτελεστικού αποσπάσματος είπε στους άνδρες. «Αι αθώαι ψυχαί των θυμάτων του τέρατος αυτου είναι αυτην την σπιγμήν συγκεντρωμέναι εις τα κάνας των οπλών σας και αναμένουν να εκφενδονισθεί η εκδίκηση των υπο μορφήν βολίδων εις την καρδιά του δημίου». Σε αποπνικτικό γολγοθά της Κρήτης είχαν μεταβάλλει τις φυλακές της Αγίας Χανίων.

Ηταν απεικόνιση των στρατοπέδων Αουσβίτες, Νταχάου, Μάιντανεκ κ.α. της Γερμανίας. Αθλια και ανεπαρκής τροφή, ασφυκτική εκταση χώρου εξαντλητικές ανακρίσεις, τρομεροί βασανισμοί, ακατανόμαστες ύβρεις, τις είχαν μεταβάλει σε αλλοκοσμους και σατανικούς τόπους. Τα αποτρόπαια «Ντούνκλες», σκοτεινά, προσθέταν κι αυτά την φρίκη των. Ήταν 15 κατασκότεινες τράγλες 2 τ.μ. που έκλειναν τους μελλοθάνατους εως οτους τους εκτελέσσουν.

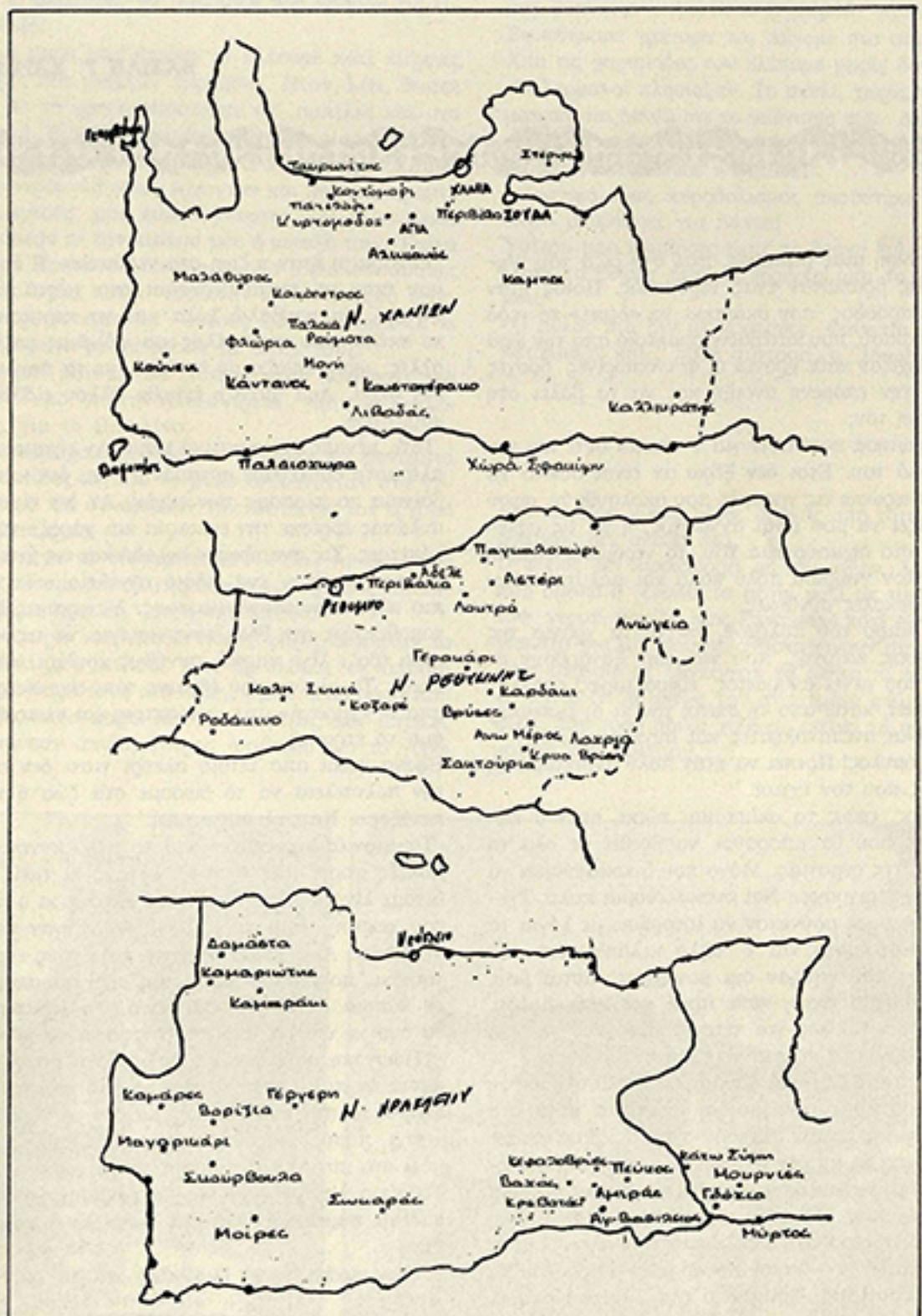
Ανήλιες, παγωμένες, φρικτές στην όψη συνέτριψαν τα τραγικά θύματα. Τα φοβερά αυτά «μπουντρούμια» έχουν μεταβληθεί τώρα σε ιστορικώς χώρους όπου οι φύλακες των αγροτικών φυλακών παρέχουν πληροφορίες. Ανατριχίασαν και ασφυκτικούς οι επισκέπτες στους προβαλλόμους αυτους της κόλασης. Ραγίζει η καρδιά του επισκέπτη, οταν αναλογιστεί στη καρδιές συνανθρώπων των αγωνιούσαν και συγκλονίζονταν επι πολλές μέρες στους μακάβριους αυτους τάφους.

Στην Αγία φυλάκισαν 20.000 περίπου Κρητικούς. Βρέθηκαν τα συστά 300 περίπου εκτελεσθέντων. Τους υπολογίζουν σε 1000, αλλά δεν ανακαλύφθηκαν οι σκελετοί των.

Αποτρόπαιος και φρικιαστικός σφαντάζει στο ιστορικό Αρχείο Κρήτης ο τελευταίος στύλος, που έδεναν κατα την εκτέλεση τα θύματα. Τον έχουν καταφέγει οι σφαίρες στο ύψος της καρδιάς. Εφιαλτικό όνειρο και ανατριχιαστική θύμηση είναι η φρικαλέα εκείνη ναζιστική κατοχή. Την έχουν κάμει τρομακτική οι απάνθρωπες εκτελέσεις. Τις υπελόγισαν σε 8.500 χιλιάδες. Οι Κρητικοί πις αντιψετώπισαν

με απαράμηλλο θάρρος και ανυπέρβλητη εγκαρδίωση, ώστε αναγκασσαν τον αιμοσταγή διουκτή «Φρουρίου Κρήτης» Αντρέ να γράψει : «Οι Κρητικοί σταν βρίσκονται μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα έχουν πάνω τους κάπι το μιθώδες. Φαντάζουν σαν τους μιθικούς ήρωες. Είναι τόσο υπερήφανοι, την τραγική εκείνη ώρα του θανάτου, που οποιος τους δει, είναι

αδύνατο να μην τους θαυμάσει. Πολλές φορές σταν
επρόκειτο να γίνουν εκτελέσεις άφηνα το γραφείο
μου και βγήκα στο μπαλκόνι, μόνο και μόνο για να
τους θαυμάσω. Σε κανένα άλλο λαό δεν είδα τόσο
περιφρόνηση προς το Θάνατο και τόση αγάπη προς
την ελευθερία...».

Χρονία της Κεντρικής στα οποία δύνανται θηριωδίες των Γερμανών

Σ' ΕΝΑ ΝΕΡΟΜΥΛΟ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

ΒΑΣΙΛΗ Γ. ΧΑΡΩΝΙΤΗ

Στην ώρη μιας ρεματιάς, εκεί στη γέζα του Ψηλορείτη, βρισκόταν ενας νερόμυλος. Ποιός ήταν ο φιλοπρόδοξος που σκέφτηκε να «δέσει» το νερό του ρυακιού, που κατέβαινε ορμητικό από την ώρα που άρχιζαν κάθε χρονιά οι φθινοπωρινές βροχές Ισαμε την επόμενη άνοιξη και να το βάλει στη δούλεψη του;

Δεν ρώτησα ποτέ ούτε για τ' ονομα ούτε και για τη γενιά του. Ετοι δεν έρεω αν είναι σωστό να του αφιερώσω τις γραμμές που αισιοδούσαν, αφού συνεχίζει να μου είναι άγνωστος, ή να τις αφιερώσω στο δημούδηγμά του, το νερόμυλο δηλαδή, που τον γνώρισα πολύ καλά και μάλιστα κάτω από δύσκολες συνθήρες.

Τον καιρό του πολέμου, εκείνα τα χρονια της χιτλερικής κατοχής, που να μην ξανάρθουν σε τοπο που μένει άνθρωπος, έκονα μήνες ολοκληρώνεις εκεί, κάτω από τη σκέπη του κι οι εμπειρίες μου είναι ανεπανάληπτες και συγχλονιστικές.

Ο νερόμυλος! Πρέπει να ήταν πολύ ανοιχτομάτης εκείνος που τον έγινε.

Ο τόπος, οποιος το σκέφτομαι τώρα, ήταν ο καλύτερος που θα μπορούσε να βρεθεί σε ολό το μάρκος της ρεματιάς. Μόνο που δυσκολεύομαι να σας τον περιγράψω. Ναι δυσκολεύομαι πολύ. Σχεδόν μου είναι αδύνατον να ιστορήσω με λόγια τα περδικολαλήματα και τ' άλλα κελαπδήματα των πουλιών που γέμιζαν δχι μονάχα τ' αυτιά μου, μα τον αέρα γύρω, κάθε πρωί και κάθε βράδυ. Κι αν δεν μιλήσω για τέτοιες εμπειρίες πως να περιγράψω τη ζωή στο νερόμυλο;

Τώρα που γράφω και ξανάρχονται όλα στη σκέψη μου, νοσταλγώ την διμορφη απλότητα μέσα στο σπιτάκι του μύλου. Σχεδόν πάντα βέβαια άναψε φωτιά, μα κι αν δεν άναψε, το αλεύρι που κατέβαινε από τις μυλόπτερες, είχε μια τέτοια γλυκειά ζεστασιά που έδιωχνε κάθε λογης κρύο. Γύρω από την αλευροδόχη κάβιζε κάτι σαν αλευρόσκονη τόσο απλή που καμιά πούδρα δεν μπορούσε να τη συναγωνιστεί. Την έβαζα στα δάχτυλά μου κι ένιωθα μια παράξενη αναστάτωση που μ' ανατρίχιαζε.

Ευχαριστη ήταν η ζωή στο νερόμυλο. Η δουλειά μου ήταν να πηγαίνω σέρχομαι στο χωριό για το φαγητό, να κουβαλώ ξύλα και να περιποιούμαι το σκύλο, που ήταν φίλος και φύλακας μαζί. Τις άλλες ώρες έπαιζα με το νερό, με τα πουλιά, με τον αέρα. Άμα χίνωνε ένιωθα όλουν είδους ευχαριστηρηση.

Τότε, μέναμε αναγκαστικά μέσα. Αν είχαμε πολλά αλέσματα δουλευαμε ασταμάτητα και δεν καταλαβαίναμε το πέρασμα των ωρών. Αν δεν είχαμε, ο μυλωνάς έβρισκε την ευκαιρία και χάραξε τις μυλόπτερες. Τις ανασήκωνε δηλαδή και τις χτυπούσε μ' ενα κοπίδι - ενα ειδικό εργαλείο - κι έκανε πιο αδριά την επιφάνεια τους. Υστερα τις ξανατοποθετούσε στη θέση τους και για να τις καθαρίσει έβαζε λίγο καρπό, συνήθως κριθάρι, και τον άλειθε. Το αλεύρι που έβγαινε τότε είχε πετρίτες από τη «χαραγή» στις μυλόπτερες και «τσαχάλιζε» άμα το έτρωγες.

Εφαγα φωμι από τέτοιο αλεύρι γιατί δεν είχαμε την πολυτέλεια να το δώσουμε στα ζώα ή να το πετάξουμε. Κατοχή ήταν αυτή!

Τις χιονιές περνούσαν από το μύλο κυνηγοί και πολλές φορές μιας έδιναν λαγούς κι εμείς τους δίναμε λίγο αλεύρι. Μια φορά πέρασε κι ο παπάς του χωριού, πήρε το μυλωνά και πήγαν να κυνηγήσουν. Άμα γύρισαν είχαν μαζί τους ενα κατούκα, που ποιός έζειρι πως είχε παραπομένει σε κάποια σπηλιά κι ενα λαγό. Τα έδαφαν και τα δύο κι ύστερα έκουνα τον παπά να λέει:

- Πιωργάκη, μου φαίνεται πως είναι δίκαιη μορφασιά αν πάρεις εου το ρίφι κι εγώ το λαγό. Σου αφήνω το πιο πολύ κρέας, μα δεν με νοιάζει.
- Οχι, παπά μου, είπε ο μυλωνάς. Εμείς πήγαμε μαζί στο κυνήγι και πιάσαμε το ρίφι και το λαγό. Το δίκιο λουτόν είναι να τα χωρίσουμε στη μέση και να πάρει καθένας μιας μισό λαγό και μισό ρίφι.
- Ντα κυνήγι είναι Πιωργάκη και το ρίφι κι ο λαγός;
- Κυνήγι, είναι παπά μου...
- Ε, μοίραζε, λουτόν....

Στο μήλο έρχονταν συχνά ν' αλέσουν το σιτάρι, το κριθάρι ή το μγαδερό τους άλεσμα, οπως το λέγαμε, οι χωριανοί. Έρχονταν και μερικοί ξενοχωρίτες.

Μεγάλη χαρά ένιωθα σαν έφερνε κάποιος ν' αλέσει σιτάρι γιατί από το μερίδιο που θα παίρναμε για τ' αλεστικά, θα δοκίμαζα του κόσμου τις λιχουδιές!

Μια φορά μας έφεραν κι αλέσαμε κάτι κίτρινες πέτρες που μύριζαν παράξενα. Ήταν, λέει, θειάφι και θα το χρησιμοποιούσαν στ' απτέλια και στα κητικά. Είδαμε και πάθαμε να καθαρίσουμε τις μυλόπτερες ύστερα από αυτό το ανατάντεχο άλεσμα. Στο νερόμυλο ομως έρχονταν και πολλοί, αρκετοί απ' αυτούς μουν ήσαν δύνωστοι, και συζητούσαν παράμερα με τον πατέρα μου ή μεταξύ τους. Εμένα δεν με δεργαναν ν' ακούω κι ολού έβρισκαν κάποιες δικαιολογίες και μ' έστελναν κάπου μακριά τους. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήσαν οπλισμένοι κι εγώ έτρωγα με τα μάτια τα όπλα τους!

Τ' αυτί μου έπιανε πότε - πότε κουβέντες για τον πόλεμο, για την Αλεξανδρεία, για τους Εγγλέζους, για το Βερολίνο.

Το συμμαχικό ραδιόφωνο μετέδιδε τα μηνύματα της ελπίδας κι από το μήλο απλώνονταν στα γυροχώρια και δυνάμιμαν την πίστη για τον ερχομό της λευτεριάς.

Σ' εκείνα τα θεόχιστα βουνά και τα λαγκάδια που ζούσαμε δεν έβλεπα συχνά χιτλερικούς. Ήμουν προνομιούχος απ' αυτή την άποψη.

Δεν μπορώ να θυμηθώ πότες φορές διάβρικαν το κατώφλι του μήλου. Και βρίσκομαι σε απορία γιατί μένει έντονη στη θύμησή μου η τρομάρα που ένιωθα κάθε φορά που με φοβόρες και απειλές ερευνούσαν σπιθαμή προς σπιθαμή ολο το γύρω

τοπο ή προσπαθούσαν, μάταια βέβαια, να μάθουν από μας για τους «παρτιζάν», τους αντάρτες. Ο μόνος που τους αντιμετώπιζε παλικαρίστα ήταν ο σκύλος που πάντοτε μας έλεγε τον ερχομό τους.

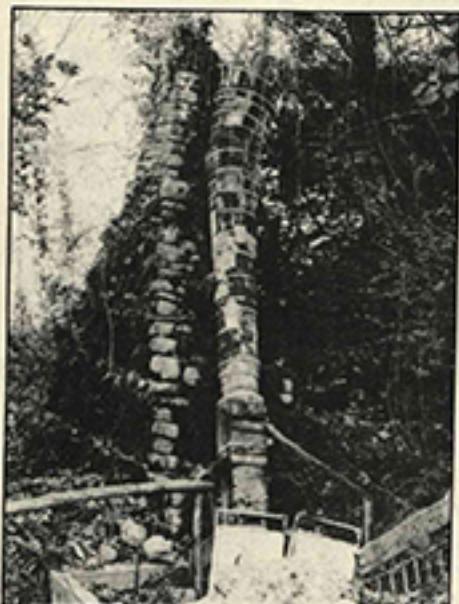
Κάποια μέρα, ξημερώματα, αν θυμούμαι καλά, μας ξέπνισαν επίμονα κι αγριεμένα γανγίσματα. Στριωθήκαμε γρήγορα κι πήγαμε στο παράθυρο. Από τις χαραμάδες του βλέπαμε χωρίς δυσκολία. Οι Γερμανοί πλησιάζαν. Το σκυλί, χωρίς ν' απομακρύνεται δυνάμιμων το γαγνισμα του. Δεν άντεχα να το ακούω και τρέχοντας χάθηκα στις κουβέρτες. Αντιλαλούνες η φεματιά!

Εσφικά ενας πυροβολισμός ακούστηκε και το σκυλί βουβάθηκε για πάντα! Υστερα από κάπιτοσες ώρες το βρήκα ξυλιασμένο. Οταν το έθαψα ήταν ολόβριχτο από τα δάκρυά μου.

Ο μήλος πια δεν με χρατούσε. Φαίνεται πως το κατάλαβαν και, πολύ σύντομα, μ' έδιωξαν...

Εχει περάσει κοντά μιός αιώνας από τότε. Ο νερόμυλος δεν αλέθει πια.

Ο φόβος δεν κυκλοφορεί με τον αγέρα. Μα κάθε που βρεθώ σ' εκείνα τα μέρη, μαζί με το βουητό του νερού, νομίζω πως ξανακούω κάτι σαν γαγγίσματα σκύλου που με αναστατώνουν σύγκριμο. Τότε στρέφω με συγκίνηση τα μάτια κι αναζητώ τη γενιά όπου έθαψα τον αγαπημένο φύλακα και φύλο, που τόσο άδικα χάθηκε, εκείνα τα σκοτεινά χρονια του πολέμου...

Από την φωτογραφική συλλογή του Ευτύχη Κορκίδη

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΝΕΡΟΜΥΛΟΥ

ΑΛΕΞΗ ΖΕΡΒΑΝΟΥ

Σε σκυθρωπό γιαλό, πλάι σε τρίστροπο ανέμου,
με τα ονειρά μου ασπρογάλαξα κοχύλια
πήρα το δρόμο που βγάζε στα χθεσινά μου αγνάκια
κι ήτανε φύκια που στροβίλιζαν
και άμμο σκορπιόμενη.
Στην πλάτη κύλησαν κοχύλια κι ένοιωθα πως χανόμουνα
σε κάποια άκρη ερημική, σ' αψύ καταμεσήμερο.
Με πλήρωνε η σκέψη για τη μοίρα μου
για τα μικρά τα βήματά μου μέσ' στην έκταση,
για τον ασήμαντο το χρόνο που βαδίζω.
Σαν μύλησα στον άνθρωπο, στον άγνωστο εαυτό μου,
ήτανε ξένη η φωνή και σαρκασμός ο ήρος.
Σαν χάνεις τόσο γρήγορα τα βήματα στην άμμο
πως να τα βρει στο «άνυρο» ο άλλος
που μήτε τ' άνομά σου δεν θα ξέρει;
Κι αν είναι μάταιος ο δρόμος
που θα τη βρεις τη δύναμη να περπατήσεις
για να χαράξεις την πορεία
και να φυτέψεις τις ελπίς γι' αυτούς που θάρβουν;
Μα μην το πεις πως χάνεται τ' αστέρι που βούτα
στη πλάτη τού ουρανού.
Δεν χάθτρεις για πάντα η Ατλαντίδα.
Κι ήρθε αφροσυκέλαστο το κύμα,
πέτιασαν χελιδόνια μέσ' στα στήλια μου
και τα σπασμένα μου φτερά ξαναφυτρώσαν.
Θα περπατώ κόντρα στον άνεμο
χωρίς να φύγω για να βρει τα βήματα μου,
σαν ενας άγνωστος που δε στοχάστηκε ποτέ
πως δεν θα ξέρουν τ' άνομά του.
Θα χτίζω κάστρα να πινγάνω την ελπίδα
και να φυτεύω τις ελπίς γι' αυτούς που θάρβουν.
Θα τραγουδάω για τον κόσμο και τον άνθρωπο,
για την αγάπη και τα άστρα περιστέρια,
για τα ποικιλά που δεν θα πέταγαν ποτέ
αν είχαν μέσ' στα μάτια τους
τους κυνηγούς που κρέβονται στους βάλτους.
Θα περπατώ και θα σφυρίζω το τραγούδι μου
κι ας έρθει ο άνεμος τα βήματά μου να σκορπίσει,
ας έρθουν φύδια ν' αγκαλιάσουν τους κάκτους.
Θα ξέρω πως στα γόνατα δεν σύρθηκα
και δεν προσκύνησα ποτέ τους ανθρώπους του βάλτου.
Χτυπόσα πάντα με γροθές τα δόντια του θανάτου
και το ποτάμι έσκαβα σε βάθος και σε πλάτος
για να κυλήσει το νερό να καθαρίσει ο βούρκος.
Κι οταν θα πέσω νικημένος σ' αλάνια μαρμαρένια
και θάχει ζωντανέψει ο ποταμός,
μέσ' στο νερόμυλο θε να κυλάει το τραγούδι μου
για να ποτίζει τις ελπίς που θα φουντώνουν
σαν μια ατέλειωτη σειρά από φεγγάρια.

(Από την ποιητική τρολογία
«ΓΥΛΛΙΝΟΣ ΚΡΑΤΗΡΑΣ» που τιμήθηκε
με το Α' βραβείο ποίησης 1980
του Υπουργείου Οικονομικών
στα κλαίσια της 9ης Πανελλήνιας
Εκδοτικής Βιβλιού).

«Γνωστοί ποιητές Ριζίτικων Τραγουδιών για τη Μάχη και την Αντίσταση της Κρήτης 1941 - 1945

ΣΤΑΜΑΤΗ Λ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ
ΔΛΣΚΑΛΟΥ - ΛΑΟΓΡΑΦΟΥ

Κρήτη, νά σαι περήφανη,
για τ'άξια τα παιδιά σου,
θύρει τα και καμάρουνε,
να χαίρεται η καρδιά σου!

(Κρητική μαντινάδα)

Η συνεργασία μας πέρνοι, στην επήσια εκδοση του Δήμου Χανίων, με τίτλο: «Λαϊκοί ποιητές και ριμαδόροι της Κρήτης, για τη Μάχη και την Αντίσταση του Νησιού, 1941-1945», αποτελούσε συνέχεια της προγενέστερης: «Λαϊκοί ποιητές Δυτ. Κρήτης, στα χρόνια της Γερμανικής κατοχής», που φιλοξενήθηκε στην ίδια δημοτική εκδοτική παρουσία, το 1982.

Κοινή ήταν η διαπίστωση από τις εργασίες εκείνες, ότι:

Μέσ' από την ιστορία μας, περνούν, πράγματα, οι σελίδες της Ιστορίας μας χωρίς λεπτομέρειες, καθ' ότι: «η μεν γαρ ποίησις μέλλον τα καθόλου, ή δ' Ιστορία τα καθ' έκαστον λέγεται». Η απήρηση που είχαν, στην εποχή τους, τα σχετικά γεγονότα, καθώς και οι ενέργειες των ιστορικών προσώπων που πρωτοστατούσαν σ' αυτά, είναι το αντικείμενο των, το θέμα των! Και στην προκειμένη περίπτωση, η Μάχη της Κρήτης και η καθολική Αντίσταση του Νησιού, στα χρόνια, 1941-1945.

Οι εμπνεύσεις των λαϊκών ριμαδόρων μας, επιβεβαιώνουν μέσ' από τα κείμενα, την έμφυτη στιχουργική διεξιότητά των, την κληροδοτημένη από τους αυτούς ομότεχνούς των, σ' αυτούς, για να μεταδίδουν εις το πλατύ κοινό τα επιδιωκόμενα μηνήματά των!....

Με την εφετινή μας εδώ συμμετοχή, θα συνεχίσουμε μια δεύτερη συμβολή, σε μιαν παράλληλη προσφορά των «χαρισματικών» λαϊκών ποιητών μας, που πρόδρομη ανακοίνωση της, φιλοξενήθηκε και πάλι, στον ίδιο χώρο, το 1976, με τίτλο: «Η μάχη της Κρήτης, στο Ριζίτικο Τραγούδι».

Εσχαριστής βαρύτητας ποιητικά δημιουργήματα του Λαού μας, τα οι ζι τι κα τραγούδι α του, έχουν τις ρίζες των, βαθιά στα Βυζαντινά χρόνια. Άλλα χρονολογούνται από της Βενετίας τον καιρό, πολλά μας παραδίδονται από της Τουρκοκρατίας τα μαύρα χρόνια και άλλα ανίρουν στο χθες και στο σήμερα.

Δεν επαφαν τα τραγουδιούνται και να ποιούνται ποτέ.

Εκφράζουν το λαό μας, τον χαρισματικό και διατηρούν την ιστορική του μνήμη σε εγγήγοση.

Το περιεχόμενο τους ιστορικό και ηρωϊκό, θρησκευτικό και κοινωνικό, φυσιολατρικό και ερωτικό, διδακτικό και ευτράπελο, χαρούμενο και πραπονεμένο, ποικίλο μ' εναν λόγο.

Κι η μελωδία των άφθαστη! «Αυτομέλα, σαν τα προσόντα της Βυζαντινής μας μουσικής καθώς σημειώνει ο Γ. Αμαραγιανάκης.

Φέρουν ρίγη συγκινήσεων στους ακροατές των, ξεσηκώνουν τις καρδιές των αναγνωστών τους, ανασταίνουν το ήθος της Κρήτης και φέρνουν τ' αναντράνισμα της Ψυχής της Κρήτης, στο ακουσμά των!

Αυτά είναι τα ριζίτικα τραγούδια μας, από τους οποίους προείπαμε τραγουδιούνται στους αιώνες τα παλιά, ενώ ποιούνται νέα, που τα παραλαβάνει πάντα ο Λαός και τα αναπλάθει από τις εκείνους θύλαι, για να τ' αποδώσει στον τελικό οριστικό φορέα των, την αιώνια Κρήτη!

1. Αριστοτέλους: «Ποιητική» 1451, α

Δεν αμφισβητεί βέβαια - πιστεύομε - κανείς, πως πάντα ήταν γνωστοί για την εποχή τους, οι χαροματικοί εκπρόσωποι, αυτού του τοπου, οι οποίοι παρέδιδαν την πρώτη ποιητική σύνθεσή τους στο λαό, για τα παραπέρα.

Γράφει σχετικά ο πατέρας της Ελληνικής Λαογραφίας Νικ. Γ. Πολίτης «...Την ποιησιν των Δημοτικών ασμάτων, η κοινή συνείδησης, αποδίδει εις ενα απρόσωπον και ανώνυμον ποιητήν, τον ελληνικόν λαόν, αφού η δημιώδης ποίησης θεωρείται οχι μόνον αιτημα του λαού αλλά και δημιουργημά του....» και συνεχίζει: «Ο λαός ως λαός, ως σύνολον, είναι ανίκανος να συνθέσει ποίημα. Η ομαδική ποίησης είναι πρόγραμμα αδίνατον...»² (σελ. 214)

Αλλά τότε τι συμβαίνει;

«Εις των πολλών, εχουν το χάρισμα της σπιχουργικής δεξιότητος και το μουσικόν αίσθημα ανεπιγένετον, υπείχουν εις εσωτερικήν ώθησιν, εν στιγμή εξέρσεως, συνθέτει το δύομα ταυτοχρόνως εξευρίσκουν τον ρυθμόν και το μέλος ή προσαρμόζουν εις γνωστά.... Μεταβολάς επιφέρουν και οι επαναλαμβάνοντες το δύομα μεχρις στον λάβει τούτο την τελειωτικήν διάστασιν αυτού, οδεν ευλόγως δύναται να λεχθεί, οτι ο λαός απεργάζεται την οριστικήν μορφήν των δημοτικών ασμάτων.... Η παραγωγή είναι ο κλήρος των ο λ ι γ ω ν , οι οποίοι ως δημιουργοί χωρίζονται από τουν μη παραγωγόν λαόν και δεν πρέπει να συγχέωνται προς αυτόν, αν και εξέρχονται εκ των σπλάχνων τουι...» (σ. 215)

Σάρκα από τη σάρκα του λαού και «οστούν εκ των οστέων του», οι εμπνευσμένοι ποιητές των Ν ε ο ρ ι ζ ί τ ι χ ω ν τραγουδιών μας προσφέρουν έργο πολύτιμο.

Προκινούμενοι με την πρώτη και βασική ύλη το Δημοτικό τραγούδι μας, χάνουν στην πορεία την πατρότητα του έργου των, αλλ' έχουν την ικανότητα πως κελαΐδούν με το στόμα του Λαού που τους γέννησε και τους άνδρωσε και τη βεβαιότητα οτι μπορούν αυτοί οι χαροματικοί, να εκφράζουν αψεγάδιαστα το Λαό στον οποίο ανήκουν!

Αυτούς τους ταλαντούχους και θεοδώρητους συνανθρώπους μας ποιητές, φροντίζουμε από δεκαετίαν, να εντοπίζομεν ανάμεσά μας. Και δεν είναι δυο, δεν είναι τρεις, κατά το τραγούδι, αλλ' είναι χλιοι δεκατρεις!

Σχετική μαρτυρία έχομεν επίσης στον πρόλογο του τόμου «Τα Κρητικά Ριζίτικα Τραγούδια», του Ι. Παπαγρηγοράκη³

Γράφει:

«.....Τα ριζίτικα τραγούδια όχι μόνον ζουν, αλλά και κάθε τόσο συνθέτονται και νέα. Στο διάστημα της Γερμανικής κατοχής μερικοί τραγουδιστές επλασσαν στο στύλο και στις μελωδίες των Ριζίτικων τραγουδιών αρκετά απ' αυτά, τα περισσότερα των οποίων περιέλαβα στη συλλογή μου.

Εκείνο το περίφημο και ωραιότατο: «Χίτλερ να μην το καυχηθείς πως πάτησες την Κρήτη...», που τόσο παραστατικά εκφράζει την αγανάκτηση μα και το ακατάβλητο φρόντιμα του Κρητικού κατά του βαρβάρου κατακτητή, είναι πλάσμα και εμπνευση Κρητικού.

Εναν από τους συνθέτες των νεώτερων ριζίτικων αυτών τραγουδιών, που έχει εμφυτή την ποιητική διάθεση αναφέρω εδώ, τον καλλίφωνο τραγουδιστή ριζίτικων και λεβέντη παπά Στυλιανόν Φρατζεσκόπην από την Παλαιόχωρα Σελίνου, του οποίου τα ωραία ριζίτικα: «Στο Σέλινο κουφοβροντά, βρέχει μα βρέχει μπάλες...», «Παιδιά κ' είντα 'ναι οι μπαλωτές στον πόρο στα Μεσαύλια.....» και «Αραγε είντα ν' η ταραχή και η μεγάλη αντάρα...», περιλαμβάνονται στη συλλογή μου.

Επίσης ο γνωστός ιστοριοδίφης από το Ρέθυμνο κ. Χριστ. Σταυρουλάκης (Αγελάτης) εχει συνθέσει τα τελευταία αυτά χρόνια, και δημοσιεύσει στον εγχώριο τύπο και σε περιοδικά, πολλά ωραία τραγούδια ιστορικά και ηρωϊκά σε στύλο ριζίτικων. Και παλαιότερα ο καπετάν Παύλος Γύπαρης, ενας Λαγουμιτζάκης από τον Αποκόρωνα και άλλοι έχουν συνθέσει και δημοσιεύσει αρκετά νεώτερα ηρωϊκά, ιστορικά, ριζίτικα τραγούδια....»

Εξ' όλου, ο Ερατοσθένης Καψαρίνος στο έργο του: «Το συγχρονο Κρητικό Ιστορικό Τραγούδι - η δομή και η ιδεολογία του», αναφέρεται σε μεγάλο αριθμό λαϊκών ποιητών και ριμαδόρων που έγραφαν (συνθέσανε) ριζίτικα για τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση του Νησιού, 1941-45.

Σ' αυτών των χαροματικών συνανθρώπων μας το έργο θα σταθούμε σήμερα. Και οχι βέβαια σ' ολον. Άλλα σε δυο ή τριάν την προσφορά, ενδεικτικά. Ο χώρος δεν επιτρέπει την διεξοδική των παρουσίαση, η οποία παρασκευάζεται και θα παρουσιαστεί αυτοτελής σύντομα.

* * *

2. Ν. Γ. Πολίτης: «Γνωστοί ποιητές δημοτικά σαμάτων», διάλεξη, ανοδηγοσκοπιμή στον τόμο Ν. Γ. Πολίτη: «Λαογρ. Σύμπειρα», τ. ΑΙ, Αθήνα 1920, σ. 211-236.

3. Ιωρ. Ι. Παπαγρηγοράκη: «Τα κρητικά Ριζίτικα Τραγούδια», τομ. ΑΙ, Χανιά 1957, σχ. 8ο, σ. 1-424, σ. 18.

4. Ερατοσθ. Γ. Καψαρίνου: «Το σύγχρονο Κρητικό Ιστορικό Τραγούδι - δομή και ιδεολογία του - Έκδ. Θεμέλιο», Αθήνα, 1979, σχ. 8ο, σ. 1-266, σ. 263-4.

Ο παπάς Στελιανός Φραντζεσκάκης³ ο κατετάν παπάς της Παλιόχωρας - Χανίων, έζησε κι' έλαβε μέρος στη Μάχη της Κρήτης.

Το τραγούδι του «Αναντνοές της Κρήτης», είναι ο απόγοις του τουφρειού, τ' αναράτημα του πολεμιστή, το ξέφνιασμα του ξωμάχου, στην εμφάνιση του αναπάντεχου "από αέρος" εισβολέα!

Παιδιά κι' είντα' ν' οι μπαλωτές, στον πόρο στα Μεσαύλια;
στα Φλώρια μεσ' τις ρεματιές, στον Άναβο στ' αμπέλια;
στην Κάντανο στην εσδηπούλα, κάτω στο Κακιόδινα,
κι' αντάρα πλάκιαστε παντούς..."

Είμαστε στις 23 του Μάη του 1941. Μιά γερμανική ανιχνευτική περίπολος έσκινά από Βουκολιές γιά Κάντανο. Ως τόσο στην επιστροφή τους στα Φλώρια ενώνονται με την υπόλοιπη ομάδα τους, ακολουθεί συμπλοκή, αντίσταση μέχρι τέλους και ο απολογισμός, η εξόντωση δηλ. ολόκληρου του γερμανικού τμήματος (16 ανδρών) κι' απ' τους δικούς μας τρεις νεκροί και δύο τραυματίες. Ακολουθεί άλλη φονική συμπλοκή στα Μεσαύλια (Αγρυπνοεφάλα), όπου οι εχθροί πλήκτωσαν με διπλάσιους νεκρούς την απόφασή τους, να πατηθεί η Κρήτη.

Πρωίνες ώρες του αξέχαστου Σαββάτου 24 Μαΐου 1941, οι δικοί μας πιάνουν θύσεις στο Φαράγγι της Καντάνου, και δεν είναι ούτε τριακόσιοι συνολικά. Κι' δυο γιά τον οπλισμό των... πρωτόγονος, σχεδόν!

Το ξεκαθάρισμα του Σελίνου, έχει από πλευράς εχθρού, αναλάβει το γερμανικό τμήμα Schette ενισχυμένο από ορεινούς χυντηρούς της Σης Γερμ. Μεραρχίας, συνολικά παν' από Τάγμα!

Η μάχη πληρώθηκε με παν' από 45 εχθρούς. Κρητικός κανείς!

Αργότερα 3 Ιουνίου 1941 θα πραγματοποιηθεί η καταστροφή της ηρωϊκής Καντάνου και θα στηθεί απ' τον δυνάστη το αιώνιο στήγμα του, η μαρμάρινη πλάκα που έγραψε πως: «Εδώ υπήρχε η Κάνδανος! Κατεστράφη προς εξιλασμόν της δολοφονίας 25 Γερμανών στρατιωτικών».

Ο ποιητής του ριζίτικου παπά Στελιανός Φραντζεσκάκης, τριανταοχτάχρονος λεβεντόπαπας τότε, ζει και μετέχει των συμπλοκών. Κι' η ποίησή του αναδίδει την ουμή του πολέμου. Με το σόδα του μιλεί ο Λαδός!

Είχε και έχει την τύχη, χρόνια πολλά (φέτος πατεί τα 87), ν' ακούει τα τραγούδια του στα γλέντια και στοι χαρές της Ρίζας. Να τα τραγουδούν όλοι και να τα παίρνει κι' εκείνος, δηλ. ο εμπνευστής και ποιητής των!

Δεν είναι - λέω - λίγο τούτο, παπά Στελιανέ...

Στο Σέλινο κουφοβροντά, βρέχει, μα βρέχει μπάλες,
Οι Γερμανοί περάσανε στα Τρα Χωριά τα πέρα,
Μονή και Κουστογέρακι και Λιβαδά και καίνε.
Τα παλικάρια φτάξανε...

Το Σέλινο ζει μεγάλες ώρες. Γίνεται εστία της Αντίστασης η Μαδάρα και στήνεται φυλάκιο και ασύρματος στην Αχλάδα. Όσες φορές κι' αν εξόρμισαν οι Γερμανοί δεν κατάφεραν τίποτε. Ωστού στις 29 Σεπτεμβρίου 1943 προβαίνουν στην λεηλασία, καταστροφή και κάψιμο των Τριάν Ηρωϊκών χωριών!

Ο παπά Στελιανός θα ταιριάξει τραγούδι, να το μάθομε, τραγούδι να το λέμε και νι το τραγουδούμε στους αιώνες, γιά το μεγάλο τούτο γεγονός, σε τρίσιμοι στροφές, όπου τα λένε όλα, σαν κάθε λόγος λιτός κι' απέριττος!

* * *

Η λαϊλατα δύος που μας βρήκε (1941-45) δεν έχει τελειωμό! Τ' απόδνια από καιρό έχουν σωπάσει! Κι εις τα χωριά μας χαλασμός! Μόνο μοιρολόγια ακούγονται και σταυροί σημαδεύονταν τις πόρτες. Απ' όπου σ' ώρο στεναγμοί και μαυροφορεμένες σκιές, π' αναδεύονται ανάερες στα σκοτάδια της σκλαβιάς. Είναι η ευκόνια της Κρήτης του' 41.

Κι' ο λαϊκός ποιητής παπά - Στελιανός θα εκφράσει με τον προσωπικό του τρόπο, αυτή την εικόνα που περισφέγγει ασφυχτικά κι' αυτόν και το λαό, γιά λογαριασμό του οποίου ψάλλει:

- Παιδιά μ' είντα' ν' η ταραχή και η μεγάλη αντάρα,
και μπλειδ τ' απόδνια δε λαλούν εις τα χωρά την Κρήτης;
- Οι Γερμανοί περάσανε και τα μαυροφορέσαν,
σκοτώσαν τα, κι' έκαψαν τα...

Ναι! Είχε όλα τα εχέγγυα τούτος ο λόγος και γι' αυτό άτλωσε και διαδόθηκε στον τόπο, όπου τον δέχτηκε ο ανάνυμος λαϊκός ποιητής και τραγουδιστής και τον έκανε κτήμα του!

3. Ο Αρχαιοτελέτης π. Στελιανός Φραντζεσκάκης, που υποδέχτηκε την Ιερουσαλήμ στην Παλαιόχωρα Σελίνου, με ολόκληρη 50/ετία, από το 1937 ως χριστουγεννιάτηρα, είναι γλεντιστής γνήσιος και χαροκοπιανούς τόπου του κακούν πάνω της Κρήτης! Μας έχει δώσει τη Ρίζα του με τίτλο: «Αναντνοές της Κρήτης» και τ' αστία του με τίτλο «Ανθεύστα με χρούμορ» το 1988. Επομένως ένα σύρτη μένο βαθύτερο....

Έτοι, σήμερα σ' όποιο γλέντι κι' αν πας και σ' όποια τάβλα κι' αν καθίσεις, θα' ρθει η ώρα όπου θ' ακούσεις και τούτο το ριζίτικο. Κι' ασφαλώς θ' αναθυμηθείς ώρες και τόπους που πρέπει πάντα να' ναι άσθητοι στη μνήμη μας, γιατί είναι, επιτέλους, η Ιστορία μας!

* * *

Ο Νίκος ο Ψαρός, από τ' Ασκύφου⁶, δημιουργός νεοριζίτικων τραγουδιών, δημοσίευσε το 1980 συλλογή με τα «Ριζίτικα του καιρού μας».

Στα συδόντα δύο ριζίτικα του βιβλίου του, ξεχωρίσαμε απ' εκείνα που αναφέρονται στο θέμα μας (Μάχη της Κρήτης και Αντίσταση του Νησιού, 1941-45), τρία, τα οποία - κατά τη γνώμη μας - έχουν δύλα τ' απαράτητα προσόντα γιά να τα δεχτεί ο Λαός και να τα κάμει δικά του!

Το θέμα του κάθε τραγουδιού, το κατέχει άριστα και σ' δύο του το εύρος, ο δημιουργός του, αν και νέος. Το συγκινητικό στοιχείο του επεισοδίου, το ανιχνεύει εύκολα και μας δίνει λιτά το χέιμενο!...

Σπαραγκτική η στιγμή κι' απρόσμενη η μοίρα της προίκας της Καλλικρατιανής ομορφοκοπέλας. Γερμανοί, δύτες και σ' όλα χωρά του Νησιού, λεηλατούν τις προίκες των κοριτσιών μας και γίνονται αναπάντεχα οι απρόσμενοι... προικολόγι ενός γάμου με το Χάρο.

Το τραγούδι που μας σύνθεσε ο Ν. Ψαρός, οωστό και μετρημένο τα λέει δύλα, ως πρέπει:

- Παιδιά και ποιές να παίρνουντε απόν τον Καλλικράτη,
είντα σγουρές κι' είντα ξανθές και προίκες κατεβάζουν,
Προίκες κι' ανθίζουν τα λαγκά σαν νάν' Απριλομάνη!
Ο Χάρος είναι ο γαμπρός, Χάρος κι' ο προικολόγος
κι' οι Γερμανοί τ' ασκέρι του....

Γνωστό το ηρωϊκό γεγονός με τον λεβεντόγερο Επηρομχάλη, από το χωριό των Κεραμιών, Κάμποι, το χωριό φρούριο, με την απ' αιώνων ένδοξη ιστορία του.

Αξέχαστος κι' εκείνος ο Νοέμβρης 1944. Ο γέρο - Επράκτης εβδομηντάχρονος σκοτώνει τρεις Γερμανούς και έπιξει της Μάχης των Κάμπων!

Κι' ο Νίκος Ψαρός θα χαράξει στην πλάκα της Ιστορίας, το ριζίτικο:

- Πόδια δεν είχε ο Επράκτης να πάσει τη Μαδάρα,
κι' έκαστος και το' ανήμενε τον Γερμανούς στο σπίτι.
Γέρος ήταν κι' ανήμυτορος να' τονε παλικάρι,
μα' ταν παπίδειος και γερός και άξιος στο ντουφέκι
Τρεις εις το' συλές του ξάπλωσε, θα ξάπλωνε και άλλους
μα κάμανε μεταβολή!...

Φοβερά κάθε μέρα τα δύο γίνονταν στο «Χαϊδάρι της Κρήτης», την τραγική Αγυιά - Κυδωνίας! σ' δύλα τα χρόνια της γερμ. Κατοχής.

Εκτελέσεις και βασανιστήρια φρικτά ανήμεναν αγωνιστές κι' άμαχους γέροντες και γυναίκες, σαν περνώνταν το σκαλοπάτι της φιλακής».

Κι' ύστερ' από τη λαϊλατά της Κατοχής, η εικόνα που μας δίνει ο Ψαρός! Ίδια, θαρρείς, με την εικόνα των παλιών μας, που έπαιρναν κουράγιο, 'χονίσματα και κόκκινα, γιά να στήσουν και πάλι το χαλασμένο τους χωριό:

- Σαν εμαέβαν τα σκυλιά, σύλες οι μαύρες μάνες,
ασυναχτήριαν στην Αγυιά, στον βουλιασμένο τόπο,
τοι γυιούς τωνε να βρούσι νε, τοι γυιούς των - ε να πάρουν...
Κι' σύλοι οι γυιοί ένας σωρός παντέρμα κόκκινα 'σαν,
κι' σύλες οι μάνες το γιαμάς μά μάνα εγενήριαν,
'πδ το σωρό δυσ κόκκινα να πα να τα θυμάξει
καθεμιά πήρε στην ποδιά και ήσαν του υγιιού τοη...
Εκεί' ταν κι' η Πολέντανα...

Όμως δε θα μιλήσουμε όλο γιά τον χαρισματικό Νίκο Ψαρό. Η προσφορά του είναι αξιόλογη, κι' είμαστε βέβαιοι πως ο λαός θα την πάρει στη γλώσσα του, θα την αναπλάσει όπως εκείνος θέλει, και θα την κάνει μοιρολόγι και τραγούδι του, γιατί τ' αξίζει!

* * *

6. Ο Νίκος Ψαρός από τ' Ασκύφου, μετά το Γυμνάσιο και το Στρατιωτικό, εργάστηκε στο χωριό του και στη συνέχεια άφυγε «δύχας μέσον» δύπις χαρακτηριστικά σφράζει στο βιβλίο του, στη Γερμανία. Σήμερα, καθένας μας είπαν, ζει στα Σφράζα. Το 1980 κυκλοφόρησε το πρώτο βιβλίο του: «Ριζίτικα του καιρού μας...»

Από τους διαλεχτούς εκπροσώπους του δύσκολου αυτού χώρου της Ποίησης, ο Αντώνης Σανουδάκης⁷ απ' τη Χερσόνησο, δεν μας έχει αναστήσει μόνο την προσωπογραφία και τ' Α π ο μ ν η μ ο ν ε ύ μ α τ α Αγωνιστών του Νέου' 21, Κρητικών δηλ. πρωταγωνιστών της θρυλικής Μάχης και Αντίστασης του Νησιού 1941-45, αλλά έχει καταβάσει στην Κρήτη, μέλος της αξιότατο κι' αυτός, την προσφορά του: «Ο έρωτας του Διγενή» τραγούδι αθάνατο, σαν τους παπούδες του, τον Μπάρμπα Μπατζέλιο και τον Χαζίρη, τον Ντουνόπατα και το Διαλυνομικάλη κι' όλη τη χορεία των Ποιητών του είδους, αυτού του Τόπου!

Καθηγητής χαρισματικός στη Μέση επ/σθ ο Σανουδάκης, αλλά και Ποιητής δόκιμος, με έξι ποιητικές συλλογές από το 1973 ως το 1985, ασφαλώς θα ξαφνιαστεί αν τύχει και διαβάσει και τούτον τον απρό-αρμένο τίτλο... του Λαϊκού ποιητή και συνθέτη νεοριζίτικων τραγουδιών, που τ' αποδίδομε, μ' όλη την καλή διάθεση και πρόθεση, γιά το συγκεκριμένο δώρημά του, στην Κρήτη!

Στον "Έρωτα του Διγενή", τονίζομεν εμείς πως φάνηκεν η δυνατή του πένα. Γιατί τούτο το είδος του λόγου είναι "χανόντας ποίησης" και "τέχνη δύσκολη", που δείχνει ακριβώς ως πόσο φτάνει του καθενός το τέχος!

Και του Λαού μας, ύστερα, ξιά του!

Ας το μεταπλάσουε εκείνος σαν όπως του ταυτίζει και θέλει.

Ας δούμεν όμως ένα δείγμα γραφής του Σανουδάκη:

"- Αυγή το' αυγής θα σπρωθώ, να φύγω απού το Κάστρο,
ν' απλώσω δρόσα τα πανά κι' όπου το βγάλει η σωρη,
να σύρω να ξημερώμα εις την κορφή του Γιουχτά,
και να με φέρουν οι αετοί βόλτα στη Μαδάρα
να κάτω να ξεκουραστώ στην ανταρτώ τα στράτες
ν' ακούσω πέρδικας φωνή πεπάνω στη Σελένα
να λέι "γιά σένα τραγουδώ"...

Ο ποιητής παίρνει από την παράδοση του αθάνατου ριζίτικου τραγουδιού μας ότι ακριβώς του χρειάζεται, το συνταιρίζει με το φως και τα σύνεργα της σύγχρονης Ποίησης και μας χαρίζει ένα προσωπικό είδος θαυμάσιο, που είναι κι' όλας τραγούδι της Κρήτης ριζίτικο!

"- Άστρο κι' αστέρι της αυγής και βραδινέ μου αρτάκη,
χλούθια μου το ξημέρωμα να βγω στον Ψηλορείτη,
να βρω χαράν ριζιμό, να βρω σκιά του πρίνου,
να νιώσω αέρα Λευτεριάς σ' αντάρτικα λημέρια,
να μπαλωτάρω στα ριζά, να παίξω με το φόβο,
να σπάσουν οι φυλακές να βγουν οι κολασμένοι,
ν' ανοίξουν και τα κλουβιά να λυτρωθούν τ' αρδόνια,
να φύγει και μιά πέρδικα".

Βαθύς ο πόνος του γιά τα περασμένα δύσκολα χρόνια, σ' αυτόν τον τόπο. Γιά την αγνωμοσύνη και συχνά το άδικο που κυριάρχησε. Τα' ζησε πολύ ακούγοντας από πρώτο χέρι τόσες διηγήσεις...

Χαίρεται "στων ανταρτώ τοι στράτες" κι' οραματίζεται αυτό ακριβώς που ακολούθησεν. Την ενωμένη, επί τέλους, Αντίσταση του αμούτιστου λαού μας, που μεγαλούργησε.

Εχει νοιώσει τα πάθια και τους καθημούς των πρωταγωνιστών της, στην Κρήτη, δύον ολίγοι. Κι' είναι ξέσπασμα και ευχή, νομίζουμε, ο στίχος του: "... ν' ανοίξουν και τα κλουβιά, να λυτρωθούν τ' αρδόνια, να φύγει και μιά πέρδικα".

- Μην 'πήγε, αγαπητοί αναγνώστες, πως δεν ξαναζει ανανεωμένη και ρωμαλέα η προγονική ψυχή της Κρήτης, σε τούτο το νεοριζίτικο που "εποίησεν" ο πολυτάλαντος Αντ. Σανουδάκης:

"- Χριστέ, να ξάνουμου' δράματα να' παιρνα το τουφένι,
ν' ανέβαινα στον Ομαλό και στην Ψαρή Μαδάρα,
να ορίζω με τον αετούς στον Κρασανού τη μάντρα,
να ιδώ τοι άντρες του Ποδιά, του Μπαντουβά το' αντάρτες,
να μου περάσουν οι καπηλοί".

Και καθώς μας υποσημειώνει στο τόσον καλαιούθητο βιβλίο του, πως τραγουδιέται κατά το αρχαίο "Χριστέ να σπουδαν οι φλακές (να' φευγ' απού το Κάστρο...)", δε μας λείπει άλλο τίποτε γιά να το συγοπάρουμε...

7. Ο Αντώνης Σανουδάκης, γεννήθηκε στη Χερσόνησο Πεδιάδας το 1943. Σπουδασε Φιλολογία και Θεολογία και ζει στο Ηράκλειο, όπου και εργάζεται. Συνεργάστηκε με τον π. Πιρουνάκη, διεν του επετράπη να μεταβεί στο Ελληνεργό για μεταπτυχιακές σπουδές, το 1968, με υποτροφία. Το πολύπλευρο έργο του αριθμεί 170 25 τόμους, από τους οποίους 6 ποιητ. αυλογίες, 10 τόμους απομνημονευμάτων Καπετάνων και λαούν Αγωνιστών, έργα Φιλολογικά, Κριτικά, Λαογραφικά, κ.λ. Και περιέχουμε πολλά ακόμα!

Κι' η διάθεση και η παρέα γιά τραγούδι, ώσπου ν' αρχίσεις βρίσκονται. Κι' ασφαλώς δεν είναι λίγο, ύστερ' από την ανεπανάληπτη Μάχη της Κρήτης του' 41 και την καθολική και τιτάνεια Αντίσταση του Λαού μας, διὰ τα χρόνια 1941-45, να τραγουδάς σήμερα, ύστερ' από πενήντα σωστά χρόνια, τραγούδι 'εθνικής συμφιλίωσης και σύμποιαν', που τόσον έχει ανάγκη αυτός ο Τόπος!...

* * *

'Όμως, εδώ, τελειώνουμε.

Σας παρουσιάσαμε στις λίγες σελίδες που είχαμε στη διάθεσή μας δείγματα επώνυμων νεοριζότακων τραγουδιών, γιά τη Μάχη και την Αντίσταση της Κρήτης 1941-45, εμπνευσμένων από τις σελίδες της Ιστορίας μας τις καθαγιασμένες από ποταμούς αιμάτων και ανήρουστων μαρτυρίων των συνανθρώπων μας, στα δίσεκτα εκείνα χρόνια!

Το κείμενο αυτό, προείπαμε, δεν εξαντλεί το θέμα. Δεκάδες άξιων εργατών του είδους, με πολύτιμο έργο, περιμένουν, ασφαλώς, την παρουσίασή των, η οποία δεν θ' αργήσει να φανεί, πιστεύομε.

Γιατί, το υλικό που έχουμε συγκεντρώσει και επισημάνει (μέρος του οποίου είναι και το σημερινό), έχει: συνέπεια και ύρος, μορφολογία και λιτότητα έκφρασης, διαύγεια νοημάτων συνταιριασμένη με συμμετρία και πληρότητα στίχων, και αποτέλει κρητική λεβεντιά, ομορφιά και αντρειωσύνη και χαρίζει δύναμη γιατί μιλεί γιά Αθρωπιά και Πατρίδα, γιά Κληρονομιά και Δόξα, γιά Ιδανικά και Πιστεύω γιά τα οποία αγωνίζεται η Κρήτη, στους αιώνες!

ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΑΝΙΟΥΔΑΚΗ

Καθηγητού Μουσικής
Ραλλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας

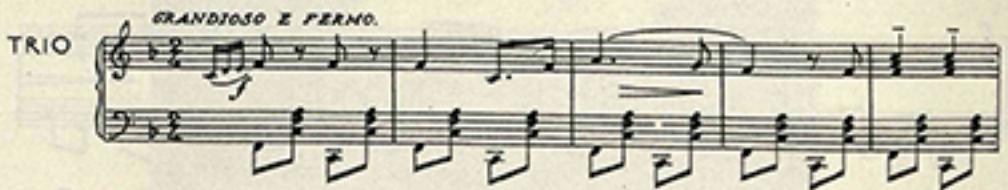
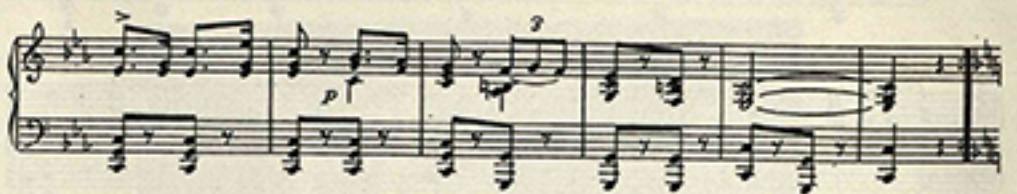
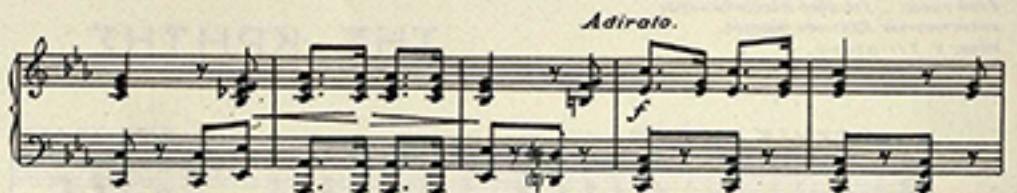
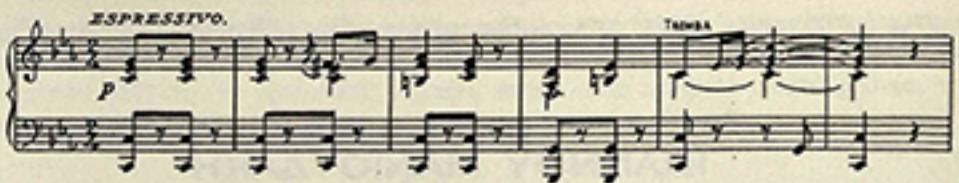
Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

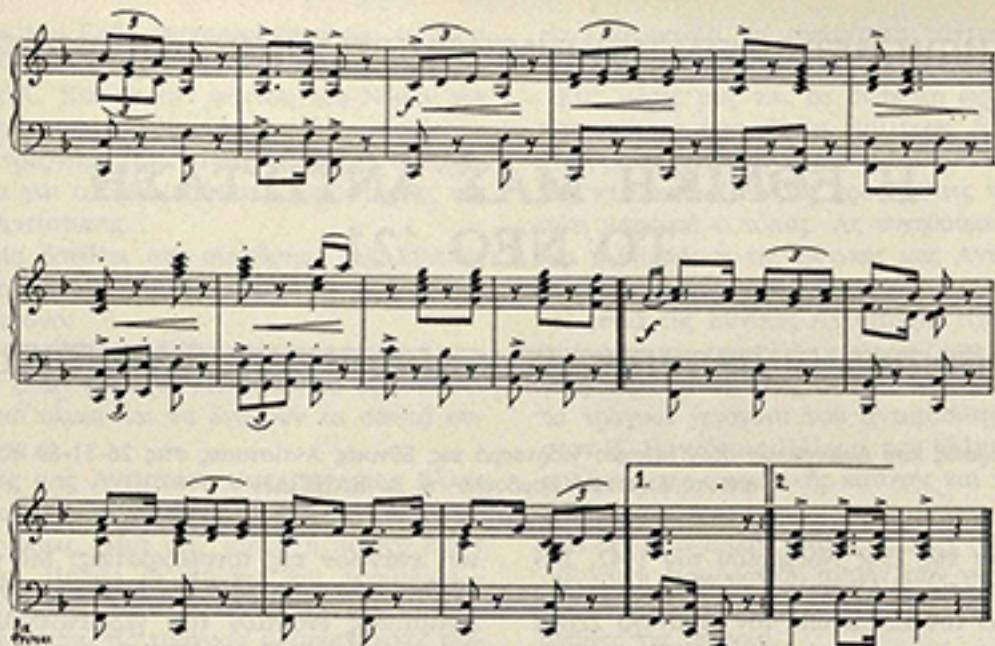
Στο Μάλιν τοῦ Στρατοῦ τραπεί - Τηνέρα Γρίτε και
μεριά σε χρυσό ποτό - Χαλιστατος διατάξεις δέντρα
οδρίσσωσα τοῦ ποτούν, τοὺς γαλεραράς πρέπεις
τοῦ ποτούν και δρενών ποτοδέλιον, δέργεις μὲν
γυραράρεις και γερρανάρεις τὸν δέντρον τοῦτον.
τοῦ ποτούν.

"Η Κρητική για σείσμον δεν' απέρινον τοῖς δέργον
δέντροις πανεργεῖς και πανεργεῖς δέντρον,
δεργαράρεις. - Κακιδές διαδιπτυχιατόν
κακάδεις τοῦ Κρητικήν εφαρπάσεις.
Μέρος Ε. Λαζαρίδης.

* Β. Καρολίδης.
* Γ. Χαλισθέρων.

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Σημ: Σ' εφημερίδα των Αθηνών («Κρήτ. ενότητης») της 5-6-1952 ο συν/χος εκπαιδευτικός και ιστορικός ασύν. Αντ. Τρακάκης έγραψε σχετικά με το παραπόνω μουσικό δημιούργημα:

Πως ενεπνεύσθη μουσική σύνθεσιν από την επισήμη και συνταράξασαν όλον τον κόσμο Μάχην της Κρήτης, ο ζήσας τας τραγικάς σπιγμάς οικηνάς της εχθρικής επιδρομής, καθηγητής Μουσικής I. Μανιουδάκης

Δια την πολεμικήν και πολιτικήν σημασίαν της ενδόξου Μάχης της Κρήτης του 1941 έχουν γραφει πολλά, και ανεκδημήτοι είναι αι τραγωδίαι, τα πένθη και αι όλαι κατοστροφαί που επροκάλεσεν η αφάνταστη εκείνη επιδρομή των ιταλικών δαμάνων της χιτλερικής και μουσολινικής μανίας. Δεν προκειται δώμας εις το σημερινόν μου σημείωμα να ασχοληθώ με τα έργα του θεού του πολέμου, αλλά περί μιας πνευματικής δημιουργίας, που είναι έργον μιας εκ των εννέα Μουσών της προϊστορικής Κρητικής κληρονομιάς της μούσης Μελπομένης.

Ενας εκ των αυτοπτών μαρτύρων των πολεμικών εκείνων τραγικών σκηνών, ασχολούμενος με τα έργα της Μούσης αυτής, που προ ολίγων δεκαετηρίδων είχεν επιστρέψει μετά των όλων οκτώ ασελφών της εις την γενέτειραν του πατρός της, του Κρητογενούς Διός και της μητρός των της Μνημοσύνης κατά τας αρχαίας παροδίες των τόπου μας, ήκουσε την φωνήν της και ενεπνεύσθη και ωμήλησε με την γλώσσαν των ήχων της.

Αλλ' αι ασήμωμεν τον μύστην της αρχαίας θεάς να αφηγηθή με την ιδιότητα μιας πεζήν φρασσεολογίαν το ιστορικόν θέμα:

Ο εκ. Χανίων καθηγητής της μουσικής εις την παιδαγωγικήν Ακαδημίαν Αθηνών και παλαιός μου μαθητής κ. Ιωανν. Μανιουδάκης, ευρεθείς προ των εκπληκτικών σκηνών της εχθρικής επιδρομής και της πρωίστης ανποστάσεως των εθνικών μας δυνάμεων και των συμμαχών, επρόσεξεν εις τα ηχητικά στοιχεία που παρουσιάσαν αι τρομακτικά αυταί σκηναί και ενεπνεύσθη από τότε την ίδιαν εάν ποτέ αναστηθή η πατρίς και επανέλθουν αι φυγαδευθείσαι μουσαι, κατά την φράσιν του μακαρίου οσφού καθηγητού Χρίστου Ανδρούτσου, να επικαλεσθή την συνδρομήν των να εξωτερικεύση δια μουσικών σημείων και έπειτα δια μουσικών οργάνων με τους νόμους της αρμονίας των τόνων, τα ηχητικά στοιχεία των σκηνών της μάχης.

Η μοίρα του επεφύλαξε την ευτυχή δι' αυτόν αποκατάστασιν, ώστε να ημιπορέση να πραγματοποιήση τον

πόθον του εκείνον. Το μουσικόν του δημιούργημα το εξετύπωσε και ένα αντίτυπόν του μου το έστειλε, με αφέρωσην, ως παλαιόν του διδασκάλου. Η αφέρωση αυτή δεν θα με εδέσμευε να γράψω το παρόν σημείωμα. Τα σημειώματά μου δεν τα γράφω, εάν το ιστοριούμενον δεν αξίζει επαίνου. Άλλα τόσον το ατελές έστω μουσικόν μου αισθήμα, δύσον και η γνώμη ειδικού μουσικού, που το εξετέλεσεν εις το κλειδοκύμβαλον, είναι ότι η σύνθεσις αυτή είναι έργον εξαιρετικής μουσικής δημιουργίας, δια ταύτα και συγχαίρω τον δημιουργόν του μουσικούν.

Οι κρότοι των τηλεβόλων και των όλων πυροβόλων όπλων, εν συνδυασμώ με όλων φανταστικών απηχήσεων της όλης βοής της μάχης, συντεθείμενα με τους νόμους της αρμονίας, παρουσιάζουν εις την γλώσσαν της αρμονίας της μουσικής ορχήστρας ενα άκουσμα, το οποίον δεν προκαλεί βέβαια το τρομακτικόν συναίσθημα του πολεμικού ολέθρου, αλλά ένα συναίσθημα ευχαρίστου μελαγχολίας και ενθυμίζον τας αρχαίος ελληνικάς μελωδίας, που εδημούργουν όλοτε μεν πολεμικόν μένος, τα λεγόμενα Δώρια μέλλ, όλοτε ερωτικός διαθέσεις και συναίσθηματα και όλοτε εύθυμον δάθεσιν ή χορευτικόν πάθος και όλοτε την πένθων μελαγχολίαν·

Ας σημειωθεί επίσης, ότι:

«Η μάχη της Κρήτης 1941-45, είναι έργον εγκριθέν αις εθνικών εμβατήριον δια της υπ' αρ. 612177-98956/16.10.1952 Δ/γής Υπουργείου Στρατιωτικών.

Διαβιβάσθη προς απόσας τα Στρατ. Μουσικάς του Κράτους ήνα παιανίζεται κατά τας εθνικάς εορτάς και παρελάσεις κ.α. επισήμους ημέρες.

Επυχε και βραβείου των Καλλιτεχνών Περαιώς - Αθηνών το 1951.

Η ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΟ NEO '21

Figure 1. A schematic diagram of the proposed model architecture.

εις στον επίσημο γραφειό της Εθνικής Αντίστασης στις 26-11-89 στα Χανιά,
από το Δημοτικό Συμβούλο κ. Δ. ΒΑΗΣΙΔΗ

Την νύχτα της 25ης Νοεμβρίου του 1942, 145 παλληράρια του ΕΛΑΣ με αρχηγό τον καπετάνιο Αρης και 65 του ΕΔΕΣ υπό τον στρατηγό Ζέρβα και με 12 Αγγλούς σαμπτότερο ανατίναξαν τη γέφυρα του Γοργοπόταμου, ύστερα από πεντάωρη προώκη μάχη με τους Ιταλούς φρουρούς της.

Ήταν αυτό ενα βαρύ πλήγμα στο σύντημα εφοδιασμού της στρατιάς του Ρόμελ στην Αφρική, σοβαρή συμβολή στο συμμαχικό σγώνα ενάντια στο φασισμό.

Η μεγάλη σημασία της επιχείρησης δεν ήταν μόνο στρατιωτική. Προκάλεσε ενθουσιασμό οχι μόνιμο στις τάξεις των ανταρτών και των άλλων αγωνιστών αλλά και σ' όλη την Ελλάδα, ιδιαίτερα στην πατέρερη, και στην κατεχόμενη από το φασισμό Ευρώπη.

Έτσνωσε το ηθικό του λαού και δημιουργήσε ελπίδες για μια μονιμότερη συνεργασία των δυο αντιτασιακών οργανώσεων που συμπολέμησαν στο Γοργοπόταμο και που τόσο επεδίωξε το ΕΑΜ και ο ΕΔΑΣ.

Επίτεδες που δυστυχώς διαψεύθηκαν εξ' αυτίας κυρίως της γνωστής Αγγλικής πολιτικής του «διάφοροι και βασιλεύε».

Δίκαια λοιπόν επιλέχθηκε από το λαό έργα πορείας και από την επίσημη πολιτεία αυτή η στέτειος, σαν ημέρα πανεθνικής τιμής και γιορτασμού της Εθνικής Αντίστασης.

Είναι ημέρα τιμής και ευγνωμοσύνης σε χείνους του έπεσαν για να λευτερώσουν την πατρίδα, για τα θεμελιώδους την ανεξαρτησία και την εδαφική της ακεραιότητα, για να αναδείξουν τον Ελληνικό αδ κυριαρχο και δημιουργό της εθνικής και κοινωνικής του ζωής.

Με την επιχείρηση της γέφυρας και το γκρέμισμά
ης, «ο Γοργοπόταμος στην Αλαμάνα στέλνει πε-
τήριαν χαιρετισμό. Μιας νέας ανάστασης χτυπά
χαμπάνα, μηνουν τα οπλα μας το λυτρωμό»,
πως τόσο εύγλωτα και συμπτυχνωμένα εκφράζει
στήχος αυτος το νόημα και το μεγαλείο της
θυηκής μας Αντίστασης.

Με τον Αθανάσιο Διάκο στην Αλαμάνα, σύμβολο
ου ξεσπρωμού και της αυτοθυσίας των νεοελλή-
νίκων χανίων 1990

κων εναντίον της τουρκοκρατίας. Με το Γοργοπόταμο σαν κορυφαίο γεγονός της Εθνικής μας Αντίστασης εναντίον των γερμανούταλών φασιστών κατακτητών εκατόν είκοσι χρόνια μετά, το 1940 - 45 δένεται αρρώπτα με το 1821 σε πράξη και νόημα και αποδείχνει πως είναι πάντα ίδιος ο λαός μας.

Η Εθνική μας Αντίσταση είναι το σύγχρονο 21 και τα δυο μαζί ορόσημα της Εθνικής μας Λευτεριάς. Είναι η λαμπρή σελίδα της σύγχρονης ιστορίας μας, η τιμή και η δόξα της Ελληνικής Πατρίδας.

Η Ελληνική Αντίσταση στο φασισμό διεκδικεί τα πρωτεία στην Ευρώπη.
Απέκρουσε και νίκησε τις φασιστικές ορδές του Μακεδονία στην Αλβανία.

Σε ώρα που στην Ευρώπη ολα «τα σκίας» η φοβέρα» και τα πλάκωνε η χιτλερική σκλαβιά, ορθόδοχος ενωμένος και αγέρωχος ο λαός μας στην Κρήτη και έγραψε τη χρυσή σελίδα της «Μάχης της Κρήτης» αποδείχνοντας πως πάντα είναι ιδιος ο χρητικός λαός. Και στα χρόνια της σκλαβιάς δεν άφησε ούτε στεγνή ήπιο ποιο του χατζούτην

Με τη δράση της καθήλωσε στη διάρκεια της κατοχής εντεκα χιλιερικές μεραρχίες στρατού στην Ελλάδα, στερώντας της τον Χίτλερ από το Ανατολικό και τα όλα μέτωπα. Ούτε ενας Ελληνας δεν βρέθηκε να πολεμά στο πλευρό των Χιτλερικών εναντίον του Κόκκινου Στρατού, εναντίον των Συμμάχων στο Δυτικό μέτωπο.

Η Εθνικής μας Αντίστασης με την καθημερινή και
ολόπλευρη δράση της κράτησε υψηλό και ακατά-
βλητο το φρόνιμα του λαού. Τον έσωσε από την
τείνα, ματαίωσε τα σχέδια των χιτλερικών για την
πιστοράτενση. Ματαίωσε την καθοδό των Βουλ-
γάρων φασιστών στη Θράκη.

Είναι με επιτυχία πρωτόφαντα και σοβαρά προ-
λήμματα. Δημιουργεί το ανθρώπινο θαύμα της
Ελεύθερης Ελλάδας με τους πρωτόφαντους θε-
ματούς της λαϊκής δικαιοσύνης, της γνήσιας τοπι-
κής αυτοδιοικησης, της λαϊκής Παιδείας.

Με την πίστη και εμμονή στην υπερέσπιτη των δανικών τους και τους αυτοματήτους αγώνες των

αγωνιστών του ΕΑΜ αναγνωρίσθηκε και επίσημα η Εθνική Αντίσταση από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Και με την ψήφιση του Νόμου για την «άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου» από την κυβέρνηση Τζ. Τζανετάκη, έγιναν τα πρώτα βήματα για ο ορθό γράψιμο της ιστορίας της Εθνικής Αντίστασης.

Η ιστορία βοηθάει στη συντήρηση της Εθνικής μνήμης που είναι το απαραίτητο για τη ζωή των έθνων οξυγόνο.

Και ιστορία θα πει αλήθεια, διαφάνεια.
Έργο των λαών είναι να μελετούν, να αξιοποιούν το ιστορικό υλικό και να βγάζουν τα σωστά συμπεράσματα.

Η Εθνική μας Αντίσταση είναι έργο του Ελληνικού λαού του οργανωμένου στις αντιστασικές του οργανώσεις. Μια απ' αυτές η πρώτη και η μεγαλύτερη. Πρώτη σε αγώνες και ηρωϊσμού - Πρώτη σε θυσίες ήταν το ΕΑΜ.

Ανεξάρτητα από τις τραγικές μετακατοχικές εξελίξεις, ο ίδιος ο στρατηγός Ζέρβας αναγνωρίζοντας το ρόλο του ΕΑΜ- ΕΛΑΣ σε γράμμα του της 22-4-1943 προς τον Λρη γράφει: «Παντού ξητοκρατήγασα μόνο υπέρ του Λρη και του ΕΑΜ. Εξήραμε την συμβολή σας και απεδώσαμε το αποτέλεσμα εις την αδελφικήν σύμπραξην των δυο Οργανώσεων και κυρίως εις υμάς προσωπικώς». Σε επετείους οποις η σημερινή, εθνικά και λαϊκά

είναι αναγκαίο να αναφέρεται αντικεμενικά η ιστορική πραγματικότητα.

Στις μέρες μας και σε δυσκολη ώρα ζούμε το πρωτοφαντο γεγονός οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας, να βρίσκουν κοινή γλώσσα «επί τω αυτώ» και να συντονίζουν τις προσπάθειες τους για να πάει μπροστά ο τόπος. Ας ευχηθούμε το πνεύμα και τη παράδοση της Εθνικής μας Αντίστασης να διαπεράσει την προσπάθεια.

Η γενιά της Εθνικής Αντίστασης είχε το μεγάλο προνόμιο και τη μεγάλη τύχη να ζήσει σε μια τραγική περίοδο της ζωής του Εθνους μας, να ζήσει τα τραγικά γεγονότα του αντιφασιστικού αγώνα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου, της φασιστικής κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης.

Και δεν ήταν απλός θεατής. Επαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτων των γεγονότων και της ιστορίας της εποχής εκείνης. Εγραψε με τους αγώνες της ιστορία.

Τιμούμε ολους, χωρίς καμια εξαίρεση, τους αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, από οποιο μετεριξε αγωνιστήραν.

Τιμούμε τους τραυματίες, τους ανάτηρους, όλα τα θύματα και τις οικογένειες τους.

Τιμή και Δόξα στην Εθνική μας Αντίσταση.

Τιμή και Δόξα στο λαό μας.

ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΒΙΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΣΠΙΘΑ - ΠΙΜΠΛΗ

Ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος είναι ταξιδιώτης ανάμεσα σε δύο κόσμους, τον μεταβυζαντινό και τον κόσμο του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού. Αναγνωρίζεται ως ζωγράφος σε δύο κόσμους. Το 17ο αιώνα οι άνθρωποι ταξιδεύουν πολύ. Άλλα το φαινόμενο ταξιδών από τον ένα πολιτισμό σ' έναν άλλο δεν συναντάται συχνά. Ο Δ. Θεοτοκόπουλος έφυγε από την πατρίδα του, από το θρησκευτικό του δόγμα, από τη μεταβυζαντινή τέχνη της ζωγραφικής και περαστικός από την Ιταλία, όπου έμεινε δέκα χρόνια, εγκαταστάθηκε τελικά στην Ισπανία, και εξελίχτηκε, μετατράπηκε σε δυτικοευρωπαϊκό ζωγράφο. Άλλαξ δηλαδή τον πολιτισμό του, τη γλώσσα του, τα εκφραστικά μέσα της σκέψης του, ακόμα και τό το όνομά του.

Τον ονόμασαν El Greco κι έτοις έμεινε γνωστός. Για αυτό η καλλιτεχνική παραγωγή του παρουσάζει προβλήματα. Το πώς έγινε όλη αυτή η αλλαγή σιγά - σιγά, τα στάδια της εξέλιξης του, όλα έχουν απασχολήσει πολύ τους μελετητές του. Μέσα σ' όλα αυτά προστίθεται και το ζήτημα της προέλευσής του. Στην Ελλάδα με εθνικιστικό τρόπο, στην Ισπανία ο Δ. Θεοτοκόπουλος διεκδικείται ως Ισπανός καλλιτέχνης. Ο Θεοτοκόπουλος έκανε ένα μεγάλο έργο που διατηρείται στο πέρασμα του χρόνου. Ζει και παράγει στην Κρήτη από τα είκοσι του χρόνια, ζει παράγει και εξελίσσεται στην υπόλοιπη ζωή του. Προσαρμόζεται γρήγορα στη Δυτική τέχνη γιατί είχε μια καταπληκτική, μια τρομακτική ικανότητα προσαρμογής.

Η μελέτη της ζωής και του έργου του θεοτ. άρχισε μόνο στα τέλη του 19ου αιώνα. Το 18ο αι., με την ανάπτυξη του κλασικισμού, το έργο του είχε περιφρονήθει. Το νέο ρεύμα του Ρομανισμού, που αναπτύσσεται μετά το 1840, φάχνει να βρει τους προγόνους του. Ένας απ' αυτούς τους προδρόμους θεωρείται ο θεοτ. Η μελέτη του έργου περνά στα χέρια της Ιστορίας της Τέχνης, όταν αυτή αναπτύχθηκε ως επιστήμη. Μερικά από τα σπουδαιότερα ονόματα των μελετητών του θεοτ. είναι: πρώτος ο Γερμανός Κάρλ Γιούστι, που ασχολήθηκε το 1888, ακολούθως: Ο Μ. Β. Κοσιό το 1898, ο Σαν Ρομάν το 1910, ο Μάγιερ το 1911, ο Άγγλος Χάρολντ Γουέδεν που θεωρείται σπουδαίος μελετητής και από τους Ιταλούς ο Ροδόφος Παλουτσίνι και άλλοι. Με το ζωγράφο μας ασχολήθηκαν επίσης και πολλοί άλλοι από διάφορες χώρες. Από τους Έλληνες αναφέρονται οι: Βικέλλας,

Πρεβελάκης, Προκοπίου, Σάθας, Ξύδης, Κόντογλου, Χατζήδακης, Μέρτζιος, Μαρία Κωνσταντουδάκη, Ν. Παναγιώτακης, Έφη Φουντουλάκη και Καζαντζάκης. Ο Θεοτοκόπουλος γεννήθηκε στα 1540/41 στο Χάνδακα (σημερινό Ηράκλειο) της Κρήτης και πέθανε το 1614 στο Τολέδο της Ισπανίας. Μαρτυρίες για τον τόπο και το χρόνο της γέννησής του έχουμε από τον ίδιο το ζωγράφο. Το 1582 έγινε μια δίκη της Ιερής Εξέτασης στο Τολέδο. Κατηγορούμενος ήταν ένας Έλληνας 15 χρονών ως κρυπτομωαμεθανός. Ο θεοτ. που χρησιμοποιήθηκε ως διερμηνεας δήλωσε ότι ήταν «γεννημένος στην πόλη της Κρήτης» (*natural de la ciudad de Candia*) δηλ. στο Χάνδακα, το σημερινό Ηράκλειο, την πρωτεύουσα πόλη της Κρήτης, που το όνομά της στη Δύση σήμαινε και αλόκληρο το νησί. Επίσης σε μια αντιδίκια του σχετικά με την πληρωμή της εικονογράφησής του κεντρικού ιερού του Νοσοκομείου του Ελέους, ο θεοτ. δήλωσε δύο φορές, στις 31 Οκτ. και στις 4 Νοεμ. του 1606, ότι ήταν 65 χρονών.

Η ζωή του θεοτ. χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Την Κρητική, την Ιταλική και την Ισπανική. Στην Κρήτη ο θεοτ. ζήσης ως τα 25 ιως και ως τα 27 χρόνια του.

Πρώτη αρχειακή μαρτυρία της παρουσίας του μεγάλου Κρητικού καλλιτέχνη στην Κρήτη είναι ένα έγγραφο που βρήκε ο Κ. Δ. Μέρτζιος στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, στα Κατάστημα του νοταρίου Κρήτης Μιχαήλ Μαρά (1538-1578) όπου σ' ένα πωλητήριο συμβόλαιο σπίτιού της δηλ. Ιουνίου 1566, ο θεοτ. υπογράφεται ως μαΐστρο Μένεγος Θεοτοκόπουλος συγγράφος. Η μαρτυρία του εγγράφου αυτού είναι πολύτιμη για δύο λόγους. Πρώτον διότι αποκαλύπτει στην θεοτ. σε ηλικία 25 ετών ήταν ήδη φτασμένος επαγγελματίας ζωγράφος στο Χάνδακα και δεύτερον ότι το 1566 δεν είχε ακόμη αναχωρήσει για τη Βενετία.

Από άλλα έγγραφα που παρουσίασε ο Μέρτζιος μαθίνομε επίσης ότι το όνομα του πατέρα των αδελφών Μανούσου και Δομήνικου ήταν Γεώργιος. Στις μελέτες που έκαναν οι ερευνητές και οι υπότροφοι του ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας στα Βενετικά αρχεία, βλέπομε καθαρά να πλουτίζουν οι γνώσεις για τον Κρητικό πολιτισμό του 16ου και 17ου αιώνα, ιδιαίτερα στην πόλη του Χάνδακα όπου ζήσε, σπούδασε και εργάστηκε ως ζωγράφος μέχρι τα 26-27

χρόνια της ζωής του Δομ. Θεοτοκόπουλου.

Ο Ν. Παναγιωτάκης στη μελέτη του «Η Κρητική περίοδος του Δομ. Θεοτοκόπουλου (Αφέρωμα στον Νίκο Σβορώνο, Τομ. 2, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 1986) αναφέρει ότι στη διάρκεια του 16ου αιώνα έζησαν και εργάστηκαν στο Χάνδακα διακόσιοι περίπου ζωγράφοι, αριθμός εκπληκτικός για μια πόλη 14000-15000 κατοίκων.

Στην ίδια μελέτη γίνεται αναφορά για ζωγράφους των Χανίων εκείνης της περιόδου και για εικόνες και έργα που υπήρχαν στους καθολικούς ναούς της πόλης των Χανίων, (ονόματα έργων και ναών μέσα και έξω από τα Τείχη).

Αναφέρει επίσης ότι στο Χάνδακα υπήρχαν έργα μεγάλων Ιταλών ζωγράφων και αυτό φαίνεται σε μια επιστολή του Μοροζίνι το 1601, όπου δηλώνει πώς είχε αγοράσει μια Μαγδαληνή του Τίτοιάνο, και σε ένα κατάλογο του Λουκά Στέλλα αρχιεπισκόπου Κρήτης (1623-1632) που έγινε μετά την επιθεώρηση Λατινών Εκλλησιών, ο οποίος γράφει ότι στον Αγ. Τίτο υπήρχε έργο του Τιντορέττο, αλλού υπήρχαν έργα των Πόλμα, Τίτοιάνο και Μπελλίνι. Αναφέρει δεκαεπτά ναούς στο Χάνδακα και διετές της εικόνες που υπήρχαν στα Αλτάρια.

Η ιστορικός της τέχνης Μαρία Γ. Κωνσταντούδακη, σε μελέτες της, δίδει σπουδαίες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του θεοτ., στην Κρήτη. Πρώτον, καθορίζεται η αναχώρηση του θεοτ. από την Κρήτη πριν από τις 12 Ιουλίου 1567. Δεύτερον, φαίνεται ότι ήταν πριν φύγει, ένας από τους ακριβότερους ζωγράφους του Χάνδακα, τους πιο περιζήτητους και φημισμένους, και πιθανόν του νησιού, δηλαδή ένας ώριμος καλλιτέχνης που ξεκίνωντας με τη φιλοδοξία να κατακτήσει την Ιταλία και την Ευρώπη. Τρίτον, βεβαιώνεται ότι στις 18 Αυγούστου 1568 ο Δομ. βρίσκεται στη Βενετία.

Ένα έγγραφο με χρονολογία 28 Σεπτ. 1563, που βρήκε και μελέτησε ο Ν. Παναγιωτάκης (βλ. Η Κρητική Περίοδος του Δομ. Θεοτ., Αφέρωμα στον Νίκο Σβορώνο, Τομ. 2, Παν. Κρήτης, Ρέθυμνο 1986), δίδει πληροφορίες που αναφέρονται στις οικογένειες του Μανούσου και του Μαέστρο Δομήνικου στο Χάνδακα, λεπτομέρειες από τη ζωή τους, ότι συγκατοικούσαν, ότι ο Δομ. ήταν υπό την προστασία του Μαν., ότι ο Μαν. ήταν ορθόδοξος και επομένων και ο Δομ., που βρίσκονταν τα σπίτια που ενοικιάζαν και κατοικούσαν έξω από τα Τείχη και αργότερα μέσα στην πόλη.

Από όλα τα έγγραφα που έχουν μελετηθεί μέχρι τώρα, δεν φαίνεται πουθενά ότι ο Δομ. κατοίκησε ποτέ άλλού έξω από το Χάνδακα. Η άποψη του Αχ. Κύρου ότι ο θεοτ. γεννήθηκε στο Φόδελε μοιάζει με μυθιστόρημα και δεν βασίζεται σε κανένα έγγραφο.

Ο Δομ. είχε σπουδάσει στο Χάνδακα και μαρτυρίες για την ευρύτατη μόρφωση του έχουμε από τους συγχρόνους του, καθώς και από τα βιβλία της βιβλιοθήκης του στο Τολέδο. Στη βιβλιοθήκη του βρέθηκαν βιβλία αρχαίων συγγραφέων, Όμηρος Ευριπίδης, Πατέρες της Εκκλησίας, Ιστορικά, Φυλοσοφικά, Ιατρικά, Ρητορικά, Μόδαι, Λουκιανός, Λεξικά, Σύνοδος του Τρέντο, Λατίνων, Ιταλών, Ζωγραφικής, Αρχιτεκτονικής, Λογοτεχνίας, Παλαιά και Καινή Διαθήκη κ.α.

Κατά τη άποψη του ζωγράφου Φραγκ. Πατοέκο το 1611 στο Τολέδο: Ο θεοτ. «ήταν μεγάλος φιλόσοφος, συγγραφέας βιβλίων ζωγραφικής, γλυπτικής και αρχι-

τεκτονικής». Τα βιβλία αυτά που αναφέρει ο Πατοέκο έχουν χαθεί, ήταν σε χειρόγραφα. Ήξερε Αρχαία και Νέα Ελληνικά, Λατινικά, Ιταλικά, Ισπανικά. Γνώριζε να ζωγραφίζει «α λα Γκρέκα» και «α λα Λατίνα» τον καιρό που ήταν ακόμα στην Κρήτη, δηλαδή δυτική και βιζαντινή τεχνοτροπία και θρησκευτική και κοσμική ζωγραφική.

Ο Δομ. θεοτ. ήταν υπερήφανος για την καταγωγή του. Σε όλα τα έργα του οι υπογραφές του είναι πάντα στην Ελληνική γλώσσα όπως: «Χειρ Δομήνου» ή «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρήτης εποίει» ή «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος ο δείξας» ή απλώς «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος» ή «Θεοτοκόπολις» ή «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος Κρήτης».

Τρία από τα έργα του θεοτ., της Κρητικής περιόδου βρίσκονται στην Ελλάδα: «Ο Αγ. Λουκάς ζωγραφίζει την Παναγία», «Η προσκύνηση των Μάγων» και τα δύο στο Μουσείο Μπενάκη στην Αθήνα, και η «Κοιμηση της Θεοτόκου» στην Ερμούπολη της Σύρου.

ΙΤΑΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ο Δομ. θεοτ. αναχώρησε για τη Βενετία την άνοιξη του 1567. Μια έγγραφη εντολή του Δούκα της Κρήτης με χρονολογία 18 Αυγούστου 1568, σε σχετική αίτηση του Γ. Σίδερου (Καλαποδά) να του παραδοθούν σχέδια που είχαν μεταφερθεί από το Δομ. θεοτ. στη Βενετία, τα οποία είχε παραλάβει ο Μ. Δασύποτης (Μαζαπέτας), αποδεικνύει την παρουσία του Δομ. στη Βενετία.

Λεπτομέρειες για τη ζωή του εκεί δεν έχουμε. Ξέρομε μόνο πώς επηρεάστηκε από τους ζωγράφους Τιτοίανο, Μπασάνο και Τιντορέττο. Υπήρξε μαθητής του Τιτοίανο και αυτό έχει γραφτεί από τους συγχρόνους του στη Ρώμη. Η επίδραση που δέχτηκε από τους ζωγράφους στη Βενετία είναι αναμφισβήτητη, κυρίως όσον αφορά τη χρήση του χρώματος. Στη Βενετία ο Δομ. έμεινε τρία χρόνια περίπου. Στη Ρώμη έρχεται το 1570.

Για τη ζωή του θεοτ., στη Ρώμη υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες. Ο Δομ. είχε ένα φίλο ζωγράφο από την Κροατία, το Τζούλιο Κλόβιο. Αυτός τον βοήθησε να εγκατασταθεί στη Ρώμη. Υπάρχουν δύο επιστολές του φίλου του Κλόβιο, η μία προς τον Καρδινάλιο Άλεξ. Φαρνέζε με χρονολογία 1570, 16 Νοεμβρίου και η άλλη σ' ενα άγνωστο παραλήπτη. Στο πρώτο γράμμα ο Κλόβιο γράφει στον καρδινάλιο Φαρνέζε ότι: «έφτασε στη Ρώμη ένας νεαρός, Κρητικός μαθητής του Τιτοίανο, που κατά την κρίση μου είναι σπάνιο ταλέντο, λεσι ότι έχει κάνει ένα πορτρέτο του εαυτού του που γέμισε με θαυμασμό δύος τους ζωγράφους». Ο Κλόβιο παρακαλεί τον Φαρνέζε να του παραχωρήσει ένα δωμάτιο στο μέγαρό του. Σ' αυτό το Παλάτι ο Δομ. έμεινε εφτά χρόνια. Ήταν ένα περβάλλον όπου βρίσκονταν διανοούμενοι, ανθρωπιστές και καλλιτέχνες, με τους οποίους ανέπτυξε σχέσεις κι έγινε γνωστός ως ζωγράφος.

Στο δεύτερο γράμμα έχουμε μια περιγραφή του κρυφού, του μυστικού χαρακτήρα του Δομ. και της φήμης του. «Πήγα να τον ζητήσω να πάμε ενα περίπατο στην πόλη. Ο καιρός ήταν ωραίος, ένας γλυκός αναξάρτικος ήλιος χαροποιούσε τους περαστικούς και η πόλη ήταν σε γιορτή. Έμεινα έκπληκτος όταν μπήκα στο ατελιέ του Γκρέκο. Οι κουρτίνες ήταν κλε-

στές, μόλις που έβλεπες, και ο Γκρέκο καθόταν ακίνητος χωρίς να κάνει τίποτε, αλλά ξύπνιος. Δεν ήθελε να βγει μαζί μου έξω, γιατί το φως της ημέρας θα του τάρασσε το εσωτερικό του φως...».

Στις 18 Σεπτεμβρίου 1572, ο Θεοτ. εγγράφεται ως μέλος της συντεχνίας των ζωγράφων στη Ρώμη, στην Ακαδημία του Αγ. Λουκά.

Στην απογραφή της περιουσίας του Φούλβιο Οροίνι, που πέθανε το 1600 αναφέρεται ένας πίνακας του Όρους Σινά καμμένος από το χέρι ενός Ελλήνα μαθητή του Τίτοιανο. Ο Οροίνι ήταν βιβλιοθηκάριος του μεγάρου Φαρνέζε.

Περισσότερα στοιχεία για την παραμονή του Γκρέκο στη Ρώμη μας δίνουν τα γραπτά του Τζούλιο Τσέζαρε Μαντσίνι, ο οποίος γύρω στο 1620 έκανε μια σύλλογη για βιογραφικά στοιχεία μερικών ζωγράφων στην οποία περιλαμβάνεται και το όνομα του Γκρέκο, καθώς και ότι ήταν ο Γκρέκο δάσκαλος του ζωγράφου Λατάντοιο Μπονάστρι. Σ' αυτό το χειρόγραφο ο Μαντοίνι προσθέτει τα εξής για το Γκρέκο: «σπούδασε στη Βενετία. Ο τρόπος του είναι αποφασιστικός και ζωηρός, απόκτησε μεγάλη τόλμη, (εννοεί για τη ζωγραφική) και ένα έργο του, που ήταν στην Λανσελόπη, νομίζεις ότι είναι του Τίτοιανο.... Είπε (ο Γκρέκο) ότι αν κατέστρεφαν το έργο «Δευτέρα Παρουσία», που είχε κάνει ο Μιχαήλ Άγγελος στην Καπέλλα Σιέτινα, αυτός θα το ζωγράφιζε καλύτερα και σεμνότερα. Αυτές δύναμεις οι δηλώσεις εναντίον του Μιχ. Άγγελου εξόργισαν την συντεχνία των ζωγράφων στη Ρώμη, στην οποία ήταν και ο Γκρέκο μέλος και αναγκάστηκε να φύγει στην Ισπανία. Έφυγε από την αιλή του Καρδιναλίου Φαρνέζε και τήγη στο Τολέδο, όπου πέθανε πολύ γέρος και εξαντλημένος από τη ζωγραφική».

Το 1611, λίγο πριν πεθάνει, ο Θεοτ. έκανε πάλι δηλώσεις για το Μιχ. Άγγελο. Είπε ότι «δεν ήξερε να ζωγραφίζει με χρώμα». Πήρε θέση δηλαδή για το χρώμα και κατά του σχεδίου, πράγμα που σημαίνει ότι αυτά που γράφει ο Μαντοίνι είναι αληθινά. Δεν υπάρχει δημιουργία αν δεν υπάρχουν φορείς ιδεών και πάθος για έναν καλλιτέχνη και εφιάλτες για να ξεπέρασε κάποιον ή να φτάσει κάποιον. Ο Θεοτ. ταυτόχρονα θαυμάζει και μιμείται τον Μιχ. Άγγελο, τον αγαπά και τον μισεί. Οι μιμήσεις του είναι έντονες αλλά το ίδιο έντονη είναι και η αρνητική του στάση απέναντι στο Μιχ. Άγγελο.

Όταν γεννήθηκε ο ζωγράφος Δομ. Θεοτ. αρχίζει η Συνοδος του Τρέντο της Ιταλίας, το Κονκλάριο, το οποίο προγραμματίζει την πάλη κατά των μεταρρυθμίσεων του Λουθήρου. Είκοσι χρόνια, 1553-1563/65, συζητούν οι Συνοδικοί τι αποφάσεις θα πάρουν για την αντιμετώπιση της Μεταρρύθμισης. Συγχρόνως στην τέχνη εφαρμόζεται προπαγάνδα υπέρ της Πιστεως, και κριτήρια γι' αυτό το σκοπό αποτελούν η κάλυψη των γυμνών, η σεμνότητα. Ο Θεοτ. μπαίνει σ' αυτό το πρόγραμμα και αρχίζει να ζωγραφίζει θέματα της Αντιμεταρρύθμισης, φτιγούρες Αγίων με ασκητική μορφή, που θα εξακολουθήσει να ζωγραφίζει ως το τέλος.

Ενα από τα αγαπημένα θέματα της Αντιμεταρρύθμισης ήταν ο «Ιησούς εκδίκων τους εμπόρους από το ναό» (Ευαγγελιστής Ιωάννης «μετατρέψατε τον οίκον του Πατρός μου σε οίκον εμπορίου»), και το θέμα αυτό εμφανίζεται από τα μέσα του 16ου αι. και έπειτα. Το θέμα της Κάθαρσης που επιφέρει τη δυναμική παρέμβαση του Χριστού μπορεί να θεωρηθεί

ως κάθαρση της Μεταρρύθμισης.

Ο ζωγράφος θεοτ. το ζωγράφισε πέντε φορές με παραλλαγές και ίσως να ζωγραφίστηκε δέκα φορές. Το πρώτο απ' αυτά τα θέματα έγινε στη Βενετία, όπου υπάρχουν όλα τα σημεία εντυπωσιακού για το βενετοτάνικο χρώμα.

Άλλο θέμα, η «Ιαση του Τυφλού», με τρεις παραλλαγές που βρίσκονται στη Δρέσδη, στην Πάρμα και στη Νέα Υόρκη. Το «Ορος Σινά» ζωγραφισμένο τέσσερις φορές. «Ηθογραφικά έργα» με παραλλαγές. «Προσκύνηση των Μάγων» και των «Βοσκών» με πολλές παραλλαγές. «Ευαγγελισμός της Θεοτόκου», «Αγ. Φραγκίσκος», «Πιετά» (Θρίνος), «Φυγή στην Αιγύπτο», «Πολύπτυχο της Μόδενας», «Μυστικός Δείπνος» της Μπολώνιας. Ο Θεοτ. ζωγράφισε στην Ιταλία αρκετά όλα έργα όπου φαίνεται ότι έχει κατακτήσει το χρώμα των Βενετών ζωγράφων, το οποίο θα δουλεύει με αντιθέσεις ως το τέλος και όχι με την αντίτυπη της χρωματικής ενότητας.

ΙΣΠΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ο Θεοτ. στη Ρώμη είχε κατακτήσει μια σημαντική αναγνώριση στο επάγγελμα. Είχε δημιουργήσει φύλις και σχέσεις με ευγενείς και πρίγκιπες, ζώντας μέσα στο Παλάτι του Αλεξ. Φαρνέζε. Ήταν μορφωμένος ουμανιστής και η Ρώμη ήταν κέντρο πνευματικών συζητήσεων. Πηγαίνοντας στην Ισπανία, θα διεκδικήσει αυτές τις θέσεις του ως καλλιτέχνης.

Ο Θεοτ. στις 2 Ιουλίου 1577 πάει στο Τολέδο. Στις 8 Αυγ. 1577, σύμφωνα με έγγραφο, αναφέρεται στο Τολέδο. Αιτία που έφυγε από τη Ρώμη ήταν η δυσαρέσκεια που δημιούργησε με τις δηλώσεις του για τον Μιχ. Άγγελο, καλλιτέχνη που ολόκληρη η Ιταλία λάτρευε ως Θεό. Αιτία που κατευθύνεται στο Τολέδο είναι η φήμη ότι ο Φίλιππος ΙΙ βασιλιάς της Ισπανίας ξήτει το μοναστήρι του Εσκοριάλ, που το θεωρούσε το 8ο θαύμα του κόσμου και ήθελε καλλιτέχνες να εργαστούν εκεί, και επίσης κάποιες παραγγελίες που ήδη του είχαν γίνει στη Ρώμη. Είχε λοιπόν ο Θεοτ. προοπτικές για δουλειά στο Τολέδο.

Το Τολέδο ήταν αυτοκρατορική πρωτεύουσα της Ισπανίας, κέντρο πνευματικό, εμπορικό, κέντρο των θεολογικών αναζητήσεων, κέντρο της Αντιμεταρρύθμισης, κέντρο της Ιεράς Εξέτασης. Εδώ ο Θεοτ. βρίσκει την ιδανική κατάσταση του περιβάλλοντος, όπου είχε επιτυχία και όπου θα ζήσει 37 ολόκληρα χρόνια, χωρίς να ταξιδέψει ποτέ.

Αυτοί που παραγγέλλουν έργα στον Θεοτ. ανήκουν κατ' εξοχήν στους κυρίαρχους της Τάξεως του Τολέδο. Κυρίαρχη στην Ισπανία ήταν η Εκκλησία και ο Θεολόγος.

Μια από τις πρώτες παραγγελίες που παίρνει στο Τολέδο, και για την οποία ενδεχομένως ήρθε στην Ισπανία είναι το Εικονοστάσιο του Σάντο Ντομίγκο ελ Αντίγκου. Είναι πιθανόν η παραγγελία να έγινε στη Ρώμη από τον ντε Καστιλία. Ολόκληρο το Εικονοστάσιο είναι σύλληψη αρχιτεκτονική του Θεοτ. καθώς και τα αγάλματα από ξύλο που εκείνος σχεδίασε, αλλά δεν τα εκτέλεσε ο ίδιος. Δική του όμως είναι ολη η εικονογράφηση. Στο κέντρο η «Ανάλληψη της Παναγίας», που θεωρείται από τα καλά του έργα, η «Αγ. Τριάδα», οι «Αγ. Βερνάρδος και Βενέδικτος», «το Μαντήλι της Αγ. Βερονίκης», ο «Αγ. Ιωάννης ο Βαπτιστής», ο «Αγ. Ιωάννης ο Ευαγγελιστής».

Στον ίδιο ναό «Ανάσταση» και «Προσκύνηση των Βοσκών». Ακόμη και αυτοί που περιφέρονταν το Θεοτ. μέχρι το 1800 και οι πιο εχθρικοί θα πούν πως τα πρώτα έργα του Τολέδο είναι καλά. Βλέπουμε τώρα τις δύο ζώνες που καλλιεργεί ως το τέλος της ζωής του. Αντιθέσεις των χρωμάτων: μπλέ, κόκκινες, ώχρες, πράσινο (αγαπημένο ιδιαιτέρα σε παραλλαγές), που συνεχίζεται ως το τέλος της ζωής του, το 1614. Βλέπουμε μεγάλη κλίμακα χρωμάτων, άνεση στα πρόσωπα, αγγέλους που προχωρούν ανάλαφρα. Το πνεύμα της ζωγραφικής και ο τρόπος του χειρισμού των θεμάτων από το Θεοτ. αρέσει στους Ισπανούς. Ο μανιερισμός του εξελίσσεται και αυτονομείται.

Οι Άγιοι που ζωγραφίζει έχουν ασκητική μορφή και ο τρόπος αυτός συνδέεται με την προσφορά του στην εκκλησία της Ισπανίας. Αρχίζει να ζωγραφίζει πορτρέτα ευγενών, στα οποία βλέπει κανείς ότι εκφράζει τη βαθειά, την κρυφή Ισπανία. Ο Κοσίο λειτά ότι ο άνθρωπος που κατάλαβε την Ισπανία καλύτερα από οποιονδήποτε άλλο ήταν ένας Ένος, ένας Κρητικός και μάλιστα ένας μεγάλος ώφελος ζωγράφος.

Γύρω στα 1576-77 γνωρίζεται και συνδέεται με την Χερώνυμα ντε λας Κουέβας και τότε ζωγράφος (την Κυρία με την Ερμίνα). Ο Δομ. έζησε μαζί με τη Χερώνυμα 30 χρόνια. Αυτή υπήρξε η μητέρα του μοναχογού του Γιώργη Εμμανουήλ και η σύντροφος της ζωής του. Από πουθενά δεν φαίνεται ότι η Χερώνυμα έγινε νόμψη τυπικά σύζυγός του. Στις 31 Μαρτίου 1614, εξουσιοδοτείται με την υπογραφή του αρρώστου πατέρα του ο Γιώργης Μανουήλ να αυτάξει την διαιθήκη του. Εκεί, σ' αυτό το υποκουμέντο, διαβάζονται: «.... το Γιώργη Μανουήλ Τεοτοκόπουλο το γιο μου και της Χερώνυμας ντε λας Κουέβας που είναι πρόσωπο εμπιστοσύνης και καλής συνείδησης...»

Από το 1577-79 ο Θεοτ., θα γίνει παραγωγός του θρησκευτικού φανατισμού της Ισπανίας και θα ρίχνει στην αγορά πολλούς αγίους, ιδιαιτέρα Αγίους Φραγκίσκους και Μαγδαληνές. Ακολουθούν αμέσως τα μεγάλα έργα «Η Λατρεία του Ονόματος του Ιησού», «το Μαρτύριο του Αγίου Μαυρικίου» (πρώτη αποτυχία του ζωγράφου γιατί δεν δρεσε στο βασιλιά Φίλιππο, πρόγραμμα παράξενο, όπως έγραψε ο Σιγκουέθα, ο βιβλιοθηκάριος του Εακοριάλ), το περίφημο «Εσπόλιο» (Απογύμνωση του Ιησού από την ερυθρά χλαμύδα), θέμα σπιάνιο και τόλμημα εικονογραφικό και χρωματικό. Το έργο Εσπόλιο είχε τεράστια επιτυχία και ζωγραφίστηκε σε 13 περίπου παραλλαγές, που βρίσκονται σε εκκλησίες σε πολλά μέρη του κόσμου.

Το 1586-88 ζωγραφίζει «Την Ταφή του Κόμητα Οργκάθ», που θεωρείται το καλύτερο και το πιο γνωστό του έργο, που κατά τον Κοσίο είναι «το ουσιαστική και διεισδυτική ματιά της Ισπανικής ζωγραφικής». Με την ταφή του Κόμητα Οργκάθ τελειώνει η πρώτη Ισπανική περίοδος. Άλλα ανάμεσα στα μεγάλα αυτά έργα έχουν γίνει και άλλα πολλά, «Σταυρώσεις του Ιησού», «Προσκυνήσεις των Μάγων ή των Βοσκών», «Ευαγγελισμοί», «τα δάκρυα του Αγ. Πέτρου», «Θρήνοι», και άλλα, τα περισσότερα με πολλές παραλλαγές.

Γύρω στα 1586-90 αρχίζει να ζωγραφίζει «τα Αποστολάδοις», δηλαδή σειρές των δώδεκα Αποστόλων μαζί με το Χριστό, έργα που συνεχίζει και αργότερα γιατί είχαν μεγάλη επιτυχία. Έχουν εντοπιστεί πέντε σειρές, οι οποίες βρίσκονται συνήθως σε μοναστή-

ρια. Ανάμεσα στους Αποστόλους της δεύτερης σειράς, του χωριού Γουαδαλαχάρα της Ισπανίας, βρίσκεται ο Αγ. Παύλος που κρατεί και δείχνει στο θεατή το φημισμένο χαρτί όπου ο ζωγράφος έγραψε ενδεικτικά «Προς Τίτον της Κρητών Εκαδημίας Πρώτον Επίσκοπον Χειροτονθέντα», το οποίο οι μελετητές σωστά υπερεκτιμούν.

Ο Θεοτ. εξακολούθησε να ζωγραφίζει έργα μέχρι το τέλος της ζωής του, κυρίως με θρησκευτικό περιεχόμενο. Αγίους μεταννοούντες ή σε έκσταση, «Εσταυρωμένους», την «Αγία Οικογένεια», «Την Πέμπτη Σφραγίδα της Αποκαλύψεως», «την Πεντηκοστή» και πολλά άλλα. Τα θέματα εξωθρησκευτικού περιεχομένου είναι πολύ λιγότερα όπως: «Ο Λαοκόδων» που αντλείται από τη Μυθολογία, τα τοπιά και οι «Απόψεις του Τολέδου», και διάφορα «Πορτρέτα». Τα θωρούμενα ως αιθεντικά έργα του θεοτ. είναι 285. Αναφέρονται στον έγκυρο κατάλογο του Γουέδευ.

Ο Γκρέκο δεν ήταν μόνο ζωγράφος ήταν επίσης γλύπτης και αρχιτέκτονας. Εκτός από τον Παταέκο που έχει γράψει πώς ο Θεοτ. έγραψε για ζωγραφική, γλυπτική και αρχιτεκτονική και ο Αντώνιος Παλομίνο αναφέρει πώς αντίθετα από τους Βενετούς ζωγράφους ήταν και γλύπτης και αρχιτέκτονας και τις δύο τούτες τέχνες δεν τις είχε διδαχτεί στη Ρώμη. Ο Πρεβελάκης γράφει ότι «ως αρχιτέκτονας παρουσιάζεται μονάχα σχεδόν με τα εικονοστάσια που σχεδίασε κι ως γλύπτης μονάχα με τα αγάλματα οπου επινόησε για τούτα τα εικονοστάσια». Ο ίδιος αναφέρει επίσης οκτώ εικονοστάσια και δύο κενοτάφια τα οποία σχεδίασε ο Θεοτ.

Κατά τη συνήθεια της εποχής εκείνης στην Ισπανία, η τιμή της πληρωμής ενός έργου καθορίζόταν όχι με την προκαταρκτή συμφωνία που γινόταν μεταξύ του πραγγελιοδότη και του ζωγράφου, αλλά με την παράδοση του έργου, από πραγματογνώμονες που θα διορίζανε τα συμβαλλόμενα μέρη. Οι πραγματογνώμονες ήταν δύο από το μέρος του ζωγράφου και δύο από το μέρος του παραγγελιοδότη.

Το ριζικό του Γκρέκο ήταν να καταφεύγει πάντα στα δικαστήρια για να πάρει την αμοιβή του. Η τιμή που ζητούσε ήταν πάντοτε μεγάλη και οι παραγγελιοδότες βρίσκανε αφορμές ή απρέπειες στα έργα καμιά φορά για να μην πληρώνουν. «Σύμφωνα με το μεγαλειό και την τέχνη της γραφής τούτου του πίνακα και το θέμα που έχει, η αξία του είναι τόσο μεγάλη που δεν έχει τιμή να τον αποτυμήσεις....» έγραφαν οι πραγματογνώμονες του Γκρέκο για το «Εσπόλιο», που είχε τελειώσει το 1579. Πέρασαν δύο χρόνια μέχρι να γίνει η πληρωμή για αυτό το έργο. Ο Γουέδευ χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά των επιτρόπων του Νοσοκομείου της Ιλλιέσκας απέναντι στο Θεοτ., εξ' αιτίας μιας αντιδικίας παρατεταμένης και δυσάρεστης για εργασίες που είχε εκτελέσει ο Θεοτ. εκεί το 1606, «ως τη θλιβερότερη και μοχθηρότερη συμπεριφορά ανθρώπων σε ολόκληρη την ιστορία της τέχνης».

Τι κέρδισε ο Γκρέκο από την τέχνη του; Για την Ισπανική περίοδο υπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες για μερικά από τα έργα του σε έγγραφα, πόσο ακριβώς πληρώθηκε για το καθένα. Ενας σύγχρονος του, ο Μαρτίνεθ, γράφει πώς «Κέρδισε πλήθος δουκάτων μα τα έδειψε σε περίσσια επίδειξη του σπιτού του, Ισαμέ νάχει μουσικών με το μεροκάματο για να τον ευφράνουν με κάθε τέρψη, την ώρα πούτρωγε... Ο πλούτος που ο Γκρέκο άφησε πεθαίνοντας δεν

ήταν παραπάνω από διακόσιοι πίνακες αρχινομένοι από το χέρι του».

Ο Πορτογάλος συγγραφέας ντε Μέλο γράφει στα 1657 για το Γκρέκο: «Μου συνέβηκε δύος στον Εακουστό Ελλήνα ζωγράφο, που εγκαμίασαν όλοι οι ποιητές του αώνα. Είτανε στον τρόπο του που ζωγράφιζε τόσο αυστηρός και τόσο σκοτεινός, που στους περισσότερους δεν άρεσε, ποτέ του δεν έδωσε πίνακα σε άνθρωπο δέσοτο, ζώες μ' αυτό το καμάρι φτωχότατος, σαν ακατάδεκτος από το μεγαλείο του πνεύματος του...»

Στα 1611 ο ζωγράφος Πατοέκο επισκεύθηκε το Θεοτ., και συζήτησε μαζί του για ζητήματα αισθητικής και τεχνικής πάνω στην τέχνη της ζωγραφικής.

Ο Πατοέκο, που ήταν διαφορετικός στη νοοτροπία του και στην αισθητική του, βρίσκει τις μεθόδους του Γκρέκο αξιοπειρίγρες. Έγραψε έπειτα τη συνομιλία του και τις κρίσεις του: «ο' όλα στάθηκε ιδιότροπος οπως και στη ζωγραφική του..... αν και γράφουμε σε μερικά μέρη ενάντια σε μερικές γνώμες και παράδοξα δικά του, δεν μπορούμε να τον αποκλείσουμε από τον αριθμό των μεγάλων ζωγράφων, γιατί βγήκαν από το χέρι του μερικά πράματα τόσο αιμηλά και τόσο ζωντανά (στον τρόπο εκείνον το δικό του), που φτάνουν κείνα των μεγαλύτερων ανθρώπων...»

Ο Γκρέκο δεν υπήρξε ποτέ ιδιοκτήτης σε σπίτι ούτε στο Χάνδακα ούτε στο Τολέδο. Γι' αυτό το θέμα υπάρχουν μαρτυρίες στα συμβόλαια που υπογράφει ως ενοικιαστής. Στο Τολέδο νοίκιαζε στο σπίτι του Χουάν Σουάρεθ και στα κύρια σπίτια του Μαρκησίου Ντε Βιλένα πολλά δωμάτια (αναφέρονται 24). Η κάζα ντελ Γκρέκο (το σπίτι του του Γκρέκο) που την επικέπτονταν σήμερα οι τουρίστες, όπου φιλάσσονται και μερικά έργα του, είναι το γειτονικότερο σπίτι προς την κατοικία του Γκρέκο, έχει αναστηλωθεί από το φύλο του μαρκήσιο Ινκλάν, δεν είναι όμως το σπίτι του Θεοτ.

Γιος του Δομ. Θεοτοκόπουλου και της Χερώνυμα ντε λας Κουέβας ήταν ο Γιώργης Μανουήλ, που ο πατέρας του αγαπούσε τρυφερά. Ο γιός υπήρξε αρχιτέκτονας, ζωγράφος και γλύπτης, κληρονόμησε δηλαδή τα ταλέντα του πατέρα με τον οποίο συνεργάστηκε σε πολλά έργα, αλλά με κύρια τέχνη την αρχιτεκτονική.

Ο Γιώργης Μανουήλ παντρεύτηκε δύο φορές και απόκτησε τέσσερα παιδιά. Ο πρώτος γιός του, ο Γαβριήλ, καλογέρεψε στα δεκαοκτώ του. Τα άλλα παιδιά του πιθανώς πήραν το μητρικό επώνυμο κι έτσι έσβυσε από το Τολέδο το όνομα Θεοτοκόπουλος.

Στο Τολέδο ήρθε και ο αδελφός του Δομ. , ο Μανούρος. Ζούσαν όλοι μαζί σαν μια μεγάλη αρχοντική οικογένεια. Πολλοί Έλληνες ζούσαν στην Καστίλλη και στο Τολέδο στη διάρκεια του 16ου και στις αρχές του 17ου αιώνα. Λόγοι, αντηγραφείς, έμποροι χειρογράφων που δούλευαν για τους βασιλιάδες Κάρολο Ε' και Φιλιππο Β'. Πέρασαν όμως και Έλληνες που φρόντιζαν για την απελευθέρωση των δικών τους από τον Τουρκικό ζυγό. Ο Δομ. και ο Μαν. είχαν σχέσεις με δύο οικογένειες, βοήθησαν και υποστήριξαν πολλούς από αυτούς.

Ο Δομ. Θεοτ., αναγνωρίστηκε από τους συγχρόνους του ως «μεγάλος φιλόσοφος φίνος στους λόγους του». Άλλοι πάλι τον θεώρησαν ως ιδιότροπο και ιδιόριθμο στο χαρακτήρα και στην τέχνη του. Εκείνος

όμως ζούσε και συμπεριφερόταν με τρόπους που αρμόζουν σε καλλιεργημένο άνθρωπο, με υψηλή την έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Είχε περήφανο θάρρος αντίκρι στον καταναγκασμό που επιχείρησε μερικές φορές η εξουσία, είτε η πολιτική είτε η εκκλησιαστική. Προπορευόταν και ξεχώριζε από τους συγχρόνους του μεγάλους ζωγράφους στον τρόπο της έκφρασης της τέχνης. Σήμερα, με τα μέσα που διαθέτουν οι επιστήμονες, τη μεγέθυνση των λεπτομερειών, και των μεμονωμένων τμημάτων των έργων του, μπορούμε να διακρίνουμε τις πινελιές του, το χρώμα, τις στάσεις και τις νικήσεις των μορφών, τα χαρακτηριστικά του σύννεφα, τους μοναδικούς του αγγέλους, την αβωτήτη στο πρόσωπο της Παρθένου, τον πόνο του Ιησού, την έκφραση στους εκστατικούς και μετανοούντες Αγίους και Μαγδαληνές. Πολλοί από τους μετεμπρεσονιστές ζωγράφους έχουν θαυμάσει και ζηλέψει τις πινελιές του.

Ξεχώριζε ακόμη για τη διατήρηση της ελευθερίας του πνεύματος του και την προσήλωση του στην αξιοπρέπεια και ανεξαρτησία του πνευματικού και δημιουργικού ανθρώπου και των δικαιωμάτων του σαν καλλιτέχνη. Μέσα στη μισαλοδοξία και το φανατισμό των θρησκευόμενων, των θεολόγων και της Ιερής Εξέτασης, είχε το θάρρος να ζει και να εκφράζεται όπως ήθελε, όπως του άρεσε, όπως αισθανόταν, χωρίς φόβο σαν ένας αληθινός άρχοντας του πνεύματος και της διανόησης, σαν τους αρχαίους φιλοσόφους.

Η προσωπικότητα, η ζωή και το έργο του Δομ. Θεοτ., ενέπνευσαν πολλούς λογοτέχνες, ποιητές, συγγραφείς, ζωγράφους και μουσικούς. Τότε που έζησε μα και σήμερα ακόμη. Οι σύγχρονοι του του αφέρωσαν ποιημάτια, ο Γκόγκορα και ο μοναχός ποιητής Παραβίθινο, που έγραψε το επιτάφιο του σονέτο, που τελειώνει με τους στίχους:

Η Κρήτη τούδωσε τη ζωή και τα πινέλα,
το Τολέδο καλύτερη πατρίδα, όπου αρχίζει
με το θάνατο, να φτάνει στην αιωνιότητα.

Το φετείνο Σεπτέμβριο θα γιορτασθούν τα 450 χρόνια από τη γέννηση του Θεοτ. στη γενέτειρά του, το Χάνδακα (Ηράκλειο). Το Πανεπιστήμιο Κρήτης, η Βικελαία Βιβλιοθήκη και ο Δήμος Ηρακλείου διοργανώνουν σημαντικές εκθέσεις και ένα διεθνές συνέδριο, που θα ελκύσσουν επιφανείς μελετητές και φίλους της τέχνης, Έλληνες και ξένους. Ελπίζομε ότι θα έχομε την ευκαιρία να θαυμάσουμε μερικά από τα έργα, να δούμε ιδιόχειρες σημειώσεις και χειρόγραφα του μεγάλου Κρητικού ζωγράφου, έγγραφα του Κρητικού Αρχείου του Τολέδου, που αφορούν τις διαστικές διαμάχες μεταξύ του Γκρέκο και των παραγγελιοδοτών του και ν' ακούσουμε ότι νεότερο έχουν μελετήσει εκείνοι που ασχολούνται με το έργο του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ν. Παναγιωτάκης, Η Κρητική Περίοδος του Δομ. Θεοτοκόπουλου, Αριθμός στον Niko Σβεράνο, Τ.2, σ.2-121, Πανεπιστήμιο Κρήτης Ρέθυμνο 1986.

Παντελή Πρεβελάκη, Θεοτοκόπουλος τα Βιογραφικά, εκδ. Αετός Α.Ε. Αθήνα, 1942.

TOYT L' OEUVRE DE GRECO, Les Classiques de l'Art, Flammarion, Paris 1971.

Richard L. Kagan, The Toledo of el Greco, σ. 25-73, και Jonathan Brown, El Greco of Toledo, σ. 75-148, a New York Graphic Society Book, Little Brown and Company Boston 1982.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

ROBERT PASHLEY

Ο Robert Pashley ήταν άγγλος περιηγητής και οικονομολόγος.

Τεζίδεψε στην πολλούς τάπους Αλβανία, Ελλάδα, Μ. Ασία, Μάλτα.

Την Κρήτη πηγαίνει το 1834 και τις ταξιδιωτικές του εννοιώσεις από αυτήν τις περιήλαφε σε δύο τόμους που εκδόθηκαν

το 1837 στο Καΐμπερτ, με τον τίτλο «Travels in Crete».

Εγράψε επίσης οικονομολογικές μελέτες που είχαν μεγάλη επιτυχία.

Κρήταιο V (Τόμος 1 σ. 61-80).

Μετάφραση:

Αργυρώς Μαυρεδάκη - Μιχαλοπούλου

Πεδιάδα του Αποκόρωνα. Ιπποκορώνιον ερείπια ενός μεσαιωνικού κάστρου. Το χωριούδικο της Ραμνής. Κρητικό φαγητό και ύπνος. Εκκληση ενος πατά - Θάνατος με ανασκολοπισμό κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Προσδιορισμός των θέσεων της Αμφίμαλας, του Αμφιμάτριου, του Κόριου, της Κορησίας λίμνης, του Υδραμου και του Παντομάτριου. Συνάντηση με το Σφακιανό καπετάνιο Μανά που γίνεται οδηγός μου. Συντομη αφήγηση των περιπτειών του. Κρητικό τραγούδι. Ερευπωμένο χωριό της Επισκοπής

Φεβρουάριος 17

Αποχαιρετώντας το σεβάσμιο ιερέα και την τοποθεσία της Απέρας κατηφορίσαμε από την ανατολική πλευρά του λόφου στην πεδιάδα του Αποκόρωνα. Συντομα διασχίσαμε ένα ποταμό που πηγάζει από τις πολλές και πλούσιες πηγές κοντά στο Στύλο, χωριό που φαινόταν λίγο στα δεξιά μας στους προποδες των Λευκών Ορέων. Λέγεται ότι το νερό των πηγών αυτών είναι απόλαυστικά χρύσιο το καλοκαίρι.

Μνημονεύονται από τον Buodelmonti

Μόλις είχαμε φτάσει στην πεδιάδα, ο ανίδεος και βλάκας οδηγός μου έχασε το δρόμο κι έτοιμος να διασχίσουμε τουλάχιστον τρεις φορές τον ποταμό που προχωρεί σαν φίδι σε μεγάλη απόσταση μέσα στον κάμπο.

Την τρίτη φορά το στενό ποτάμι ήταν τόσο ορμητικό ώστε ενας σκύλος που με συνόδευε πολλή ώρα, κολυμπώντας για να περάσει απέναντι παρασύρθηκε πολύ περισσότερο από 100 γυάρδες.

Αφού διαβήκαμε το μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας φτάσαμε στο Νιο Χωριό που είναι σε μια μι-

κρή ανωφερειά

Κοντά του βρίσκεται ενα ψηλό εξοχικό σπίτι που πρέπει κάποτε ν' ανήκε σ' ένα Βενετσιάνο ιππότη.

Βοήκα «το διδάσκαλο» Αναγνώστη κι έμαθα από αυτόν ότι πάνω σ' ένα λόφο περάπον δύο μύλα δυτικά του Νιο Χωριού, στον Άγιο Μάμα υπάρχουν όλα πολύ αξιόλογα ερείπια «απότελούμενα από μεγάλες πέτρες και μάρμαρα αιχρέως όπως στο Παλιόκαστρο κοντά στη Σούδα».

Θεώρησα τον εαυτό μου τυχερό που έλαβα αυτή την πληροφορία κυρίως επειδή πίστενα ότι η λέξη Αποκόρωνας είναι παραφθορά της λέξης Ιπποκόρωνα ή Ιπποκορώνιον που ήταν ονομασία μιας αρχαίας Κρητικής πόλης. Ο Στράβωνας λέει: «Ιδη γαρ το δρός το τε Τρωών και το Κρητικόν και Δίκτη τόπος εν τη Σκηνφία και δρός εν Κρήτῃ. Της δε Ιδης λόφος Πύντα, αφ' ου Ιεραπύντα η πόλις. Ιπποκόρωνα τε της Λαδραμμυτηρής και Ιπποκορώνιον εν Κρήτῃ. Σαμάνιον τε το Εωθινόν αιρωτήριον της νήσου και πεδίον εν τη Νεανδρίδι και τη Αλεξανδρέων».

Είναι αλήθεια ότι οι περισσότεροι από τους Κρητικούς τόπους που μνημονεύονται στο κείμενο είναι πολύ πιο ανατολικά από αυτά εδώ τα μέρη και ίσως γι' αυτό το λόγο ο καθηγητής Hoechι υπέθεσε ότι το Ιπποκορώνιο ήταν κοντά στην Ιεράπυντα.. Άλλα το βουνό Ιδη και το αιρωτήριο Σαμάνιο που και τα δύο τα αναφέρει ο Στράβωνας στο ίδιο απόστασμα έχουν ανάμεσα τους πάνω από τη μισή Κρήτη.

Δεν είναι λοιπόν υποχρεωτικό να νομίσουμε ότι τα όλα μέρη που απαριθμούνται είναι πολύ κοντά μεταξύ τους.

Η απώλεια ή μάλλον η παραφθορά του πρώτου

μέρους του σύνθετου αφού η ονομασία της πόλης (Ιεποκόρωνα ή Ιεποκοφώνιον) μεταφέρθηκε σε ολόκληρη την περιοχή, στην οποία αυτή βρισκόταν, μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι η αρχαία λέξη ΠΠΟΣ έχει χαθεί στη Νέα Ελληνική γλώσσα. Στην Κρήτη θα βρούμε πολλά παραδείγματα, που το όνομα μιας αρχαίας πόλης έχει μεταφερθεί σ' ενα σύγχρονο χωριό κτισμένο κοντά στη θέση της ή στην περιφέρεια της.

Εχοντας πάρει αυτή την ευχάριστη πληροφορία σχετικά με την ύπαρξη αρχαίων υπολειμμάτων παρόμοιων με εκείνα που εξέτασα χθες και σημερα το πρώτο συνέχισα το ταξίδι μου προς τα πάνω στην άγονη και ερημική πλευρά του βουνού. Διέσχισα μια άγρια και μονότονη λαγκαδιά γεμάτος ελπίδα να βρω τα ίχνη μιας αιώνιας αρχαίας πόλης. Τελικά εφτασα στο χωριό Κυριακοσάλια * και ενας κάτοικος του προσέφερθηκε να με οδηγήσει στα αρχαία τείχη. Με πήγε στο σπήλαιο του Αγίου Μάμα και σε μια πηγή κάτω απ' αυτό που στάζει. Άπο και με πολλή δυσκολία σκαρφάλωσα στην κορυφή του λόφου και ανακάλυψα ότι τα υπότιθέμενα αρχαία ερείπια ήταν τείχη μεσαιωνικού φρουρίου

Η ανταμοιβή που είχα ήταν μια ωραία θέα ολόκληρης της πεδιάδας του Αποκόρωνα και του κόλπου του Αρμυρού με το ακρωτήριο Δρέπανο στα δυτικά του. Δυντυχώς την είχα απόλαυσε πάρα πολύ λίγο οταν άρχισε να βρέχει. Τα μόνα ιχνη κτιρίων που βρήκα ήταν εκείνα μιας εκκλησίας. Ένα απλό τείχος περιβάλλει ολοκληρη την κορυφή. Φαίνονται τα ερείπια ενος μεγάλου του τμήματος.

Καθώς επέστρεφα στα Κυριακοσάλια σκέφτηκα ότι δεν θα προλάβαινα να φτάσω πριν το ηλιοβασίλεμα στο Φρε, το χωριότερο χωριό του Αποκόρωνα. Ή αυτό απόφασισα να προχωρήσω μόνο ως ενα χωριουδάκι στις χαμηλότερες οροσειρές των Λευκών Ορέων, τη Ραμνή. Το δρόμο από τα Κυριακοσάλια στη Ραμνή ανέλαβε να δείξει «στις Υψηλότητες μας» ένας Ελληνας. Ο ανόητος μου Τούρκος δεν ήξερε ούτε το δρόμο ούτε τίποτ' άλλο.

Ένα πολύ συντομό μονοτάτι, χωρίως μέσα από ελαιώνες μας έφερε στο μικρό χωριό. Ο προεστός του είχε τόσο μέτρα στέγη να μας προσφέρει ωστε μας οδήγησε στο σπίτι ενός φίλου του. Και εκεί βέβαια δεν περάσαμε με πολυτέλεια. Επρεπε να κοιμηθούμε στον ίδιο χώρο με τα άλογά μας.

Οι άνθρωποι ήταν πολύ πρόσθυμοι να κάμουν ότι μπορούσαν για μας. Ο προεστός ξόδεψε κάμπτοση ώρα ψάχνοντας ο ίδιος για αυγά που τελικά βρήκε. Το μόνο συμπληρώμα σ' αυτα ήταν ελμές, μαύρο

χριθαρένιο ψωμί και άφθονο εξαιρετικό νερό.

Το βραδινό φαγητό του οικοδεσπότη μου και της γυναίκας του ήταν ενα πιάτο με άγρια χόρτα, με τα οποία φαίνεται ότι ζουν χυρίως οι Κρητικοί. Τα βράζουν και μετά τα σερβίζουν με λάδι ως επάνω. Ψωμί, ελμές και μερικές φορές τυρί συμπληρώνουν το γεύμα.

Αυτή τη φορά το κατάλυμα μας ήταν πρόγματι πολύ μέτριο και οι άνθρωποι το αντιλαμβανόταν πλήρως.

«Τι διαφορά - έλεγαν - πρέπει να υπάρχει ανίμεος στη Λόντρα και σε τούτον εδώ τον τόπο!». Δεν είχαν δει ποτέ πριν Ευρωπαϊο.

Κριώναμε παρά τις κοπιαστικές προσπάθειες του οικοδεσπότη μας να διατηρήσει μια καλή φωτιά. Το χιόνι ήταν στρωμένο στα βουνά ως 50 ή 60 πόδια πάνω από το υψόμετρο του χωριού.

Η κόρη του προεστού της Ραμνής είχε πιαστεί αιχμαλωτή από τους Μωαμεθανούς κατά την διάρκεια του πολέμου και πουλήθηκε σα σκλάβα στην Αλεξανδρεία οπου παρέμεινε δώδεκα χρόνια. Αποκτώντας την ελευθερία της λίγους μήνες πριν γύρισε αμέσως στο χωριό της καταγωγής της μιλάντας και τα Τούρκικα και τα Αραβικά σχέδον το ίδιο άντει όπως και τη μητρική της γλώσσα. Η ίδια ομάδα των Μωαμεθανών τότε που απήγαγε αυτή τη νεαρή γυναίκα συναντήθηκε τυχαία με τον πατέρα του οικοδεσπότη μου. Κατά τη γενική τους συνήθεια οι Μωαμεθανοί τον θανάτωσαν.

Αυτή την περίοδο του αγώνα οι Χριστιανοί εκτελούσαν πάντα, ακόμη και τις γυναίκες αιχμαλώτους. Αυτο γινόταν για να απόφευγουν ότι νομίζοταν σαν ακόμη μεγαλύτερο έγκλημα και από το φόνο, δηλ. την ανάρμοστη οικειότητα μεταξύ των δικών τους πολεμιστών και κάθε γυναίκας που δεν είχε βαφτιστεί χριστιανή.

Πληροφορούμαστε ότι και το 10o αιώνα κατά την κατάληψη της πρωτεύουσας αυτου του νησιού - που τότε ήταν Μωαμεθανικό - από τα στρατεύματα του Ρωμανού II έγινε γενική σφαγή των κατοίκων ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου. Ο Χριστιανός ποιητής Θεοδόσιος Διάκονος επανεί τον αυτοκράτορα που φρόντισε πατρικά να προλάβει την πιθανή μόλυνση των χριστιανών στρατιωτών του από οικειότητες με τις αβάφτιστες γυναίκες της Κρήτης.

Η πρόσφατη συνήθεια των Χριστιανών στασιαστών αυτου του νησιού να εκτελούν και τις γυναίκες αιχμαλώτους, τόσο απεχθής για τις αντιλήψεις μας περί θρησκείας και ανθρωπιάς, μοιάζει με τη συμπεριφορά που ήταν κάποτε επιβεβλημένη στους αρχαίους Ισραηλίτες *

Η πολύ επιεικής εκ μέρους των (των Ισραηλιτών) μεταχείριση των Μαδιανιτών γυναικών, τις οποίες έπιασαν αιχμάλωτες μαζί με τα μικρά των εκτελόντας μόνο τους ἄνδρες, φαίνεται ότι προκάλεσε την οργή του Μωάνση.

Σε όλα μέρη οι Ελληνες ήταν πιο ευσπλαχνικοί στις γυναικες αιχμαλώτους των από ότι ήταν στην Κρήτη στις αρχές του αγάνα. αλλά ενας Αγγλος ιεραπόστολος θεωρεί ότι από τις γυναικες αιχμαλώτους και το πλιάτσικο προκλήθησαν μεγάλα δεινά κατα τη διαρκεια της επανάστασης, τα οποία «ρίχνουν φως και στη διαταγή για πλήρη εξολόθρευση των αιχμαλώτων που είχε επιβληθει στους Ισραηλίτες».

Από την ίδια σεβαστή πηγή μαθαίνω ότι οι Τούρκισσες γυναικες είναι δόλωμα εκδημη και σε πολλοίς Ελληνες Επισκόπους και έχουν προκαλέσει αντιπολόγιστη ζημιά όχι μόνο σ' αυτούς τους ίδιους τους κληρικούς αλλά εχουν δημιουργήσει και τεράστιο σκάνδαλο στο σύνολο του κλήρου». Αυτούς τους μπελάδες απέτρεπε απότελεσματικά ο Κρητικός τρόπος του πολέμου.

Φεβρουάριος 18

Κατεβίρκαμε στην πεδιάδα από ενα ορεινό μονοπάτι γεμάτο πέτρες και αφού περάσαμε μια πλούσια βρύση που ονομάζεται «Λασπρό Νερό», φτάσαμε στην «Ελληνικήν Καμάραν». Αχριβώς δίπλα στη γέφυρα, σε μια καλύβα απόκαλυμμένη καφενείο, βρήκα μια συντροφιά από Ελληνες καθιορμένους γέρω από ένα μαργάλι. Ήπια μαζί τους ένα ποτήρι χρασί και μου είπαν ότι δυο μίλια προς τα μέσα, στον Αλίκαμπο, υπάρχουν σημαντικά Ελληνικά ερείπια. Ενας από τη συντροφιά ήταν παπάς.

Αυτός θεωρώντας, όπως οι περισσότεροι από τους συμπατριώτες του πως το ταξίδι μου δεν μπορούσε νάχει παρά μόνο πολιτικό σκοπό, μου απευθύνθηκε πολύ θερμά εκ μέρους των συμπατριώτων του Κρητικών Χριστιανών, μαρκηγορώντας για την αδικία που είχαν υποστεί από τις Συμμαχικές Δυνάμεις με το να μεταφερθουν στην κυριαρχία του Μεχμέτ Αλή.

Μίλησε για όλα όσα είχαν κάμει και για την τωρεινή τους κατάσταση.

«Εμεβα σκλάβοι - να μας ελευθερώσεις - επάρομεν τα τουφέκια μας - δια την πίστι και δια τον Χριστόν μας - Εκείνος είναι απάνω εις την βασιλεία του και θέλει να σας αντευχαριστήσῃ»

Αφήνοντας αυτό το καφενείο για να συνεχίσουμε το ταξίδι μας προς το Ρέθυμνο ακολουθήσαμε την ανατολική οχθή του ποταμού ο οποίος κατεβαίνει από τα Λευκά Όρη και χύνεται στη θάλασσα πε-

ρίτου ενάμισι μίλι από αυτη την γέφυρα κοντά σ' ενα χωριούδακι με το όνομα Αρμυρός οπου φαίνονται τα υπολείμματα ενος ερειπωμένου κάστρου. Η κοιλάδα εδώ είναι στενή και το σύγχρονο φρούριο ήταν προφανώς κτισμένο και για να προστατεύει το χωριό από πιθανή επίθεση των περιστέρων και για να ελέγχει το φαράγγι.

Στην αρχή της Ελληνικής Επαν/σης έγιναν πολλές μάχες εδώ γύρω.

Μια φορά οι Μεσαμεθανοί κατέρθωσαν αν περάσουν το στενό και προχωρώντας στην περιοχή του Αποκόρωνα συναντήθηκαν τυχαία με περισσότερους από εκατό χριστιανούς, οι οποίοι τους παραδόθηκαν. Τους οδήγησαν δύοντας σ' ένα χωράφι κοντά στις Καλίβες, οπου εκτέλεσαν τους περισσότερους. Μερικούς τους ανασκολόπισαν. Τη νύχτα ενας από τους δυντυχισμένους ἄνδρες, που υπέφεραν αυτό το συλληρό μαρτύριο, έπεσε μαζί με τον πάσσαλο. Πάνω σ' αυτόν (τον πάσσαλο) κατάφερε να συρθεί σε μια γειτονική βρύση, καταπράνε τη δίκια του και αμέσως ξεψύχησε.

Αυτο το γεγονός μου θυμίζει την ιερή διήγηση: «ὅτε ουν ἐλαψε το οὖς Ἰησούς είτε, τετέλεσται, και κλίνας την κεφαλήν παρέδωσε το Πνεύμα».

Σε μικρή απόσταση από το καφενείο είδαμε στη συνίχεια τα χωριά Καλαμίτζο και Ξυντόπολη πάνω στους λόφους που υψώνονται λίγο προς τα δυτικά από την απέναντι οχθή του ποταμού.

Στον Αλμυρό τα πάντα είναι απελπιστικά έρημα. Στην αρχή - αρχή της εξέγερσης των οι Ελληνες είχαν καταλάβει με έφοδο το φρούριο και το απόγυμνωσαν

Το χωριό φαίνεται νάχει μοιραστεί το ριζικό του κάστρου. Λίγο προς τ' αριστερά η αλμυρή πηγή από την οποία έχει πάρει τόνομα του το μέρος ξεχειλίζει. Ενας γνώριμος μου κάποτε ήτιε ελευθερα από το νερό της το καλοκαίρι και σύντομα διαπίστωσε τι δραστικές ιδιότητες έχει.

Η Αμφίμαλλα ή Αμφιμάλλιον όπως μερικές φορές ονομάζόταν πρέπει να ήταν σ' αυτην την περιοχή οπως είδαμε. Αυτο φαίνεται επίσης στον ανώνυμο Ακτογράφο, ο οποίος λεει ότι το Αμφιμάτριο ήταν 150 στάδια ανατολικά της Μινώας κοντά σ' ενα ποταμό, με ένα λιμάνι, οπου μπορούσαν να ξεχειλιστούν σκάφη και με ενα πύργο. Εκείνο το Αμφιμάτριο πρέπει να ήταν είτε στη θέση του σύγχρονου χωριού ή οπως είναι πιο πιθανό λίγο πλησιέτερα στη θάλασσα.

Του Πλίνιου η σειρά είναι: Μινώα, Απτερον, Παντομάτριον, Αμφίμαλλα, Ρίθυμνα. Ενα Παντομάτριο τοποθετείται από τον Πτολεμαίο στ' ανατολικά της Ρίθυμνας. Επειδή υποθέτω μαζί με

τον καθηγητή Hoech και όλους τους σύγχρονους γεωγράφους ότι υπήρχαν δυο πόλεις το Αμφιμάτριο και το Παντομάτριο δεν βλέπω πως μπορώ να ξεπεράσω τη δυσκολία της σειράς, με την οποία παραθέτει τις λέξεις ο Πλίνιος, εκτός αν υποθέσουμε ότι η λέξη Παντομάτριον μπορεί να αντικατασταθεί με τη λέξη Αμφιμάτριο. Επομένως προσύπτει ότι αν το Αμφιμάτριο ήταν στον Αρμυρό ή Αμφίμαλλα πρέπει να ήταν κάπου σ' αυτή την περιοχή.

Και η μνεία, στον Πτολεμαίο ότι ο Αμφιμάλλιος κόλπος βρίσκεται στ' ανατολικά του αφρωτηρίου Δρέτανου μοιάζει πιθανό να είναι μια αδιαμφιθίτητη μαρτυρία ότι η Αμφίμαλλα ήταν κάπου σ' αυτό το μέρος της ακτής.

Πριν αφήσουμε το νησί θα δούμε συχνά πόσο πολύ κοντά η μια στην άλλη βρίσκονταν οι αρχαίες πόλεις ακόμη κι οταν ήταν πολύ μεγαλύτερης σπουδαιότητας από την Αμφίμαλλα και το Αμφιμάτριον.

Είχα μόλις περάσει αυτή την υπότιθέμενη θέση της Αμφίμαλλας όταν οοδηγός μου έχασεξανά το δρόμο. Από κεί και πέρα περιπλανιόμαστε στους πρόποδες των λόφων στη νότια ακρη της στενής πεδιάδας, η οποία εκτείνεται κατα μήκος της ακτής ανατολικά από τον Αρμυρό.

Σε λιγότερο από τρία τέταρτα της ώρας φτάσαμε στο Μουρνί, ενα μικρό χωριό, όπουδυσκολευτήκαμε πάρα πολύ να βρούμε κάτι να φάμε, πρόγμα που είχαμε μεγάλη ανάγκη γιατί από απρονοησία είχαμε αμελήσει να πάρουμε μαζί μας τρόφιμα.

Υπάρχει μια μικρή λίμνη σ' αυτό το μέρος στους πρόποδες των λόφων. Ονομάζεται Λίμνη Κουρνά. Το όνομά της είναι παρέμενο από ενα χωριό που είναι πάνω απ' αυτην και το απότελούν περίπου 80 χριστιανικές και 5 Μωαμεθανικές οικογένειες. Οι άνθρωποι μουν είπαν ότι δεν υπάρχουν ψάρια στη λίμνη. Ο Buodelmonti αφηγείται πως αφού πέρασαν πλέοντας τις εκβολές των ποταμών της πεδιάδας του Αποκόρωνα είδαν μια βραχώδη ακτή και σε μικρή απόσταση ενα ποτάμι, του οποίου η περιγραφή μοιάζει με αυτήν του Αρμυρού. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του η μικρή λίμνη Κουρνά ήταν γεμάτη νόστιμα χέλια.

Αν και δεν έκουνα για αρχαία ερείπια στην περιοχή της λίμνης θα φαινόταν πάρα πολύ πιθανό ο τόπος Κόριον και ενας ναός τη Αθηνάς να ήταν και τα δυο γειτονικά της. Η παρατήρηση έχει γίνει από τον κ. Sieber και επίσης από τον καθηγητή Hoech. Ο Στέφανος ο Βυζάντιος αναφέρει τον τόπο, το ναό και τη λίμνη. Ακούω ότι δεν υπάρχει άλλη λίμνη στο νησί και η ταυτότητα αυτού του

μόνιμου φυσικού χαρακτηριστικού μπορεί να αντισταθμίσει με το παραπάνω τη μικρή παραλλαγή στην ονομασία. Και ο Salmasius και ο Berkelius επιβούμούσαν να διαβάσουν Αρτεμίς αντι για Αθηνά στο χείμενο του Στέφανου επειδή ο Καλλίμαχος δίνει στην Αρτεμη το επίθετο της Κορρονίας. Άλλα όπως παρατηρεί ο Holstenius, και ο Πανοστίνας και ο Κικέρων μνημονεύουν την Κορησία Αθηνά ή Minerva και συνεπώς δεν χρειάζεται καμά μεταβολή στο χείμενο του Στέφανου. Επρεπε να πλησιάσω την παραλία προς την κατεύθυνση της οποίας τώρα προχωρώ. Σε λιγότερο από μια ώρα έφτασα στα Δράματα ενα μικρό χωριό κατοικημένο εξ ολοκλήρου από Σφακιανούς που κατεβαίνουν το μήνα Οκτώβριο ή Νοέμβριο από τα σπίτια τους που είναι στις ψηλότερες οροσειρές και παραμένουν εδώ ως τον Απρίλιο. Αν έμεναν πάνω στα Σφακιά το χειμώνα θα απόκλειονταν από το χιόνι για πολλές εβδομάδες μέσα στα σπίτια. Εκείνοι, οι οποίοι παραμένουν κάπουν προμήθειες τροφίμων και καύσιμης ύλης πριν τις βαριές χιονοπτώσεις σαν να επρόκειτο να ταξιδεψουν στη θάλασσα για κάμπτοσ καιρό.

Η λέξη Δράμα μου θυμίζει την αρχαία πόλη Υδραμίου που τοποθετείται εκατό στάδια ανατολικά του Αμφιμάτριου στο Θαλάσσιο Δραμολόγγο και επομένως θα φαινόταν ότι ήταν ακόμη μακρύτερα προς ανατολάς κοντά στο Ρέθυμνο.

Ωστόσο η γονιμότητα της μικρής πεδιάδας που εκτείνεται εδώ μεταξύ των βουνών και της ακτής είναι τέτοια που κάνει την περιοχή της θέση κατάλληλη για πόλη. Η Κρητική πόλη Υδραμία που μνημονεύεται από το Στέφανο το Βυζάντιο χωρίς καμία ενδειξη για την τοποθεσία της ήταν αναμφίβολα η ίδια με αυτό το Υδραμιον.

Άλλα μικρή αμφιβολία μπορεί να μένει για το ότι το όνομα «Υδραμον» διασώζεται στο «Δράμα» και ότι η αρχαία πόλη ήταν είτε σ' αυτό το σημείο είτε κάπου κοντά του.

Πολλές από τις απόστασεις του Περιπλου έχουν παραπομπή τόσο πολύ από τα λάθη των αντιγραφών που δεν μπορεί να δοθεί σ' αυτές καμία πίστη ενώ άλλους υπολογισμούς δυσκολευόμαστε να τους συγχρίνουμε με ότι μπορούμε να ξεχωρίσουμε από την αρχαία τοπογραφία. Ο συγγραφέας αφού μνημονεύει το Υδραμον λέει - συμφωνα με ότι νομίζω πως είναι η σωστή ανάγνωση ενος αναμφίβολα φθαιμένου κειμένου.

«Καλείται δε η πόλις Ελευθέρα πεζή δε αναβήναι από τον Παντομάτριον στάδια ν'. Η Ελευθέρα για την οποία γίνεται λόγος πρέπει να είναι η ίδια πόλη που άλλου μνημονεύεται σαν Ελεύθερνα.

Γνωρίζουμε ότι η Ριθυμναίη ήταν το λιμάνι της Ελεύθερνας. Μπορούμε ίσως να προσθέσουμε ότι η περιοχή αυτης της μεσογειας πόλης επεκτείνεται λίγο προς τα δυτικά της Ριθυμναίης έτσι ώστε περιλαβε την πόλη - λιμάνι Υδραμον. Το Υδραμον αν και είναι πολύ μακρύτερα από την Ελεύθερνα απ' ότι ήταν η Γρόττυνα από το Μεταλλο ή τη Λεβίνα κι απ' ότι ήταν η Λυττός από τη Χερσόνησο ήταν εν τούτοις σε τέτοια απόσταση απ' αυτην οσο ήταν η Λάππα από το λιμάνι της Φοίνικης.

Όλα αυτα τα ζητήματα βέβαια δεν είχαν περάσει από το μυαλό μου όταν απδιασμένος και εκνευρισμένος - οπως ήμουν τόσες φορές - από την άγνοια και βλακεία του Τούρκου οδηγού μου κατέβηκα το φρύδι του μικρού λόφου καταστρώντας σχέδια με τα οποία ήλπιζα να τον αντικαταστήσω στο Ρέθυμνο με ένα καλύτερο. Στους πρόποδες του λόφου αυτού κυλά ενας ποταμός μεταξύ των Δραμάων και της Επισκοπής και χωρίζει τις επαρχίες του Ρεθύμνου και του Αποκορώνα.

Θάπτετε ν' αναφέρω σχετικά μ' αυτό τον Τούρκο ότι δεν είχε παρά προσφατα φτάσει από την Ανατολια και δε μιλούσε ούτε μια λέξη Ελληνικά με συνέπεια να μην τον καταλαβαίνει άνθρωπος. Ετοι εκτός από τον εκνευρισμό που μου προκαλούσε με την άγνοια που είχε για τη χώρα, δε με άφηνε ανενόχλητο ούτε όταν φτάναμε στον τόπο της ανάπτυξης το βράδι αλλά έπρεπε να του κάνω και το διερμηνέα.

Ενώ περνούσα το χωριό Δράμα μα ώρα περίπου πριν το ηλιοβασίλεμα συνέντησα ενα ψηλό και ωραιο Σφακιανό, ο οποίος μετά από πολλή κρητική ευγένεια σε χαιρετισμούς και φιλοφρονήσεις ήμαθε από μένα ότι επρόκειτο να ταξιδέψω σ' ολόκληρο το νησί κι ότι επιθυμούσα να το γνωρίσω πλήρως. Πάνω σ' αυτό προσφέρθηκε να γίνει ο οδηγός μου διαβεβαιώνοντας με και κατόπιν επαλήθευσε τον ισχυρισμό του - ότι κανείς δεν μπορούσε νάναι καλύτερα εξοικειωμένος με την Κρήτη από ότι ήταν αυτος και ότι θα του έδινε μεγάλη χαρά να με συνοδευει. Οι χρηματικές διευθετήσεις συμπληρώθηκαν ευκολα και συμφώνησε νά έρθει με μουλάρια στο χωριό της Επισκοπής ναρίς το βράδι να αντικαταστήσει τα άλογα του Τούρκου μου.

Ο καπετάν Μανιάς ήταν γεννημένος σ' Ασκύφου τον κυριώτερο τόπο στην ανατολική μεριά των Σφακιών και έχασε τον πατέρα του σταν ήταν πολύ νέος. Ήταν μόνο 16 χρονων περίπου σταν έσπασε η Ελληνική Επαν/ση. Για κάμποσο καιρό έμεινε κοντά στο θείο τον Μπουζο-Μάρκο.

Ο Μπουζο-Μάρκος έπεσε το έτος 1825 σαν ένας από τους αρχηγούς της ομάδας, η οποία προσπάθησε να αιφνιδιάσει νύχτα τον απόρθητο βράχο της Γραμβούσας και να τον καταλάβει με έροδο.

Ακολουθώντας συνεχώς το θείο του ο καπετάν Μανιάς βρήκε σύντομα να παίρνει και ο ίδιος ενεργό μέρος στις μάχες, ωσπου έγινε καπετάνιος έχοντας ενα αξιόλογο σώμα ανδρών κάτω από τη σημαία του.

Στο διάστημα μεταξύ της υποταγής στο Χουσείν πασά και της εξέγερσης του 1829 εξόπλισε ενα καίκι και εκανε επιδρομές στις ακτές της Κρήτης κυρίως στην επαρχία της Σητίας. Εκεί αιχμαλώτισε σε διάστημα μικρότερο από δυο χρόνια - αν η δική του ιστορία είναι αληθινή, που πιστεύω πως είναι, 64 Μικαμεθανούς. Τους αιχμαλώτους τους πούλησε σα δούλους αλλά οι περισσότεροι απ' αυτούς σύντομα επελευθερώθηκαν. Η Κάσος ήταν η αγορά που τους διέθεσε. Από το 1829 μέχρι την περίοδο της τελικής υποταγής στους Αγιουπίους είχε το μερίδιο του στις συμπλοκές που έλαβαν χώρα. Και απώς έχω ακούσει από άλλους Ελληνες, γιατί πρέπει να πω ότι ο ίδιος δε διατυπώνει τα στρατιωτικά του κατορθώματα, διακρίθηκε σαν ενας από τους πρώτους πολεμιστές σε πολλές περιπτώσεις. Η πολεμική ζωή, η διαρραγή και η αιματοχυσία, στα οποία είχε πρωταστηθεί απόδειχτηκαν ύψιστης χρηματιστηρίας για μένα γιατί τον είχαν εξοικειώσει με κάθε λόφο και λαγκάδι, μονοπάτι και ποτάμι στο νησί. Ήταν λίγα τα μέρη που αυτός δεν θα απόδεικνυόταν ένας αλάθητος οδηγός ακόμη και τα μεσάνυχτα.

Θεώρησα τον εαυτό μου τυχερό που συναντήθηκα μ' ενα τέτοιο προσωπο ιδίως επειδή η καθημερινή επικοινωνία μαζί του θα με έκανε να γνωρίσω μ' εκείνο το πολύ αξιόλογο τμήμα του πληθυσμού της Κρήτης, τους οφειβίους Σφακιανούς, καλύτερα απ' όσο πιθανόν θα μπορούσα με μια απλή περιήγηση 10 ή 15 ημερών στα βουνά τους.

Αυτος ο Σφακιανός με συνόδευσε στο μεγαλύτερο μέρος των ταξιδιών μου στο νησί και απόδειχτηκε ότι αν και ήταν ενας ανθρωπος εντελώς στερημένος από κάθε μόρφωση ήταν ωστόσο προκαστημένος με εξειρετικές ικανότητες. Πιστεύω με σιγουρία ότι ήταν πραγματικά απαράμιλλος στις περισσότερες από τις κύριες ιδιότητες που πρέπει να έχει ένας οδηγός σε τέτοιες χώρες.

Ευχαρίστως επωφελούμαι από το μολύβι του καλλιτέχνη μου να παρουσιάσω τον ενδιαφέροντα οφειβίο στους αναγνώστες μου.

Μου έκανε μεγάλη εντύπωση η ασυνήθιστη διάλεκτος του νέου μου οδηγού που διέφερε εντελώς

από κάθε τι που είχα ακούσει σε οποιοδήποτε μέρος της Ελλάδος ακόμη και στην ίδια την Κρήτη, ώστε κάπου κάπου σ' αυτην την πρώτη συνέντευξη δυσκολεύμον «να πάσω» τις λέξεις που χρησιμοποιούσε και συχνά επρεπε να του ζητώ να επαναλαβει ότι είχε πει.

Το ακόλουθο είναι κομμάτι ενός Κρητικού τραγουδιού σχετικού με την ανεπιτυχή προσπάθεια που έγινε από τον Μπουζο-Μάρκο και τους συντρόφους του πάνω στο κάστρο της Γραμπούσας. Είναι στη διάλεκτο του Μανιά και των συντοτιτών του.

Τρεις ανδρειωμένοι πορπατούν
την Κρήτη την καιμένη
σαν εξαδερφοί κι αδερφοί
σαν φίροι πιστευμένοι

σαν ήσαν από μια κοιλιά,
σα φάγα ενα γάρα
ετζι αγαπηθήκανε
περίσσια και μεγάρα

Τον ένα λέγα Σεπατά
τον άρρο Μπουζο-Μάρκο
κι ο καπτάνι Παναγής
απού φυράγη στο κάστρο

Μα αυτοί αποφασίσανε
την Γραμπούσα να πατήσουν
κι εις την Γραμπούσα της Τουρκιάς
ενα να μην αφήσουν

Ο Μπουζο-Μάρκος έβγανε
πρώτος εις το μπιντένι
κι εφτά νομάτους εκοψε
μονο με το μαχαίρι.

Μα αλλάσθε απάνω μπραί παιδιά,
στους Τούρκους να γιουργιάρω
γιατί δεν βγαίνει γώ π' εδά
οξω και να ποθάνω

Ο πρώτος ο σκοτώθηκεν
ήτον ο Μπουζο-Μάρκος
κι' επειτα εσκοτώθηκαν
οι τρεις Καπτεανέο

Η Επισκοπή τώρα απότελείται από 60 κατοικίες περίπου. Στο ξέσπασμα της Επαν/σης είχε σχεδόν τρεις εκατοντάδες κατοικίες. Όπως σε όλα τα χωριά οι σωροί των ερευτωμένων σπιτιών παραμένουν όπως τα άφησαν οι φλογες και παρουσιάζουν μια εικόνα ερήμωσης, η οποία σε μια χώρα με τέτοια γονιμότητα και προικισμένη με τέτοιους ανεκμετάλλευτους πόρους είναι πραγματικά αξιοθήρηνη.

Μπαίνοντας στο χωριό ξαφνιάστηκα από τη ημαγμένη και μελαγχολική του όψη. Μίλησα για το ζήτημα αυτο σ' ενα κάτοικο και αυτός μου απάντησε ότι: «Οι χριστιανοί έκαψαν όλα τα σπίτια». Μια απάντηση που έδειχνε ότι ήταν Μωαμεθανός όπως, καθώς έμαθα είναι οι περισσότεροι από τους συγχωριανούς του. Βρήκα μισή ντουζίνα απ' αυτους στο καφενείο να κατενίζουν τα τουμπούκια τους - συνηθισμένη αλασχόληση των οπαδών του προφήτη. Δυσκολεύτηκα πολύ να βρω κατάλυμα αλλά τελικά βρήκα ενα πολύ υποφέρτο.

Ο καπτεάν Μανιάς ήρθε το βράδι και μου είπε ότι είχε βρει μουλάρια και έπρεπε νάματι έτοιμος ναρές το πρωί να ξεκινήσουμε για τις αρχαιότητες τις οποίες όπως με πληροφόρησε ο ίδιος μπορει να δει κανείς στην Πόλη, ενα μεγάλο χωριό στις βόρειες πλαγιές των Σφακιανών λόφων και λίγο προς τα νότια του τωρινού μας αναπαυτηριου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

* Προφανώς ο Pashley ο τύπο προσεκτικός και μελετημένος περιηγητής δεν άκουσε καλά το όνομα του χωριού Κυριακοσέλια και το ετυμολογεί σαν «του Κυριακού τα σάλια» και μάλιστα του Αγίου Κυριακού (the Sputle of st. Cyriac)

Ο Γερμανός Δεφνερ 90 χρόνια περίπου αργότερα στις δικές του οδοιπορικές εντυπώσεις από την Δυτική Κρήτη (σ. 45) ειρωνεύεται τον Pashley για το λάθος του

Αυτος ετυμολογεί σαν «του Κυριακου τα σέλια» (Σελλί το μεταξύ δυο βουνών χαμήλωμα, αυχήν, λαιμός, πόρος, διάσελλο).

* Δηλ. να εκτελούν τους αιχμαλώτους ανεξαρτήτως φύλου όπως οι Χριστιανοί της Κρήτης στις αρχές του αγώνα.

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΒΩΜ

Φιλέλληνας γιατρός του περασμένου αιώνα που έδρασε στην Κρήτη

ΣΤΥΛΙΑΝΑΚΗ ΑΝΝΑΣ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

ΤΟ 1969¹, με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων δόθηκε σε δρόμο της πόλης μας το όνομα του Γάλλου γιατρού Βωμ.

Η ζωή του γιατρού Ισίδωρου Βωμ, πολυτάρχη και ιδιόμορφη, συνθέτεται άμεσα με την ιστορία της Κρήτης, στην οποία ήρθε το μεγαλύτερο διάστημα.

Στις 10 Απριλίου 1808, τέσσερα χρόνια μετά την άνοδο του Ναπολέοντα στον αυτοκρατορικό θρόνο της Γαλλίας, γεννήθηκε στο Παρίσι ο Jean Sébastien Isidore Berlot Vaarme.

Τα στοιχεία για την παιδική και εφηβική του ηλικία είναι ασαφεί. Αναφέρεται² ότι στις αποδέξεις του βραβεύόταν για το μορφωτικό του ξήλο και ότι πρώτευε ανάμεσα στους συμμαθητές του. Είχε υπχρό μνημονικό, το οποίο διατήρησε μέχρι το τέλος της ζωής του, στοιχείο που, παράλληλα με την οξύνοια του, τον βοήθησε να καταρτισθεί θεωρητικά στην επιστήμη που ακολούθησε.

Επολέ, ο μελετητής μπορεί να αντιληφθεί πόσο πολύ επηρέασε το, νεαρό τότε, Ισίδωρο, το πολιτικό κλίμα της πατρίδας του, η οποία πριν δύο δεκαετίες συρκούνεται από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης ενώ στη συνέχεια κυβερνιόταν από τον απολυταρχικό Λουδοβίκο ΙII (1815-1824).

Εφέβος, εξαιτίας πολιτικών αναταραχών, άφησε το Παρίσι και μετεβή στο Μοντελί, που αποτέλεσε τον πρώτο σταθμό μιας σειράς μετακινήσεων.

Εκεί σπουδασε ιατρική και ειδικεύεται στη Χειρουργική.

Πενθέν³ να τελειοποίησε τις αποδέξεις του στην Πίζα της Ιταλίας.

Η ασταθής πολιτική κατάσταση στα επόμενα χρόνια και η σπληρώη απολυταρχία του Καρδιόλου του I τον οδήγησαν σε εγκατάλειψη της πατριωτικής γης.

Οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις με το πρωτοκολλό της Αντζαρτησίας (22 Ιανουαρίου /3 Φεβρουαρίου 1830), δημιούργησαν την Κρήτη εξω από τα σύνορα του νεοσύντατου κράτους, στην απόλυτη δικαιοδοσία του Σουλτάνου⁴.

Με δεύτερο πρωτόκολλο που υπογράφτηκε την ίδια μέρα εκδέχτηκε ο Λεπόλδος του Σάξ Κόμπουργκ ως «Ηγεμόνας Κυριάρχης της Ελλάδος»⁵.

Ο Βωμ επέρθηκε να συνδεθεί ως γιατρός τα γαλλικά στρατεύματα του Λεοπόλδου που θα έρχονταν στην Κρήτη.

Το Μάιο του 1830 ο Λοεπόλδος που έδειχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Κρήτη⁶ παραιτήθηκε⁷ από τον ελ-

ληνικό θρόνο και φυσικά ο ερχομός των γαλλικών στρατευμάτων και του γιατρού Βωμ στην Κρήτη αναβλήθηκε.

Ο Βωμ φαίνεται ότι ήταν αποφασισμένος να εγκαταλείψει τη Γαλλία. Πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Έκει, μέσα στους επόμενους μήνες έγινε γνωστή η επιστημονική αξία και η χρηματική του στους στρατούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ήταν η εποχή που άρχιζε η περίοδος της Αιγυπτιοχαρτίας (1830 - 1841) στην Κρήτη, αφού «με το πρωτόκολλο του Λονδίνου (1830) η Κρήτη παραχωρήθηκε στον Αντιβασιλέα της Αιγυπτίου Μεχμέτ Άλη ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών που προσέφερε στο συντάγμα στην Κρήτη και στην Πελοπόννησο κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης».⁸

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1830, μαζί με τα Αιγυπτιακά στρατεύματα, που αποβιβάστηκαν στα Χανιά ήταν και ενας στρατιωτικός γιατρός, μετρίου αναστίματος, γεροδεμένος και όφογα ντυμένος. Ήταν ο ανθυπατρός Ισίδωρος Βωμ.⁹

Παρέμεινε τα δύο επόμενα χρόνια στην Κρήτη ως γιατρός των Αιγυπτιακών στρατευμάτων. Το 1832 άφησε για πρώτη φορά την Κρήτη και συνέδεψε ως γιατρός τα στρατεύματα του Ιμπράιμ Πασά στο Ιερόνιο¹⁰.

Ο Ιμπράιμ είχε την τάση να επιβάλλει τις δυούς του, συχνά παράλογες και απάνθρωπες απόψεις ακόμα και σε ιατρικά θέματα. Ο Βωμ, κινούμενος από αισθήματα ανθρωπισμού και ελευθερίας αντέδρασε προς την ανθραιοσιά και τη βιαιότητα του Ιμπράιμ, γεγονός που προκάλεσε τη φύλακιση του.

Ομως, δραστέανε - άγνωστο πως - και κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, οπου κίνησε δύνη κατά του Ιμπράιμ, ο οποίος αρνήθηκε να πληρώσει στο Βωμ τους μισθών του.

Κέρδισε τη δύνη - και αυτό προξενεί κατάπληξη εξαιτίας του ισχυρού ανταρκού του.

Το 1833, έχοντας ευχάριστες αναμνήσεις από την παραμονή του στην Κρήτη, την οποία ο ίδιος αποκαλούσε «περιήλιμνη», ήρθε για δεύτερη φορά στο νησί, οπου παντρεύτηκε με την Ερρέτα¹¹ με την οποία απόκτησε αργότερα τέσσερα παιδιά¹².

Από τότε άρχισε η λαμπρή ιατρική του πορεία και η μακρά σειρά των αγαθοεργών του προς τους αρρώστους και τους αδύναμους.

Δεν υπήρχε περίπτωση που να αρνήθηκε να προσφέρει

τις υπηρεσίας του ακόμα και αν χρειαζόταν να μεταβεί, καθιστώντας στο τετράποδο του, σε όλη επαρχία ή να διανύει τα ορεινά χωριά ιδίως των Κεφαλαιάν της Αποκέρανα.

Ο Βαρύ από τους φτωχούς, ασχετικά αν ήταν Χριστιανοί, Μονολήμαντος ή Εβραίοι, δε δεχόταν αμοιβή. Άλλα, παράλληλα με την ιατρική του βοήθεια, τους ενίσχυσε και οικονομικά, αφίνοντας τους ενα μετζήτη ή μιση λίρα ανάλογα.

Ενθάρρυνε, επίσης, τους συγγενείς τους λέγοντας τους να αισιοδοξούν και για τον άρρωστο τους και για τους εθνικούς τους αγώνες γιατί ήταν δίκαιοι.

Αναφέρεται¹³ χαρακτηριστικά ότι ο Βαρύ αρνήθηκε πέντε εικοσθόραγκα, ως αμοιβή για τη θεραπεία που συνέστησε σε φτωχό πολίτη, λέγοντας του: «Λαμβάνω από οποιον πρέπει».

Αντίθετα από τους πλούσιους και χυρίους τους μπέηδες ο Βαρύ απαιτούσε «αμοιβή δύο μέχρι και πέντε χρυσές Οθωμανικές λίρες, από τους μεσαίους νοικοκυραίους μια χρυσή λίρα»¹⁴.

Το γεγονός αυτό έκαμψε τους μπέηδες και τους Έλληνες που κολάκευαν την τουρκική διοίκηση να κατηγορήσουν τον Βαρύ ως άνθρωπο φιλοχρήματος, που ήθελε να αυξήσει την επιρροή του στις λαϊκές μάζες και να διευρύνει τον κύκλο των εργασιών του.

Οι κατηγορίες αυτές δεν ενσταθούν γιατί από τη μια ο Βαρύ ήταν επιστήμονας γιατρός σε μια περίοδο που οι γιατροί ήταν χυρίους πρακτικοί και από την άλλη γιατί μέρος των χρημάτων του διεύθυναν στους φτωχούς από τα παρουσιάστηκαν παραπάνω.

Η ζωή στα Χανιά φαίνεται από δεν τον μανονοτοιούσε αρκετά. Γι' αυτό το 1848 ξεκίνησε για την Ινδία απόν θα μπορούσε να προσφέρει τις ματριδές του υπηρεσίες και να εκπαντούσε την ανήσυχη φύση του. Θέλοντας στη Σιγκαπούρη προσβλήθηκε από «δεινή» και φρικώδη νόσο». Σύδικε από θαύμα και ματαίωσε την πορεία του προς την Ινδία. Επίστρεψε στην Κρήτη αλλά αυτή τη φορά εγκαταστάθηκε στο Ηράκλειο.

Στις 12 Οκτωβρίου 1856 «περί την 2.30 μετά το μεσημέρι»¹⁵ συρρικνιώνεται την Κρήτη και ειδικά την πόλη του Ηρακλείου ισχυρός σεισμός που προκάλεσε πολλούς θανάτους και σοβαρούς τραυματισμούς.

Ο γιατρός Βαρύ συνέστησε νοσοκομείο στο αποιο νοσηλεύθρων οι τραυματίες κάτω από την προσωπική ιατρική του επίβλεψη. Μετά το σεισμό, την ίδια χρονιά (1856) ανέλαβε διευθυντής του πολιτικού νοσοκομείου Ηρακλείου που ίδρυσε ο Βελής Πασάς¹⁶.

Στα 1857 ο Βελής Πασάς αφέρεται στην πόλη των Χανίων το εξ¹⁷ αγοράς κτήμα του στη θέση Σιντρούμπιν¹⁸ για τη δημιουργία νοσοκομείου. Το νοσοκομείο λειτουργησε πιθανότατα κατά τη διοίκηση του Χεκίμ Ιαματή πασά (1861) με υποτιτάριδη εξοπλισμό.

Το 1866 η Υψηλή Πόλη απέστελλε στην Κρήτη το γιατρό Σαββά βέη - αργότερα Σαββά πασά και προσωπικό φύλο του Βαρύ - για να ιδρύσει «ανα ενα νοσοκομείον εις εκάστον των τριών πόλεων... και διορίζειν ιδίουν αιτοῦνταν εκ ειδότων τοτίων»¹⁹.

Συμφέρων με αυτά που παραβίτει ο Φουρναράκης²⁰ ο Βαρύ ήταν ο γιατρός που διορίστηκε ως διευθυντής του πολιτικού νοσοκομείου Χανίων, θέση που διετήρησε μέχρι το θάνατο του.

Από τη θέση αυτή προσφέρει τις υπηρεσίες του και στη Μεγάλη Επανάσταση του 1866-1869.

Απαριθμώντας ο Ψυλλάκης τις απώλειες του Μουσταφά πασά στο φαράγγι του Κατρέ αναφέρει από συμ-

φωνα με τη μαρτυρία του Βαρύ, στο νοσοκομείο Χανίων μεταφέρθηκαν περίπου 1400 Τούρκοι τραυματίες²¹.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του '66-'69 ο Βαρύ επισκέφτηκε πολλές φορές τους φυλακισμένους, από τους Τούρκους, Ελλήνες στο φρούριο του νησιού Σούδα. Τους ενθάρρυνε ηθικά και οικονομικά. Σε μια επίσκεψή του, τους μοίρασε πενήντα χρυσά εικοσθόραγκα λέγοντας τους ότι τα έστειλε γι' αυτό το σκοπό, μετά από δύκες του ενέργειας, ο Βίστωρ Ουγκώ²².

Το 1869 ο Καν. Κριάρης αρνήθηκε να συνθηκολογήσει με την τουρκική διοίκηση και συνέ χειρες την επανάστατική του δράση στο Σέλινο. Κινητημένος και τραυματισμένος από τους Τούρκους αναγκάστηκε να παραδοθεί στο Σελίμι Αγά Φουσκήν.

Μεταφέρθηκε στα Χανιά και ρίχτηκε στις φυλακές απόν, αν και τραυματίας, βασανίστηκε. Ο Ισιδώρος Βαρύ, επειδή αντιλήφθηκε το μίσος των Τούρκων απέναντι στον Κριάρη και επειδή ο πρακτικός χειρούργος Γιαννίκης Νεράτζανθος, του πολιτικού νοσοκομείου ήταν φιλοτουρκός και ενδεχομένως να προκαλούσε το θάνατο του Κριάρη, ζήτησε και πε το χρόνο να χειρουργήσει ο ίδιος τον Κριάρη.²³ Ανέλαβε επίσης τη θεραπεία του που κράτησε ενέσιμη μινές γεγονός που σκανδάλισε τους Τούρκους.

Οι υπηρεσίες του Βαρύ προς τους Κρητικούς συνεχίστηκαν και μετά την επανάσταση του '66. Το Σεπτέμβριο του 1878 η Κεντρική των Κρητών επιτροπή ζήτησε να αποστείλει χρήματα και φάρμακα στον Βαρύ για θεραπεία που εκείνος παρέζη.

Σελίς Ι.Ε.Ε. 420. 488

Σελίς Ι.Ε.Ε. 420. 488
14 Σεπτέμβριον οικόπεδον για την θεραπεία του Βαρύ στην Κρήτη
την οποία η Κεντρική των Κρητών επιτροπή ζήτησε να αποστείλει χρήματα και φάρμακα στον Βαρύ για θεραπεία που εκείνος παρέζη.
11 Σεπτέμβριος 1878

Άθεματο έγγραφο, από το οργανό της ΙΙΙ παν. Κρήτης, αριθ. 4746.

Ες την Λεπρή Ιατρείον Βαρύ απέδιδεν 14 επικονιάσματα φάρμακα και δημάρκα που προέτρεψε καρπούς των Βαρβαρίσταν Ταραχών του Γεωργοπούλεων Κατελαύανθος, δέσμη μεταξική. Εγγράφη με την ίδιαν θεματική παραγγελία την ίδια μέρα στην Κρήτη, η οποία περιέχει την ίδια μεταξική παραγγελία με την ίδιαν θεματική παραγγελία.

7 Σεπτεμβρίου 1878
(Καταγραφή της Κρήτης Επιτροπής)

Από το βιβλίο του Μαν. Δευτοράδη
«Πατέρος σύγχρονος των Κρητών επανοπόλεων του 10 αιώνα»

Ο Βαρύ δεχόταν ασθενείς στο φαρμακείο του Τζάρτζη Παπαδάκη ή Πασεμή - στην οδό Κανεβάρο και Λιθινόν αριστερά καθώς μπαίνουμε στο Καστέλλι από το Σιντριβάνι - που ήταν περισσότερο γνωστό ως «φαρμακείο Βαρύ».²⁴

Εκτελούσε και χρέι φαρμακοποιού αφού συμφωνα με κανονισμό η πώληση φαρμάκων επιτρεπόταν μόνο από επιστήμονες γιατρούς ή πτυχιούχους φαρμακοποιούς²⁵. Με το άρθρο 3 του ίδιου κανονισμού ο επιστήμονας γιατρός «θα είναι υπεύθυνος δια την φαρμακευτικήν ουσίαν και την δόσιν ή εν τη συνταγή του αναγράφει». Αλειφες φορές, η έγκαιρη ιατρική βοήθεια του Βαρύ

έσωσε τον ασθενή από βέβαιο θάνατο²⁹

Η μαρτυρή επισήμη, βρισκόταν τότε στα απάργανα και οι πρακτικοί γιατροί έκαναν λανθασμένες διαγνώσεις και, φυσικά, θεραπείες.

Ο Βαρύμ εξαιτίας της αδυναμίας των πρακτικών γιατρών, κλήθηκε αρκετές φορές για να διαγνώσει σωστά ή εκτελώντας χρέη μαρτυρικού, για να τελημηρώσει επιστημονικά τα αίτια θανάτων³⁰

Συχνά, επίσης, μετίβαινε στις φυλακές για τη θεραπεία των φυλακισμένων αλλά, οχι σπάνια, αντιμετώπιζε την δρημή της αστυνομίας. Αυτό, ομως δεν προούσε τον Βαρύμ που φρόντιζε, με δυκή την προσπάθεια, και επαιρένε την άδεια της «Εισαγγελίας των Εφετών» για να παρέχει ανεμπόδιστα το έργο του.³¹

Ήταν επίσης, γιατρός στις «χαντίνες», δηλ. τις χανούμισες³²

Ως δημοτικός γιατρός των Χανίων το Φθινόπωρο του 1882 διεξήγαγε εμβολιασμό των κατοίκων για την προληπτική της ευλογίας³³

Από τον Ιανουαρίου του 1883 στα καθίσματα του ήταν να πιστοποιεί αν εισαγόμενη κίνηση ήταν νοθευμένη η οχυ.³⁴

Παράλληλα, ασχολήθηκε με το εμπόριο. Συγκεκριμένα, ήταν ο πρώτος που «επιχείρησε την καλλιέργεια αμπελοφυτείας και τη μεθόδική παρασκευή οίνου εντός κατάλληλων εργαστηρίων και αποθηκών και έδινε εις αυτόν χωριστόν τύπον κατάλληλον δια εξαγωγήν γνωστόν υπό το όνομα σταφυλάδο»³⁵

Τον Βαρύμ, αργότερα διαδέχθηκαν πολλοί, ομως για μεγάλο χρονικό διάστημα ύστερα από αυτον κανείς δεν ασχολήθηκε συστηματικά με την αμπελοκαλλιέργεια.

Τα εργαστήρια και τις αποθήκες κρασιού ο Βαρύμ, πιθανόν, να τα είχε απέναντι από τον Τεκέ των Μεζελέθεδων (σημερινό Ορφανοτροφείο)³⁶

Στη θέση αυτή, απέναντι από το αρχοντικό του Στυλ. Κουκουλάκη, οπου πιθανόν ήταν, ο Βαρύμ διατηρούσε Χανιά που έδινε την ονομασία σε όλη την γύρω περιοχή, οπως φαίνεται από αγγελία της εποχής.³⁷

Το «Χανιά του κ. Βαρύμ», καθώς ήταν είχε από την πόλη αποτέλεσε, συχνά τόπο επίλυσης διαφορών και μονομαχών οπου αποκτιόταν «διπλώματα τιμής και πρωτομού»³⁸

Τον Ιούλιο του 1884 απασχολούσε την πόλη των Χανίων το θέμα της χολέρας που ξέσπασε στην Ευρώπη και ειδικά στην Γαλλία.

Για την αποφυγή δυσάρεστων καταστάσεων συστήθηκε υγιονομική επιτροπή που, αρχικά, πήρε μέτρα για τα «άλευρα και τον άρτον».

Η επιτροπή αυτή, που την αποτελούσαν οι γιατροί: Ιο. Βαρύμ, Ν. Βαρούχας, Γ. Καλαϊσθατής και ο Παρασκευόπουλος (γιατρός του υγειονομείου), μετά από επιτόπια έρευνα, συντάξε «εκθεσή» προς το Γενικό Διοικητή Κρήτης για την άθλια κατάσταση του Υδραγωγείου Χανίων.

Ως μέτρα αντιμετώπισης προτείνει την μεταφορά του Οδομανικού νεκροταφείου λεπρών που ήταν κοντά στο υδραγωγείο την περίφεραξη των 32 οπών του υδραγωγείου και τελικά τη συγκέντρωση χρημάτων για την οικοδόμηση νέου υδραγωγείου.

Το θέμα του υδραγωγείου και της καθαριότητας της πόλης απασχόλησε και τον τύπο της εποχής που συντούσε στην επιτροπή αυτή των γιατρών να λάβει υπόψιν της τη δυνάδη κατάσταση που επικρατούσε στην αγορά, στα ιχθυοπωλεία και στην περιοχή οπου σχηματίζεται η λίμνη από τις εκβολές του Κλαδεισσού³⁹

Αν και το δημοτικό συμβούλιο αναγνώρισε την χρισμότητα της κατάστασης και την σπουδαιότητα της «εκθεσής» των γιατρών δεν λήφθηκε κανένα ουσιαστικό μέτρο.

Στις 20 Μαΐου 1883 η Γενική των Κρητών συνέλευση είχε ορίσει 343.616 1/2 γρόσια από το περίστευμα του 1882 για τη σύσταση λεπροκομείων. Ανάθεσε, μάλιστα, σε επιτροπή που την αποτελούσαν οι δημοτικοί γιατροί των τριών πόλεων - Ιούδαρος Βαρύμ (Χανίων), Ιωαννίς Τσουλέρος (Ρεθύμνου), και Ιωάννης Σφακιανάκης (Ηρακλείου) - να υποβάλλει εκθεση για την καλύτερη δινοτή αξιοποίηση των χρημάτων αυτών.

Η εκθεση αυτή, που δημοσιεύτηκε το 1884 στην εφ. Κρήτη⁴⁰, ύστερα από μια ιστορική αναδρομή της αρχώστειας, υποστήριζε ότι η λέπρα:

α) Δεν μεταδίδεται με την απλή συναναστροφή με τους ασθενείς και επικαλείτο γι' αυτό το πρόσιμα του Βασιλικού συλλόγου των Ιατρών της Αγγλίας (1867) και τις παραπτηρήσεις του G.A. HANSEN (1869)

β) Είναι χλευσονομική

γ) Διευκολύνεται η μετάδοση της από την κοκή διατροφή και την έλλειψη καθαριότητας.

Προκειται για μαρτυρικές θέσεις που δεν διαφέρουν από τις συγχρονες. Η επιτροπή προτείνει μακροπρόθεσμα:

α) Αποχωρισμό των λεπρών για την αποφυγή σύναψης γάμων και διαιώνισης της αρρώστειας.

β) Δημιουργία τεσσάρων λεπροκομείων με κατάλληλους δρους διαβίωσης των οκτακοσίων (800) λεπρών που αριθμούσαν τότε στο νησί.

Ως άμεσα μέτρα προτείνει:

α) Την αιχήση του παρεχόμενου «οιτηρεοίου» για την αποφυγή της επαντείας των λεπρών.

β) Την απαγόρευση των γάμων των φορέων ή ασθενών της αρρώστειας

γ) Την τύπωση και διανομή ενημερωτικού φυλλαδίου.

δ) Τη δημιουργία Νοσοκομείων σε κάθε μια από τις τρεις πόλεις που θα παρέχαν βοήθεια και στους λεπρούς, αφού η σύσταση Λεπροκομείων απαιτούσε τεράστιες δαπάνες.

Η γενική των Κρητών συνέλευση υιοθέτησε τις παραπάνω προτάσεις της επιτροπής και αποφάσισε να διαθέσει εκτός από τα 343.616 1/2 γρόσια, επιπλέον 150.000 γρόσια για τη σύσταση των Νοσοκομείων και μελλοντικά να προχωρήσει στη δημιουργία Λεπροκομείων.

Το Νοέμβριο του 1884 συλλήφθηκε για τις ιδέες του και βασανίστηκε από τους χωροφύλακες ο Γεώργιος Περιόδης, αδελφός του, προεδρου της επαναστατικής Συνέλευσης κατά το 1866, Παρθενίου Περιόδη.

Ο Βαρύμ εγχίλιος των Περιόδη και δήλωσε, αδιαφορώντας για τις συνέπειες, ότι από την εποχή του Μεζέλετ Άλι που επιτρεπόταν η μαστίγωση δεν είχε δει τόσο κακοποιημένο άνθρωπο⁴¹.

Την άνοιξη του 1885 προσβλήθηκε από πρατείτιδα. Ο τυπος⁴² της εποχής συχνά ενημέρων τους Χανιώτες για την πορεία της ασθενείας του κ. Βαρύμ και αναφέροταν με εγκωμιαστικά λόγια στην προσφορά του.

Παρό την πίστη του στο Θεό, ενδιαφέρουσα ήταν η στάση που κράτησε ο Βαρύμ σε όλη του τη ζωή απέναντι στην Εικόνη και ειδικά στο καθολικό δόγμα. Κατηγορούσε την Αγία Εδρα για την ανοχή και αδιαφορία της προς τους χριστιανούς λαούς που καταδικαστεύονταν από τη Σουλτανική Τουρκία.

Η στάση αυτή διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της ζωής του

Δυο μέρες, πριν από το θάνατο του, κάλεσε το Γάλλο προξένο στη Χαλέπια, οπου είχε μεταφερθεί, και ζήτησε να ταφεί στο ορθόδοξο νεκροταφείο του Αγ. Λουκά, πολιτικά, οχι θρησκευτικά⁴.

Πέθανε το Σάββατο 29 Ιουνίου του 1885. Στην χρήσια του παρευρέθηκαν ο στενός του φίλος και συνάδελφος Σαρβά πασάς, γενικός διοικητής Κρήτης, οι προξένοι, πλήθος κύριων, ενώ οι αντρες της χριστιανικής χωροφυλακής και του τουρκικού στρατού απέδιδαν τις τελευταίες τιμές.

Εκτός από τα 14 στεφάνια, που κατέθεσαν σύλλογοι της πόλης και οικογενειακοί φίλοι, τη νεκρή πομπή συνόδευσαν και τα παρόστημα του Ισίδωρου Βαρι, «ο αργυρός του Σωτήρος Σταυρός», και το «Μεγίστη Δῆμος τάξης» με τα οποία τον είχε τιμήσει η πολιτεία⁵.

Η ζωή του Βαρι ιδιωτική⁶ και δημόσια ήταν προκλητική για τη συλήψη των ανθράκων της εποχής του. Υπάρχει πλήθος διηγήσεων⁷ που συνδέονται με τον Ισίδωρο Βαρι, τις οποίες αφετού από τους σημερινούς Χανιώτες έχουν ακούσει⁸.

Η περιοχή, κοντά στο Ορφενοντροφείο, απου ήμενε, για πάρα πολλά χρονια ήταν γνωστή ως «περιοχή Βαρι»⁹. Ο Jean Sébastien Isidore Berlot Vaumē ήταν ένα σπινθηροβόλο, προοδευτικό πνεύμα που αφέρεσε το δυναμισμό και την ενεργητικότητα του στη θέραπεια του λαού της Κρήτης και στον επαναστατικό της αγώνα.

Την ολή προσφορά του προβάλλει με σαφήνεια το επιτυχό επιγράμμα¹⁰ που, μετά από χρονια, έχασκολούθει να θυμίζει την παρούσα των φιλέλληνα και φιλοκρητικού γιατρού:

ICI REPOSE
JEAN - SEBASTIEN - ISIDORE
BERLOT - VAUME
CITOYEN FRANCAIS
DOCTEUR EN MEDECINE ET EN GHIRURGIE
NE A PARIS LE 10 MAI 1808
DECEDE A LA CANEE LE 11 JUILLET 1885

SA MEMOIRE NE PERIRA PAS
DANS LE PAYS AUQUEL IL A
CONSACRE SA VIE ET SES AFFECTIONS

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Εδώ ανακαύεται
ο Ιανώνος Σεβαστιανός Ισίδωρος
Βερλό Βαρι
Γάλλος πολίτης
δόκτωρ της ιατρικής και της χειρουργικής
γεννημένος¹¹ στο παρόλο στις 10 Μαΐου 1808-1885
(και) πέθανε¹² στα Χανιά στις 11 Ιουλίου 1885

Η μνήμη του δε θα αρθεί
στη χώρα που αυτος
αφέρει τη ζωή και
τις προσπάθειες του.

Υπάρχουν στοιχεία¹³ οι ο Ισίδωρος Βαρι διατηρούνται αλληγραφία με τον Βίκτωρα Ουγκώ, τον Γαμβέτα και τον, νεαρό τότε βουλευτή, Κλεμανού, στους οποίους παρουσιάζει τον αγώνα της Κρήτης και ζητούσε τη βοή-

θεια τους.

Φιλοδοξία της γράφουσας είναι να ανενέψει και να μελετήσει την αναφερόμενη αλληλογραφία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο 101 πρωταριά του δημοτικού συμβουλίου (10-11-1969) αναφέρεται: «Εις την συνέννοησην οδόν μεταξύ των οικοδομιών της παραγάνειας 166 και 167 αρχομένην από την οδό Μαρμορά και περιστρέφεται προς την οδό Σολαρού τίθεται το άνοιγμα «Βαρι» αφην. «ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ» φύλλο 165, 6-7-1885
2. Όπου μου ανέφερε ο κ. Λαζ Φανδρίδης
3. «Κρήτη, ιστορία και πολιτισμός», τόμος Β σελ. 386
4. Ιστορία Επιλογής, Γ' Αιγαίου 1982 σελ. 250
5. Δ. Κόσκουν «Ελλ. Επανάσταση τόμ. 12 σελ. 189-190
6. Δ. Κόσκουν «Ελλ. Επανάσταση τόμ. 12 σελ. 220-221.
7. «Κρήτη, ιστορία και πολιτισμός» τόμος Β σελ. 387
8. αφην. «Κρήτη» 3/5/1953
9. Μεγάλη Σοβιετική Εγκυρολογούμενη: Βιογραφία Ιωαννίδη τόμος 14 σελ. 333
10. αφην. «Μαστόγος» φύλ. 97 23/10/1893
11. αφην. «Λαζανά Ορη» φύλ. 165 σ/7/1885 σελ. 2
12. αφην. «Κάρδια» 5/5/1953
13. Σπουδών «Σπουδών...» 1890, σελ. 109
14. Χαρόπεια I. «Πατέροι των Μητίλεων Κλεόπρων» 1964 σελ. 90
15. Λεύκωμα Δημού Χανίων 1986: «Το κράτο Νοσοκομείο στα Χανιά», σελ. 34
16. Σπουδών «Σπουδών...» 1890 σελ. 206
17. Κ. Γ. Φουρναρίδης «Τα Χανά μας» 1928 σελ. 13
18. Β. Ψύλλης «Ιστορία της Κρήτης», μεταγλωτισμένη από Ν. Αγκαβανίδης τόμ. Δ σελ. 263
19. αφην. «Κρήτη» 6/3/1953
20. Πλων. Κράδη «Ιστορία της Κρήτης τόμ. Γ» σελ. 733
21. Βίλια (21) και αφην. «Λαζανά Ορη» φύλ. 80 9/6/1884 (Επιστήμονας Κράδη σελ. 3)
22. Μαν. Δερόδης «Πατέροι αγωνιστών των Κρητών σπανακοστασιών του 18 ουσών» σελ. 227
23. αφην. «Κάρδια» 26/4/1953 26.4.1953 και αφ. «Κρήτη» φύλ. 736 7/11/1884 σελ. 3
24. αφην. «Κρήτη» φύλ. 709 23/7/1884 σελ. 3
25. αφην. «Κρήτη» φύλ. 2 10/5/1880 σελ. 2
26. αφην. «Αλτέρα» φύλ. 6 7/6/1880 σελ. 3
27. αφην. Αλτέρα φύλ. 29 15/11/1880 σελ. 1
28. αφην. Αλτέρα Ορη φύλ. 2 18/4/1881 σελ. 3
29. αφ. Λαζανά Ορη φύλ. 10 10/6/1881 σελ. 3
30. αφ. Λαζανά Ορη φύλ. 30 30/10/1881 σελ. 3
31. Όπου μου ανέφερε ο κ. Λαζ Φανδρίδης
32. αφ. Κρήτη φύλ. 657 3/11/1882
33. αφ. Κρήτη φύλ. 662 29/11/1883
34. Κ. Γ. Φουρναρίδης «Τα Χανά μας» 1928 σελ. 23,25
35. αφ. «Αλτέρα» φύλ. 32 6/12/1880 σελ. 2
36. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 112 2/10/1884 σελ. 4
37. αφην. «Αλτέρα» φύλ. 12 19/7/1880 σελ. 2-3
38. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 92 24/7/1884 σελ. 1
39. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 96 7/8/1884 σελ. 2
40. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 99 18/8/1884 σελ. 2
41. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 101 25/8/1884 σελ. 2
42. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 109 22/9/1884 σελ. 2
43. αφ. Κρήτη φύλ. 732 15/10/1884 σελ. 4
44. αφ. Κρήτη φύλ. 733 20/10/1884 σελ. 3-4
45. αφ. Κρήτη φύλ. 734 25/10/1884 σελ. 2-4
46. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 121 3/11/1884 σελ. 2
47. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 163 32/6/1885 σελ. 2
48. αφ. «Λαζανά Ορη», φύλ. 164 29/6/1885 σελ. 2
49. αφ. Λαζανά Ορη φύλ. 165 6/7/1885 σελ. 1
50. Πριν το 1878 ράλλον επιστρέψτε την Ελλάδα
51. αφην. 6/3/1953 και 7/5/53
52. αφ. Κάρδια 26/4/1953 και 7/5/53. Ενδιαφέροντας ήταν και οι ιστορίες που μον διηγήθησαν ο κ. Γεωργοκανάς Βαγγέλης και ο κ. Σπύρουλης Ιωάννης
53. Στα διάφορα επειδόματα πριν τον πόλεμο χρησιμοποιούσαν τη φράση «πατέροι Βαρι» για τον προσδιορισμό των τόπων Ο τόπος των Βαρι βρίσκεται στον Αγ. Λαζανά
54. Οι παραπομπές αυτές είναι ανακριβείς. Συστήσεις αυτές που αναφέρονται στο κάτιμα,
55. αφ. «Λαζανά Ορη» φύλ. 165 6/7/1885 σελ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ ΛΟΡΕΝΤΖΟΣ ΜΑΒΙΛΗΣ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ

ΚΩΣΤΑ ΜΟΥΤΖΟΥΡΗ

Τα λόγια του Σάρτρ «δεν αρκεί να φτιάχνει κάποιος εναν ωραίο στίχο, εναν ωραίο ζωγραφικό πίνακα, ενα ωραίο βιβλίο, αλλά πρέπει να κατεβεί να πολεμήσει και στο οδόφραγμα, αν χρειαστεί» είχαν βρει εφαρμογή από τρεις Ελληνες λογοτέχνες, μερικές δεκάδες χρόνια πριν τα πει ο Γάλλος φιλόσοφος. Τα είχαν κάνει πράξη ο Κωνσταντίνος Μάνος, ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης και ο Λορέντζος Μαβίλης στην Κρητική Επανάσταση του 1896.

Οι τρεις αυτοί λογοτέχνες μας εγκατέλειψαν τα βιβλία τους, τα χαρτιά τους, τις οικογένειές τους, τους πύργους τους, άφησαν τη βολή τους και ήλθαν εδώ στην Κρήτη, τη Δυτική Κρήτη, να ζωστούν τα άρματα και να βοηθήσουν τον Κρητικό λαό στον αγώνα του για λεφτεριά.

Πρώτος ήλθε ο Κωνσταντίνος Μάνος.

Ο Κωνσταντίνος Μάνος (1869-1913), έφτασε στις 17 Αυγούστου 1896, έλαβε μέρος στη μάχη της Αλμυρίδας¹ και παρέμεινε μέχρι τις 25 Αυγούστου, οπότε θα αναχωρήσει, για να επανέλθει πάλι και να δέσει τη ζωή του με την Κρήτη και τους αγώνες της.² Σ' αυτό μας το σημείωμα θα αναφερθούμε στη συμμετοχή του Κωνσταντίνου Θεοτόκη και του Λορέντζου Μαβίλη στην Κρητική Επανάσταση του 1896.

Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης (1872-1923) και ο Λορέντζος Μαβίλης (1860-1912) ήταν Κέρκυραίοι. Γνωρίστηκαν στα 1895 και δεθηκαν με στενή φιλία. Οι δύο συμπατριώτες γνωρίστηκαν στο Αναγνωστήριο. Η γνωριμία αυτήδεν άργησε να γίνει φιλία και αργότερα δεσμός. «Ένας δεσμός, στηριγμένος σε σπάνια ψυχική επαφή που διατηρήθηκε σχεδόν έως το δοξασμένο θάνατο του ποιητή».³

Η γνωριμία των δύο ανδρών είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει η σκέψη, ο ψυχικός κόσμος και η ίδια η ζωή του Κωνσταντίνου Θεοτόκη.

Το έντονο εθνικό συναίσθημα που ήταν ανεπιγύμνενο στο Μαβίλη δεν μπορούσε να μη μεταδοθεί και στον Κωνσταντίνο. Και έτοις έγινε.

«Ο Μαβίλης έφερε το Θεοτόκη σε επαφή με στη σύνθετη τις αξίες του Ελληνισμού. Αυτό τον έκαμε να ξυπνήσει μέσα του, σε μια καρδιά που είχε αποσυνθέσει η αμφιβολία και η πίκρα, το πατριωτικό ιδανικό! Ήταν ισχυρή προσωπικότητα ο ποιητής της «Λήθης», ένας στρατώπης του χρέους, που ήξερε να πιστεύει και να μεταδίδει και σ' άλλους την πίστη

του. Στο νεώτερό του κατά 12 χρόνια Θεοτόκη άνοιξε ορίζοντες, που δεν τους υποπτεύστηκαν. Και κάτι άλλο ακόμα. Του ξύπνησε μέσα του αισθήματα, που η απωθητική του δάθεση δεν άφηνε ως τότε να εκδηλωθούν».

Με τα λόγια αυτά ο Κώστας Δαφνής περιγράφει την επίδραση που είχε ο Μαβίλης στο Θεοτόκη⁴.

Κοντά σ' αυτον τον άνθρωπο, το Μαβίλη, έβρισκε αγάπη και στοργή ο Θεοτόκης. Το αποκάλυψε ο ίδιος στην Ειρήνη Δενδρινού σε μια επιστολή του⁵.

Ο ψυχικός κόσμος του πεζογράφου συγγενεύει με τον ψυχικό κόσμο του ποιητή. Ο ποιητής όμως δε δείχνει τις αδυναμίες του, δεν επιτρέπει στον εαυτό του συναισθηματισμούς.

Ο πεζογράφος είναι περισσότερο ευαισθητος και για το λόγο τούτο αφοσιώνεται στον ποιητή. Όμως η αφοσίωση αυτή θα υπάρχει λίγο χρονικό διάστημα. Υστερά οι δρόμοι τους θα χωρίσουν.

Δεν έχει περάσει πολύς χρόνος αφότου οι δύο Κέρκυραίοι λογοτέχνες έγιναν φίλοι, όταν ο Παύλος Μελάς θα ιδρύσει στην Κέρκυρα παράρτημα της «Εθνικής Εταιρείας». Βρισκόμαστε τήδη στα 1896.

Ο Μαβίλης γίνεται πρόεδρος σ' ένα από τα πέντε τμήματα της Εταιρείας. Τώρα αλλάσσει την αίθουσα του Αναγνωστηρίου με τα γραφεία της Εταιρείας, στην οποία δίνεται ολόψυχα. Ενθουσιάστεται και ξαγρυπνάει στον καινούργιο του σκοπό.

Η Κρητική Επανάσταση του 1896⁶ τον ξεσηκώνει. Ξεσηκώνει μαζί και το Θεοτόκη. Και οι δύο φίλοι φεύγουν για εκεί που τους καλεί το καθήκον. Φεύγουν για τη Μεγαλόνησο.

Από την Κέρκυρα ξεκίνησαν στις 22 Ιουλίου 1896 για την Αθήνα και από εκεί για την Κρήτη.

Ο τύπος της Κέρκυρας, στο σύνολό του, χαιρετίζει την αναχώρηση των δύο ευγενών τέκνων της Κέρκυρας, των δύο λογοτέχνων.

Η εφημερίδα «Λαός»⁷ έγραφε γεμάτη υπεροφάνεια: «Ευγενή και γενναία τέκνα της Κέρκυρας, οι κ.κ. Λαυρέντιος Μαβίλης, διδάκτωρ της Φυλολογίας και Κωνσταντίνος Θεοτόκης κτηματίας, συγκινηθέντες εκ των δεινών άπνια υφίστανται σε πολυπαθείς αδελφοί μας Κρήτες, τον άνισον αγώνα κατά των βαρβάρων ορδών του κατακτητού διεξάγοντες, εγκαταλείψαντες άνετον βίον απήλθον εις την μεγαλομάρτυρα νήσον, όπως παρά το πλευρόν των σφαζούμενων αδελφών

αγωνισθών. Αποκαλυπτόμενοι προ των αξιολόγων και αισθηματικών τούτων νέων, ευχόμεθα όπως συντελέσωσι προς ευδόσιων του ιερού αγώνος, υπέρ συντελέσωσι πλείστοι άλλοι φιλοπάτριδες νέοι εκ των λοιπών του κράτους μερών ἐσπεισαν».

Το εβδομαδιαίο σατιρικό περιοδικό «Βούρδουλας» δεν υστέρησε στο θέμα μας.

«Η Κέρκυρα υπρηφανευομένη

Δεν πρόκειται ότι μετέβησαν δύο Κερκυραίοι εις Κρήτην οπως προσφέρωσιν την ζωήν των, την νεότητά των, απέναντι των αδελφών μας των Κρητών, οι οποίοι καταβασανίζονται, σφάζονται, απαλάζονται, οι εκκλησίαις μας και τα ιερά μας ποδοπατούνται υπό των απίστων και υπό της απομοτάτης φυλής η οποία υπάρχει εις την οικουμένην.

Δεν πρόκειται διότι δύο άτομα απεφάσισαν να χύσουν το αίμα τους και το κορμί τους να χάσουν αις την Κρήτην, επειδής και δεν είναι μόνοι τους οποιούς επήγαν εις την πρωκήν Κρήτην, και ούτε μόνοι τους είναι από τους Κερκυραίους όπου έχουν τοιαύτας αρχάς και τοιαύτα αισθήματα. Άλλα πρόκειται ότι δύο νέοι ευπαίδευτοι, ευγενείς, αριστοκρατικών οικογενειών, πλούσιοι, ευπάτριδαι, και οποιανδήποτε άλλην ονομασίαν και αν τους δύσσουμε τους στέκει και τους μερτάρει. Πρόκειται ότι δύο Κερκυραίοι ως ο κ. Θεοτόκης και κ. Μαβίλης, οι οποίοι εγκαταλείψαντες και γονείς και γυναίκας και αδελφάς, και πλούτη και διασκέδασις και ότι άλλο είναι ευχάριστον εις τον κόσμον τόχανε, διότι επαναλέγομεν είναι πλούσιοι και έχουντε τα πάντα, και μετέβησαν πού; εις τον θάνατον χάριν των αδελφών μας, χάριν της θρησκείας, χάριν αυτής της ανθρωπότητος (...).

Ο κύριος Κωνσταντίνος Θεοτόκης του οποίου σήμερον η εικών καταχωρίζεται¹ παριστάνει τον εθελοντή Κερκυραίον, γεννηθέντα εις Κέρκυραν κατά τας 13 Μαΐου 1872 εκ πατρός Μάρκου και μητρός Λαγγελικής εκ της διασήμου οικογενείας Πολυλά. Εσπούδασε τα γυμνασιακά μαθήματα εν τη πατρίδι, μετέβη έπειτα εις Παρισίους προς σπουδήν των μαθηματικών ενεγράφη εν τη σχολή της Σορβόνης, και επειτα επειδόθη εις την σπουδήν της Φιλολογίας.

Περιηγήθη Γαλλίαν, Αγγλίαν, Ιταλίαν, Γερμανίαν, και Αυστρίαν οπου ενυμφεύθη την εξ επιφανούς οίκου της Βοημίας πεπαιδευμένην και δόκιμον καλλιτέχνην Βαρνίδα Malowetz.

Οτε κατά τα έτη 1884, 1891, 1892 εις τους πολέμους περί ανακτήσεως και κατακτήσεως της Κρήτης, μεταξύ Ενετών και Τούρκων, οι Νικόλαος και Στέφανος Θεοτόκη οι πιλόσιαντες άνδρας Ελλήνας και δοθέντος διπλώματος επιτίμου συνταγματάρχου εις τον Νικόλαον, μετέβησαν εις Κρήτην όπου μεγάλως ηνδραγάθησαν. Κατά το έτος 1716, οταν οι Τούρκοι επολιορκούσαν την Κέρκυρα ο Γεώργιος Θεοτόκης πλοιάρχος (Sopracomito) της Κερκυραϊκής βάρκας υποπλοιάρχον έχων τον Νικόλαον Θεοτόκην γενναιώντας επολέμησαν τραυματισθέντες. Επίσης εν Βονίτζη, εν Λευκάδι, εν Ναυπάκτω, εν Κορίνθω και αλλαχού.

Τοιαύτα παραδείγματα έχων ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, υπό πατριωτισμού και αγνού αισθήματος ενθουσιασθείς, ανεχώρησε την 22 Ιουλίου δ' Αθήνας και εκείθεν εις Κρήτην, συνοδευόμενος υπό του ευπαιδεύτου φίλου ευπατρίδου Λ. Μαβίλη.

Ο κύριος Λαβρένιος Μαβίλης γεννηθείς εν Ιθάκη ετών 36, εχρημάτισε ως δεκανεύς εις το 10ον Πε-

ζικόν Συνταγμα, εσπούδασε τα εγκυκλοπαιδικά αυτού μαθήματα εν Κέρκυρα εις το Εκπαιδευτήριον του αξιοτίου κ. Λεωνίδα Βλάχου, και κατόπιν μεταβάσεις εις Γερμανίαν ησπάσθη την Φιλολογίαν. Ο πατήρ αυτού εχρημάτισεν ως δικαστής και ως πρόεδρος των Δικαστηρίων επι προστασίας, 22 εν συνόλω έτη, η δε μητέρα του Ιωάννα εξ οικογενείας Κρούστερια Σούφη, αδελφή του εν Κέρκυρα συμπολίτου μας Γερολίμου Σούφηγιανάρχου της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως ημών».¹⁶

Ο Θεοτόκης και ο Μαβίλης έφθασαν στην Αθήνα και ήλθαν σε επαφή με τους άλλους πατριώτες.

Συγκεντώνονται ολοι στο Λαύριο. Ανάμεσά τους είναι εννέα ανώτεροι αξιωματικοί,¹⁷ είκοσι υποαξιωματικοί και αρκετοί πολίτες,¹⁸ οπως ο Λάμπρος Κορομηλάς (δημοσιολόγος και δημοσιογράφος), ο Σπυρίδων Στάτης (Βουλευτής), ο Σ. Μπούμπουλης, ο Γεώργιος Σωτηριάδης (αρχαιολόγος, αργότερα καθηγητής Πανεπιστημίου) και φυσικά ο Θεοτόκης και ο Μαβίλης.

Στις 26 Ιουλίου 1896 όλοι οι εθελοντές επιβιβάζονται στο μικρό σκάφος της ακτοπλοίας Γουδή «Μίννα» και ξεκινούν για την Κρήτη¹⁹.

Η Ελληνική κυβέρνηση του Δεληγιάννη, που δεν ήθελε προστριβές με την Τουρκία, απέστειλε ένα πλοίο του στόλου, την «Κίσσα» με επικεφαλής το Δημητριάδη, για να καταδιώξει τους στρατιωτικούς.

Η «Κίσσα» φτάνει τους πατριώτες στα Αντικύθηρα²⁰ στις 28 Ιουλίου, όπου είχαν ποδίσει εξαιτίας της θαλασσοταραχής και περίμεναν τη νύκτα, για να παραβάσουν τον τουρκικό αποκλεισμό.

Ο Γεώργιος Σωτηριάδης μας δέσσωσε τα σχετικά με το ταξίδι εκείνο. Δε θυμάται δύμως καλά τον αριθμό των επιβιβανόντων και το όνομα του πλοίου, το οποίο τους καταδίωκε και το ονομάζει «Κίχλα». Μάλλον στο μιαλό του έκανε σύγχυση των πιτηνών.

Σχετικά δηγείται ο Σωτηριάδης:²¹

«Περί τους 70 στρατιώται και εθελονταί είφυγαν κρυφά με μερικούς αξιωματικούς, αφ' εσπέρας της εορτής του Αγίου Παντελεήμονος, την 27 Ιουλίου 1896, διὰ να μεταφέρουν εις τους Κρήτας ἀλευρά και όπλα. Το απόγλυκον «Μίννα» με τους σάκους των αλεύρων και τους κινηματίσιας, μεταξύ των οποίων ήμην και εγώ, κατώρθωσε να διαφύγη την επιτήρηση της κυβερνήσεως Δεληγιάννη... και ξεκίνησε από την Κακή Σκάλα την 26η Ιουλίου ολίγον μετά τα μεσάνυκτα. Την άλλη ημέρα ευρισκόμεθα εις τα Αντικύθηρα. Άλλ' εκεί, μας επρόφθασε η μικρά κυβερνητική ακταιωρός «Κίχλα» (sic) η οποία μας κατεδίωκε.

Εμοις υπεδέχθημεν την «Κίχλα» με πυροβολισμούς (πολίται μεταξύ των ανταρτών ήσαν μόνον τέσσαρες, ο Μαβίλης, ο Κ. Θεοτόκης ο λογοτέχνης, ο Λάμπρος Κορομηλάς και εγώ).

Κατόπιν εν τούτοις, προς αποφυγήν δυστυχημάτων, επήλθε μεταξύ των κυβερνητικών και ημών συνεννόησης. Η «Κίχλα» ανεχώρησε και ημείς συμφώνως προς την ρητήν υπόσχεσίν μας έπρεπε ν' απομακρυνθώμεν από τα Αντικύθηρα και να πλεύσωμεν προς την Κρήτην.

Η τραγωδία ήτοι φοβερά. Επλέαμε την νύκτα μόνον δια μη μας αντιληφθούν οι τυχόν παραφυλάττοντες Τούρκοι. Άλλα και πάλι ηναγκάσθημεν να ποδήσωμεν την νύκτα εις τον αυτό λιμένα ενώ τα κύματα εκάλυπτον το κατάστρωμα του μικρού μας πλοίου

ου.

Όταν εκδιποσε λιγό η τρυκμία εβγήκαμε από το λιμάνι και εβάλαμε πρώτα απ' το μέρος του Λιβυκού πελάγους, προς τα Σφακιά της Κρήτης. Άλλ' εκεί ο κίνδυνος ήταν μέγας διότι ήτο γνωστόν ότι το τουρκικόν πολεμικόν «Φουάτ» περέπλεε ακριβώς τας ακτές εκείνας προς παρεμπόδισταν τυχόν αποβάσεων εξ Ελλάδος προς βοήθειαν των επαναστατημένων. Αντελήφθημεν συνεπώς ποίον κίνδυνον διετρέχομεν, όταν είδαμε να φανή όχι και πολύ μακράν ημών, καταφώτον το τουρκικόν θωρηκτόν «Φουάτ».

Φυσικά εμείς δεν είχαμε το παραμικρότερο φως, εν τούτοις ο πλοιαρχός μας έδωκε να εννοήσωμεν ότι ήτο ανάγκη να στρέψη πρώταν προς την Μάλταν, διότι αλλέως η διαφυγή μας θα ήτο αδύνατος, αν, ως ήδη ενομίζαμεν βέβαιον, ο «Φουάτ» μας είχε ανακαλύψει.. Εστρέψαμεν λοιπόν πρώταν προς την Μάλταν. Πλεοντες δήμως αντελήφθημεν ότι και ο «Φουάτ» είχε στρέψει προς αντίθετον ημών διεύθυνσιν. Έτσι κατωρθώσαμεν να στραφώμεν προς ένα δόρμον των Σφακίων, όπου απεβιβάσθημεν μέσα στους βράχους, εις το σημείον όπου κατά τας προηγηθείσας συνεννοήσεις μας μας ανέμενον οι πρωικοί Σφακιανοί πολεμισταί.

Από τη Χώρα Σφακίων οι αντάρτες, διασχίζοντας το φαράγγι της Νίμπρου, φθάσανε στη Νίμπρο. Και από εκεί στον Τζιτζιφέ² στις 4 Αυγούστου, για να φθάσουν στους Κάμπους, όπου ήταν η έδρα της Επαναστατικής Επιτροπής.

Οι αντάρτες της «Μίνας» έμειναν στην Κρήτη, μέχρι τις 28 Αυγούστου 1896 και δε βρήκαν πεδίο επιχειρήσεων, γιατί ωστόσο οι εχθροπραξίες είχαν σταματήσει³, παρά τον αντίθετο ισχυρισμό του Φ. Μπουμπουλίδη, ο οποίος, εσφαλμένα, ισχυρίζεται στο Μαβίλης στην Κρήτη «η γωνιάθη αγώνα ανίσον αλλ' πρωτόν»⁴.

Οι αντάρτες της «Μίνας» ανεχώρησαν από την Κρήτη για την Αθήνα στις 26 Αυγούστου 1896 με το ατμόπλοιο «Θέτης»

Σημειώνει σχετικά ο Μανούσος Καύνδουρος:

«(Κάμποι, 26-8), Μ.Μ. Εις τους αξιωματικούς του ελληνικού στρατού έδωκα γεύμα, οίπνες μετά τούτο ανεχώρησαν μεταβαίνοντες εις την παραλίαν της Αλμυρίδος, όπου κατέπλευσε το ατμόπλοιο «Θέτης» δια να τους παραλάβῃ.

Προέπεια υπέρ των φύλων αξιωματικών ευχηθείς οπως εις χείρας των διοικητών τα ελληνικά οπλα, ως εδοξάσθησαν επί της εποχής των προγόνων μας, οίπνες περιέφερον αυτά νυκτερόφρα και δ' αυτών εκυριάρχησαν πολλών λαών.

Ευχαρίστησαν μοι επροξένει η μεταξύ ημών, των επαναστατών, παραμονή των ευγενών νέων. Πλήρεις ενθουσιασμού μιαν μόνον στενοχωρίαν ησθάνοντο, οι εβράδυναν να κατέλθουν εις Κρήτην και είχε επέλθη η διακοπή των εχθροπραξιών. Οι αξιωματικοί ύστοι είναι: Κυριακούλης Πιεράκος Μαυρομιχάλης, Περικλής Γραβάνης, Στέφ. και Γεώργ. Μεταξάς, Γεώργιος Κολοκοτρώνης, Ανδρέας Καλλίνοκης Γεώργιος Τσόντος, Πέτρος Μάνος, Νικόλ., Κορδελλας, Γεώργιος Καπιτούνης και Βασιλειος Κολοκούβαρος».⁵

Την 1-9-1896 η επιτροπή Μεταπολιτεύσεως τίμησε δύος άσσοι έλαβον μέρος στην Κρητική Επανάσταση⁶

Ο Θεοτόκης δεν άφησε αναμνήσεις στο έργο του για τη συμμετοχή του στην Κρητική Επανάσταση του

1896. Στο αρχείο του Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, αδελφού του Κωνσταντίνου, το οποίο τώρα βρίσκεται στα χέρια του γιού του Γεωργίου Θεοτόκη, σώζεται ένα γράμμα του Κωνσταντίνου από τον Τζιτζιφέ, με ημερομηνία 9 Αυγούστου 1896⁷.

Το γράμμα - σημείωμα του Θεοτόκη εχει ως εξής: «Τζιτζιφές 9 Αυγούστου 96

Δεν ήξερα αν ελάβατε το γράμμα μου από Σφακιά⁸. Έπειτα από μακρυνότατο δρόμο μέσα σε φαράγγια κι επάνω σε βουνά εφθάσαμε εδώ. Τούρκο ακόμα δεν είδαμε. Πρόκειται να φύγουμε για Κάμπους όπου η Επαναστατική Επιτροπή. Εφθασαν εδώ δύο διο πασσάδες⁹. Ιωας λυθεί το ζήτημα χωρίς ντουφεκιά. Εδώ τα μέρη είναι άγρια και γυμνά, το περπάτημα δυσκόλο, οι άνθρωποι ωραίοι μα άγριοι. Εμείς ποθούμε να γυρίσουμε γλυκήρα. Γράψτε της Τίνας¹⁰ πως είμαι καλά.

Πολλά φιλιά της Τίνας¹¹.

Σας ασπάζομαι
Ντίνος¹²

Εκτός από το παραπάνω γράμμα - σημείωμα και από την ένδειξη ότι είχε στείλει και άλλο γράμμα από τα Σφακιά, ο Θεοτόκης δεν έγραψε πουθενά κάπι και γενικά δεν άφησε τις αναμνήσεις του από την εμπειρία του στην Κρήτη το 1896.

Ούτε ομως και η γυναίκα του θεοτόκη, η Ερνεστίνη Θεοτόκη στη βιογραφία του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, που έγραψε¹³, αναφέρει κάπι για τη συμμετοχή του στην Κρητική Επανάσταση.

Γιατί όμως ο Θεοτόκης προτίμησε να μην αφήσει κάποια ενθύμηση; Τι άλλαξε ωστόσο στον πεζογράφο; Υπόψη στον δύο άφησε κάποια ανάμνηση και από τη συμμετοχή του στον πόλεμο του 1897.

Μια εξήγηση, που παραμένει υπόθεση, δίνει ο Κώστας Δαφνής: «Ιωας ο ίδιος να μην ήθελε να επιβιώσουν οι εκδηλώσεις του εκείνες, όταν πια είχε πάψει να πιστεύει στον πόλεμο σαν μέσο εθνικής πολιτικής. Άλλα κι αυτό είναι μια υπόθεση»¹⁴.

Ο Μαβίλης τις εμπειρίες και τις αναμνήσεις του από τη συμμετοχή του στην Κρητική Επανάσταση του 1896 πις αποτύπωσε σε δύο γράμματά του και σε τρία σονέτα του.

Το ένα γράμμα, αυτό που σώζεται, είναι λακωνικότατο. Είναι γραμμένο στα Ιταλικά και στάλθηκε από τα Σφακιά.

Το γράμμα - σημείωμα σε μετάφραση έχει ως εξής: «Δεσποινίδα Εσθήρ Μαβίλη Σου γράφω μόλις έφθασα στα Σφακιά, νύκτα με σκότωδης. Είμαστε όλοι καλά

Υπέροχες περιπέτειες. Σε φιλώ

Ο Ντίνος¹⁵ είναι καλά.

Λορέντζος¹⁶

Το άλλο γράμμα του Μαβίλη, γραμμένο πάλι στα Ιταλικά, προς κάποια δεσποινίδα Λορέλα, με ημερομηνία 3-8-1896, διασώθηκε αποσπασματικά στο αρχείο Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη¹⁷.

Τρία σονέτα έχει γράψει ο Μαβίλης με τις εμπειρίες και τις αναμνήσεις του από την Κρητική Επανάσταση

του 1896.

Και αυτα είναι η «Κρήτη», το «excelsior» και το «Πλήρωμα χρόνου».

Η «Κρήτη» γράφτηκε τον Ιούλιο - Σεπτέμβριο 1896 και «διασώζει συμπυκνωμένη την εντύπωσή του από τη μεγαλύτερη, τη γη και τη θάλασσά της, τους ανθρώπους και την πίστη τους στον αγώνα που είχαν αναλάβει για πολλοστή φορά».²¹

ΚΡΗΤΗ

Σειρήνα πρασινόχρυση, με μάτι
σαν της αγάπης, με λαχτάρας χελιά,
αχτιδιώματα, ορθούζα, με χήλια
μύρια καμάρια και λέπια γεμάτη.

τραγούδι τραγουδάς μες τη ροδάτη
κατάχνια του πελάου, και στην προσήλια
του αγέρος πλατωσιά και στα βασιλεία
της γης πνοή το σέρνει μυρωδάτη:

«Σαν το γόλα της αίγας Αμαλθείας
θρέψει Θεούς καὶ το φύλι μου εμένα.
Ελάτε να χαρήτε μες της θείας

σγκαλιάς μου το αφέμιο ενωμένα,
προσφυγες της Ζωής, δώρα ἄγια τρία·
θάνατο, αθανασία κ' ελευτερία»

Το «excelsior» γράφτηκε στην Κρήτη τον Αυγούστο 1896 και στην Κέρκυρα τον Οκτώβριο 1898. Εικονίζει την πορεία των ανταρτών στο φαράγγι της Νίμπρου.

EXCELSIOR!

Κρύο κρούσταλλο νερό τα ηλιοφρυμένα
χελιά θα ογράνει· ευγενικά ανθρωπότη
θα τους φύλεψαι πλούσιο φαγοπότη·
κορμιά απ' την πλήθια χάρη αλαφρημένα,

αγάλματα θεϊκά ζωντανεμένα.
Θ αγγαντέψουν στη Νίμπρο εκεί την πρώτη
της λευτεριάς αστραφτερή λαμπρότη.
τα στήθια θα χαρούν τα πονεμένα.

Και το περνούν οι βλάμηδες λεβέντες
τ' ατέλειωτο φαράγγι όλο χαλιά
μυνοσκοίνι, με γέλια και κουβέντες.

Μα έχουν ποδάρια και καρδιές τοελικί·
μα τους θεριέψει ο πόθος του θανάτου
με τ' αγιασμένα δαφνοστέφανά του.

Ο Δ. Ταγκόπουλος μας δίσωσε συνομιλία του με το Μαβίλη για το σονέτο τούτο.

«Για το excelsior μου είχε μιλήσει και άλλοτε, μου μίλησε και τότε.

Το βρήκανε σκοτεινό κι ακατανόητο άμα τυπώθηκε στην «τέχνη». Κι όμως είναι πολύ απλό και πολύ κοννό ποίημα. Δεν είχανε κι άδικο.

Εκείνη μάλιστα η Νίμπρο τους τα παραμπέρδεψε. Την πήρανε για την Ιμβρο, το νησί. Η Νίμπρο είναι ένα χωριό στην κορφή στα Λευκά 'Όρη της Κρήτης, κι ανέβηκα κι πάνω στην Επανάσταση, με άλλους συ-

ντρόφους.

Τ' ανέβασμα είναι κουραστικό, περπατάς ώρες σ' ένα φαράγγι, γιομάτο χαλίκια μιτερά, απόνα μονοπάτι στενό, που ένας πίσω από τον άλλον πηγαίνει μονοσκοίνι. Πάνω στη Νίμπρο μας καλοδέχτηκε μια ευγενικά Κρητικοπούλα, του Συνταγματάρχη Μανουσογιαννάκη η αδελφή, και μας προσφέρει κρυο νερό κρούσταλλο να υγράνωμε τα ηλιοφρυμένα χελιά μας. Οι άνθρωποι κι πάνω είναι αληθινά αγάλματα θεών ζωντανεμένα. Τέτοια εντύπωση μου κάμανε. Το σονέτο τό γράφα στο βαπόρι φεύγοντας από την Κρήτη».²²

Το σονέτο «πλήρωμα χρόνου» γράφτηκε τον Ιανουάριο 1897, σύμφωνα με τη χρονολογία του

ΠΛΗΡΩΜΑ ΧΡΟΝΟΥ

Οι Τούρκοι είναι θεριά, δεν είναι ανθρώποι.

Για χιλιοστή φορά πάλι σηκώσου!
το τρισένδοξο θέλει ρέκκο σου
θεριά να σφάξεις που τα θρέψει η Ευρώπη.

Πολύ ψηλά, και που δε φτάνει τόπι
αφιερεούμενου Τούρκου, Φράγκου ή Ράσου,
είναι στημένο τ' άγιο φλάμπουρό σου
στου Ιδανικού το ουράνιο κατατόπι.

Κι' α σε κρατούν πιθάγκωνα δεμένη,
κι α χήλια μύρια βάσανα παθαίνεις,
μα στο τέλος θε νάβγεις κερδεμένη.

είσι αίμα Ελληνικό και δεν πεθαίνεις.
Αν είναι ένας θεός δικαιοκρίτης,
συ θα το δείξεις, λευτεριά της Κρήτης.

Ο καθηγητής Νικόλαος Β. Τωμαδάκης συμείνει και μάλλον έχει δίκιο, ότι το σονέτο αυτό πρέπει να γράφτηκε μετά τις 12 Φεβρουαρίου 1897, όταν έγινε ο βομβαρδισμός των Επαναστατών στο Ακρωτήρι, (προφήτης Ηλίας), από Ευρωπαϊκούς στόλους. Τότε ρωσικές βόμβες γκρέμισαν το μικρό ναό του προφήτη Ηλία (οπου τώρα βρίσκονται οι τάφοι των Βενιζέλων) και έριψαντον ιστό της σημαίας. Κατα τον κ. Τωμαδάκη το περιστατικό αυτό δηλώνουν οι στίχοι 4-6 του ποιήματος²³.

Ο βομβαρδισμός του Ακρωτηρίου έγινε τρεις μέρες νωρίτερα από τις 12 Φεβρουαρίου. Ήταν στις 9 Φεβρουαρίου 1897²⁴.

Στα τρία αυτά σονέτα περικλείνονται οι εντυπώσεις, οι συγκινήσεις και ο ενθουσιασμός του Μαβίλη στην Κρήτη. έστω και αν αυτά δε θεωρούνται από τα επιτυχέστερα του ποιητή.²⁵

Από τη συμμετοχή του Μαβίλη στην Κρητική Επανάσταση του 1896 πιθανώς προέρχεται και το επεισόδιο του θρυλικού ίλαρχου Μουρούζη με το Μαβίλη. Άλλοι το τοποθετούν στην Κέρκυρα, χωρίς να προσδιορίζουν το χρόνο.²⁶

Η εφημερίδα «Εστία»²⁷ (ο κόσμος), κατά διήγηση του Α. Μ. Ανδρεάδη, το τοποθετεί στο 1897 (διόρθωνες 1896), όταν ο Μαβίλης βρισκόταν στην Κρήτη: «Σ' ένα καφενείο των Χανίων μπήκε προκλητικός, αλλά και «τέλειος τύπος του υπόπτου», ο ίλαρχος Μουρούζης και κατά τη συνήθειά του δένταξε να φύγουν

ολοι οι θαμώνες. Πραγματικά, έβροντάς τον κι από άλλοτε, δύοι υπήκουσαν. Μόνον ο Μαβίλης έμεινε ατάραχος στη θέση του, έβγαλε το πιστόλι του, ήφησε στο τραπέζι και διέταξε το Μουρουζή να φύγει, οπως και έγινε. Πάντως μαθαίνοντας ποιος είναι ο Μαβίλης και πώς είχε ήδη μονομαχήσει «εικοσιτρεις φοράς δια ζητήματα πεποιθήσεων» πήγε την άλλη μέρα να τον γνωρίσει»³.

Μετά την επάνοδο των δυο φύλων από την Κρήτη στην Κέρκυρα τους καλούν η Θεσσαλία και η Ήπειρος. Και τρέχουν. Ο Μαβίλης στην Ήπειρο και ο Θεοτόκης στην Θεσσαλία.

Τα Χανιά έχουν δώσει σε δρόμο της πόλης το όνομα του Κωνσταντίνου Μάνου και σ' ένα μικρό δρομάκι του πάνω Κουμ-Καπί το όνομα του Μαβίλη.

Είχε αποφασισθεί να φέρει το όνομα του Μαβίλη η σημερινή οδός Δημητρακάκη. Εκτοπίστηκε ομως από εκεί!

Του Θεοτόκη το όνομα δεν το φέρει κανένας χανιώτικος δρόμος. Γιατί άραγε;

Ας ελπίσουμε πώς μια μέρα θα εκπληρώσουμε το χρέος μας.

Θα ήταν ευχής έργο οι προτομές των τριών λογοτεχνών, Μάνου, Θεοτόκη, Μαβίλη να στόλιζαν μια πλατεία καθεμιάς πόλεως της Κρήτης, η οποία θα έφερε και τα τρία συνόμετα.

Αλλά το χρέος πρέπει να εκπληρωθεί και απέναντι σ' ολούς τους άλλους που ήθελαν να βοηθήσουν στον αγώνα του Κρητικού λαού.

ΣΗΜΕΙΟΣΙΣ

1. Μανούσος Ρ. Κούνδουρος, πολιτευτής, ημερολόγιον, ιστορικοί και δειλιαρικαί αποκαλύψεις, εν Αθήναις 1921, σ. 142: «προ τούτων δύοις δύων είχον κατέληπτο, από την ημέραν της μάχης της Αλμυρίδος, εἰς την έλαβεν μέρος, ο Κωνσταντίνος Μάνος και Γ. Βλαστός». Επίσης βλέπε και Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, εκδόσια Αθηνών, ΙΔ, 1977, σελ. 115.
2. Νίκος Παπαδογιαννάκης, ο πολιτής και επαναστάτης Κωνσταντίνος Μάνος (1869-1913), Χανιά (επήλεια έκδοση του Δήμου Χανιών) 1987, σελ. 33.
Ο Νίκος Παπαδογιαννάκης, μελετά, εδώ και χρόνια, το αρχείο του Κωνσταντίνου Μάνου και σύντομα θα δει το φως της δημοσιότητας σχετική μονογραφία του για το Μάνο.
3. Σπυρίδων Μ. Θεοτόκης, Τα ιστορικά χρονια του Κωνσταντίνου Θεοτόκη, εκδ. Πρόσπερος, Αθήνα, 1983, σ. 76
4. Κώστος Δαρενής, Κωνσταντίνος Θεοτόκης, η πορεία μιας ζωής, Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1973, σ. 251
5. Ειρήνη Δενδρινού, ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, σα οιγυρόφως, σαν δινήριτος, Νέα Εστία, τεύχη 7 και 8, 15 Ιουλίου και 1 Αυγούστου 1927 αντιτούχε, σελίδες 421-425, 459-464 και κυρίως 423-424.
6. Η Κρήτη Επανάσταση 1896-1897 είχε ως αίτημα την επαναφορά στην Κρήτη του χάρτη της Χαλέπος (1878), ο οποίος είχε ανακαλύψει από το Σουλτάνο με φέρμαν της 17 Δεκεμβρίου 1889, εξαιτίας της στήχης επανάστασης των «Καραβανάδων» (1889).
Οι μεταπολεμικοί με το «Υπόρινγια εκδόσειν και υπογραφέν την 3ην Σεπτεμβρίου εν Κλήσι και την 10ην Σεπτ. 1895 εν Κράτη προς τους κ.κ. εν Χανίοις προβένους των Μεγάλων Δυνάμεων και της Ελλάδος», επεξίλεκτον ένα είδος μερικής αυτονομίας. Συγκεκριμένα ζητούσαν: να ανακηρυχθεί η Κρήτη
7. Κέρκυρα, 3-8-1896, σρ. φύλλ. 43-44
8. Ετος Α, σρ. 12, Κέρκυρα, 4-8-96 (πρετεια η γλώσσα και η ορθογραφία του συντάκτη)
9. Στο περιόδικό το κείμενο συνδεεται με εικονογράφηση.
10. Τα δύο αυτά κείμενα δημοσιεύονται από τον Τόσο Κόρφη στο περιόδικό «Διαφάνη» σρ. τευχ. 92, 18-4-84, σε. 23-25
11. Οι οποίοι μετά το τέλος της Επανάστασης οδηγήθηκαν στο στρατοδασείο, επειδή εγκατέλειψαν κρυφά τις τάξεις του στρατού, αλλά αθωώθηκαν.
12. ορ. Λουκά Ορφ, Αθ., 1 Αυγ. 1896, σρ. 107, εσωτερικό, σε. 2γ - 3β
13. Ήταν γραφτό για το Μαβίλη τα δύο μεγάλα ίδιανά του, φελλογύρια και εθνικόμερος, να συνδέονται με το όνομα «Μίννα». Το όνομα «Μίννα» είχε στο Μόναχο μια κελνερίνα (αερβιτόριος μπιζιρίας), η οποία του τραβήξει την προσοχή. Σ' αυτή τη Μίννα ο Μαβίλης έγραψε και ένα σούντε «καὶ τὴν Μίννα» (23 Δεκ. 1884).
Επίσης την αναφέρει σ' ένα γράμμα - ποιήμα του, σ' ένα φύλο του Ανδρέα, που δεστάλει από το Μόναχο στις 25.III.1884
(επικαρικά), Απαντά, εκδ. Νίκος, σελ. 152.

ΕΙΣ ΤΗΝ MINNA

Τι με γνωίζει πως είναι κελνερίνα,
αν μ' δλη την καρδά της μίαγκαπάς,
αν τα στήθη της δεσπρα είναι σαν κρίνα,
αν σαν τα χεριώνται χαρογελάς;

Σαν ο τυφλός που ξέφευ συρόντι αχτίνα

σε αυτόνομη πολιτεία φόρου υποτελή στο Σουλτάνο, έναντι 15.000 Οθωνανών λιρών εποικίας. Η κυβέρνηση της θα σκεπτείται από Χριστονόδοση σκοπού, με πενταή θητεία, χωρίς ο Σουλτάνος να έχει το δικαίωμα της αντικατόστασής του. Να επαναχρησιμοποιηθούν με ουσιώδεις βελτιώσεις τα προνόμια που παραχωρούσε ο χάρτης της Χαλέπος.

Η ενέργεια αυτή της Μεταπολιτευτικής Επιπροτής θεωρήθηκε Επαναστατική πράξη.

Η επανάσταση έληξε τον Αυγούστο του 1896, αφού οι Δυνάμεις υποχρέωσαν το Σουλτάνο να δεχθεί: α) διορισμό Χριστονόδοση από το Σουλτάνο και με ένταξη των Δυνάμεων, β) διορισμό Χριστονών υπαλλήλων σε αναλογία δύο τρίτων, γ) Συγκέντρωσης κάθε δύο χρόνια δ) δικαίωμα των Κρητικών να φέρουν τον προπολογισμό και τους νόμους και ε) αναδιοργάνωση της Χωροφυλακής και των δικαιοστηρίων με τη συνδρομή Έλληνων οργανωτών. Όλα αυτά με τις εγγυήσεις των Δυνάμεων.

Στις 26 Αυγούστου 1896 οι προβενοί στα Χανιά εβδομάδες στους Χριστονών βούλευτές το κείμενο των παραχωρήσεων και των οργανισμών του νέου πολιτεύματος, που αποδέκτηκε η Επαναστατική Επιπροτή, η οποία από τις 17 Αυγούστου είχε εκλεγεί οριστικά πρόεδρό της το Μανούσο Κουνδουρό. Βλέπε: α) Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Εκδοτική Αθηνών, ΙΔ, 1977, σε. 104-117.

β) Θεοχάρης Δετοράκης, Ιστορία της Κρήτης, Αθήνα 1966, σ.α. 387-394.

γ) Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός, τ.β. 1966 (Συνδεόμενος Τοπικών Ενδιάσεων Δήμων και Κοινωνιτών Κρήτης) σα. 411-414. Γράφει ο Θεοχάρης Δετοράκης φτι και στην «Ιστορία της Κρήτης».

δ) Μανούσος Κουνδουρός, πολιτευτής, ημερολόγιον, ιστορικοί και δειλιαρικοί αποκαλύψεις, εν Αθήναις 1921, κυρίως το ημερολόγιον 1895, 1896.

ε) Κέρκυρα, 3-8-1896, σρ. φύλλ. 43-44

ετος Α, σρ. 12, Κέρκυρα, 4-8-96 (πρετεια η γλώσσα και η ορθογραφία του συντάκτη)

γ) Στο περιόδικό το κείμενο συνδεεται με εικονογράφηση.

δ) Τα δύο αυτά κείμενα δημοσιεύονται από τον Τόσο Κόρφη στο περιόδικό «Διαφάνη» σρ. τευχ. 92, 18-4-84, σε. 23-25

ε) Οι οποίοι μετά το τέλος της Επανάστασης οδηγήθηκαν στο στρατοδασείο, επειδή εγκατέλειψαν κρυφά τις τάξεις του στρατού, αλλά αθωώθηκαν.

ζ) Λουκά Ορφ, Αθ., 1 Αυγ. 1896, σρ. 107, εσωτερικό, σε. 2γ - 3β

η) Ήταν γραφτό για το Μαβίλη τα δύο μεγάλα ίδιανά του, φελλογύρια και εθνικόμερος, να συνδέονται με το όνομα «Μίννα». Το όνομα «Μίννα» είχε στο Μόναχο μια κελνερίνα (αερβιτόριος μπιζιρίας), η οποία του τραβήξει την προσοχή. Σ' αυτή τη Μίννα ο Μαβίλης έγραψε και ένα σούντε «καὶ τὴν Μίννα» (23 Δεκ. 1884).

Επίσης την αναφέρει σ' ένα γράμμα - ποιήμα του, σ' ένα φύλο του Ανδρέα, που δεστάλει από το Μόναχο στις 25.III.1884

(επικαρικά), Απαντά, εκδ. Νίκος, σελ. 152.

το μαύρο σκότος γύρια του σκορπάει,
όμοια κ. εγώ θαυμάνωμα από κένα
τα δύο της μαύρα μάτα αν με πρόσι

Αμε, χάσου ξερή φύλαξει,
γηρά φτιασθεμένη, δαχτυλί, κρύο,
που ως τώρα το μισλό μου έχεις τυφλώσαι

Την Εμφράδη την Κλασική σπουδάζω
σταν γλυκά τη Μίννα μου αγκαλίζω,
σταν η Μίννα ένα φύλ μου δύσει

(23 Δεκ. 1884)

14. Μανούσος Κουνδουρος, πμερολόγιον Ιστορικά και διπλαματικά αποκαλύψεις, 1921, σ. 142. ΙΕΕ. ΙΔ, σ. 115
15. Ανέκδοτα των εβδόμοτων ΕΛΛΗΝΩΝ. Μια δραματική μετάβασης του κ. Σωτηρίδη εις Κρήτη, περ. «Μπουκέτο», έτος Γ. 16 Μαΐου 1926, σ. 371.
Τρίαντα χρόνια εχουν περδει από το ταξίδι των επιβατών της «Μίννας» στην Κρήτη μέχρι τη δυτική του Σωτηρίδη, πρόγραμμα που δικαιολογεί τις κάποιες διαφοροποιήσεις (Κίλα αντί Κίλα κ.α.)
16. Μανούσος Κουνδουρος, πμερολόγιον, Ιστορικά και διπλαματικά αποκαλύψεις, Αθήναι, 1921, σ. 142:
«(Τέτμα) (4-8). Αφίκοντο ενταύθα αξιωματικοί του Ελληνικού στρατού εν οις και ο Γεώργιος Ταύντος, φίλος της Επανοστάσεως από της εμφανίσεως της. Είναι δέκα αξιωματικοί και είκοσιν υπαξιωματικοί οι εγκαταλείψαντες τας τάξιδια του στρατού όπως προσφέρουν τας υπηρεσίας των εις την επανάστασην. Μεταξύ αυτών και ο διοικητής του ελληνικού ναυτικού Ματάκιος. Σάμιος παραλαβένης μετ' εαυτοῦ εν πυροβόλον μικρού διαμετρήματος εκ του πλοίου, εν ω υπηρέτης. Αξιωματικοί του ελληνικού στρατού ήλθον εις Κρήτην προ τούτων ο Ν. Καλοκεντούλος, οπλαρχηγός εν Αραρία, και ο Γ. Μουρούδης. Άλλη η αθρόα λιποταξία των τρίακοντα αξιωματικών και υπαξιωματικών κατετάραξε την ελληνική κυβέρνησην. Δι' αυτό απέστειλε τον Δημητρίδην, ανάτερον αξιωματικόν, με ειδικότερον πλοίον ίνα παρακλήση την κάθισδον των εις Κρήτην. Τους συνήγοντος δε εις Αντικυθήρα, αλλά δεν ηκύνθητο να μεταβάλῃ την στάθερόν των απόφοιτον. Δια του ίδιου πλοίου ήλθον μετά των αξιωματικών ως εβελοντοί και ο Λάμπρος Κοραμηλός και Γ. Πετροπουλάκης. Προ τούτων δύος όλων είχον κατέλθει από των πλευρών της μάχης της Αλμυρίδος, εις την ελαύνον μέρος, ο Κωνσταντίνος Μάνος και Γ. Βλαστός»
17. Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Εκδοτική Αθηνών, ΙΔ, 1977, σ. 116. Μανούσος Κουνδουρος, δ.π. σ. 134-156 και κυρίως η σ. 153
18. Λαρέντεος Μαβίλης, Α.Ο. 1954, σ. 25
19. Μανούσος Κουνδουρος, δ.π. σ. 153
20. Μανούσος Κουνδουρος, σ. σ. 155:
«1-9.... Επίσης η Επανοστική Συνέλευσις εν τακτική συνέδρισει της απειδόντος σήμερον να εκφρασθείν αι ευχαριστίαι της Α/ εις τον ελληνικόν και ξένον τόπον, τον διαφεύγοντα την κοινήν γνώμην και υποστηρίζεντα τον αγώνα,
- και Β/ προς πάντας τους εις Κρήτην κατελθόντα αξιωματικούς και υπαξιωματικούς του ελληνικού στρατού και άλλους εβελοντάς, εξουαδούσσασα το προεδρείο να υπογράψῃ και να πέμψῃ όπου δει αντηραφον του φημίσματος της».
21. Ο Τάσος Κόρφης εχει δημοσιεύσει το γράμμα αυτο στο περιοδικό «Διαβάζω», αρ. 92, 18-4-84, σ. 25, από όπου το παρανομεί.
22. Δεν έχει ανθεί αυτό το γράμμα του Θεοτόκη από τα Σφακά, αν βρίσκεται στο Αρχείο Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, δεν έχει δημοσιευτεί.
23. «Οι πασδες αυτοι αναφέρονται και σ'ένα άλλο σύντομο γράμμα του Μαβίλη στα Ιταλικά, από 3-8-1896, προς κάποια δεσποτική Λαρέλλα. Διατυχώς, δυσαύρητη αποστολωματικά στο αρχείο Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη» (υποστρίψαση του Τάσου Κορφης, στο «Διαβάζω», αρ. 92, 18-4-84, σ. 25).
24. Τίνα - Ερνεστίνη. Ήταν η γυναίκα του Θεοτόκη που, όπως φαίνεται, την εποχή εκείνη βρισκόταν εκτός Κερύρεας.
25. Τίνα - Ερνεστίνη. Ήταν η κόρη του Θεοτόκη που είχε το ίδιο όνομα με τη μητέρα της. Γεννήθηκε στις 2 Μαΐου 1895 και πέθανε στις 17 Ιουνίου 1900 από μηνηγγίτη. Είδε 5 χρονια και 3 εβδομάδες.
26. Η βιογραφία του Κ. Θεοτόκη, γραμμένη από τη γυναίκα του στο «Διαβάζω», αρ. 92, 18-4-84, σ. 20-22.
27. Κωνσταντίνος Θεοτόκης, η πορεία μας ζωής, Νία Εστία, 1973, σ. 252
28. Νίνος είναι ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης
29. Το γράμμα δημοσιεύεται ο Τάσος Κόρφης στο «Διαβάζω» αρ. 92, 18-4-84, σ. 25, όπου υπάρχει και φωτογραφία του πρωτότυπου.
30. Βλέπε και «Διαβάζω», δ.π. σημ. 1
31. Μαβίλης, απόντα, εισαγγελή, σχόλια, επιμέλεια Μηχ. Περάνθη, Βιβλιοπαλαιόν N. Νίκας, σ. 278, σημ. 17 (από ανακοίνωση του Παλαρί στο «Νοστρά» (Τ/ 1912, σ. 539)).
32. περ. «Νοστρά» αρ. 494, 15 Δεκεμβρίου 1912 .. σ. 533-4 Νικόλαος Β. Τυμαδίσης, ο Λαυρέντιος Μαβίλης και η Κρήτη, Νία Εστία, 1939, σ. 860. Μαβίλης, απόντα (Θ. Νίκας), σ. 19, 29,277 (σημ. 13)
33. Νικόλαος Β. Τυμαδίσης, ο Λαυρέντιος Μαβίλης και η Κρήτη, Νία Εστία, 1939, σ. 859-860
34. Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Εκδοτική Αθηνών ΙΔ, 1977, σ. 120-122
Θεοχάρης Δετοράκης, Ιστορία της Κρήτης, σ. 396
Κρήτη, Ιστορία και πολιτομός, τ.Β. 1988, σ. 415
Μανούσος Κουνδουρος, πμερολόγιον, Ιστορικά και διπλαματικά αποκαλύψεις, εν Αθηνais 1921, σ. 195.
35. Νικόλαος Β. Τυμαδίσης, ο Λαυρέντιος Μαβίλης και η Κρήτη, Νία Εστία , 1939, σ. 859
36. Ο Χ. Σακελλαρίδης αναγράφει (αρ. 68) δάρθρο του Δ. Γατόπουλου στο περ. «Αθήνα» (τευχ. 3, Δεκ. 1934), με τίτλο «πένσερα ιστορικά επεισόδια του θρυλικού θάρρου Μουρούζη».
37. Ο Μαβίλης και ο Μουρούζης, εφ. «Εστία» (ο κόσμος), 2-3-1911.
38. Μαβίλης, απόντα, εισαγγελή, σχόλια, επιμέλεια Μηχ. Περάνθη, Βιβλιοπαλαιόν N. Νίκας, σ. 49

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

ΑΘΗΝΑ ΜΠΛΑΖΟΥΔΑΚΗ

Το κείμενο τούτο αποτελεί θέμα διαλέξεως μου, με τον ίδιο τίτλο, που έγινε στο Δημαρχείο Χανίων στις 22 Ιανουαρίου 1990, υπό την αιγίδα του Συνδέσμου Φιλολόγων Χανίων.

«Μήγαρις έχω άλλο στο νου μου,
πάρεξ Ελευθερία και Γλώσσα;»
Διονύσιος Σολωμός.

«Μονάχη έγνωσα η Γλώσσα μου
στις αμμουδιές του Ομήρου».
Οδυσσέας Ελύτης

Μια μικρή πτυχή της ταραγμένης πορείας, που ακολούθησε η γλώσσα μας μετά το ξεσκλάβωμα του Γένους, αποτελεί το δημοτικιστικό κίνημα των Χανίων, που εμφανίστηκε τολμηρό και πρωτοποριακό για την ασχημάτως ακόμη κοινωνία του 1909, και τάραξε και δίχασε τον τόπο για αρκετούς μήνες.

Η ιστορία αυτού του κινήματος είναι πραγματικά ενδιαφέρουσα και ελκυστική, καθώς, γυρνώντας σύδιπτο χρόνια πίσω, αναδύονται μέσα από τις σελίδες του ντόπιου τύπου γεγονότα και πρόσωπα αξιόλογα και σημαντικά, τα περισσότερα γνωστά, με ιδέες προοδευτικές, ανανεωτικές, που οραματίστηκαν τον εκσυγχρονισμό της γλώσσας, και πολέμησαν γι' αυτον, μέσα σε ένα κλίμα έντονα φορτισμένο από πάθη και μίση των αντιφρονούντων.

Τελικά το δημοτικιστικό κίνημα των Χανίων πνήγηκε σχεδόν εν τη γενέσει του, καθώς πολεμήθηκε άγρια από την πνευματική πηγεία και τον ντόπιο τύπο.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ;

Αλλά πριν ασχοληθεύμε με την ανάπτυξη του κυρίου θέματος, θα παρακαλούσα να με ακολουθήσετε σε ένα σύντομο οδοιπορικό μέσα στη Γλώσσα. Και πρώτα - πρώτα να δούμε, ποιά ήταν ο Δημοτικισμός, και πώς το κίνημα αυτό έσποιες τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κρήτη αργότερα.

Ο Δημοτικισμός ήταν η προσπάθεια ορισμένων πνευματικών ανθρώπων διανοούμενων και προοδευτικών, να ζωντανέψουν την περιφρονημένη μητρική γλώσσα και να την καταστήσουν όργανο προφορικού και γραπτού λόγου.

Και η προσπάθεια αυτή δεν ήταν αυθαίρετο και υποκειμενικό κατασκεύασμα. Ήτανε κατηγορηματικό αί-

τημα ζωής και εξέλιξης κοινωνικής, πνευματικής, εκπαιδευτικής μετά το ξεσκλάβωμα του Γενούς. Οι αντιπρόσωποι της επηρεασμένοι από το Δημοτικό Διαφωτισμό, αναγνωρίζουν τη βασική σημασία της μητρικής γλώσσας και πιστεύουν πως μόνο με αυτήν μπορούν να δώσουν στο έθνος μόρφωση αυταιστική και θετική.

Απέναντι όμως σε τούτη την κίνηση, που εμφανίστηκε αδύναμη και δευτή στην αρχή, υπάρχει ενα πλατύ ρεύμα υποδούλωμένο στη βαρειά κληρονομημένη παράδοση μας, που περιφρονούσε τη γλώσσα του λαού, γιατί τάχα ήταν «γέννημα σκλαβιάς» και είχε στραμμένα τα μάτια στους μεγάλους προγόνους μας και στη γλώσσα τους, και πίστευαν, πως επρεπε να ξαναζωντανέψουν στα χειλή του λαού την πεθαμένη γλώσσα και να αναστήσουν στην Ελλάδα τα περασμένα της μεγαλεία. Αυτό είναι το αρχαιοτικό ρεύμα, αντίθετο στο Δημοτικιστικό κίνημα.

Το αρχαιοτικό ρεύμα το δυνάμωσαν και το σπήκειαν πρώτον η εκκλησία με την αυστηρή προσήλωσή της στην παράδοση και την αντίθεσή της σε κάθε νεωτεριστική κίνηση, δεύτερον οι Βαυαροί με το νεοκλασικισμό τους, που κυβέρνησαν το νεοσύντατο ελληνικό κράτος, και τρίτον η απήχηση που είχαν στους λόγιους οι θεωρίες τότε του Φαλμεράτερ, ότι τάχα οι νεοελληνες δεν είχαν φιλετική συγγένεια με τους αρχαίους προγόνους των, αλλά κατάγονται από τους Σλάβους.

Και βέβαια οι εκπρόσωποι του Δημοτικισμού κατόρθωσαν να αποστολώσουν το Γερμανό σφέδο, αποδεικνύοντας με σδίσιστα επιχειρήματα την αδάκοπη συνέχεια της ελληνική φυλής με την ιστορία, τον πολιτισμό, τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις, τα δημοτικά τραγούδια και τα άλλα αρχαία στοιχεία, που ζουν ακόμη στο νέο ελληνισμό. Μα η πειστικότερη απόδειξη ήταν η ίδια η νεοελληνική γλώσσα με τα πλείστα στοιχεία της αρχαίας διατηρημένα απαράλλακτα από την αρχαιότητα. Αυτή η αποδεικτική επιστημονική προσπάθεια της συνέχειας του ελληνισμού με τη συστηματική εντρύψηση στις πηγές του εδυκάωσε και ενίσχυσε το Δημοτικισμό.

ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΔΥΣΩΠΗΤΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Οι αντίθεσεις στα δυο στρατόπεδα πήραν μεγάλες διαστάσεις.

Οι αρχαιότεροι πολέμησαν με φανατισμό κάθε καινούργια ιδέα, κάθε προσδευτικό και εκσυγχρονιστικό κίνημα, προσκολλημένοι με πείσμα στην παράδοση. Θεώρησαν τους εαυτούς των θεματοφύλακες των εθνικών ιδεώδων και της εθνικής κληρονομιάς και έγιναν αμειλικτοί διάκτες «των άθεων και προδοτών», που επιβούλευονταν θρησκεία και γλώσσα.

Οι κήρυκες αυτών των απόψεων, πολλοί από αυτούς με το κύρος του πανεπιστημιακού Δασκάλου, εκφεταλλεύτηκαν ανέντιμα τα ιερότερα ιδανικά του απλοίκου και αγνού λαού, (θρησκεία, γλώσσα και πατριωτισμό) και τον παρέσυραν σε οχλοκρατικές αιματηρές εκδηλώσεις με τη συμμετοχή στρατού και φοιτητών, σε βάρος των δημοτικιστών.

Τέτοια αιματηρά επεισόδια ήταν τα «Ευαγγελικά» το 1901 στο κέντρο της Αθήνας, με αφορμή τη μετάφραση των Ευαγγελίων και τη διανομή τους στα νοσοκομεία και τα σχολεία από τη θρησκόληπτη βασιλίσσα Ολγα, που πίστευε με αυτο τον τρόπο πώς θάφερνε το λαό πιο κοντά στη θρησκεία. Τα ίδια επεισόδια επαναλήφτηκαν και το 1903 με το όνομα «Ορεστειακά», και με αφορμή την παράσταση στο θέατρο της Ορέστειας του Αισχύλου, μεταφρασμένης από τον Παν/κό καθηγητή Σωτηριάδη.

Αυτά τα δυο γεγονότα είναι αρκετά για ανα μας δώσουν το μέτρο του φανατισμού των αρχαιότων από τη μια πλευρά, αλλά και του σθένους και της πίστης αυτών, που τόλμησαν να θέξουν «τα ιερά και τα δοιά» του εθνικού κατεστημένου από την άλλη.

Η ενέργη συμμετοχή και παρουσία συντηρητικών Παν/κών Δασκάλων στο στρατόπεδο των αρχαιότων (Κόντος, Βάστης, Καρολίδης, Χατζήδακης, Εξαρχόπουλος, και κυρίως ο Μιστριώτης) επηρέασε αρνητικά την ομαλή πορεία της γλώσσας και καθήλωσε το έθνος στη στασιμότητα και την προγονοπληξία.

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΕΣ

Στην αντίπερα όχημη οι Δημοτικιστές, που στην αρχή μετριούνταν στα δάχτυλα, τώρα (γύρω στα 1880) έχουν μια ζωντανή, δυναμική παρουσία. Ενα πλήθος από νεωτεριστές, συγγραφείς, ποιητές, λογοτέχνες, επιστήμονες, ερευνητές πρωτοπορούν σε πνευματικούς, ανανεωτικούς, δημοκρατικούς αγώνες. (Νικ. Πολίτης, Σπυρ. Λάμπρος, Τσούντας, Βερναρδίκης, Αλ. Παπαναστασίου, Μαβύλης, Κ. Μάνος, Πάλλης, Εφταλιώτης, Παλαμάς, κ.α.)

Σε ωρες κρίσιμες, που η απελευθερωμένη πατρίδα αναζητεί το χαμένο της πρόσωπο και φάχνει να προσφέρεστε κοινωνικά και πνευματικά στη σύγχρονη Ευρωπαϊκή πραγματικότητα, σοφοί δάσκαλοι, παιδαγωγοί και μεταρρυθμιστές έρχονται από τη Δύση, να θέσουν πρόθυμα τη γνώση των στην υπηρεσία του έθνους. (Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης).

Με την ευθύνη του πνευματικού ανθρώπου και την τόλη του αναμορφωτή αγωνίζονται να διαφωτίσουν το λαό, να συνειδητοποιήσει την πνευματική του οντότητα, χρησιμοποιώντας τις δυκές του δυνάμεις και τα δυκά του μέσα. Το γλωσσικό προβλήμα είναι το πρώτο, που χρειάζεται ριζική αντιμετώπιση. Η ριζοποιητικότητα των ιδεών του μεγάλου δασκάλου των ανατολικών γλωσσών στο Παρίσι, Γιαννη Ψυχάρη

έφερε πραγματική αναμορφωτική αναστάτωση στην παιδεία και την πνευματική ζωή του τόπου.

Ο Ψυχάρης εβλεπε την εθνική συνέχεια στην αιώνια αλλαγή. Οι γλώσσες που δεν αλλάζουν, είναι νεκρές γλώσσες. Η αρχαία γλώσσα είχε χιλιες φορές αλλάξει. Ο Πλάτωνας δεν μιλούσε τη γλώσσα του Ομήρου, ούτε βέβαια τη γλώσσα του Μενάνδρου εναντίον αιώνια αργότερα. Η Δημοτική είναι φυσική εξέλιξη και οχι διαφθορά της αρχαίας και «ράκη δουλειάς» οπως την αποκάλεσαν οι εχθροί της.

Λατρεύουμε τους αρχαίους κλασικούς για τις ζωντανές, τις αιώνιες ιδέες των, αλλά δεν είναι δυνατόν να μιλήσουμε τη γλώσσα της εποχής των.

Οι καινούργιες ιδέες κυιοφορούνται τώρα και απλώνονται παντού, με συλλόγους, εταιρείες, σωματεία για τη γλώσσα μέσα κι εξω από την Ελλάδα στα κέντρα του Ελληνισμού: Κων/πολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Τα Χανιά πρωτοπορούν στην ίδρυση τέτοιου συλλόγου.

Το περίφημο Παρθεναγαγείο του Βόλου (1908) με πρωτοποριακό πρόγραμμα κλείνει σε τρία χρονια κάτω από την αντίδραση της κοινωνίας και του κλήρου. Ο Δ/ντής του Αλεξ. Δελμούζος, καινοτόμος παιδαγωγός, σύρεται στη θλιβερή και επαίσχυντη δύκη του Ναυπλίου που σφραγίστηκε με το όνομα «Αθεϊκά».

Νέες διάξεις με απολύσεις από τις θέσεις των δημοτικιστών επέτυχαν οι εχθροί των με τα «Μαραθολιακά».

Τελευταίο θύμα ο Γιάννης Κακρίδης (1942) που παραπέμθηκε στο πειθαρχικό του Παν/μίου και την πυρή θήκε με απόλυτη, επειδή έγραψε κάποιες μελέτες του στη Δημοτική με το μονοτονικό σύστημα. Ήταν η περιβόητη «Δεκή των τόνων».

Θάταν παράλειψη, να μην αναφέρω ανάμεσα στα τόσα θύματα των διωγμών και το μεγάλο μας ποιητή Κωστή Παλαμά, που παύτηκε από τη θέση του στο Παν/μίο, αντιμετωπίζοντας οξύ πρόβλημα επιβίωσης. Τότε ήταν, που ο ποιητής κυνηγημένος από τους βρυκόλακες της αντίδρασης και την αθλιότητα κάποιων Ζωίων έγραψε την τριλογία του θυμού. Μερικοί στίχοι:

Είμαστε οι άνεργοι και οι άχαροι
και της ζωής είμαστε εμείς οι καταλαλητάδες
για να πατάμε και να σβήνουμε είμαστε
τα ωραία, τα αληθινά, τάνθια και τις λαμπάδες....

Το τρίτο ποίημα: «Ο ποιητής».

.....Μόνος! Μ' αρνήθηκαν οι σύντροφοι!
κι από το πλάι μου γνωστικά ταδέρφια
τραβηγτήκαν

Μ' έδειξε κάποιος. - Νάτος! - Καταπάνω μου
Γυναίκες, άντες, γέροντες, παιδιά, σκυλιά
ριχτήκαν.

Φωτιό βάλαν, το κάψανε το σπίτι μου
και σύντριψαν τη λύρα μου με τη βαθειά αρμονία,
την Πολιτεία δυο λάμιες τη ρημάζουνε:
τη λύσσα του Καλόγερου, του Δάσκαλου η μανία.

Καταλαβαίνομε τα αισθήματα του ποιητή, αν σκεφτούμε πως εκείνες τις φοβερές μέρες, ρασοφόροι με ανίδεα παιδόπουλα πολιορκούσαν το σπίτι του φωνάζοντας διαβολικά: Κάτω ο Παλαμάς! Αφοριαμός

στους μαλλιαρούς! Ρετούνι να τους κάψουμε!
Και το έγκλημά του; Εγραφε τους στίχους του στη Δημοτική γλώσσα.

Σε τέτοια ατμόσφαιρα και σε τέτοιες εποχές κορεμένες από φανατισμό και αντίδικες εχθρικές δυνάμεις, χρειαζόταν να είσαι παλλικάρι, για να υποστηρίξεις φανερά την προδομένη γλώσσα. Η επικέττα, που σου κολλούσαν αμέως ήταν: Αθεος, μαλλιαρός, προδότης. Δεν τολμούσες το στοιχειώδες: να γράψεις στη γλώσσα που μλούσες, «πετώντας τον κορού, που εμπόδιζες την αναπνοή του έθνους», οπως χαρακτηριστικά έγραψε ο Ελισαίος, Γιαννίδης. Και ο Ψυχάρης σε γαλλόφωνο δημοσίευμα του έγραφε: «(Η Ελλάδα) είναι μια χώρα, που δεν θέλει τη γλώσσα της».

ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ο απόχρος ολων αυτών των δραματικών γεγονότων εφθανεις ως την Κρήτη, η οποία, ποτέ δεν ένοιωσε ξεκομιμένη από την άλλη Ελλάδα, και την συγκινούσει βαθειά. Οι Κρητικοί, με τα αλλεπαλληλαξεπικάματα τους ενάντια στον οπιοιδήποτε Δυνάστη, είχαν διαμορφώσει ξεχωριστή ψυχολογία και προσωπικότητα. Ενοιωθαν περήφανοι, απελευθερωμένοι από κάθε μορφή δουλείας, από κάθε δουλικό στοχασμό. Τώρα, μετά το Θέριο, επεκτείνουν τις δραστηριότητες των σε αγώνες πολιτικούς, κοινωνικούς, ελευθερίας ιδεών, πνευματικού προβληματισμού.

Ο Γαβριηλίδης, μετά από συνέντευξή του με το Βενιζέλο στο Θέριο, γράφει στην Ακρόπολη της 4-4-1905: «Ο μελετών τα πνεύματα και τα πρόσωπα του Θερίου αισθάνεται άφατον πδονήν, βλέπων, στις μελλοντες αιμπολίται του δεν θα έχουν ευτυχώς την εις πολλά φελαχικότητα των ελευθέρων Ελλήλων, ανεχομένων εν υπομονή γομαρίων ολας τα αστυνομικάς αγριότητας και τας εξουσιαστικάς αιθαφεσίας. Και αναχωρεί εκείθεν με τον πόθον, πως η μυριόποθητος ένωσις, να γίνει μιαν ώραν αρχύτερα. Να προστεθεί εις την ελευθέρων αλευρόδρομον ενα νέο προύμιμον ανδρισμόν και παλλικαρίδες... Η προσθήκη 300.000 τοιούτων πολιτών φαίνεται, ως όνειρον σχι μονον εθνικής ισχυος, αλλά εξανθρωπιστικής δράσεως...»

Η Κρήτη δεχόταν όλες τις πνευματικές επιρροές από την άλλη Ελλάδα. Άλλα συγχρόνως ήταν ο τόπος, που διασταυρώνονταν δυναμικά η πνευματική παράδοση του νησιού με τα νέα Ευρωπαϊκά ρεύματα και τις ίδεες της Γαλλικής επανάστασης, που φορείς των ήταν οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες, ως γνωστό, κηδεμόνευαν τον τόπο επι δώδεκα ολόκληρα χρόνια.

Ήτανε φυσικό λοιπόν με την αφθονία των ευρωπαϊκών εντύπων, που κυκλοφορούσαν στη νησί, την ευρωπαϊκή γλωσσομάθεια και την εν γένει επαφή με τους μορφωμένους Ευρωπαίους, να δημιουργηθεί κλίμα κατάλληλο για τη διάδοση προσδευτικών ιδεών.

Ο Δημοτικισμός ήταν κι αυτος ανάμεσα στις προσδευτικές ιδέες.

Η ελευθερία της γλώσσας ήταν η ευγενέστερη από τις ελευθερίες, για τους Κρητικούς. Γλώσσα και πατρίδα ήταν αναπόσπαστα δεμένες στην καρδιά και τη συνείδηση τους. Η αστέρευτη βρυσομάνα των λαϊκών τραγουδιών του Ερωτόκριτου και του Χορτάζη, τα δημοτικά και τα ριζίτικα γαλούχησαν επι αι-

ώνες τις γενιές των Κρητικών, ετοι που να έχουν διαμορφώσει μέσα βαθειά στην ψυχή τους το δικό τους γλωσσικό δργανό. «Αν η Ελλάδα, μετά την απελευθέρωση της, ακολουθούσε τη γλωσσική κληρονομιά της Κρήτης, πολύ πιο γρήγορα και πιο εύκολα, θα έλυνε το γλωσσικό της προβλήμα», υποστήριξαν σοφοί παιδαγωγοί. Το γλωσσικό πρόβλημα, δεμένο με την εν γένει ανανέωση του τόπου, πρόβαλε σαν αίτημα και σαν ανάγκη στροφής προς ενα πνεύμα θετικού και πραγματικότητας, που οι διακηρύξεις, οι φλυαρίες και τα όνειρα των προγονόπληκτων δεν μπορούσαν να εκανοποιήσουν.

«Ακόμη και ο Σοσιαλισμός, σαν ιδέα, δεν ήταν άγνωστος στην Κρήτη», μας πληροφορεί ο Αντώνης Μαρής. Ο πρωτόρος σοσιαλιστής Σταύρος Καλλέργης, πληρεξούσιος στην Κρητική Βουλή μετά την επανάσταση του 1897, εστεύει από τα Χανιά, πρωτεύουσα τότε της Κρήτης, μια ιστορική προκήρυξη στους σοσιαλιστές και τους εργάτες της Ευρώπης και της Αμερικής, όπου ανέλμει το πολιτικό ζήτημα της Κρήτης (1912).

Υπήρχε λοιπόν πνευματική και πολιτική χειραφέτηση στο νησί, και πνευματική υποδομή για το ανανεωτικό δημοτικιστικό κίνημα.

Αυτο το γνώριζε και ο Ψυχάρης, σταν έγραφε στα «Ρόδα και μήλα» (1900).

«Ολο την Κρήτη βλέπουμε στα ονειρά μας τα χρυσά, η Κρήτη να γλυτώσει την Ελλάδα και από της καθαρεύουσας τη σκλαβίδα».

Πάνω απ' όλα όμως, η μόνη σκέψη κι ο μόνος πόθος, που φλόγιζε την ψυχή των νέων Κρητικών, ήταν η ένωση με την Ελλάδα.

Γι' αυτό αργότερα, μετά τις δραματικές εξελίξεις του κινήματος σταν καπηγορήθηκαν άδκα, τα μέλη του Συλλόγου, στις ζημιώνου το εθνικό θέμα, δηλ. την ΕΝΩΣΗ, εσπεύσαν να διαλύσουν το Συλλογό.

Είναι δε ο προσδευτικό Χανιώτες κυρίως νέοι, επιστήμονες σπουδασμένοι στη Δύση, εκλεγμένοι αντιπρόσωποι του λαου στη Βουλή, ανάμεσα στους οποίους ο Βενιζέλος, ο Μάνος και άλλες προσωπικότητες.

Ετοι πλεον κατανοείται η απόφαση της Κρητικής Βουλής το 1908 να εισαγάγει με νόμο στο Δημοτικό σχολείο το Αναγνωματάριο του Δημήτρη Βουτετάκη, «Το Ελληνόπουλο», γραμμένο στη δημοτική γλώσσα.

Αξίζει να ρίξουμε μια ματά στο νόμο, που εγκρίνει το βιβλίο αυτό

Είναι ο Νόμος 815 «περί εισαγωγής βιβλίου».

Άλεξανδρος Ζαΐμης, Υπατος Αρμοστής εν Κρήτη.

Ψηφισμένοι ομοφώνως μετά της Βουλής

Απεφασίσανεν και διατάσσουν.

Εισάγεται από του προσεχους σχολακού έτους, ως αναγνωστάρκον δια τας ανατέρας τάξεις των Δημοτικών Σχολείων «Το Ελληνόπουλο» υπό Δημητρίου Βουτετάκη, διηρεύμενον καταλλήλως εις τρία μέρη....

Ο παρόν Νόμος ψηφισθείς υπό της Βουλής και παρ' ημένον κυβερνήσεις δημοσιεύθητο δια της επεισοδίου εφημερίδος και εκτελεσθήτη, ως Νόμος της Πολιτείας.

Εν Χαλέπι τη 2 Σεπτεμβρίου 1908

Άλεξανδρος Θρασ. Ζαΐμης

Ο Νόμος αυτός ξεσήκωσε τη θύελλα των διαμαρτυριών του συντηρητικού τύπου. Τα «Λευκά Ορη» της 29-9-1908 γράφουν:

«Διαμαρτυρόμεθα σημερον δια το θρασύ τόλμημα της κυβερνήσεως να εισαγάγει το «Ελληνόπουλο» του Βουτετάκη εις τρεις τάξεις των Δημοτικών Σχο-

λειών, να φθείρει δηλ. επι τον έτος το γλωσσικόν αίσθημα όλης της Κρητικής νεολαίας με την χρήσιαν μαλλιαρούσινην..... Δεν ανεγνώσαμε το «Ελληνόπουλο» και πιθανώς να έχει λαμπρά γνώμας. Άλλ' αφού ενέδυσε ταύτας με τα ρυπαρά ράσι της μαλλιαρούσινης, πρέπει να πολεμηθεί, πρέπει να εξοβελισθεί..... Είναι πολύ επικινδυνόν το πείραμα της εισαγωγής της χρήσιας των μαλλιαρών γλώσσης εις τα Δημοτικά σχολεία της Κρήτης».

Απέναντι λοιπόν στην προοδευτική και δημοκρατική κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας, υπάρχει ο συντροπισμός και η εχθρότητα του τύπου, ο οποίος επηρεάζει την κοινή γνώμη.

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Περισσότερο διαφωτιστικό, για την ύπαρξη δημοποιητικής κίνησης στα Χανιά είναι ενα μακροσκελές άρθρο της εφημερίδας «Τα υψηλά Λευκά Ορη» (18-12-1908) με τίτλο: «Οι μαλλιαροί εν Χανίοις».

«Εισήχθη και παρ' ίμιν ο απαίσιος μαλλιαρισμός δια του εισαχθέντος αναγνωστικού βιβλίου του Βουτετάκη εν τοις δημοτικοί σχολείοις της Κρήτης. Ηγούμεν, δηλ. και προ του βιβλίου τούτου υφίστατο και εκαλλιεργείτο η γλωσσική αύτη παράκρουσις, απήχθησις της εν Ελλάδι μαλλιαρούσινης και ενταύθα υπο σωματείου, αριθμούντος μεταξύ των οπαδών αυτου νομικούς και ιατρούς, υπαλλήλους ανωτέρους και διδασκάλους πιθανώς.....

Εσχάτως δε εμάθωμεν την υπαρξιν του σωματείου τούτου, λαθροβιούντος ομως, μηδέ τολμώντος να δημοσιεύσει καταστατικόν και να νομιμοποιηθεί υπό της πολιτείας, υφής ανάγκη να καταδικωθεί, αφού δεν περφάλλεται υπό της εν τοις νόμοις οριζομένης προσασίας.

Επί πλεον μάλιστα, οι έχει ενοικάσει μικρόν τι δυμάτιον παρά την Δημαρχίαν, εις δ συνέρχονται τα μέλη και αναγνώσκουσιν τις αθάνατα έργα του σοφού εν Παρισίοις αιρεσιάρχου (Ψυχάρη) και τα εξαμβλώματα του Πάλλη και του Παλαμά.

Τελικά το «Ελληνόπουλο» του Βουτετάκη προκάλεσε πόλεμο ανάμεσα σε επικρίτες και υποστηρικτές με άρθρα εκκρηκτικά, συκοφαντικά, με καταγγελίες και υβρεις μεταξύ των δασκάλων, πολλοί από τους οποίους αρνήθηκαν να εισαγάγουν το επίμαχο βιβλίο στα σχολεία τους.

Το «Ελεύθερο Βήμα» 9-8-1908 υποστηρίζει το «Ελληνόπουλο» χαρακτηρίζοντας το «δεδοκιασμένων επιτυχές κατά την μαρτυρίαν πάντων των διδάσκαντων»..... και συνεχίζει: «Προτιμώνται δε και αλλαχού τα έργα του Βουτετάκη, ως εν Ελλάδι, Αιγύπτῳ, εφέτος δε και εν Κύπρῳ και Σάμῳ. Ωστε μόνον φθόνος και ασυγγνωστος αστοργία προς την πνευματικήν της Κρήτης εργασίαν (θα εχαρακτήριζε) οσους ήδύναντο να προτιμήσωσαν άλλα βιβλία δια τα σχολεία της Κρήτης».

Η ίδια εφημερίδα σε άλλο φύλλο της εκθειάζει την προσωπικότητα του Βουτετάκη, ο οποίος διερχόμενος εκ Μανούρας της Αιγύπτου εδωσε θαυμάσιαν διάλεξιν, επι τη εθνική εορτή των ομογενών. (25 Μαρτίου)

Στα «Υψηλά λευκά Ορη» (11-12-1908) δημοσιεύεται επιστολή του Παν/μιακού Καθηγητή Γεωργίου Μι-

στριώτη, φανατικού διώκτη του δημοτικισμού, η οποία απευθύνεται στον Δ/ντη του Α' Δημοτικού Σχολείου Χανίων και Αντιπρόεδροι του Συνδέσμου των Κρητών δημοδιδάσκαλων.

Γράφει ο κ. Καθηγητής:

Αξιότελε κ. Πρόεδρε,

Προ ολίγου χρόνου έλαβον το υμέτερον εγγραφον, εξ ού εμαθον μετά πολλής λύπης, ότι και εις την πατρίδα των πρών εισέδυσεν ο χριστιανός, οστις πειράται, οπως διασπάσει την ενότητα της ελληνικής φυλής.....

Αν ο Συνδέσμος μηδέν αγωνισθεί μετά του αυτού ζήλου και μετά του αυτού ψυχικού σθένους, μεθ ού ο γενναιός της Κρήτης νυν λαός ηγάνθιστο, προς κτήσιν της ελευθερίας, το έθνος θέλει αποσοβήσει μέγαν κίνδυνον, διότι Ελληνες προδόται μετ' αλλοδαπών εργαζόμενοι, επισείσουται τας βάσεις της ελληνικής φυλής. Οι δημοδιδάσκαλοι παρά πάσι τοις λαοίς κατέχουσιν εν ταῖς χεροίν αυτών μεγιστην δύναμιν.

Παρακαλώ να δεχθήτε την διαβεβαίωσιν της εξόχου προς Υμάς της.

Γ. Μιστριώπης.

Οι αλλοδαποί, που αναφέρονται στην επιστολή είναι Ελληνες λόγιοι του εξωτερικού (Πάλλης, Εφταλιώτης, Ψυχάρης, κ.α.) αλλά και διάσποροι έξοι καθηγητές Πανεπιστημίων, που έστειλαν υπομνήματα διαμαρτυρίας για τους διωγμούς των δημοτικοτάτων στην Ελλάδα.

Άλλος δάσκαλος από τον Πελεκάνο Σελίνου, γραφει σε επιστολή του στην εφημερίδα:

«Ημείς, οι τεταγμένοι φρουροί των εθνικών ιδεώδων, οι αντιπροσωπεύοντες το αγνόν, το άγιον, το άσπιλον, και να ασχολήμεθα εις αιμάρας και ακαίρους γλωσσικά συζητήσεις, αποκεκρυμένας υφ ολοκλήρου του έθνους, Κρήτες όντες; Αισχος εις τους μαλλιαρούς των Χανίων!

Το κείμενο χωρίς σχόλια.

Όλα τα παραπάνω δημοσιεύματα αναφέρονται στο έτος 1908 δηλ. πριν από την επίσημη ίδρυση του συλλόγου. Όλοι πια στα Χανιά γνωρίζουν την ύπαρξη του, ομως «λαθροβιούντος». Είναι βέβαιον ότι τα μέλη του, νεαρά κατά το πλείστον άτομα, βλέποντας τη σφοδρή αντίδραση της κοινωνίας, αναβάλλουν τη δημόσια εμφάνισή τους.

Τελικά παίρνουν τη μεγάλη απόφαση.

ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ "ΣΟΛΑΜΟΣ".

Ετοι στις 28 Φεβρουαρίου του 1909 ίδρυεται ο Συλλόγος για την εθνική γλώσσα «Σολαμός» - συμβολική η ονομασία του - «από μερικούς νέους πνευματικούς ανθρώπους, επιλεκτα μέλη, της κοινωνίας των Χανίων».

Οι εφημερίδες «Τα υψηλά Ορη» και ο «Νουμάς» της Αθήνας μαρ έδωσαν τις πρώτες ειδήσεις. Στο συλλογό δόθηκε το όνομα του Σολαμού, γιατί ο Εθνικός μαρ ποιητής ήταν προδρόμος του Δημοτικισμού.

Ο κύριος σκοπός του Συλλόγου είναι να «διδάξει το θάρρος στην αλήθεια και την αγάπη στην προσδο, χτυπώντας την πρόληψη.

Γράφει λοιπόν ο «Νουμάς», δημοτικιστική εφημερίδα της Αθήνας (10-5-1909). «Λαβάμε από τα Χανιά το Καταστατικό του Συλλόγου για την εθνική γλώσσα «Ο Σολαμός», που ιδρύσανε και κάτου τα λιονταρό-

ψυχα Κρητικόπουλο.... Με το Σύλλογό τους τα Κρητικόπουλα μας δείχνουνε με ποιό τρόπο πρέπει να δουλέψουμε για την προκοπή της ιδέας κι έτσι δυναμώνουνε μέσα μας τη βαθιορίζωμένη πεποίθηση, που είναι μοιρόγραφο να φέρει η Κρήτη μια μέτρα στην Ελλάδα καινούργιο αίμα και καινούργια ζωή! (Τούτα τα τελαυταία λόγια φαίνεται να υπαινίσσονται την προσκληση από το Στράτ, Συνδεσμού του Ελ. Βενιζέλου στην Ελλάδα για την πρωθυπουργία).

Με συγκίνηση κρατούμε στα χέρια μας το καταστατικό του Συλλόγου.

Είναι ένα μικρό βιβλιαράκι, με κοκκινο εξώφυλλο. Έχει εκδοθεί στο τυπογραφείο του Μιχ. Σαλίβερου στα Χανιά, στα 1909, φέρει τη στρογγυλή σφραγίδα «Σύλλογος για την εθνική γλώσσα, ο «Σολωμός», Κρήτη», και στην προμετωπίδα γράφει τους στίχους του Σολωμού:

Μου πονεί η ψυχή. Οι δικοί μας χύνουν
το αίμα τους από κάτου από το Σταυρό
για να μας κάμουν ελευθερους,
κι οι δάσκαλοι, κι οσοι τους ομοιάζουν,
πολεμούν γι' ανταμοιβή,
να τους σπικώσουν τη γλώσσα.

Το πι εννοεί ο ποιητής σχετικά με τους δασκάλους, το έχουμε ήδη αντιληφθεί, αλλά θα το δούμε καλλιτέρα και στη συνέχεια της ανάπτυξης του θέματος. Στη δεύτερη σελίδα υπάρχει μια φράση του Γερμανού μεταρρυθμιστή Λουύμπουρο: «Ρώτα τη μάνα στο σπίτι, τα παιδιά στους δρόμους, τον απλοϊκό άνθρωπο στο παζάρι. Κύταξε τους στο στόμα πικς μιλούν, κι έτσι γράφε».

ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΧΑΝΙΩΝ

Στην εισαγωγή του Καταστατικού οι νέοι των Χανίων διαγράφουν με απλότητα και σαφήνεια τους σκοπούς του Συλλόγου: Λένε περίπου τα εξής:

Η τρανή κληρονομιά των προγόνων μας, εχει καθηλώσει το εθνος στα περασμένα και ο συντρητισμός δεν το αφήνει να προχωρήσει μπροστά και να ασπαστεί καμιά καινούργια ιδέα. Ετοι έχει σαστίσει και δεν ξέρει, τι δρόμο να τραβήξει. Με την επιφονή ομών στα παλιά πρότυπα, οδηγείται το εθνος και η κοινωνία στο μαρασμό και την αδράνεια και ανακόπτεται κάθε προοδος και εξέλιξη, για αυτο πρέπει να καταπολεμηθεί...

Με το σκοπό να βοηθήσουμε το λυτρωμό του έθνους από μια τέτοια φρική κατάσταση, μαζευτήκαμε κάμποσοι νέοι Κρητοί και οργανώσαμε το Σολωμό. Φυλοδοξούμε ν ανοίξουμε και στη δική μας κοινωνία δρόμο για την ιδέα. Ο Σύλλογος μας ιδανικό του έχει να χτυπήσει την πρόληψη και να φιλοξενήσει και να δώσει φτερά στην κάθε προοδευτική ιδέα..... και θεωρώντας τη γλώσση, σαν την πιο μεγάλη και φαρμακερή πρόληψη, υπόσχεται (ο Σύλλογος), να την καταπολεμήσει «με τη ζωντανή μας γλώσσα, το θείο και τρομερό τούτο οπλο».

Το καταστατικό υπογράφεται από 15 συντρόφους και πολλά μέλη.

Επι κεφαλής, το Διοικητικό Συμβούλιο με τους : Χρήστο Χριστουλάκη, Πρόεδρο, Στέλιο Χαριτάκη, Γραμματέα και Γιάννη Κοντούλακη, Ταμία.

Οι υπόλοιποι σύντροφοι είναι: Γιάννης Στεφανίδης, Κυρ. Μητσοτάκης, Πέτρος Μαρκαντωνάκης, Δημ. Δε-

ιάκης, Λεων. Αναστασάκης, Νίκος Καζαντζάκης, Μάρκος Τσιριμονάκης, Γιάννης Λαζαρίδης, Κωστής Καλεμικέρης, Γιώργης Λαμπάκης, Άλκ. Λαζαρίδης, Γιάννης Αντωνακάκης.

Τα ονόματα των μελών, 51 τον αριθμόν, που αποτελούν ολη την αριστοκρατική κοινωνία του καιρού υπάρχουν στο καταστατικό

ΙΔΡΥΤΕΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Νομίζω ομως ότι εκπληρώνομε ενα χρέος της, αν σταθούμε για λίγο, να δούμε ποιοί ήταν οι τρεις νέοι Χανιώτες, που πρωτοστάτησαν στην ίδρυση του Συλλόγου και αποτέλεσαν το προεδρείο του

ΣΤΕΛΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ ΧΑΡΙΤΑΚΗΣ

Ο Γραμματέας του «Σολωμού»
Στέλιος Χαριτάκης

Γραμματέας του Συλλόγου «Σολωμός». Γεννήθηκε στα Χανιά το 1885, οπου και απέθανε το 1963. Ρεθύμνιος στην καταγωγή, γόνος πολιμελούς και πτωχής οικογένειας.

Υστέρα από λαμπρές γυμνασιακές σπουδές εγγράφεται στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, την οποίαν εγκαταλείπει ενωρίς ελλείψει πόρων. Επιστρέφει στα Χανιά και γίνεται δάσκαλος στους λάκκους Κυδωνίας. Εδώ γνωρίζεται με τον επίσης δάσκαλο Νικ. Λεμπέση και συνδέεται μαζί του με φύλια, που αργότερα του στάθηκε πολύτιμη στις αντιεστήτητες της ζωής του. Το ανήσυχο πνεύμα και των δύο τους σπρώχνει να εγκαταλέψουν το διδασκαλικό έργο και να επιδοθουν στο εμπόριο.

Ο Χαριτάκης, ως αντιπρόσωπος διαφόρων εμπορικών οίκων στα Χανιά, διακρίνεται για την διορατικότητα, την ευθύτητα και την εμπορική του πίστη, αρετές, που τον βοήθησαν αργότερα μετά την ολοσχερή καταστροφή του στην κατοχή, να επανακτήσει την εμπιστοσύνη και την υποστήριξη της κοινωνίας των Χανίων.

Ανθρωπος βαθειάς μόρφωσης. Ο αγώνας του για τη βιοπάλη δεν τον απορροφούσε σε βαθμό, που να μην έχει και πολλά ενδιαφέροντα πνευματικά που ομορφαίνουν τη ζωή. Διάβαζε τους αρχαίους κλασ-

κούς από το πρωτότυπο. Ήταν γνώστης της σύγχρονης και ξένης λογοτεχνίας, και φίλος και συνεργάτης του Ψυχάρη, του Πάλλη, του Κ. Μάνου, Ν. Καζαντζάκη, Γιαννη Κοντολάκη, Αγγ. Βλάχου και πολλών άλλων Δημοτικιστών.

Πνεύμα προσδευτικό, ανήσυχο, βαθειά δημοκρατικό, γίνεται ενα από τα ιδρυτικά στελέχη του Συλλόγου για την εθνική γλώσσα «Ο Σολωμός».

Τρία χρόνια αργότερα μαθαίνει ρωσικά, για να μπορεί να διαβάζει από το πρωτότυπο τους αγαπημένους του Ρώσους συγγραφείς, Γκόγκολ και Νοστογιέφσκι.

Καρπός αυτης της προσπάθειας ήταν οι μεταφράσεις των έργων του Φ. Ντοστογιέφσκι «Εγκλημα και Τιμωρία» και «Οι αδελφοί Καραμάζωφ»

Το πρώτο το μετάφρασε από τα Γαλλικά και γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία. Αργότερα το μετάφρασε και απ' ευθείας από τα Ρωσικά.

Αυτη του η έκδοση αποτέλεσε μια από τις πιο σοβαρές προσπάθειες έκδοσης έργων Ντοστογιέφσκι στην ελλ. γλώσσα. (Νέα Εστία παντηγυρ. τευχ. επιεπτείων θανάτου Ντοστογιέφσκι).

Το δεύτερο έργο «Αδελφοί Καραμάζωφ», δεν εκδόθηκε ποτέ.

Μα το πιο μεγάλο πόθος στη ζωή του Χαριτάκη στάθηκε η Μουσική. Υπήρξε βαθύτατος μελετητής και ενθερμός θαυμαστής των μεγάλων κλασικών και ιδιαίτερα του Μπετόβεν, που τον λάτρεψε σε όλη την ζωή, σαν θεό.

Η θεωρητική του κατάρτιση πάνω στη μερφολογία και τη θεωρία της Μουσικής προκαλούσαν την εκπλήξη των ειδικών. Επι σειρά ετών ήταν μέλος του διοικητικού συμβουλίου του εθνικού Ωδείου Χανίων και βοήθησε στη διαδοση της μουσικής στην πόλη μας.

Ο αυτοδίδακτος Χαριτάκης είχε δημοσιεύσει στο διεθνούς φήμης Παρισινό περιοδικό REVUE MUSICALE μια σειρά εντυπωσιακά μουσικά άρθρα.

Ο Στέλιος Χαριτάκης είχε μακριά από τον κοινωνικό θόρυβο, αποτραβήγμένος στις πνευματικές του ενασχολήσεις και σφράγισε με την παρουσία του την πνευματική ζωή της πόλης μας.

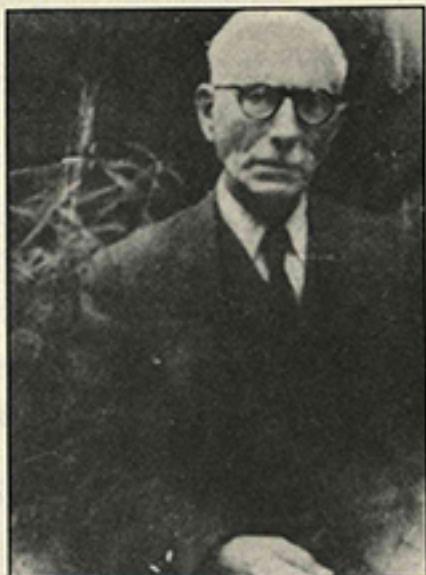
ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥΛΑΚΗΣ

Ο Πρόεδρος του συλλόγου
«Ο Σολωμός» Χρ. Χριστούλακης

Πρόεδρος του Συλλόγου «Σολωμός». Γεννημένος στα Χανιά στα 1886, πέθανε στην Αθήνα το 1929. Νομικός με αξιόλογη πνευματική καλλιέργεια, εθεωρείτο ο πιο μορφωμένος νέος των Χανίων και υπηρετούσε, ως Γραμματέας στην Εισαγγελία Εφετών. Αντικείμενο μελέτης του, θέματα πολιτικής φιλοσοφίας και ιστοριογραφίας. Θαυμαστής του Νίτσε και των φυλετικών θεωρειών, ανέλαβε στα 1916 τη Δ/νοη της «Πολιτικής Επιθεωρήσεως», επίσημου πολιτικού οργάνου, του Ιωνα Δραγούμη, με τον οποίον καθώς και τη φίλη του Μαρίκα Κοτοπούλη, συνδέθηκε στενά. Ο Δραγούμης επέδρασε καταλυτικά στο Χριστουλάκη. Λάτρης του Βενιζέλου στην αρχή, μεταπήδησε στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο, προφασίζομενος την «αχαρακτήριστη» στάση του Βενιζέλου, στο θέμα του Δημοτικισμού. Για το θέμα αυτό έγραψε άρθρα στο «Νουμά» με τίτλο: «Ο Βενιζέλος και η δημοτικική ιδεολογία», στα οποία κατακρίνει το Βενιζέλο για τις «ανέλπιστες» αβαρίες του στη γλωσσικό. Όσα άρθρα έγραψε για το Βενιζέλο στην Πολιτική Επιθ/ση ήταν δριμύτατα και γραμμένα στην καθαρεύουσα. Εντύπωση προξενεί το πάθος στα άρθρα του κατά του Βενιζέλου. Σ' αυτα επιχειρείται ανάλυση του πολιτικού και φυχολογικού πορτραΐτου του Βενιζέλου, με στόχο να τον μειώσει ηθικά, καταλήγει όμως σε αντίθετο αποτέλεσμα, παρουσιάζοντάς τον σαν μια φύση σπάνια και χαροματική.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΟΥ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ:

Ιωάννης Κονδυλάκης
Ο Ταμίας του «Σολωμού»

Ταμίας του Συλλόγου. Σύγχρονος των δυο άλλων, με καταγωγή τη Βιάνο, έζησε στα Χανιά, οπου ο πατέρας του, διατροφούσε στο Συντριβάνι χαρτοπαικτική λέσχη. Φύση λεπτή και ευαίσθητη, φιλοπρόδοσ και φιλομαθής, εδιάβαζε όλους τους συγχρονούς ποπτές και πεζογράφους, τους οποίους εγνώριζε μέσω του πρωτεαδέλφου του Ιωάννη Κονδυλάκη, του γνωστού μας «Διαβάτη». Συλλέκτης σπάνιων συλλογών και εντύπων, φίλος του Μινωτή και του Πορφυρογένη, που τον επισκεπτόταν στα Χανιά, έζησε μόνος, κοντά στη θαλπιωρή της οι-

κογένειας του Δημάρχου Χανίων Νικολάου Σκουλά, της γυναικάς του οποίου ήταν αδελφός. Στο Δημοτικού κίνημα έδωσε το παρόν από τους πρώτους και έγινε Ταμίας του Συλλόγου.

Σε πρόσφατα δημοσιευμένο πρόγραμμα μιας μαθητικής παραστάσεως του Οιδίποδα Τυράννου, που πραγματοποιήθηκε στα 1903 στα Χανιά από μαθητές των τριών ανωτέρων τάξεων του Γυμνασίου, φάνηκαν να υποδύονται τους θεατρικούς ρόλους, ο μεν Χαριτάκης, της Ιοκάστης, ο δε Κοντούλακης, του θεράποντος, πολλά δε άλλα μέλη και σύντροφοι του «Σολωμού» υποδύονται διαφόρους ρόλους, γεγονός, που δείχνει τα ενδιαφέροντα και το φιλοπρόσδοπον των νέων αυτών ανθρώπων, από τα μαθητικά θρανία.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

Οταν τελικά ο Σύλλογος εμφανίστηκε επίσημα και νομότυπα στην πόλη των Χανίων, όπως είδαμε παραπάνω, τα μέλη του, επιλεκτα μέλη της τότε κοινωνίας, αντιμετώπισαν ομαδικά πυρά από όλες τις πλευρές, αλλά κυρίως από τους δασκάλους και τόν κλήρο. Ήταν η «πνευματική ηγεσία» του τόπου, που υπεραμύνθηκαν των εθνικών ιδεώδων. Τα οπλα τους ήταν η συκοφαντία, η υποκρισία, η καταστροφολογία. Οι δημοτικοί νέοι θα μόλιναν πατρίδα, θρησκεία και γλώσσα. Η μέθοδος παμπάλαια και δυστυχώς αποτελεσματική. Διαδόθηκε επιτήδεια στις ευρύτερες λαϊκές μάζες, στις ο «Σολωμός», ήταν εταιρεία αντιθρησκευτική (τολμήσαν να μεταφέρουν τα ευαγγέλια! Μασονία, με σκοπό να υπονομεύσει το μεγάλο άνερο, το στόχο ολων των Κρητικών, την ΕΝΩΣΗ τους με την Ελλάδα).

Ετοιμαζόταν η απόδοκμασία που γνώρισαν από το πλήθος των απλών ανθρώπων του λαού, οι νέοι του κινήματος.

Συνέβη δηλαδή και στην πόλη μας το παράδοξο και τραγελαφικό, ότι μπορούσε να πει κανείς; Οι κατώτερες τάξεις, ο λαός, για χάρη του οποίου γινόταν αυτός ο αγώνας, για νόχει το δικαίωμα ν' ακούγεται και να μιλέται η δυκή του γλώσσα, αυτός ο λαός ο αμόρφωτος, ο φτωχός και περιφρονημένος, αντί να γίνει φυσικός σύμμαχος των δημοτικιστών, πίστεψε με φανατισμό στις συκοφαντίες των ισχυρών, τάχτηκε με το μέρος των και έγινε τυφλός δώκητης του κινήματος. Για δόλα αυτά είναι βαρειά η ευθύνη της πνευματικής ηγεσίας, η οποία, γνωρίζοντας τη δύναμη που ασκούν στους απλούς ανθρώπους τα ιδανικά της πατρίδας, και της θρησκείας, εκμεταλλεύτηκε τα πιο βαθειά, τα πιο ιερά των αισθήματα, τους κέντρους και τους ερέθισε με την κινδυνολογία της και δημιούργησε έτοι ταραχές και οχλοκρατικές οργισμένες εκδηλώσεις.

Αυτό φαίνεται καθαρά από τη στάση των στιβανάδων στα Χανιά.

Οι στιβανάδες μόλις έβλεπαν ενα μέλος του Συλλόγου να περνά, ξεσηκώνονταν με ορισμένο σύνθημα, κτυπούσαν ρυθμικά και με μανία τα σφυρία τους δημιουργούσαν διαβολικό θύρωφο, ενώ με τις φωνές των αποδοκίμαζαν τον διερχόμενο κάνοντάς του καζύρα. Κανεὶς δεν τολμούσε να περάσει από και μια ορισμένη εποχή, χωρίς να σφυρίχθει και να γιουχαίσθει. Στην υπόθεση του Σολωμού επαιξαν και οι στιβανάδες τον αρνητικό τους ρόλο.

Το θλιβερό στην όλη υπόθεση είναι, ότι οι Κρητικοί

δάσκαλοι, παρά την πλούσια γλωσική παράδοση, τις βαθειές κληρονομημένες ρίζες του τόπου μας, φάνηκαν κοντόφθαλμοι, παρασυρμένοι από τα κηρύγματα των Αθηναίων ηγητώρων τους, κι έτοι δεν είδαν, δεν μπόρεσαν να αντιληφθούν τη δίψα και το πάθος των νεαρών Δημοτικιστών της Κρήτης, να συντρήσουν άγρυπνη τη συνείδηση και τη μνήμη του Γένους.

Τη συμπεριφορά ομως των στιβανάδων ο τύπος την επιδοκμάζει, οπως φαίνεται από απόσπασμα δημοσιεύματος στα «Λευκά Ορη»:

«Οι καταστηματάρχαι της Κρήτης Στιβανάδικα απεδοκίμασαν θορυβωδέστατα τους εκείθεν διερχομένους μαλλιαρούς δια γιουχαισμάν. Και επειτα νομίζουν, ότι θα επιτύχουν την προσέλκυση των ανθρώπων τουτών, οι οποίοι μολονότι είναι τεχνίται συναισθάνονται, οι εθνική γλώσσα είναι μόνον η Καθαρεύουσα. Ευγενείς είναι τους πατριώτας τούτους, οι οποίοι ούτε διετρένωσαν τα προς την πατρίδα αισθήματά των.».

Σε άλλο δημοσίευμα της η ίδια αντιδραστική εφημερίδα γράφει:

«Παύσασθε λοιπόν γελοιοποιούμενοι λέγοντες, ότι δήθεν κατεδιώχθητε υπό του λαού, μη δυναμένου να φθάσει εις το ύψος των ιδεών σας, ως μεγαλοίδεάται και ρηγικέλευθοι. Συνέλθετε λοιπόν. Ο αγνός λαός, ο εμπεποιημένος τα θρησκευτικά, πατριωτικά, ιστορικά, οικογενειακά του έθνους ιδεώδη, ανέκοψε την κατηφορικήν υμών αμαρτωλήν πορείαν».

Γενικά ο Χανιώτικος τύπος στην ολότητά του στάθηκε αντιδραστικός και ανελέητος, αν εξαιρέσουμε τον «Κήρυκα» που έξεδιδε ο Βενιζέλος, και που δεν τολμήσε να πάρει ανοιχτά θέση.

Καθημερινά άρθρα ειρωνικά, υβριστικά, συκοφαντικά, εκκρηκτικά από γλωσσαμύτορες γέμιζαν τις σήλες των εφημερίδων, ενάντια στους «μαλλιαρούς». (Ετοιμός ονόμασε για πρώτη φορά σκωπικά ο Κοντούλακης, γιατί του φάνηκαν μακρυμάλληδες. Αργότερα έγινε και ο ίδιος «μαλλιαρός»).

Ηταν κατ' αυτούς οι νεαροί δημοτικιστές των Χανιών, αφελείς, βλάκες, ανισορροποί, θύματα, πουλημένοι με ρούβλια, καταστροφείς του εθνους, άλλοι ενσυνείδητα, μερικοί ασυνείδητα.

Ο ίδιος ο Μιστριώτης σε εφημερίδα της εποχής (Σκριπ, 26-2-1911) διατείνεται, ότι γνωρίζει πολλούς, που παίρνουν επιταγές από τη Ρωσία (προδότες). Αν λάβει κανεὶς υπόψη του, στις ο Μιστριώτης ήταν Πανεπιστημιακός Καθηγητής και στα μάτια του λαού φάνταζε σαν ο φρουρός και αμύντορας της γλώσσας του έθνους, μπορεί ευκολά να καταλάβει το δηλητήριο που στάλαζε στις καρδιές των απλούών ανθρώπων, τη μισαλλοδοξία και το φανατισμό που καλλιεργούσε έντεχνα αυτή η πνευματική ηγεσία στον ελληνικό λαό.

Μεταφέρω αποσπασματικά μερικά ευτράπελα του ντοπου τύπου:

Λευκά Ορη 8-5-1909: Ελπίζεται, ότι η μαλλιαρή γλώσσα θα επικρατήσει κατά τον χλωστόν μ.χ. αιώνα, εαν δεν έχει το ατύχημα η γη να συγκρουσθεί με κομήτην τινά, μέχρις εκείνης της εποχής.

Νέα Ερευνα, 24-4-1909. Οι μαλλιαροί κατελήφθησαν υπό της εκκεντρικής ιδέας, να εκχωδάσουν την γραφομένη γλώσσαν.... Η προσπάθεια αυτών μόνον μειδιάματα είναι αξια να προκαλεῖ....

Ελεύθερον Βήμα 16-5-1909. Επιδημική νόσος προέβαλε την φαντασίαν και τον νουν νεανιών τινών

της πόλεως, να γίνουν αναμορφωτά της γλώσσης... Άλλη εφημερίδα: Παλαιός δικηγόρος εν τω δικαστηρίῳ εξύβρισε νεαρόν συνάδελφόν του αποκαλέσας αυτόν μαλλιαρόν.

Χωρικός από το Σέλινο έλεγε: «Άλλοιμονο σε τι καιρούς εφτιάξαμε! Να θέλουνε οι γραμματισμένοι να πάρουνε τη γλώσσα εμάς των αγραμμάτων».

Σε πολλά δημοσιεύματα είναι φανερή η εμπάθεια και ο σκοπός να αναμείξουν στο κίνημα πολιτικά πρόσωπα για αντιπολιτευούς λόγους.

Ακούμε τι εγραφαν τα «Λευκά Ορη» στις 16-5-1909. «Θρύλλειται μετ' επιτάσεως, ότι οι νεανίσκοι σύτοι αρύνονται το ηθικόν αυτών σθένος παρά του κ. Βενιζέλου, ενθαρρύνοντος αυτούς μέχρι της υποσχέσεώς του, να συμπεριλάβει τον μαλλιαρισμόν εν τω πολιτικών αυτού προγράμματι. Κατόπιν των θρύλων τούτων.... ο κ. Βενιζέλος εχει την υποχρέωσην προς καθησύχασην της κοινής γνώμης, όπως δια του επισήμου αυτού οργάνου, του «Κήρυκος», προβει εις κατηγορηματικάς δηλωσεις περι της αληθείας και συνεπώς περι της σοβαρότητος των θρύλων αυτών. Δηλούμεν δε απεριφράστως των κ. Βενιζέλων, ότι και την σιωπήν αυτού επι των κατηγορηματικών ημών δηλώσεων θα την θεωρήσουμεν, ως πιστούσαν τους θρύλους, και συνεπώς ως τον επίσημον προτάτην του εν Χανίοις μαλλιαρισμού.

«Βέβια ο «Κήρυξ» σ' αυτές τις κατηγορίες επήροπεν σήγην «πιστούσαν» τους θρύλους, κι οχι μόνο δεν απόντησε στην προκληση, αλλά ούτε έδωσε την παραμορφή είδηση ή σχόλιο γύρω από τα γεγονότα».

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Επειδή πολλά ελέχθηκαν και γράφτηκαν για τη στάση του Βενιζέλου απέναντι στο Δημοτικισμό, θεωρώ απαραίτητο να κάμω μια μικρή παρέκβαση για το θέμα αυτό. Πολλοί τον κατηγόρησαν, ότι έφυγε Δημοτικιστής από τα Χανιά και κατέληξε καθαρευουσιάνος στην Αθήνα. Και επι πλεόν, ενώ, σαν πρωθυπουργός ήταν πανίσχυρος, και μπορούσε να προσφέρει πολλά στο γλωσσικό μας ζήτημα, εκείνος εδειξε στάση χλιαρή και επιφυλακτική.

Ειδικότερα, σταν η αναθεωρητική Βουλή του 1911 συζήτησε το θέμα της καθιέρωσης της επίσημης γλώσσας του έθνους, ο Βενιζέλος φάνηκε απροσδόκητα διστακτικός και δεν τόλμησε ανοιχτά να υποστηρίξει τη Δημοτική γλώσσα, με αποτέλεσμα να υπερισχύσουν οι φανατισμένοι γλωσσασμάτορες, οι οποίοι ψήφισαν την καθαρεύουσα, σαν επίσημη γλώσσα στη δημόσια ζωή της χώρας, και ταλαιπώρησαν το έθνος μέχρι των ημερών μας.

Για το λόγο αυτό ο περισσότεροι δημοτικιστές τον κατηγόρησαν δρψύτατα, μεταξύ αυτών και ο γνωστός μας Χριστουλάκης. Άλλοι όμως, οπως οι κορυφαίοι Τριανταφυλλίδης και Δελμούζος έδειξαν κατανόηση, γιατί ήξεραν πως ο Βενιζέλος κατά βάθος ήταν δημοτικιστής. Ο Τριανταφυλλίδης έγραψε κάποτε στην Πηγελόπη Δέλτα, ότι, οσο υπάρχει ο Βενιζέλος στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας, βλέπει ενα φως για τη δημοτική γλώσσα.

Ανάμεσα στους επικριτές του και ο Ψυχάρης, τον κατηγορεί ότι τούλεψε το πολιτικό μα και το ηθικό θάρρος. Ο δε Κορδάτος δεν του βρίσκει κανένα ελαφρυντικό.

Ομως ο πατριώτης μας Παν/κός Μανόλης Κριάρας τον δικαιολογεί:

Η στάση του Βενιζέλου ήταν συμβιβαστική από ανάγκη. Το κύριο της αντίδρασης και οι οχλοκρατικές εκδηλώσεις που αντιμετώπιζε καθημερινά, τον έκαμπον να φοβάται για την τύχη του ανορθωτικού του έργου. Η κοινή γνώμη ήταν ελάχιστα διαφωτισμένη πάνω στο θέμα της γλώσσας, και οι αντίπαλοι του, αλλά και τα στελέχη του κόμματός του, ελάχιστα διατεθειμένα να αναγνωρίσουν στη γλώσσα του λαού, τη θέση, που της ταίριαζε. Βουλευτές, που τάχτηκαν με τους δημοτικιστές, αποκηρύχτηκαν από τους εκλογείς των.

Όλα αυτά επεισαν το Βενιζέλο, όπι, αν τασσόταν ανεπιφύλαχτα υπέρ της δημοτικής γλώσσας, θα κινδύνευε η εφαρμογή των πολιτικών του ιδεών και του γενικότερου προγράμματός του, και θα δίχαζε το λαό, που τώρα, εν οφει των Βαλκανικών πολέμων, τους είχε επόλυτη ανάγκη.

Ομως η στάση του Βενιζέλου στα χρόνια που ακολούθησαν τον Εαγγυΐζελ (1917-1920). Γιατί τότε αποφάσισε να εφαρμόσει «χωρίς συμβιβασμόν» την εκπ/κή μεταρρύθμιση, χρησιμοποιώντας τους τρεις έξοχους παιδαγωγούς, Γληνό, Τριανταφυλλίδη, Δελμούζο. Μάλιστα παρακολούθησε αυτοπροσώπως το πρώτο μάθημα του Δελμούζου, για τη μετεκπαδευση των δασκάλων, πράγμα, που δείχνει το ενδιαφέρον του για την μεταρρύθμιση.

Κι οταν αργότερα στα «Μαρασιακά» ο Δελμούζος αθωώθηκε χάρις στην ευνοϊκή εκθεση του Αρεοπαγίτη Αντωνακάκη, ο Βενιζέλος έσπευσε να τον συγχαρεί και να εκφράσει την εκτίμησή του «στον άνθρωπο, που αφέρωσε τη ζωή του στην αναμόρφωση της Ελληνικής παιδείας».

Τελος ο Βενιζέλος φεύγοντας από την Ελλάδα, μετά την εκλογική του ήττα της 1-11-1920, οσα χρήματα είχε μαζέψει από εράνους των ομογενών, τα άφησε υπέρ του Εκπ/κού Ομίλου, τον οποίον θεωρούσε, σαν το σημαντικότερο φορέα της πνευματικής ανάπτυξης του τόπου.

Πάντως σήμερα κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τη συμβολή του Βενιζέλου στο χώρο της Παιδείας, αλλά ούτε βέβαια και στον κοινωνικό και τον πνευματικό χώρο, οπου ο Βενιζέλος στάθηκε αληθινός αναμόρφωτής.

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Μέσα σ' αυτό το εχθρικό κλίμα οι νέοι του Σολωμού προσπαθούσαν να αντεπεξέλθουν, διατηρώντας τη νηφαλιότητα και την ψυχραψία των.

Διαστυχώς τα γεγονότα ετρεξαν πολύ γρήγορα εις βάρος των.

Πλητσίδες η 25η του Μάρτη, εθνική εορτή στην αυτονομούμενη Κρήτη, και οι εφημερίδες είχαν αναγγείλει λόγο πανηγυρικό, απουδαίο, του Γυμνασιάρχη του τότε μοναδικού Γυμνασίου της πόλης. Κόσμος πολύς συνέρρευσε στο Βουλευτήριο, για να απολαύσει το «ρητορικό αριστούργημα». Το «Ελεύθερο Βήμα» 5-4-1909, χαρακτηρίζει το λόγο «ωραιότατον και μεστόν εικόνων ενθουσιαστικών και ποιητικών αποστροφών αφέβαστου ύψους».

Αλλά στο Νοέμβριο 19-4-1909 ενας Χανιώτης με το φευδώνυμο «Κρητικός» κάνει στον ομιλητή αιστηρότατη κριτική. Παραθέτουμε ενα απόσπασμα::

..... (Μήλησε λοιπόν) ο κοντόθωρος Ελλαδικός δάσκαλος, που η μόνη αξία του είναι να δημοσκοπά με ρητορική φευτοσωβινιστική. Ο προγονοιόμος και ελλαδιούμος, η μεγάλη ιδέα και οι άλλοι μωρό και γελοίο και αποβλακωτικό, μπρόβαλε ύστερα από το σηκώμα του γένους στα δασκαλίστικα κεφάλια και αποκούτινε και παραζάλεις και παραστράπως τη φυλή μας. και μας έκαμε νε μένομε πάντα απόγονοι, και να διακονούμαστε την ελεγμοσύνη των δυνατών, και μας κατάντησε αερολογόδες και φαφλατάδες και μπόσκους και σχολαστικούς, αυτές τις κατάρες που τόσα χρόνια μας βαραίνουν όλα αυτά τα αναμάστησε ο δάσκαλος με τον πιο χυδαίο δημοκοπικό τρόπο».

Το κείμενο αυτο δημούργησε φοβερή αντίδραση και οδύτητα στην πνευματική ηγεσία και ιδιαίτερα στον Γ/ρχη ομάλη και τον Δεσπότη.

Οι εφημερίδες πήραν πάλι καιρό «Οι ζηλωταί της χιδαίας γλώσσης είναι ως αργυρώνητοι των εχθρών της, επιδώκοντες την εξασθένησην του εθνικού φρονήματος δια της διαφθοράς της γλώσσης. (Λευκά ορη)

Τελικά οταν οι αντιδράσεις οδήγησαν σε αδιέξοδο, ο Σύλλογος πήρε την απόφαση να εμφανισθεί δημόσια, να εξηγήσει τους σκοπούς, τις επιδιώξεις του, να εκθεσει το αναμορφωτικό του πρόγραμμα και να διαλύσει τις σκόπιμες παρανοήσεις, που είχαν δημιουργήσει εις βάρος του οι αντίπαλοι του. Ομιλητής ορίστηκε ο πρόεδρος του Συλλόγου Χριστουλάκης. Βρήκαμε την προσληπτη, που καλεί στη διάλεξη.

Το «Ελεύθερο Βήμα» κάνει κριτική της ομάλιας: «Ο θυσιόφρων πρόεδρος επειράθη δια συνονθυλευμάτων, οπως πείσει το ακροατήριον του επί της διαπλάσεως νέας γλώσσης, ότε της καθαρευσύσης ούσης πτωχής και στερομένης αρμονίας και παραστατικότητος. Μετεχεφιόθη επιχειρήματα των τριδών,..... Ινα υπεραμυθεί της αθλίας γλώσσης, ής εκτρύχθη υπέρμαχος.....».

Και πάλι το «Ελεύθερο Βήμα» 16-5-1909 επανέρχεται γράφοντας:

«Οι φύσει ατολμοί αυτοί νεανία δυστυχώς ενισχύθηκαν υπό της ευμενείας και του ενδιαφέροντος, οπερ έδειξαν ισχυρά πολιτικά πρόσωπα, δια την αίρεσιν ταύτην της γλώσσης».

Ο υπαντιγμός είναι φανερός για τα πρόσωπα του Βενιζέλου και του Κων. Μάνου, των οποίων ομως τα ονόματα δεν περιλαμβάνονται μεταξύ των συντρόφων ή των μελών του Συλλόγου.

Ομως εμείς μαθαίνομε από την «Ακροπόλη» του Γαβριηλίδη 23-5-1909 ότι το βράδι εκείνο της Τρίτης εξα από την αίθουσα που μιλούσε ο Χριστουλάκης μαζεύπηκε πλήθος ανθρώπων και ιδίως μαθητών, που δρίζουν να σφυρίζουν, να χλευάζουν, να θορυβούν, να δημιουργούν ασχημίες, που έφεραν σε πολύ δύσκολη θέση τους ευρισκομένους μέσα στην αίθουσα. Η Αθηναϊκή εφημερίδα καταγγέλλοντας τα εκτροπά τα αποδίδει στον «εμπαθή Γυμνασιάρχη και τον Δεσπότη, οι οποίοι, «ως φαίνεται» τα είχαν οργανωμένα.

Το κλίμα, που δημιουργήθηκε ήταν εικρητικό, μερικοί δε το εκμεταλλεύτηκαν κατάλληλα και το επιρροδότησαν τοιχοκολλώντας στους δρόμους προσκλήσεις σε συλλαλητήριο και ζητώντας την άμεση απόλυτη των δημοτικιστών από τις θέσεις των. (Οι περισσότεροι ήταν δημόσιοι υπάλληλοι). Τετοια δε ήταν η έξιψη, ώστε τα μέλη του Συλλόγου δεν τολ-

μόύσαν πια να ξεμπίσουν στο δρόμο.

Υστερά από αυτά τα θλιβερά γεγονότα, και για να αποφύγουν μεγαλύτερο διασυρμό, οι νέοι του Συλλόγου έκαμπαν μια δήλωση, στη διαλύση το Σύλλογο, «για να μην ταραχθεί η τάξη, που τόσο είναι αναγκαία στη σημερινή εθνική περίσταση».

Μα τη δήλωση τους αυτή, γραμμένη στη δημοτική γλώσσα, οι φανατισμένοι εχθροί τους δεν την δέχθηκαν, παρά, αφού την έγραψαν στην καθαρεύουσα και την ετοιχοδόλησαν στους δρόμους.

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΔΗΛΩΣΗ

«Τα μέλη τα απαρτίζοντα τον τέως Σύλλογο «Ο Σολωμός».

Είμεθα γνήσια τέκνα του λαού και ουδέποτε διανοήθημεν ούτε πρεπει να πιστευθή, στη ηθέλομεν να παραβάμεν το προς την Πατρίδα και την Θρησκείαν μας καθήκον.

Θεωρούμεν δε αναγκαίον να δηλώσωμεν παρρομία εις τον Λαόν στη κατόπιν των λαβύρινθων χώρων, αποχωριζόμεθα και διαλύσωμεν οριστικώς τον Σύλλογον.

Εν Χανίοις τη 16 Μαΐου 1909

Τα μέλη τα αποτελούντα τον τέως Σύλλογο «Ο Σολωμός»

κατ' εντολήν και των λοιπών:

Χρήστος Χριστουλάκης	Ιωάν. Στεφανίδης
Ιωάννης Κοντούλακης	Κυρ. Κ. Μητσοτάκης
Σπήλ. Μ. Χαριτάκης	Δ. Δειλάκης
	Αλ. Λαζαρίδης
	Ι. Κ. Λαζαριδάκης
	και λοιπών

Ακόμη και ο Κων. Μάνος, παλλικάρι και δημοτικός, (είχε τολμήσει σε εποχή γλωσσικού φανατισμού να μεταφράσει την Αντηγόνη του Σοφοκλή, σε θαυμάσιους δημοτικούς στίχους), αναγκάστηκε υπό την διόγκωση της οργής και των αιχμών κατά του πρωτοπου του, αλλά περισσότερον από πολιτική σκοπιμότητα, να δηλώσει πως «καμιά δεν είχε σχέση με τους μαλλιαρούς».

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ «ΣΟΛΩΜΟΥ»

Ετοι δυστυχώς το πρωτοποριακό δημοτικιστικό κίνημα, που έκανήσε στα Χανιά, μετά από σύντομη ζωή, μόλις τριών μηνών έσβησε, γιατί δεν μπόρεσε να αντιπαλαίσσει μια κοινωνία φανατισμένη και κοντόφθαλμη. Ο σκοταδισμός και ο νοσηρός δασκαλισμός για μια ακόμη φορά έπινξε κάποιες φωνές προσδετικές, προφητικές, πρωτοπόρες.

Και βέβαια ο ντόπιος τύπος παντηγύρισε για τη διάλυση του συλλόγου.

Το «Ελεύθερο Βήμα» 30-5-1909, εχει τίτλο: « Η εξόντωσης μιας μάστιγος» και παρακάτω: Οι μαλλιαροί δεκτών άνεμον εθήρευον».

Η «Νέα Ερευνα» 15-5-1909, γράφει: Εκτοτε οι μαλλιαροί αποτελούσαν το θέμα της λαϊκής ειφωνείας, καυστικότατα δε λογοπαίγνια γίνονται εις βάρος αυτών και ο κόσμος δίδει και παίρνει γελών δια λογαριασμόν των».

Η ίδια εφημερίδα 19-5-1909: Υπο την οφεράν και επίμονον αποδοκιμασίαν της κοινωνίας, εκδηλωθεί-

σαν αμελίκτως και ανοικτηρμόνως κατά των οπαδών του εκχυδαίσμού της ελληνικής γλώσσης, ηναγκάσθησαν σύτοι να αποπύνωσαν την αίρεσιν, κατά πρώτον μεν εν τη γλώσση των, είτα δε και εν τη καθαρευούσῃ κατ' επίμονον λαϊκήν απαίτησιν, δια δηλώσεων τοχοκολληθεισών εν ταῖς οδοῖς.

Τα «Λευκά Ορη» 22-5-1909: Απήκτοι νεανίσκοι..... ιδόντες πρώιαν πινά την σκιάν των, ενδύμασαν, σπι, εκείνο το οποίον τόσας ανυπερβλήτους δυσκολίας απήντησεν αλλαχού, κατά τον μαρδόν αγάνα Ψυχάρηδων, Παλλήδων, Παλαμάδων, και των τοιούτων, θα κατορθούτο εν Χανίοις».

Τέλος το «Ελεύθερο Βήμα» 23-5-1909 γράφει: «Ουδέποτε εν Κρήτη, τουλάχιστον η κοινή γνώμη επεβλήθη ταχύτερον και αποτελεσματικότερον, οσον εις το αναφανέν και παρ' ημίν εκτρωματικόν ζήτημα του μαλλιαρισμού....

Και οχι μονον οι φύσει άτολμοι σύτοι νεανίσκοι, αλλά και οι ισχυροί νομιζόμενοι ενθαρρυνταί των εξηναγκάσθησαν προ του εξεγερθέντος πελώριου κύματος της κοινής γνώμης, να δηλώσωσι δημοσίᾳ και δι εντύπων δηλώσεων, στη συνέντευξη του Σολωμού, απαρνηθέντες αυτούς τρις, πριν αλέκτωρ φωνήσει». Φανερός ο υπαινιγμός για τον Κων. Μάνο, ο οποίος εκαμε σχετική δήλωση.

Ακόμη και ο «Φλαφλατάς», σατυρική εφημερίδα του καιρού, που εκδίδοταν στο Βάρο από το Δημήτρη Καλλιγάννη, πανηγυρίζει με την πτώση του Σολωμού: «Μετά κλαμάτων και φωνών και θρηνών γοερών ακολουθουν το φερετρον πάντες των μαλλιαρών».... Το δε «Χριστιανικόν φωνή» γράφει: «Μετά τα συμβάντα ταυτα ο Σολωμός διελύθη, ο δε μαλλιαρισμός εν Κρήτη ελαβεν άδοξον τέλος».

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΥΝΕΞΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Ομως δεν έγινε έτοι ακριβώς. Η μικρή φλόγα, που διαψαν οι νεαροί Χανιώτες μεταλαμπαδεύτηκε στο Ηράκλειο από τους προδευτικούς Ηρακλειώτες, με επι κεφαλή το Νίκο Καζαντζάκη, που ήταν μέλος του Χανιώτικου Συλλόγου. Οταν αποφάσισαν να ιδρύσουν στο Ηράκλειο τον ίδιο σύλλογο με το ίδιο όνομα, η «Ακρόπολις» που το αναγγέλλει, Γράφει: «Χαρά στο κουράγιο τους».

Για το κίνημα των δημοτικοτών του Ηρακλείου δεν έχομε πληροφορίες, αφού τα ντόπια φύλλα δεν γράφουν τίποτα σχετικό. Γνωρίζομε ομως, στην ακολούθηση την ίδια μοίρα με το Χανιώτικο. Σε κάποια συνέντευξη της σε περιοδικό, η Ελλη Αλεξίου λέει στο ο Σύλλογος του Ηρακλείου απόντησε σιγά - σιγά, γιατί τα μέλη του, νέοι οιοι, στρατεύτηκαν κι έφυγαν από την Κρήτη, ο δε Καζαντζάκης πήγε εθελοντής σε γραφείο της Αθήνας.

Στο «Νουμά» φύλλο 347 βρίσκομε μια εκτενή «απολογία» των Δημοτικοτών του Ηρακλείου, ενα κείμενο εξιδόλογο σε ποιότητα, εθνικό παλμό και θερμό λόγο, γραμμένο ασφαλώς από τον Καζαντζάκη, ο οποίος τότε κοσμογυρομένος και οπλισμένος με την Ευρωπαϊκή κουλτούρα, ήρθε στην κατάλληλη στιγμή, να δώσει με πάθος και υπευθυνότητα, τη μάχη για το μεγάλο εθνικό μας θέμα.

Αξέιται να ρίξουμε μια σύντομη ματά στο θαυμάσιο αυτό κείμενο:

Στην εισαγωγή εξηγούνται οι λόγοι, -που υποχρεώνουν το Συλλόγο, να αναπτυξει δημόσια τη θέση του

πάνω στο γλωσσικό ζήτημα.

«Δεν μπορούμε ούτε πρέπει πια να σωπαίνομε. Πρέπει να μας ακούσετε, να δήτε τι θέλομε και τι ζητούμε κι αφού μας ακούσετε, τότε μονον να μας κρίνετε. Να μας ακούσετε με προσοχή, γιατί το ζήτημα το γλωσσικό, από το οποίο εξαρταται το μέλλον της πατρίδας μας. Δεν έχουν ολοι μήτε τον καιρό μήτε τα μέσα να το μελετήσουν σοβαρά, και αναγκάζονται να πιστέψουν τον ένα και τον άλλο, που έχουν συμφέρον να παρασταίνουν τα πράγματα παραμορφωμένα....

Ούτε προσωπικό πάθος, μα ούτε συμφέρο κανένα έχουμε. Το εναντίο. Προκαλούμε γύρω μας την αγανάκτηση και την ειρωνεία, κι αν είμαστε σε Δημόσια θέση, κινδυνεύουμε να τη χάσουμε.

Είναι κάπι άλλο, που μας κάνει να διατρέχουμε τοσους κινδύνους.

Είναι η βαθειά πεποιθησή μας, πως με τέτοια κατάσταση, δεν μπορει πλια η πατρίδα μας να πάει μπροστά, και πρέπει να γίνει πλια μια αρχή δημιουργίας κι αναγέννησης και πρέπει ολοι οι νεοί, ποιός λίγος, ποιός πολύ, να συναισθανθούμε, πως το μέλλον του εθνους μας βρίσκεται και διαπλάσεται μέσα στα χέρια μας....

Στη συνέχεια καπηγορεί τους δασκάλους σαν υπεύθυνους της διγλωσσίας: «Οι δάσκαλοι, θαμπιώμενοι από την ομορφιά της αρχαίας γλώσσας, ξεχάσανε, πως νόμος φυσικός και απαράβατος είναι, ολα να εξελίσσονται και να αλλάζουν με τον καιρό, και πως η γλώσσα ακολουθεί κι αυτή τους νόμους τους φυσικούς, κι εξελίσσεται κι αλλάζει... Ξεδευτήκανε πολύτιμες δυνάμεις του εθνους για να ξαναζωντανέψομε τα πεθαμένα απαρέμφατα και τους υπερσυντέλειούς....

Η Καθαρεύουσα γελοιοποίησε την πραγματικότητα αλλάζοντας τις λέξεις τις ζωνανές, να μη φορούμε πλια «καπέλα, παντούφλες, γάντα, κάλτσες, γελέκα αλλά να βάλλομε «πίλους, εμβάδας, χειρόκτια, περκηνημίδας, εσωκάρδια».

Κάθε λέξη που υπάρχει και ζει στο στόμα του λαού, τη βρίσκεται και την καταδόσανε κι είπανε πως πρέπει να αλλάχει, να ντυθεί αρχαϊκά, να γίνει σοβαρά.... Οι μορφώμενοι μας κι αι επιστήμονες χωρισμένοι τέλεια από το λαό, δεν έχουν καμιά μεταξύ τους επικοινωνία.....

Στα χέρια του δασκάλου βρίσκεται το μέλλον της φυλής. Με τη γλώσσα ζητούμε να κατακτήσουμε την ψυχή του παιδιού, να εννοήσει και να αισθανθεί την ίδια της βρησκείσα, της Πατρίδας, του καθήκοντος, της τιμής.....

Αν δε μορφώσουμε «ανθρώπους», τίποτα, κανένα νομιθέτημα, καμιά βουλή, καμιά προσπάθεια δε βα μπορέσει να μας σώσει. Και για να μορφωθουν σε χαρακτήρες αυτοί χρειάζεται από τα πιο μικρά τους χρόνια να μορφωθεί η καρδιά κι ο νους τους. Και για να μορφωθεί η καρδιά και ο νους, ενα μονο μέσο υπάρχει: Η Γλώσσα. Και τέτοια γλώσσα μορφωτικής καρδιάς και του νου, μια μόνο υπάρχει, η γλώσσα της Μητέρας, που είναι μέσα στο αίμα μας και στην ψυχή μας και που μπορεί να μας συγκινήσει και να ξυπνήσει μέσα μας τις μεγάλες ορμές της Φυλής μας..... Το ίδιο έγινε και στην Ιταλία, ωσπου παρουσιάστηκε ο Δάντης, στη Γερμανία ο Λούθηρος, στη Ιταλίασσα ο Λαμονόνσωφ, αλλά αινώτερο απ' όλα είναι τα Δημοτικά μας τραγούδια.

Στη συνέχεια απορεί για την τερατώδη παρεξήγηση που υπάρχει, να βρίζουν οι Δάσκαλοι τη γλώσσα του Λαού, σαν χυδαία και βάρβαρη, τα ιδανικά του πρόστιχα και τις ανάγκες του ταπεινές, κι ο λαός για αυτά να τους ευχαριστεί και να τους λιβανίζει, ενώ αντίθετα τους δημοτικιστές, που πασχίζουν να εξυφάσουν αυτή την ομορφή γλώσσα, να την πλουτίσουν, να την μορφώσουν να την κάμουν άχια να εκφραστουν οι εθνικοί πόθοι, τα όνειρα, οι ελπίδες, οι χαρές και οι λύπες των απλών ανθρώπων, αυτούς (τους δημοτικιστές) τους μισούν, τους γιουχαίζουν, τους αποκαλούν προδότες και από' οπου περάσουν, τους αφυρίζουν και τους βρίζουν».

Και η τετρασέλιδη «Απολογία» τελειώνει με συγκινητική αναφορά στην Κρήτη, που πρωτοπόρα στους αγώνες μάχεται με το σπαθί και με την πέννα.

«Μα ο Ήλιος της Αλήθειας πάντα του ανατέλλει, οσο πολύ κι αν βάσταξε η νύχτα της φευτάς. Κι είναι φυσικό να πρωτοροδίσει τα Κρητικά βουνά. Γιατί από δύο ξαναβγήτηκε, τώρα και 300 χρονία με τον Κορνύρο και το Χορτάτο. Αν δεν είχε πέσει πάνω μας η νύχτα της Τουρκικής σκλαβιάς, το γλωσσικό ζήτημα θα τόχαμε εμεις οι Κρητικοί λυμένο, τώρα και 300 χρονία. Μα δεν πειράζει. Εχουμε πάντα καιρό να συνεχίζουμε το έργο των πατέρων.

Διώξαμε από πάνω μας τον Τούρκο ζυγό, εμείς θα διώξουμε και το γλωσσικό ζυγό, που βαραίνει και σκλαβώνει όλο το εθνος. Κι οταν μεθαύριο γίνεται η Ενωση, δεν έχουμε καλλίτερο δώρο να κρατούμε της Μητέρας μας, παρά την αντίληψη αυτή τη χειραφετημένη, τη φωτεινή, που κλει μέσα της όλα τα ξημερώματα.

ΕΝΥΠΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Ο «Νουμάς» με ενθουσιασμό εχαιρέτησε την «Απολογία»:

«Από τα Κρητικά βουνά τον καρτερούμε κι εμεις τον πνευματικό μας ξεσκλαβωμό. Οι Κρητικοί θα μας τονε φέρουν. Και ο Παλαμάς, ο τόσο κυνηγημένος για τις γλωσσικές πεποιθήσεις του, έσπαισε σε θριαμβικό ύμνο για τους νέους της Κρήτης: «Εσείς, ω νέοι της Κρήτης, Εσείς, που, αν λυτρώθηκε το πρωικό σας νησί από τον Τούρκο, μα το πατά κι ακόμα ο τύραννος ο άλλος, ο Δάσκαλος, Εσείς, ω νέοι της Κρήτης, θαρρετοί, καθώς σας ξέρω, κι ανυπόταχτοι καθώς σας θέλω παντού και πάντα, της Δημοτικής, δηλαδή της εθνικής μας γλώσσας εργάτες και υπερασπιστές. Εσείς, ω νέοι της Κρήτης, αντάρτες και μόνο γιατί κάτου από τονομα του Σολωμού βαλθήκατε να πολεμήσετε για την ίδεα, την πιο ζωντανή και την πιο πλατειά που φύτρωσε στη γη μας, ώστερα από την ίδεα του αγώνα για την ανεξαρτησία μας, εσείς, ω νέοι της Κρήτης, θα ταΐριαζε καμιά μέρα, κι οσο κι αν αργά κι αν είναι, λίγα δαφνόκλαρα λίγα πορτοκαλλάνθια να θερίσετε, για να χλωράνετε τον υπέροχο του εξοχού μέσα στους εξοχούς αντάρτες, ποιητή».

Μα κι από όλη την άλλη Ελλάδα ακούστηκαν θαρρετές κι ενθουσιάσεις φωνές, μετά τη δημοσίευση της Απολογίας. «Κήρυγμα πρωίσμαού, που κλείνει μέσα του ολη τους την άγια πίστη, κι ολη τη σιδερένια επιμονή, κι ολη την αφοσίωση στην ίδεα» χαρακτηρίζει κάποιος στο «Νουμά» την Απολογία των Κρητικών. «Από την Κρήτη που καρτερούμε μια μέρα

ολες τις λευτεριές, από την Κρήτη μας ήθελε κι αυτή η φωνή η βροντερή κι η παρηγορήτρα για τον αγώνα μας. Γεια σας Κρητικόπουλα, χίλιες φορές γειά σας, λιονταρόψυχα παιδιά». Κι άλλος νησιώτης από το Καστελόριζο, με την αισθαντικότητα κι την συγγένεια την φυχική των νησιωτών γραφει: «Διάβαζα κάθε σειρά της Απολογίας κι εκλαγά. Δεν κλαίγανε τα μάτια μου, μα εκλαγε η φυχή μου μέσα κι μου ερχότανε να σπικωθώ, να γονατίσω μπρος στις πρωίκες εκίνες φυχές, στους καινούργιους εκείνους μαρτύρους κι να βροντοφωνήσω: γειά σας, λιονταρόψυχοι λεβέντες».

Η Κρήτη λοιπόν, οπως πάντα, πρωτοπόρα στις πνευματικές αναζητήσεις συγκινεί το πανελήνιον. Όμως στον υπόλοιπο Ελλαδικό χώρο, οπου «ολες οι πλάστρες οι φωπές ήταν οβηραμένες», επικρατούσες σκοτάδι πνευματικό, αποβλάκωση κι φανατισμός των μαζών από τους Ταρτούφους και τους Δημαγωγούς του εθνικού κατεστημένου.

Αν δεν επριτάνεις το πνεύμα το ενωτικό, για την πολυπόθητη ΕΝΩΣΗ με την Ελλάδα, που δονούσες κι φλόγης τις καρδιές ολης της Κρήτης, τα γενναία Κρητικούπουλα του Σολωμού δεν θα υποχωρούσαν ευκολά, ουτε στα Χανιά, ουτε στο Ηράκλειο. Άλλα οι αντιδραστικές δυνάμεις παρουσιάζοντας το ζήτημα «ακαίριον, επιζήμιον, προδοτικόν» εφεραν τα γνωστά αποτελέσματα.

Σημερα, βλέποντας από μακριά τα γεγονότα κι παρακολουθώντας βήμα - βήμα την εναγώνια οδοιπορία της γλώσσας, νοιώθομε αμέριστη συμπάθεια για αυτούς τους νέους ανθρώπους, τους αγνούς ιδεαλιστές τους τολμητιές που λυτρώμενοι από κάθε προληψη, από κάθε φέμα, κήρυξαν μέσα σε ατμόσφαιρα φανατισμού, τις νέες ιδέες, τα νέα οράματα.

Ιωας υπερεκτιμούσαν τις δυνάμεις των. Μα ήταν νέοι, απεροι, αισιόδοξοι.

Ιωας βράστηκαν κι δεν διοφώτισαν αρκετά το λαό πάνω στους σκοπούς κι τις επιδιώξεις του Συλλόγου.

Μα οι πρωτοπόροι βιάζονται. Ζουν κι ακεπτούνται πολύ πιρι από την εποχή τους.

Ιωας, ο μεγάλος επαναστατης της γλώσσας, ο Ψυχόρης, εβλαψε, παρά τις αγαθές του προθέσεις, με τις ακρότητες κι τις υπερβολές του, διογκωμένες σκοπιά προς γελοιοποίηση, από τους εχθρούς του. Ιωας δεν ελαβαν σοβαρά υπόψη των, πως η γλώσσα, οπως κι η θρησκεία είναι «Ταμπού», που δεν γίνεται να το συζητήσεις, να το αγγίξεις.

Περιχαρακωμένοι στο παλιό, το γνωστό, το κληρονομημένο από χρόνια, νοιώθουμε ασφάλεια, σιγουριά.

Η συντήρηση τρομάζει την ανανέωση, προ πάντων, σταν αυτή έρχεται ορμητική, επαναστατική.

Και το γλωσσικό κίνημα των Χανιών, ήταν μια μικρή επανάσταση. Μια μικρή φλόγα που δεν πρόλαβε να ανάψει, γιατί φυσηταν ενάντιοι άνεμοι κι την έσβησαν.

ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΥ

Η συνέχεια του οδοιπορικού μας είναι γνωστή. Υστερα από σκληρές δοκιμασίες κι συνεχείς αγωνες οι προοδευτικές δυνάμεις υπερίσχυσαν. Σπουδαίες φυσιογνωμίες στον πνευματικό κι τον πολιτικό χώρο ενίσχυσαν με το κύρος των κι προώθησαν το

δημοτικισμό.

Στους φωτισμένους αυτούς αναμορφωτές χρεωστεί πολλά το έθνος.

Οι προσδετικές κυβερνήσεις προώθουν το δημοτικιστικό κίνημα.

Στα 1917 μπαίνε στο Δημοτικό σχολείο η Δημοτική Γλώσσα. (Στην προσδετική Κρήτη είχε μπει από το 1908 το «Ελληνόπουλο».

Με κάθε φορά, που εναλλάσσονταν στην κυβέρνηση οι δημοκρατικές με τις συντριπτικές δυνάμεις, αρχίζε το έχλωμα των επιτευγμάτων των δημοτικιστών. Η δικτατορία των συνταγματαρχών εδωσε τη χαριστική βολή στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, ανακόπτοντας βίαια την προσδετική πορεία της.

Εξαιρεση στον κανόνα και πραγματικά ιστορικό γεγονός αποτέλεσε το 1976 η απόφαση μιας κυβέρνησης, «συντριπτικής κατά τα άλλα», να αναγνωρισθεί η δημοτική γλώσσα, σαν επίσημη γλώσσα του έθνους, και να εισαχθεί, όχι μόνο σε δλες τις βαθμίδες της Εκπ/σης, αλλά και στη διοίκηση.

Ετσι, η παραπεταμένη Σταχτοπούτα του ποιητή μετά από δραματικές περιπέτειες, υψώθηκε Βασιλοπούλος στο βρόνο που της ταΐριαζε.

ΣΗΜΕΙΟΣΕΙΣ

Για την εργασία αυτή σπράχτηκα κυρίως στα παρακάτω βιβλία και

δημοσιεύματα:

Αλεξάνδρου Δελφούζου: Το κρυφό σκαλείο. Αθήνα 1950
Πάνον Κορδάτου: Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος
Εμμ. Κριαρά: Ψηλόρης Ιθέας, ο άνθρωπος Καλλάρου, Εστία 1989.
Εμμ. Κριαρά: Λόγοι και δημοτικισμός, 1987
Εμμ. Κριαρά: Πρόσωπα και θέματα από την ιστορία του Δημοτικού, 1985

Στρατή Παπαμανουσίδης: Το ενωτικό κίνημα της Κρήτης στα 1908..... 1985

Αντώνη Μαρή: Ο Βενιζέλος και το Θέριο.
Μήνως Νικολαΐδης: Τα παλιά Χανά 1961.

Γιάργη Μανουσάκη: Η Κρήτη στις αρχές του αιώνα μας. Φιλολ. Συλ. Χρυσόστομος

Κ. Λασιθιώτας: Αναδρομές. Η συμβολή της Κρήτης στο δημοτικό. 1968.

Νεα Εστία: Κωνστής Παλαμάς Χριστούγεννα 1943, άρθρο Νικολ. Βέν.

Μαρύλη απόντα. Λόγος για το γλωσσικό στη Βουλή 26.2.1911.
Εφημερίδα της κυβερνήσεως της Κρητικής πολιτείας 46/5-9-1908 τουχ. Α'

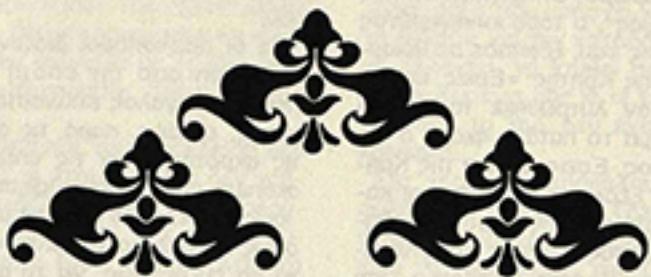
Φλορλατάς: Σατυρική εφημερίδα. Βάρδος φωλ. 114/10-5-1909.

Μαρύλη Γρηγορίδη: Από το κίνημα του Δημοτικισμού στα Χανά. «Χανά 1977». Έκδοση του δήμου Χανίων.

Μαρύλη Γρηγορίδη: Διάφορα δημοσιεύματα στο ντοπικό τύπο.
Καταστατικό του συλλόγου «Σολαμός» για τη γλώσσα Χανά εκδοση Σαλιβερου 1909.

Ζευρένιος Σημαντήρας: Δύο θεατρικές παραστάσεις στις αρχές του αιώνα.

Εποχής πολύτιμες στάθηκαν για τη συγγραφή της εργασίας αυτής, οι πληροφορίες των οικογενειών: Λουκάς Χαρτάκης, Άλλης Βατσιάνη, και Υβόνης Σκουλά, συγγενών του προεδρείου του Συλλόγου (Σολαμός)

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ ΣΤΟ ΓΥΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΩΝΑ (1880-1910)

ΖΑΧΑΡΕΙΑΣ ΜΕΝ. ΣΗΜΑΝΗΡΑΚΗ
Προϊσταμένης Ιστορικού Λαζαρίου Κρήτης

Πριν από μερικά χρόνια είχα αρχίσει να συγκεντρώνω στοιχεία για τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στα Χανιά στο γέροισμα του αιώνα, ώστερα και από προτροπή του νύν ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Νικ. Τωμαδόνη που είχε και εκείνος επιστρέψει τη σπουδαιότητα του πολύτελευρού αυτού θεατρικού θεάτρου. Είχα λοιπόν ενα πρωτογενές υλικό, τον τελευταίο καρφό η δραματική επένδυση ακόμη περισσότερο και σήμερα, τολμώ να πω ότι έχει σχηματισθεί ένα πλήρες ημερολόγιο των Χανιώτικων καλλιτεχνικών εκδηλώσεων 30 χρονών (1880 - 1910), οποια μορφή και αν είχαν αυτές, με τελεικενέμένα στοιχεία και πολλές λεπτομέρειες που είναι βέβαια αδύνατον να παρατεθούν αυτή τη στιγμή ολες. Θα πρέπει να διευκρινισθεί από την αρχή ότι αυτή η εργασία δεν θα περιορισθεί στο να αναφέρει απλά και μόνο τις «οσφαράδες» μορφές της καλλιτεχνικής έκφρασης. Οταν μέσα από τις μαρτυρίες που έχουμε και τις εφημερίδες της εποχής - που σημειωτέονταν ερευνηθήκαν όλες - ερχονται στο φως στοιχεία άγνωστα για την διάβλωση των καλλιτεχνών, για τη διάρθρωση των θεατρικών σχημάτων και το ρεπερτόριο τους αλλά και για τα προβλήματα και τις αντιξοτήτες που συνάντησαν, για τις δύσκολες ώρες που πέρασαν για να κερδίσουν τα πρώτα το έθιμο, αλλά και τις διαμάχες και αντιδικίες ή και κατηγορίες των εφημερίδων, θεώρησαν πως μπορούν να αναφερθούν σε όλες τις μορφές των δημοσίων θεατρικών, διότι τις συνάντησαν κατά τη διάρκεια της μακράς αυτής ερευνας.

Το 1878, έτος υπογραφής της Συμβάσεως της Χαλέπας και τα αμέσως επόμενα χρόνια 1879 και 1880 οριθέτονται μια αυξανόμενη πολιτιστική πορεία στα Χανιά. Από τότε που επιτρέπεται η σύνταση Φιλεκπαιδευτικών Σύλλογων και η εκδοση εφημερίδων, οι Κρητικοί, καταπιεσμένοι τόσα χρόνια κάτω από την Τουρκική κατοχή, εμφανίζονται διφασισμένοι, εκτός των όλων, για μάθηση και πολιτιστική αναβάθμιση και εκδηλώσεων - μέσα βέβαια στα δραματικά που τους επιτρέπεται και τις καλλιτεχνικές τους τάσεις και προσπάθειες, αλλά και το ανηγένειο πολιτισμικό τους ένοτοκτο.

Ο πρώτος Φιλεκπαιδευτικός Χανιώτικος Σύλλογος ο «Μίνως» ιδρύθηκε το 1879 μαζί με τον Γεωργικό Σύλλογο «Δημητρά». Τα δύο σωματεία είχαν παράλληλους σκοπούς και κάποια στιγμή ενόντωνται για να διαλύθουν λίγο αργότερα.

Στα τέλη του 1880 συγκροτείται στα Χανιά ο Ελληνικός Δραματικός Θίασος Χανίων η «Ευτέρη». Από τα είκοσι μέλη που την απαρτίζουν, τα μισά είναι ιδρυτικά μέλη του «Μίνως». Ο σκοπός του θίασου ήταν η παρουσίαση από σπουδής διαφόρων θεατρικών έργων και συγχρόνως η ενίσχυση με τα έσοδα των παραστάσεων, των εκπαιδευτηρίων των Χανιών. Τα έργα που παρουσιάζεται είναι συντάκτια επιλεγμένα και οι παραστάσεις επιμελημένες και με πλήρη σκηνικά και κονιτούμα. Όλοι οι ρόλοι ανδρικοί και γυναικείοι ερμηνεύονται από άνδρες και θα πρέπει να αναφερθεί στο μέλος του θίασου ήταν και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος ήταν μάλιστα πρωταγωνιστής στο έργο «Κοριολανός», σε μια παράσταση που δόθηκε το 1886.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Βενιζέλος αναγορεύθηκε διδάκτορας της Νομικής τον επόμενο χρόνο και διορίστηκε ως δικηγόρος στα Δικαστήρια της Κρήτης. Η «Ευτέρη», ήταν το αποτέλεσμα της πρώτης συγκροτημένης προσπάθειας έκφρασης τέχνης στα Χανιά.

Το 1884 αναγγίζεται η συγκρότηση του θίασου «Ορφέως» στη Χαλέπα που έδινε και αυτός παραστάσεις υπέρ των εκπαιδευτικών καταστημάτων της κωμοπόλεως και διευθυντής του ήταν ο Αρτέμιος Αναστασάκης. Οι μαρτυρίες για τον «Ορφέα» είναι λογοστές και μονο για τα χρόνια 1884 και 1893.

Το 1893 έχουμε επίσης μια μαρτυρία για έναν ακόμη θίασο, Τουρκικό αυτή τη φορά, του οποίου την επιτροπή αποτελούνται οι Μπεχούτ βέης Αγαλαδές, Νουρετίν βέης Καουρζαδές και Χουσεΐν βέης Λιμαντρεζαδές. Ο τουρκικός θίασος δίνεται τα έσοδα του υπέρ των Οθωμανικών σχολείων.

Οι θίασοι αυτοί έδιναν συνήθως παραστάσεις δύο έργων κάθε φορά, δράμα και κομιδία και στο ρεπερτόριο τους ήταν έργα σπουδαϊκών συγγραφέων Ελλήνων και ξένων. Οι παραστάσεις δινόταν κυρίως κατά τη χειμερινή περίοδο.

Καθ' αυτού θεατρικά ουκίματα δεν υπήρχαν στα Χανιά. Στα χρόνια της Τουρκικής κατοχής, οι παραστάσεις των θίασων δινόταν είτε στην αίθουσα της Αλληλοδιδασκαλίκης Σχολής στα Χανιά είτε στη Δημοτική Σχολή Χαλέπας, ή σε άλλους χώρους, μάλλον ακατάλληλους για το σκοπό αυτό. Είχε μάλιστα επανελημμένα τονισθεί η έλλειψη θεατρικής στέγης όχι μόνο κατά τη διάρκεια της Τουρ-

κοκρατίσας αλλά και κατά τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Υπάρχουν βίβαια στοιχεία διτι κατά τα τελευταία χρόνια του αιώνα λειτούργησαν θέατρα, δύο στο Καστέλλι και ενα στη Σπλάντζα, πιθανώς μεγάλα οικήματα που μετατράπηκαν και διαμορφώθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύψουν τις στοιχειώδεις ανάγκες ενός θάσου. Αργότερα μάλλον υπήρξε θεατρική στέλη και στη Χαλέπι, ενώ το οίκημα στο κέντρο του Δημοτικού Κέρτου, αποτέλεσε τον πυρήνα της θεατρικής και καλλιτεχνικής κίνησης στα Χανιά. Από αυτό το θέατρο πέρασαν μεγάλοι θάσοι χόρις και στην δυναμική παρουσία του επανειρηματία Βλαντή.

Το 1889 η «Ευτέρη» αναγγέλλει την πρόθεσή της να δημιουργήσει Φλαμπονική από 20 έως 25 όργανα, γινόταν ανάλυση της μεθόδου που θα ακολουθείτο αλλά δεν είναι γνωστό αν τελεσφόρησε η προσπάθεια. Εκτός των παραστάσεων η «Ευτέρη» εργάζεται, πάντα αφι-

έργα τους είναι Ελλήνων και ξένων συγγραφέων - αλλά συχνά υπάρχουν και μονοικά μέρη μέσα στο έργο. Οι παραστάσεις δύονται συνήθως δυο φορές την εβδομάδα, οχι με ενα αλλα με περισσότερα έργα κάθε φορά ενώ πολλές φορές οι θωτοί πραγματούν μονωδίες και δυωδίες. Μέχρι το τέλος του αιώνα ήδην στα Χανά δέκα περίστον θάσοι και πλήθος ηθοποιών - μεταξύ αυτών και η Ολυμπία Λαλασώνη - που παρουσίασαν πολλά έργα σε επανειλημμένες παραστάσεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι θάσοι έμεναν στην πόλη πάνω από δύο μήνες, χωρίς κατά τη χειμερινή περίοδο.

Τον Ιούλιο του 1900 έρχεται για πρώτη φορά στα Χανιά, μαζί με 25 άλλους ηθοποιούς, η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου και αρχίζει τις παραστάσεις της στο Δημοτικό Θέατρο του Κέρτου - έχει πολύ μεγάλη επιτυχία, στήλες ολόκληρες της αφιερώνονται στις εφημερίδες, κατηγόρια μάλιστα ότι κατάγεται από την Κρήτη.

Μαθητική θεατρική παράσταση

λοκερδός, οχι μόνο για την συντήρηση των εκπαιδευτικών καταστημάτων αλλά πληρώνει και τα δίδακτρα των απόφοιτων μαθητών και δίνει βραβεία στους αριστούχους. Εχει ομοιαρχετές οικονομικές δυνατολίες και έτοι μέλη της συνεργάζονται με τους Ελληνικούς θάσους που αρχίζουν να έρχονται στα Χανιά, για να ενισχύσουν το ταμείο της Ευτέρης. Οι ηθοποιοί του Χανιώτικου θάσου συνεργάστηκαν με τον θάσο Σταματοπούλου - Δημητρακοπούλου το 1893, Δέσποινας και Δημητρίου Πρόκου και Κολυβά το 1894, απότελος και σταματούν κλέτον οι δραστηριότητες της «Ευτέρης».

Οι θάσοι από την Ελλάδα αρχίζουν να έρχονται από το 1892. Είναι πολυμελείς, είτε μελοδραματικοί - απόδιουν δηλαδή μονιμούς έργα - είτε δραματικοί - τα

Κάποια στιγμή ομας καταλήγει σε φύλαξη των Χανίων μετά από αντιδρασία με τον επανειρηματία του θεατρου Βλαντή για θέματα χρέων.

Έρχονται και άλλοι θάσοι: Το 1901, ο θάσος Κονσταντινοπούλου (συμμετέχει και ο νεαρός τότε Βεάσης), Λάσκαρη, Βεντούρα - ο τελευταίος είναι δεκαμελής και μένει στα Χανιά τρεις μήνες, δίνοντας παραστάσεις δύο φορές την εβδομάδα.

Το 1901 οι Κρήτες θεατρόφιλοι μαθαίνουν με ευχαρίστηση και το γεγονός της χρονιάς. Γίνονται στην Αθήνα τα εγκαίνια του Βασιλικού, νέν Εθνικού Θεάτρου. Στην τελετή εγκαίνιων και στην παράσταση των δύο κωμωδιών εκείνη τη βραδεά παρενέπονται οι βασιλείς και αναγγίζεται η θλυση της μεγάλης Γαλλίδας ηθοποιού

Γαβριέλιας Ρεζάν, που θα δώσει παραστάσεις στο κανούργιο θέατρο.

Τον Μάρτιο του 1902, έρχεται ο θίασος Βεράνη - Γεννάδη. Η Αικατερίνη Βεράνη, όλη μεγάλη Ελληνίδα ηθοποιός και αντίταλος της Παρασκευοπούλου, προκαταγγέλλει ότι θα δοθούν μόνο τέσσερις παραστάσεις ώπερα δύμας από την μεγάλη επιτυχία που έχει υπόσχεται όλες τέσσερις. Τα έργα που παρουσιάστηκαν από τον θίασο Βεράνη στο Δημοτικό Θέατρο του Κέρκυραν ήταν «Μάγδα» του Σούδεμαν, ο «Αρχιστρηφούργος», ο «Αθλιού» και η «Φανότα».

Συνεχίζουν να έρχονται και άλλοι θίασοι στην πόλη: θίασος Παντοπούλου (ο Παντόπουλος ήταν γιος Ελλήνα συγγραφέη στην Κρητική Επανάσταση του 1866), θίασος Ρούσου (η γυναίκα του Ρούσου ήταν κόρη του Μουχαλέμ Βέη από το Ηράκλειο).

Θα πρέπει να πούμε εδώ ότι ο πηγεμόνας Πριγκίπας Γεώργιος παρακολούθησε πολύ συχνά, τις θεατρικές παραστάσεις και προσδίδει χώρος στις καλλιτεχνικές αντές ευδηλώσεις. Θεατρόφιλος ο ίδιος, συνοδεύει πολλές φορές την αδελφή του Μαρία στο θέατρο και ενοχεῖ τους θίασους αλλά και προσφέρει οικονομική βοήθεια για τους φιλανθρωπικούς σκοπούς υπέρ των οποίων δίδονται συχνά παραστάσεις των θίασων.

Ο θίασος Καρδοβίλλη - Κανονιστικοπούλου έρχεται στα Χανιά το 1904. Προκαταγγέλλει 20 παραστάσεις και εφαρμόζει το σύστημα των προεγγραφομένων συνδρομών. Προπαλεί δηλαδή τα εισιτήρια όλης της σειράς των παραστάσεων προς 30 δρχ. και τα χρήματα προκαταβάλλονται για να αντιμετωπισθούν τα έξοδα των θίασους. Ο θίασος αυτός παρουσιάζει - μεταξύ των άλλων και την «Αρχοντοπούλα των Λευκών Ορέων», έργο με Κρητική υπόθεση γραμμένο από τον Κ. Διγενάνη. Εσοδα από παραστάσεις του θίασου αυτόν διατέθησαν υπέρ του Μακεδονικού Αγώνα και της Χανιώτικης «Εταιρίας των Φιλέργων».

Το 1907 έρχεται ο θίασος Βεντούρα - Νίτος Μουστάκα - Νίκον Κυριακίδη, απούδαιων ηθοποιών που δίνουν αρκετές παραστάσεις στο θέατρο του Κέρκυραν και λίγο μετά, τον ίδιο χρόνο, έρχεται η Αικατερίνη Παρασκευοπούλου στα Χανιά με τον Θεοδότο Πεταλά, ο οποίος είχε βοηθήσει τους Χανιώτες γυμνασιόπατες το 1903 στην θεατρική παράσταση του «Οιδίποδος Τυράννου» όπως θα αναφερθεί παρακάτω. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο θίασος Πεταλά - Παρασκευοπούλου επρόκειτο να συμπεριλαμβάνει και αυτός στο ρεπερτόριο του έργα Κρητών συγγραφέων: του I. Μουρέλλου «Η προδοστά» και ένα εθνικό δράμα με τίτλο «Ολονυχτία της Κρήτης».

Θα κάνουμε μια παρένθεση για να σημειώσουμε ότι οι διάφοροι θίασοι δεν είχαν αποκλειστικότητα ως προς τους ηθοποιούς τους. Το βασικό θιασαρχικό σχήμα παρέμενε βέβαια καθώς και οι πιο γνωστοί ηθοποιοί αλλά οι λιγότερο επώνυμοι εναλλάσσονταν από θίασο σε θίασο χωρίς αυτό να δημιουργεί προβλήματα επαγγελματικά. Εποι αν κάποιος θίασος αποχωρούσε και ενας όλος είχε προγραμματίσει τον εργοδοτή του στα Χανιά, οι θιασάρχες του δευτερον ιδοποιούσαν τους ηθοποιούς των οποίων τη συνεργασία επιθυμούσαν, να παραμείνουν στα Χανιά και να τους περιμένουν.

Ο θίασος Πεταλά - Αικατερίνης Παρασκευοπούλου είχε προσκληθεί από τους επαχειρηματίες Παύλο Ζαμπεάκη και Ιερώνυμο Φούμη που είχαν το «μέγα καφεφαδείοντες θυρας φρουρίου Καλέ Καπιού», και το οποίο είχαν μετατρέψει σε θέατρο με την επονυμία

«Οφερίς». Εμφανίζεται λοιπόν όλη μια θεατρική στάγη εκτός από τα θέατρα του Δημοτικού Κέρκυραν αλλά και του Καστελλίου, του Φαληρού και της Σπλάντζιας.

Μεγάλο καλλιτεχνικό γεγονός για τα Χανιά ήταν τον Δεκέμβριο του 1907 η άφιξη πολυμελούς μελοδράματος θίασου υπό την διεύθυνση του μεγάλου μουσικο-συνθέτη, δημιουργό του Ελληνικού Μελοδράματος και αργότερα ιδρυτή της Εθνικής Λυρικής Σχημής Διονυσίου Λαζαρίδη. Πενήντα δύο άτομα αποτελούσαν τον θίασο αυτό - βαρύτονοι, υφίσιμοι, τενόροι κ.λ.π. που παρουσίασαν βέβαια όπερες όπως η «Λούστια ντι Λαμερμόύρ» και ο «Ριγολέτο» του Βέρντι.

Αλλά το 1908 έχουμε και ένα παράξενο γεγονός. Ο θίασος Νικ. Κυριακίδη - Νίτος Μουστάκα δίνει και πάλι παραστάσεις στα Χανιά - είχε προσαναγγελεί μάλιστα 20. Σε μά από αυτές, με τον τίτλο «Το χωνήμη» παρά ότι προτοταγωνίστρια ήταν γυναίκα, απαγορεύονταν η είσοδος στο ωραίο φέλο. Πρέπει να σημειωθεί ότι κάτι παρόμοιο είχε γίνει και στο εξωτερικό: Σε παραστάσεις που πιθανώς να έφερναν σε δύσκολη θέση τις χωρίς και δεσποινίδες, κυκλοφορούσε το πρόγραμμα με κόκκινο χρώμα, ενώ αν η παράσταση ήταν μέσα στα δρια και μπορούσε να την παρακολουθήσει και το ωραίο φέλο το πρόγραμμα κυκλοφορούσε διατρέχοντας. Λξισημειώτο είναι ότι τα προγράμματα, που δίνειν στοιχεία για τις παραστάσεις, πρωτοκαλοφορούσαν ή εποχοκαλλούντο ώστε να ενημερώνεται το κοινό.

Το 1908 επιβάλλεται θεατρικός φόρος, από τον Δημό Χανίων, ο οποίος μάλιστα κρίνεται υπερβολικά βαρύς για τους θίασους, εφ' όσον είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο η άλλεψη θεατών στις παραστάσεις τους.

Το 1909 ο θίασος Βεντούρα - Δημοπούλου παρουσιάζει τις μεγάλες Αθηναϊκές επιτυχίες «Παναθήναια» (Παλαιά και Νέα).

Το 1910 ο θίασος Βεντούρα και Βιούλειας Στεφάνου παρουσιάζει πολλές και καλά έργα μεταξύ των οποίων και «Το ξυνό φρούτο» όπου πάλι απογορεύεται η είσοδος στις δεσποινίδες. Η τιμή του εισιτηρίου ήταν από 50 λεπτά στο «πετρώον» μέχρι 1,50 δρχ. στην πρώτη θέση και σε ενεργετική παράσταση υπέρ ηθοποιών του θίασου - δίδεται το έργο «Ρωμαίος και Ιουλιέτα» - η Βιούλεια Στεφάνου κρατά τον ανδρικό ρόλο του Ρωμαίου.

Τέλος τον Αυγούστο του 1910 δίνει 15 παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κέρκυραν ο θίασος Φιλίας Πολιτάση, πρώτην Αργυροπούλου, πρωταγωνιστριας του Βασιλικού Θεάτρου στην Αθήνα.

Πριν κλείσει η πρώτη ενότητα για τις θεατρικές των παραστάσεων Ελληνών θίασων, θα πρέπει να αναφερθούμε για λίγο, στο ρεπερτόριο τους στο οποίο περιλαμβανόταν έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, μάλλον σε ιστη αναλογία. Τα έργα που παιζόταν περισσότερο ήταν: Η τύχη της Μαρούλας, Η λύρα του Μπάρμπα Νικόλα, Η Μικρούλα, Η κυρία με τις καμέλιες, Ο μέγας Γαλέστος, Μαλλιά - κουβάρια, Γαλάτεια, Τα τρία καπέλα, Αθλιοί, Αρχιστρηφούργος, Φούστα, Γκάρικ, Τόσκα, Μήδεια. Ο κόμης Μοντεχόριτος, έργα του Μολιέρου, η Λουτσία ντι Λαμερμόύρ, Αι δύο οφρανταί, Μυλωνάδες και Γκόλφε. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι οι οικοι οι θίασοι δεν έταζαν και δεν είχαν εξασκήσει μόνο σε ένα έργο, διότι οι σημερινοί κάθε σαιζόν. Είχαν εναλλασσόμενο ρεπερτόριο, προσαρμοζόταν ανάλογα στους ρόλους και τις φωνητικές απαιτήσεις τους και είχαν μεγάλο βεστιάριο. Μόνο οι θεατρικές σπηλές διώτια είπαμε υπερούνταν και μάλιστα

δημοσιεύταν ανάλογα σχόλια και στις εφημερίδες της εποχής.

Δρακτοί είναι και οι ξένοι θάσοι στα Χανιά, τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Οπωδήποτε η αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων σηματοδότησε και την φθίνουσα παρουσία των ξένων θάσων. Οι θάσοι αυτοί είχαν το μειονεκτήμα ότι οι παραστάσεις τους διενήταν σε ξένη γλώσσα, στα θέατρα της πόλης, χωρίς στο Δημοτικό Θέατρο του Κήφου αλλά και στις άλλες συνοικίες των Χανίων και το ειστήριο ήταν κάπως ακριβό, περίπου 2,5 δρχ. Είχαν διαφορά από τις ομάδες αστικών των καφερερείων και καφέ-σαντάν, αφού ήταν μάλλον πιο συγκροτημένοι και παρουσιάζαν μουσικές ενότητες από όπερες και απερέτες. Οι περισσότεροι ήταν Ιταλικοί μελοδραματικοί θάσοι - πρώτος εμφανίζεται τον Μάρτιο του 1898 στο

ενας Γαλλικός και τον Απρίλιο ενας Ιταλικός που απαρτίζοταν μάλιστα από 40 άτομα. Μαρτυρίες για τους ξενόγλωσσους αυτούς θάσους υπάρχουν μέχρι τον Δεκέμβριο του 1903 - ήρθαν 10 περίπου τέτοιοι θάσοι - σε αντίθεση βίβαια με τους Ελληνικούς που ερχόταν συχνά και συνήχοσαν να έρχονται και μετά το 1910.

Στα Χανιά όμως εκτός από τους συγχροτημένους θάσους, υπήρχαν και μεμονωμένοι καλλιτέχνες που εργάζοταν στα θεατρά ποικιλιών. Τα βαριετέ είχαν λόγο απ' όλα: οργήστρα βίβαια, τραγούδιστριες, ηθοποιούς, ταχιδακτελουργούς, ασφοβάτες, παντομίμα. Η περιγραφή ενός τέτοιου θεάτρου δίδεται από την εφημερίδα «Μεσόγειος» της Ιτς Μαΐου 1893: «Υπό το εύφημον δνομα θέατρον ενεκαθιδρύθη πρό τινων πμεράν εν Καστελλίω εν τη μεγάλη οικία Αξιζ. Βέη αληθές πανδαιμάνιον. Ο διερχόμενος κάτωθεν της οικίας ταύτης από της 2-5

Συναυλία μπόντας Κρητ. Χωροφυλακής στο «Ακταίον»

θέατρο Λουτζάτου και Λουτάκη στο Καστέλλι, τις παραστάσεις του μάλιστα είχε αρχίσει από την Ντούσα, τη Σούδα δηλαδή, ενώ τις Χανιώτικες παραστάσεις του παρακολούθησε ο Τζεβέτ πασάς, ο διοικών Ισμαήλ βέης και πλήθες ξένων οξιαματικών.

Το 1899, επεμβαίνει η Ανωτέρα Διοίκηση Εσωτερικών που διατάξει να ορισθεί επιτροπή της Νομαρχίας για να εξετάσει κατά πόρον τα έργα που παρουσιάζει ενας άλλος Ιταλικός μελοδραματικός θάσος είναι συμφωνα με τα αυτητά την της Χανιώτικης κοινωνίας, γιατί καθώς φαίνεται το έργο «Οι Γρεναδίμοροι», που παίχτηκε μάλιστα υπέρ του Ποδηλατικού Συλλόγου, ήταν άσεμνο.

Το 1900 έρχονται δύο τέτοιοι θάσοι: Τον Ιανουάριο

της νικτός νομίζει ότι άνωθεν αυτούς τελούνται δαιμόνιον δργια. Μπρεθμοί, ουρλιασμοί, βρυχηθμοί, ψλακέ, γρυλισμοί, βοή, χρότοι τενεχίδων, πυροβολισμοί, φωναί, χραυγαί, αλλαγήματα, φρίκη να τα ακούνε τις. Και ταύτα πάντα λέγονται παράστασις καρμαδών. Και ο μεν διαβάτης δύναται, ποιών το σημείον του σταυρού να αντιταράρχηται ψιθυρίζοντας το «έπιαγε απίσω μου Σατανά». Άλλ' οι δυστυχείς περίοικοι, οίποινες έχουνται τον Σατανάν αυτον παρά το πλευρόν των, έχουνται ανάγκην της Λοτινομίας όπως απαλλαγθώνται αυτούς και επικαλούνται την φιλάνθρωπον συνδρομήν της. Ελπίζομεν ότι θάλει λάβει οικτόν δι' αυτούς και θάλει φροντίσει να εξοστραχίσει τους εν Καστέλλιω εγκαθιδρυθέντας

σπρατιώτας του Βεβλέβούλ».

Τα θέατρα ποικιλίων εθνερούντο πιο ελαφρά, το κοινό τους ήταν από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και οι καλλιτέχνες που εργάζονταν σ' αυτά δεν συγκαταλεγόταν ανάμεσος σ' αυτούς της πρώτης κατηγορίας. Πολλές φορές τα θέατρα ποικιλίων γινόταν και θέατρα ξυλοκοπημάτων μεταξύ των θεατών. Το 1901 π.χ. επρόκειτο να παρασταθεί στο θέατρο της Τουρκαϊκής συνοικίας, στη Σπλάντζια, το δράμα «Ο Αθανάσιος Διδυκός» και «το αξιότιμον κοινόν των μόρτιδων χαζεύδων επερύμενε την εμφάνισιν του ήρωος της Αλαμάνας, διε Τούρκος τις, είτε εκ του φόρου ον η φουστανέλλα θα του εγέννα, είτε εκ σεβασμού προς τον ήρωα πολεμοτήν καταπίποντα μέχρι του εξετελιστικού σημείου να εμφανίζηται εν τω καταγραφέω τούτων, σπρωχεῖς απηγόρευσε την παράστασιν. Η διαγωνή δύμας αύτη εκέντησε την φύλοπλάνη των μόρτιδων, οιτίνες εν αγκανακτήσει διατελούντες, θήλησαν να επιβληθώσιν εις τον θίασον από το παραστήσειν». Η συνέχεια είναι ευνόητη.

Πολλές φορές, τα θέατρα ποικιλίων, τα καφεδεία με τις ορχήστρες και τις τραγουδιστριές και τα καφέ-σαντάν απασχόλησαν τους σχολιογράφους των εφημερίδων.

Το 1900 άρχισε να λειτουργεί στο Φάληρο, στο Κουμι - Κατί δηλαδή κι όλο θέατρο «νέον αδικόν καφενείον κατά το ευρωπαϊκόν σύστημα». Στο πρόγραμμά του ήταν ενταγμένες καλλιτέχνιδες από την Ουγγαρία, την Ιταλία και την Γαλλία, επρόκειτο δε να δώσει παραστάσεις και μια γυναίκα ταχριδακτυλουργός.

Στην προκυμαία, πολλά από τα κέντρα αναψυχής, τα ζαχαροπλαστεία και τα εστιατόρια έφεραν ορχήστρες, συχνά ξένους μουσικούς και τραγουδιστριές για να προσελκύσουν τον κόσμο. Η αμοιβή δύμας των αισιών και μουσικών σ' αυτές τις περιπτώσεις καθώς φαίνεται δεν διέταν απότον καταστηματάρχη αλλά απ' ευθείας απότο κοινό. Τα πιατέρια που οι καλλιτέχνες περιέφεραν μεταξύ των βαμάνων του κέντρου έκαναν πολύ άσχημη εντύπωση κι έγιναν αφορμή για αρκετά καυστικά σχόλια στον Τύπο. Τα περισσότερα κέντρα αναψυχής ήταν δύος είτανε στην προκυμαία, αλλά και ο Δημοτικός Κήπος αποτελούσε σημείο συνάντησης και ψυχαγωγίας. Ορχήστρες, μελοδραματικοί θίασοι, τραγουδιστριές πέρασαν απόστρει όπου σύγναζε άλλωστε ο καλύτερος κόσμος. Δεν μπορούμε να πούμε το ίδιο και για τα υπόλοιπα θέατρα του Καστελλίου, του Φαλήρου και της Σπλάντζιας. Κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας τα θέατρα αυτά σιγά - σιγά έφεραν στο επίπεδο των καφέ-σαντάν. Το 1904 γινόταν μάλιστα και σύγκριση, με την Αθήνα που είχε διακρίσεις χλιδώδες κατοίκους και δύο καφέ-σαντάν ενώ στα Χανιά ωθήχαν πάντες ή έζη. Ιδίως στη Σπλάντζια, στο θέατρο Χουρχουδά «αι παριστάνουσαι και παριστάνοντες είναι αδήλου τέχνης, αγνωστού συντίματος θεατρικούν πολές θρέψιος, πλημμύρα λασύ εκ του χόδην μίγδην οιδεις γιγνώσκει τι εν αυτώ παριστάνεται και τί εκείτελεσ-ουργείται». Το 1903 μάλιστα δίνεται στο θέατρο αυτό και ενεργετική παράσταση υπέρ της Μαντέμ Ορτάνς που είχε επανέλθει απότη Σητεία.

Ομος τα αυτηρά ήθη της εποχής και μάλιστα μετά απόδοσα χρόνια ξενικής κατοχής, δεν επέτρεπαν διεργούση απόφευκτην και ελαστικότητα στην χρήση του κοινού: το 1904 σημειώνεται στην εφημερίδα «Ελλάς»: «Αρδία κατήντησε πλέον κ. Λεργάρη το θέατρον (μας συγχωρείτε καφέ-σαντάν πήλαιμεν να είπομεν) του Φαλήρου. Ημίγυμνοι σχεδόν αι γυναικες εξαιρουμένων δυο

ή τριών, παρουσιάζονται προ του κόσμου και με φουστανέκια τα οποία σύτε οκταετή κορδόσια δεν θα έφερον, αφίνοντα να φαίνωνται οι πόδες των αισιών απότον γόνατος και κάτω. Το τοιούτον δεν είναι καθόλου ηθικόν και αντίκειται εις τα ήθη της πόλεως μας. Νομίζομεν οτι υπάρχει μια αστυνομική διαταγή περιστέλλουσα τα τοιαύτα δεν φρονείτε οτι είναι καιρός να τεθεί εν ισχύ;...» Τα παραπάνω αναφέρθηκαν για να επισημανθεί πόσο διαφορετικά ήταν τα θεατρικά σχήματα που εμφανίζονταν στα Χανιά. Από τους σοβαρούς πολυμελείς και καλά καταρισμένους θίάσους μήχρι τις αισιών των θεάτρων ποικιλίων, καφεδείον και καφέ-σαντάν, η διαφορά ήταν μεγάλη. Άλλα ακόμη κι αν οι γυναικες ηθοποιοί των Ελληνικών θίάσων δεν θεωρούνταν καλλιτέχνιδες των καφέ-σαντάν, πάντως ενουνέδητα και στην πράξη κατασσόδαν μάλλον στις ελαφρές γυναικες - παράδειγμα η απαγόρευση εισόδου στις κυρίες και δεσποινίδες όταν το έργο δεν εθεωρείτο αρμόδιον ως προς τα δεδομένα αξιοπρέπειας και ηθικής του αραιού φέλου.

Χωρίς να έχουν καμία σχέση με τους επαγγελματίες καλλιτέχνες, οι μαθητές των σχολείων είχαν μια αρκετά σημαντική συμμετοχή στα πολιτιστικά πρόγραμματα του τόπου. Διοργάνωσαν αξιόλογες θεατρικές παραστάσεις, καταρτίζονταν στην μουσική, συμμετείχαν σε προσπάθειες ανόδου και βελτίωσης του πνευματικού και καλλιτεχνικού επιπλέον στα Χανιά. Θεατρικά, προηγήθηκαν οι μαθητές του Ηρακλείου το 1902 που έδωσαν παράσταση της τραγωδίας «Οιδίποδος Νίραννος», ύστερα απόπροτροπή του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Γεωργίου Μιστρώπη. Πα την ιστορία και μόνο - και μια και γίνεται λόγος για την Ηρακλεώτικη παράσταση - θα πρέπει να αναφερθεί οτι το ρόλο του Κρίοντα επαιζε ο Νίκος Καζαντάκης.

Το 1903 οι μαθητές του Γυμνασίου Χανίων δίνουν τη δική τους παράσταση του «Οιδίποδος» στην αρχαία Ελληνική, ύστερα απόντατική προετοιμασία δύο μηνών, στο Δημοτικό θέατρο του Κήπου. Τη βραδιά της παράστασης κινδυόφρος και ενα εντυπωτικό με την ανάλυση του «Οιδίποδος» απότον Γυμνασιαράρη Παλιμφέση στα Ελληνικά και Γαλλικά. Τους μαθητές είχε προετοιμάσει στους ρόλους τους, έφτιαξε τα σκηνικά και τα κουστούμια αλλά και τόνισε τα χοριά, ο παλαίμαχος ηθοποιός Θεοδόσιος Πεταλάς που προδόγισε και την παράσταση. Ανάμεσα στους πρωταγωνιστές ήταν και οι μαθητές Αριστομένης Μιστρώπης, Πολυχρόνης Πολυχρονίδης, Κίμων Φούμης και Δημήτριος Καλλιτοσυνάκης.

Θα πρέπει να δόθηκαν και όλες τέτοιες μαθητικές παραστάσεις κατά τη διάρκεια της Κρητικής Πολιτείας αν και οι μαρτυρίες δεν είναι απόλυτα ουφείς. Ασφαλώς ομως οι σχολικές εορτές ήταν μια εικαστικά καλλιτεχνικής έκφρασης των μαθητών και προετοιμαζόταν με μεγάλη προσοχή. Συνήθως στις ιστορικές επετείους (25η Μαρτίου) και 30 Ιανουαρίου (εορτή των Τριών Ιεραρχών), τα σχολεία διοργάνωνταν εορτές από τους μαθητές απήγγειλαν ποιήματα και αναπαριστούσαν θεατρικά έργα. Πλειστες μαρτυρίες υπάρχουν για τους εορτασμούς αυτούς. Άλλα και οι καταληπτήριες εξετάσεις, μια εκδήλωση στο τέλος των σχολικού χρόνου, ανοικτή για το κοινό, έδινε την εικαστικά στους μαθητές να δείξουν τι εμάθην αλλά και να εκφραστούν καλλιτεχνικά. Οι εκδηλώσεις αυτές περιλάμβαναν έξταση μαθητών εμπρός στους προσκελλημένους, είχαν χορωδιακά μέρη και απαγγελίες ποιημάτων και συνήθως έληγαν με πα-

ραστόσεις μακρών θεατρικών έργων - μελοδραμάτων ή κωμωδιών. Εχουμε μάλιστα μαρτυρίες στις τέτοιες εκδηλώσεις γινόταν και εξω απότην πόλη. Συγχειρέμενα το 1910 εορτάσθηκε η επέτειος της 25ης Μαρτίου στο χωριό Πανέθημος Κισέμου και δόθηκε θεατρική παράταση των μαθητών της Ε' τάξης που παρουσίασαν ένα έργο του διευθυντή του σχολείου, με θέμα τον Μακεδονικό Αγώνα. Ανάλογα με το σχολείο που γινόταν οι εκδηλώσεις, αν δηλαδή αυτό ήταν ελληνόγλωσσο ή ξενόγλωσσο (π.χ. η Γαλλική Σχολή της Χαλέπας), τα θεατρικά έργα δινόταν στην ανάλογη γλώσσα.

Μια άλλη καλλιτεχνική αλλά και πατρωτική εκδήλωση των μαθητών ήταν και ο σχεδόν κάθε χρόνο σχηματισμός

Ζολινθάσης συνακούνωσε δια των εφημερίδων οτι το χοσόν που είχαν μαζίψει οι μαθητές (1510 δρχ.) είχε σταλεί απότον ίδιο δια της Τραπέζης Αθηνών στον Υπουργό των Οικονομικών του Ελευθερίου Βασιλείου, υπέρ του Εθνικού Στόλου. Το 1910, οι μαθητές είχαν μελοποίηση και ένα ποίημα του μαθητή Λαζάρη Καζουρού, αναφερόμενο στα δενά της Κρήτης που το τραγουδούσε η τετραφονία τους μαζί με τα κάλαντα και τα έσοδα διατέθηκαν για το Ταμείο Αμύνης της Κρήτης. Συμπεράνουμε ότι οι μαθητές θα πρέπει να ήταν πολύ καλά καταρτισμένοι στη μουσική αφού σε δημοσίευμα της εφημερίδας «Πατρίς» σημειώνεται το 1901, ότι με την ευκαιρία γυμναστικών επιδείξεων είκοσι τέσσερις μα-

Ο ταχιδακτυλουργός Α. Κανάρης

χρονίδιας και η περιήγηση τους στην πόλη κατά τις εορτές των Χριστουγέννων φάλλοντας τα κάλαντα και άλλα επίκαιρα τραγούδια. Τα έσοδα αυτής της προσπάθειας συγχεντρώνονταν, δινόταν σχετική συνακούνωση στις εφημερίδες και ολόκληρο το ποσόν διετίθετο για τις ανάγκες του Ελληνικού Στρατού και του Στόλου. Οι μαθητές είχαν την αμέριστη συμπαράσταση των καθηγητών τους. Το 1907 ο Γυμνασιάρχης τους Παύλος

Θητές του Γυμνασίου «εξετέλεσεν επί βιολίου διφανίεν εκ του μελοδράματος «Τροβατόρε» και τριφανίεν εκ της «Λουκίας ντι Λαμπερού» αρμονικώτατα και τεχνικώτατα», ενώ ένας άλλος δημός μαθητών του Παδαγωγικού τμήματος του Γυμνασίου «εξετέλεσεν επί τετραχόρδων εν τετραφονίᾳ» μουσική συνθεσης του Βέμπερ.

Σπουδαίο ρόλο στα πολιτιστικά πράγματα των Χανίων

έτειςαν και οι διαφόροι μουσικοί σύλλογοι που ιδρύθηκαν στα Χανιά, παράλληλα με τους Φιλοκταιτικούς. Η «Κυδωνία», το πρώτο καθαρά φιλαρμονικό σωματείο, ιδρύθηκε το 1895 με πρωτοβουλία του αρχιμουσικού Π. Μαγκούζου, εμφανίστηκε για πρώτη φορά και εκτέλεσε διάφορα μουσικά μέρη, στο καφενεό «Λεόπ» της Χαλεπίας. Ιδρύονται στη συνέχεια ο Φιλαρμονικός Σύλλογος «Ορφεύς», και ο σύλλογος «Φιλαρμονική» ενώ ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόβοτομος» το 1903 επεκτείνει τις δραστηριότητες του και στη δημοσιότητα μουσική σχολής και μπάντας, ενώ παραγίλει και τα αναγκαία μουσικά όργανα. Η σχολή διαρέται σε τρία τμήματα: εγχόρδων, χάλκινων πνευστών και ξύλινων πνευστών οργάνων, τα μουσικά μάλιστα όργανα μεταφέρθηκαν στη Δημοτική Σχολή των Τερσανάδων και επόρθετο να γίνονται τα καθήματα. Τον Φεβρουάριο του 1908 ο «Χρυσόβοτομος» ειδοποιεί το κοινό της πόλεως στη Φιλαρμονική Μουσική του Συλλόγου είχε καταρτισθεί πλήρως και μπορούσε, αντι μικρής αμοιβής, να συμμετέχει σε ιδιωτικές εκδηλώσεις, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου ανακοινώνεται η ίδρυση μαντολινάτας του Συλλόγου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην αρχή είχε αναλάβει την δλη μουσική προσπάθεια του «Χρυσόβοτομου» ο Φραντζέσκο Τούλι, αρχιμουσικός της Κρητικής Χωροφυλακής, ενώ μεταγενέστερα ανέλαβε ο αρχιμουσικός Λαζαρίνος Ντεμάγιο.

Εκτός ομοίως απότομων μουσικών συλλόγων, οι φιλοκταιτικούς σύλλογους έχουν να παρουσιάσουν και ώλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Υπάρχουν μαρτυρίες στις διοργανώσεις καλλιτεχνικές επερήβεις κατά τις οποίες παρεστάθησαν και διάφορα θεατρικά έργα, π.χ. το 1907 η «Διεθνής Λέσχη Χαλεπίας» διοργάνωσε μια τέτοια εκδήλωση «παρέ των πτωχών της καμπόλεως», την οποία μάλιστα πρακτολούσθησαν οι Γενικοί Πρόδημοι και πολλοί ανώτεροι αξιωματικοί. Το θεατρικό έργο που παρουσιάσθηκε - με επιτυχία μάλιστα - λεγόταν «Ο διεργμηνές του ξενοδοχείου». Άλλα και ώλη ερασιτεχνική παράσταση δόθηκε το 1909 και μάλιστα λιγό πιο έω από τα Χανιά, στον Πλατανιά. Ήταν η επήσια εορτή του Συλλόγου Πλατανιά «Η Αναμόρφωσις» και τα μέλη του σωματείου παρουσίασαν το έργο «Ο χορός του Ζαλόγγου», παράσταση που ήταν ενταγμένη στο σύνολο των εορταστικών εκδηλώσεων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το μουσικό ένστικτο των Χανιωτών ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένο. Μουσικοί και χοροδιδασκαλεία εμφανίζονται στην πόλη αρκετά, η νεολαία πολλές φορές κάνει τη βόλτα της στην προκυμαία τραγουδώντας και τα περισσότερα κέντρα αναπνήσεις και επιταύρια εχουν οργήστερες από Ελληνες ή ξένους. Βλέπουν μάλιστα το φως της δημοσιότητας και ειδήσεις όπως στις ιδρύθηκε μουσικοθεραπευτήριο στη Νίσι Υδρανή και διλές οι αρρώστεις γιατρεύονται με τη μουσική, ή ότι η μουσική είναι θεατρικό για τα κουνούπια. Διδούνται διάφορες ασυναντίες και κονιούρτα, το 1896 μάλιστα, τα έσοδα από μια συναυλία, 40 περίπου ευοϊδέργηκα, αποστέλλονται στην Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα.

Σίνοι καλλιτέχνες δίνουν συναυλίες, όπως οι Ιταλοί Τεντάλδι, κλειδωσιμβαλίστρια το 1901 και το 1903 η τραγουδίστρια Σαποιοράτη και ο τενόρος Ζαφράτη. Η περίφημη Αδελίνα Παντοβάνη, το 1903, τραγουδάει όμες από τη «Λουτσά τη Λαμπερμούρ» και τον «Ριγολέτο». Άλλα και Ελληνες καλλιτέχνες δίνουν ρεσιτάλ, με επιτυχία: η υψίφωνος του Ελλ. μελοδράματος Αθηνά Ρουσόκη Γερμανού, ο βαρύτονος Καν. Βασιλέλης, ο

Αναστάσιος Δαμουλιάνος. Σχεδόν πάντα στα ρεσιτάλ αυτά αλλά και σε διάες τους συναυλίες παρουσιάζονται και καλλιτέχνες απότα Χανιά, που έχουν πολύ καλή κατάρτιση στα μουσικά όργανα και στην απόδοση κλασικών μουσικών κομμάτιών. Συμπερέχουν σε μουσικοφιλολογικές επερήβεις, σε φιλικές συναναστροφές, ακόμη και σε οικογενειακές συγκεντρώσεις και παίζουν τη τραγουδούνταν κομμάτια απόδργα διαφόρων μουσικών. Η Τζέμα Στρατηγάκη και οι μαθήτριές της, η Πρέβη, η Νικολαΐδη, η Ζαχαρίδην και η Βασιλισένη Κρούγηρ - που δεν αρνείται την αφύλακτη συμμετοχή της σε οποιαδήποτε καλλιτεχνική εκδήλωση - εχουν σημαντικό ρόλο στα μουσικά πρόγραμμα των Χανίων.

Στις διάφορες μουσικές εκδηλώσεις στουδιού ρόλο επαίχνουν οι στρατιωτικές μπάντας που είχαν τίλεια μουσική κατάρτιση, όχι μόνο στα εμβαθήρια, αλλά και στην κλασική μουσική και στην όπερα. Σ' αυτά τα τριάντα χρόνια εχουμε μαρτυρίες ότι στην αρχή η Τουρκική Στρατιωτική Μουσική και αργότερα η Μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής και των Διεθνών Στρατευμάτων παρεχαρούντο για να συνδέουν διάφορες εκδηλώσεις, θεατρικές παραστάσεις, κοσμικές επερήβεις και φυσικά θρησκευτικές εορτές, ενώ δινόταν και συναυλίες μέρια μουσικής.

Ως το τέλος της κατοχής, η Τουρκική στρατιωτική μπάντα (που διευθύνονταν απότομους αρχιμουσικούς Αξιώτη Αγά και Μεχμέτ Αγά) είχε μεγάλη συμμετοχή στις θεατρικές παραστάσεις του Ελληνικού δραματικού θάλασσα Χανίων «η Ευτέλη», έδινε συναυλίες σε ορισμένες ημερομηνίες και ελάμβανε μέρος και σε θρησκευτικές εορτές όπως π.χ. στη Σπλάντζια, στο Μπαΐραμ. Ο Μαχμούτ Τζελαλέδην παός, λάτρης της καλλιτεχνίας και της πνευματικής καλλιέργειας δεν αρνήθηκε την συμμετοχή της Στρατιωτικής Μουσικής σε διάφορες εκδηλώσεις τις οποίες παρακολούθησε και ο ίδιος συγκάνε.

Με την αλλαγή στα πολιτικά πρόγραμμα του τόπου, στα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας, δημιουργείται η Κρητική Χωροφυλακή απότελεστον Κρητικόν. Τμήμα της είναι και η μπάντα της Χωροφυλακής που καταρτίζεται και ειδικεύεται και στις συνθέσεις των διαφόρων μουσικών. Δίδονται συναυλίες σε τακτές ημέρες της εβδομάδος από τη μπάντα της Κρητικής Χωροφυλακής και των έντονων Διεθνών Στρατευμάτων και πάροχει εναλλασσόμενο ρεπερτόριο. Το πρόγραμμα των εκδηλώσεων αυτών, οι χώροι δηλαδή των συναυλιών και το ρεπερτόριο δινόταν απότις εφημερίδες εγκαίρως. Υπάρχουν μάλιστα μαρτυρίες ότι κάποια χρονική περίοδο συναυλίες δινόταν σε καθημερινή βάση, σε διάφορους χώρους βίβλαια, αν και το συνηθισμένο ήταν διο τη τρεις φορές την εβδομάδα. Οι συναυλίες δινόταν σε καφενεία και κέντρα αναπνήσεις όπως στα καφενεία «της Αυτονομίας» και ο «Κήπος των Ανακτόρων», στη Χαλεπία, στον Δημοτικό Κήπο και βέβαια στο «Ακταίον» του Αντ. Παπαδόπουλη στην προκυμαία.

Η μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής είναι τόσο καλά καταρτισμένη που καλείται και μεταβαίνει για να δώσει συναυλίες και σε ώλες πόλεις της Κρήτης, στο Ρεθύμνο και στο Ηράκλειο. Το ρεπερτόριο περιλαμβάνει εμβαθήρια αλλά και κομμάτια από οπέρες - Μποέμ, Κουρδας της Σεβίλλης, Ισπανική οπέρα, έργα των μουσικών Μπαζέ, Ροσσίνι, Βέρντι, αλλά και συνθέσεις του Ιταλού αρχιμουσικού της μπάντας Φραντζέσκο Τούλι. Γεγονός είναι ότι το κοινό επιθυμεί και ζητά να παίξει η μουσική στους ωρισμένους χώρους και τις τακτές ημέρες και έχει γνώμη και για το ρεπερτόριο: το

της πόλεως, να γίνουν αναμορφωταί της γλώσσης... Άλλη εφημερίδα: Παλαιός δικηγόρος εν τω δικαστηρίῳ εξύβριος νεαρόν συνάδελφόν του αποκαλέσας αυτὸν μαλλιαρόν.

Χωρικός από το Σέλινο έλεγε: «Άλλοι μόνο σε τι καιρούς εφτάξαμε! Να θέλουνε οι γραμματιστές να πάρουνε τη γλώσσα εμάς των αγραμμάτων».

Σε πολλά δημοσιεύματα είναι φανερή η εμπάθεια και ο ακοπός να αναμείξουν στο κίνημα πολιτικά πρόσωπα για αντιπολιτευκούς λόγους.

Ακούμε τη γραφαν τα «Λευκά Ορη» στις 16-5-1909. «Θρυλλείται μετ' επιτάσεως, ότι οι νεανίσκοι ούτοι αρύνονται το ημικόνιον αυτών οθένος παρά του κ. Βενιζέλου, ενθαρρύνοντος αυτούς μέχρι της υποχρέωσής του, να συμπεριλάβει τον μαλλιαρισμόν εν τω πολιτικών αυτού προγράμματι. Κατόπιν των θρύλων τούτων.... ο κ. Βενιζέλος εχει την υποχρέωσιν προς καθημούχασιν της κοινής γνώμης, όπως δια του επισήμου αυτού οργάνου, του «Κήρυκος», προβεί εις κατηγορηματικά δηλώσεις περί της αληθείας και συνεπώς περί της σοβαρότητος των θρύλων αυτών. Δηλούμεν δε απεριφράστως των κ. Βενιζέλων, ότι και την σωπήν αυτού επι των κατηγορηματικών ημών δηλώσεων θα την θεωρήσουμεν, ως πιστούσαν τους θρύλους, και συνεπώς ως τον επίσημον προτάτην του εν Χανίοις μαλλιαρισμού.

«Βέβαια ο «Κήρυκε» σ' αυτές τις κατηγορίες επήρησεν σήμην «πιστούσαν» τους θρύλους, κι οχι μονο δεν απάντησε στην προκληση, αλλά ούτε έδωσε την παραμικρή είδηση ή σχόλιο γύρω από τα γεγονότα».

Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ

Επειδή πολλά ελέχθηκαν και γράφτηκαν για τη στάση του Βενιζέλου απέναντι στο Δημοτικισμό, θεωρώ απαραίτητο να κάμω μια μικρή παρέκβαση για το θέμα αυτό. Πολλοί τον κατηγόρησαν, ότι έφυγε Δημοτικής από τα Χανιά και κατέληξε καθαρευουσιάνος στην Αθήνα. Και επι πλεόν, ενώ, σαν πρωθυπουργός ήταν πανίσχυρος, και μπορούσε να προσφέρει πολλά στο γλωσσικό μας ζήτημα, εκείνος εδειξε στάση χλαρή και επιφυλακτή.

Ειδικότερα, σταν η αναθεωρητική Βουλή του 1911 συζήτησε το θέμα της καθέρωσης της επίσημης γλώσσας του έθνους, ο Βενιζέλος φάνηκε απροσδόκητα διστακτικός και δεν τόλμησε ανοιχτά να υποστηρίξει τη Δημοτική γλώσσα, με αποτέλεσμα να υπερισχύσουν οι φανατισμένοι γλωσσαμύντορες, οι οποίοι ψήφισαν την καθαρεύουσα, σαν επίσημη γλώσσα στη δημόσια ζωή της χώρας, και ταλαιπώρησαν το έθνος μέχρι των ημερών μας.

Για τό λόγο αυτό οι περισσότεροι δημοτικιστές τον κατηγόρησαν δρψύτατο, μεταξύ αυτών και ο γνωστός μας Χριστουλάκης. Άλλοι όμως, οπως οι κορυφαίοι Τριανταφυλλίδης και Δελμούζος έδειξαν κατανόηση, γιατί ήξεραν πως ο Βενιζέλος κατά βάθος ήταν δημοτικιστής. Ο Τριανταφυλλίδης έγραψε κάποτε στην Πηγελόπη Δέλτα, ότι, οσο υπάρχει ο Βενιζέλος στην πολιτική οικινή της Ελλάδας, βλέπει ενα φως για τη δημοτική γλώσσα.

Ανάμεσα στους επικριτές του και ο Ψυχάρης, τον κατηγορεί ότι τούλεψε το πολιτικό μα και το ηθικό θάρρος. Ο δε Κορδάτος δεν του βρίσκει κανένα ελαφρυντικό.

Όμως ο πατριώτης μας Παν/κός Μανόλης Κριαράς τον δικαιολογεί:

Η στάση του Βενιζέλου ήταν συμβιβαστική από ανάγκη. Το κύμα της αντιδραστικής και οι οχλοκρατικές εκδηλώσεις που αντιμετώπιζε καθημερινά, τον έκαμαν να φοβάται για την τύχη του ανορθωτικού του έργου. Η κοινή γνώμη ήταν ελάχιστα διαφωτισμένη πάνω στο θέμα της γλώσσας, και οι αντίπαλοι του, αλλά και τα στελέχη του κόμματός του, ελάχιστα διατεθειμένα να αναγνωρίσουν στη γλώσσα του λαού, τη θέση, που της ταίριαζε. Βουλευτές, που τάχτηκαν με τους δημοτικιστές, αποκρύπτηκαν από τους εκλογείς των.

Ολα αυτά επεισοδιαν το Βενιζέλο, δη, αν τασσόταν ανεπιφύλαχτα υπέρ της δημοτικής γλώσσας, θα κινδύνευε η εφαρμογή των πολιτικών του ίδεών και του γενικότερου προγράμματός του, και θα δίχαζε το λαό, που τώρα, εν οφει των Βαλκανικών πολέμων, τους είχε επόλυτη ανάγκη.

Όμως η στάση του Βενιζέλου στα χρόνια που ακολούθησαν τον εξαγνίζε (1917-1920), γιατί τότε αποφάσισε να εφαρμόσει «χωρίς συμβιβασμό» την εκπ/κή μεταρρύθμιση, χρησιμοποιώντας τους τρεις έξοχους παιδαγωγούς, Γληνό, Τριανταφυλλίδη, Δελμούζο. Μάλιστα παρακολούθησε αυτοπροσώπως το πρώτο μάθημα του Δελμούζου, για τη μετεκπαδεύση των δασκάλων, πράγμα, που δείχνει το ενδιαφέρον του για την μεταρρύθμιση.

Κι οταν αργότερα στα «Μαραολειακά» ο Δελμούζος αθωώθηκε χάρις στην ευνοϊκή εκθεση του Αρεοπαγίτη Αντωνακάκη, ο Βενιζέλος έσπευσε να τον υγχαρεί και να εκφράσει την εκτίμησή του «στον άνθρωπο, που αφέρωσε τη ζωή του στην αναμόρφωση της Ελληνικής παιδείας».

Τελος ο Βενιζέλος φεύγοντας από την Ελλάδα, μετά την εκλογική του ήττα της 1-11-1920, οσα χρήματα είχε μαζέψει από εράνους των ομογενών, τα δέφησε υπέρ του Εκπ/κού Ομίλου, τον οποίον θεωρούσε, σαν το σημαντικότερο φορέα της πνευματικής ανάπτυξης του τόπου.

Πάντως σήμερα κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τη συμβολή του Βενιζέλου στο χώρο της Παιδείας, αλλ' ούτε βέβαια και στον κοινωνικό και τον πνευματικό χώρο, οπου ο Βενιζέλος στάθηκε αληθινός αναμόρφωτης.

ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΩΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Μέσα σ' αυτό το εχθρικό κλίμα οι νέοι του Σολωμού προσπαθούν να αντεπεξέλθουν, διατηρώντας τη νηφαλιότητα και την ψυχραφία των.

Διυτυχώς τα γεγονότα ετρέξαν πολύ γρήγορα εις βάρος των.

Πληγίσας η 25η του Μάρτη, εθνική εορτή στην αυτονομούμενη Κρήτη, και οι εφημερίδες είχαν αναγγείλει λόγο πανηγυρικό, σπουδαίο, του Γιαμναστάρχη του τότε μοναδικού Γιαμνασίου της πόλης, Κόδαρος πολύσ συνέρρευσε στο Βουλευτήριο, για να απολαύσει το «ρητορικό αριστούργημα». Το «Ελαύθερο Βήμα» 5-4-1909, χαρακτηρίζει το λόγο «ωραιότατον και μεστόν εικόνων ενθουσιαστικών και ποιητικών αποστροφών αφθάστου ύψους».

Άλλα στο Νοιμά 19-4-1909 ενας Χανιώτης με το ψευδώνυμο «Κρητικός» κάνει στον ομιλητή αυστηρότατη κριτική. Παραθέτουμε ενα απόσπασμα:

..... (Μήνης λοιπόν) ο κοντόθωρος Ελλαδικός δάσκαλος, που η μόνη αξία του είναι να δημοσιοπά με ρητορική φευτοσωβρινιστική. Ο προγονισμός και ελλαδισμός, η μεγάλη ιδέα και οι άλλοι μωρό και γελοίο και αποβλακωτικό, μπρόβαλε ύστερα από το σηκώμα του γένους στα δασκαλιστικά κεφάλια και αποκούπανε και παραζάλιζε και παραστράπιε τη φυλή μας, κινητικές να μένουμε πάντα απόγονοι, και να διακονούμαστε την ελευθερία των δυνατών, και μας και άντης αερολογόδες και φαφλατάδες και μπόσικους και σχολαστικούς, αυτές τις κατάρες που τόσα χρόνια μας βαραίνουν όλα αυτά τα αναμάσησε ο δάσκαλος με τον πιο χυδαίο δημιοκοπικό τρόπο».

Το κείμενο αυτο δημιούργησε φοβερή αντίδραση και οξύτητα στην πνευματική ηγεσία και ιδιαίτερα στον Γράχη ομιλή και τον Δεσπότη.

Οι εφημερίδες πήραν πάλι καιρό «Οι ζηλωταί της χιδαίας γλώσσης είναι ως αργυρώνητοι των εχθρών τημάν, επιδιώκοντες την εξασθένησην του εθνικού φρονήματος δια της διαφθοράς της γλώσσης. (Λευκά σφρ.)

Τελικά σταν οι αντιδράσεις οδήγησαν σε αδιέξοδα, ο Σύλλογος πήρε την απόφαση να εμφανισθεί δημόσια, να εξηγήσει τους σκοπούς, τις επιδιώξεις του, να εκθεσει το αναμορφωτικό του πρόγραμμα και να διαλύσει τις σκόπιμες παρανοήσεις, που είχαν δημιουργήσει εις βάρος του οι αντίπαλοι του. Ομιλητής ορίστηκε ο πρόεδρος του Συλλόγου Χριστουλάκης. Βρήκαμε την προσκληση, που καλεί στη διάλεξη.

Το «Ελεύθερο Βήμα» κάνει κριτική της ομίλιας: «Ο θεοσύφρων πρόεδρος επειράθη δια συνονθυλευμάτων, οπως πείσει το ακροατήριον του επί της διαπλάσεως νέας γλώσσης, άτε της καθαρευόσης αύσης πτωχής και στερούμενης αρμονίας και παραστατικότητος. Μετεχειρίσθη επιχειρήματα των τριόδων,..... ήταν υπεραμυνθεί της ομίλιας γλώσσης. ής εκπρύχθη υπέρμαχος.....».

Και πάλι το «Ελεύθερο Βήμα» 16-5-1909 επανέρχεται γράφοντας:

«Οι φύσαι άτολμοι αυτοί νεανία δυστυχώς ενισχύθηκαν υπό της ευμενείας και του ενδιαφέροντος, οπερέ έδειξαν ισχυρά πολιτικά πρόσωπα, δια την αίρεσιν ταύτην της γλώσσης».

Ο υπαινιγμός είναι φανερός για τα πρόσωπα του Βενιζέλου και του Κων. Μάνου, των οποίων ομως τα ονόματα δεν περιλαμβάνονται μεταξύ των συντρόφων ή των μελών του Συλλόγου.

Ομως εμείς μαθαίνουμε από την «Ακροπολή» του Γαβριηλίδη 23-5-1909 ότι το βράδυ εκείνο της Τρίτης είχαν από την αίθουσα που μιλούσε ο Χριστουλάκης μαζεύτηκε πλήθος ανθρώπων και ιδίως μαθητών, που άρχισαν να ασφυκτίζουν, να χλευάζουν, να βοριύουν, να δημιουργούν ασχημίες, που έφεραν σε πολύ δύσκολη θέση τους ευρισκομένους μέσα στην αίθουσα. Η Αθηναϊκή εφημερίδα καταγγέλλοντας τα εκτρόπια τα αποδίδει στον «εμπαθή Γυμνασιάρχη και τον Δεσπότη, οι οποίοι «ως φαίνεται» τα είχαν οργανωμένα.

Το κλίμα, που δημιουργήθηκε ήταν εικρητικό, μερικοί δε το εκμεταλλεύτηκαν κατάλληλα και το επιρροδότησαν τοιχοκολλώντας στους δρόμους προσκλήσεις σε συλλαλητήριο και ζητώντας την άμεση απόλυτη των δημοτικιστών από τις θέσεις των. (Οι περισσότεροι ήταν δημόσιοι υπόλληλοι). Τετοια δε ήταν η έξαψη, ώστε τα μέλη του Συλλόγου δεν τολ-

μόσαν πια να ξεμυτίσουν στο δρόμο.

Υστερά από αυτά τα θλιβερά γεγονότα, και για να αποφυγούν μεγαλύτερο διασυρμό, οι νέοι του Συλλόγου έκαμπαν μια δήλωση, στη διαλύση το Σύλλογο, «για να μην ταραχθεί η τάξη, που τόσο είναι αναγκαία στη σημερινή εθνική περίσταση».

Μα τη δήλωση τους αυτή, γραμμένη στη δημοτική γλώσσα, οι φανατισμένοι εχθροί τους δεν την δέχτηκαν, παρά, αφού την έγραψαν στην καθαρεύουσα και την ετοιχοκόλλησαν στους δρόμους.

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΔΗΛΩΣΗ

«Τα μέλη τα απορτίζοντα τον τέως Σύλλογον «Ο Σολωμός».

Είψεθα γνήσια τέκνα του λαού και ουδέποτε διανοήθημεν ούτε πριν να πιστευθή, ότι ηθέλομεν να παραβάμεν το προς την Πατρίδα και την Θρησκείαν μας καθήκον.

Θεωρούμεν δε αναγκαίον να δηλώσωμεν παρρησία εις τον λαόν στις κατόπιν των λαβόντων χώραν, αποχωριζόμεθα και διαλύομεν οριστικάς τον Σύλλογον.

Εν Χανίοις τη 16 Μαΐου 1909
Τα μέλη τα αποτελούντα τον τέως Σύλλογο «Ο Σολωμός»

κατ' εντολήν και των λοκιών:
Χρήστος Χριστουλάκης Ιωάν. Στεφανίδης
Ιωάννης Κοντούλακης Κυρ. Κ. Μητσοτάκης
Στηλ. Μ. Χαριτάκης Δ. Δειλάκης
Αλ. Λαζαρίδης
Ι. Κ. Λαζαριδάκης
και λοιπών»

Ακόμη και ο Κων. Μάνος, παλλικάρι και δημοτικός στής, (είχε τολμήσει σε εποχή γλωσσικού φανατισμού να μεταφράσει την Αντηγόνη του Σοφοκλή, σε θαυμάσιους δημοτικούς στίχους), αναγκάστηκε υπό την διδύκωση της οργής και των αιχμών κατά του πρωσού που, αλλά περισσότερον από πολιτική σκοπιμότητα, να δηλώσει πως «καμμία δεν είχε σχέση με τους μαλλιαρούς».

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ «ΣΟΛΩΜΟΥ»

Ετοι δυστυχώς το πρωτοποριακό δημοτικιστικό κίνημα, που ξεκίνησε στα Χανιά, μετά από σύντομη ζωή, μόλις τριών μηνών έσβησε, γιατί δεν μπόρεσε να αντιταλασσει μια κοινωνία φανατισμένη και κοντόφθαλμη. Ο σκοταδιόμος και ο νοστρός δασκαλισμός για μια ακόμη φορά έπνιξε κάποιες φωνές προσδετικές, προφητικές, πρωτοπόρες.

Και βέβαια ο υπόποιος τύπος πανηγύρισ για τη διάλυση του συλλόγου.

Το «Ελεύθερο Βήμα» 30-5-1909, εχει τίτλο: «Η εξόντωσης μιος μάστιγος» και παρακάτω: Οι μαλλιαροί δικτύων άνεμον εθήρευσον».

Η «Νέα Ερευνα» 15-5-1909, γράφει: Εκτοτε οι μαλλιαροί αποτελούσι το θέμα της λαϊκής ειρωνείας, καυστικότατα δε λογοπαίγνια γίνονται εις βάρος αυτών και ο κόσμος δίδει και παίρνει γελών δια λογαριασμόν των».

Η ίδια εφημερίδα 19-5-1909: Υπο την αφοράν και επίμονον αποδοκιμασίαν της κοινωνίας, εκδηλωθεί-

1908 εγκαλείται δια των εφημερίδων ο αρχιμονουκός γιατί η σπρατιωτική μουσική επαιδύοντας εις την προκαμάλων επτά εμβατήρια κατά γραμμήν..... Το τοιούτον εξηρέθισε το φιλόμουσον κοινόν και κατάπιν τούτου ο χ. Αρχιμονουκός, κατανοήσας το ύποτον, διετάξει και επαιδύοντας εν τεμένοιν μελοδράματος, χειροκροτήθην.» Η Μουσική της Κρητικής Χειροφεύλακής συμμετέχει επίσης σε συναυλίες και κοντούρτα των αποίων τα ουδα διατίθενται για φιλανθρωπικές σκοπούς, οπως π.χ. τον Δεκέμβριο του 1903 υπέρ του Φιλολογικού Συλλόγου «Χρυσόστομος»

προσληφθεί ας διαβτέρος ζωγράφος των Ανακτόρων και επρόκειτο να πάει να αναλάβει στην Κονσταντινούπολη.

Το 1892 επίσης η Ελένη Καλαϊδάκη «ήτις απότινος χρονου καταγίνεται εις την ζωγραφικήν και ιδίως εις την προσωπογραφίαν» φιλοτεχνεῖ με επιτυχία το πορτραίτο του Επισκόπου Νυστρόδου στον οποίο και το αποστέλλει. Μια άλλη γυναίκα στις Στέρνες Ακρωτηρίου, η Μαρία Στουτζούση, συζύγος του καθηγάπλη Κονσταντίνου Βεργαντή, φιλάγνει από λεία καλάμια σύκαλης ολόκληρο σερβίτσιο που, λόγω της τέχνης κατασκευής του - ακόμη κι ο Τζελαλεδήν είχε ζητήσει ενα

Ο Χ. Κονιτώπης και ο ξύλινος θίασός του

Άλλες μορφές καλλιτεχνικών εκδηλώσεων οποιες είναι οι σπηλιώντις εκδεσεις ζωγραφικής και φωτογραφίας, δεν συναντούμε πολύ συχνά κατά το διάστημα αυτό των 30 χρόνων. Υπάρχουν βέβαια ανακοινώσεις στον Τύπο για μεμονωμένους καλλιτέχνες π.χ. δημοσιεύματα εφημερίδων του 1892 για την υποστήριξη του δόκιμου ζωγράφου Γ. Τσετετάκη και εκτενής περιγραφή έργων του ζωγράφου Ιωάννη Σταυράκη. Ο τελευταίος μάλιστα είχε μεγάλη επιτυχία, τον είχε συγχαρεί για τα έργα του ο ίδιος ο Τοποτηρητής Μαρμούτ Τζελαλεδήν πασάς, είχε

όμοιο - επρόκειτο να σταλεί για να εκτεθεί στην έκθεση του Συλλόγου. Το 1900, στην Α' Μεγάλη Διεθνή Έκθεση των Χανίων, εκτίθενται και προκαλούν εντύπωση ανάμεσα στα άλλα έθιματα και έργα ζωγραφικής και χειροτεχνίας, όχι μόνο Χανιών και Κρητών αλλά και Ελλήνων και ξένων αναγνωρισμένων καλλιτεχνών. Το 1909 ο καλλιτέχνης ζωγράφος Μ. Αγκανάκης επικαλείται τη βράβευση του στην Έκθεση των Αθηνών και ανακοινώνει στις δέχτες - «εις τιμάς πολύ λογιώδες» - παραγγελίες ζωγραφικής «εις απλίζι, αποάλι, μουσικά,

τέλος, καθώς και εις πάσον άλλην λειαν επιφύγειν». Άλλες εκδόσεις ήταν αυτές της χειροτεχνίας. Τις εκδόσεις αυτές διεργάνωνταν είτε γυναικείοι σύλλογοι που διατηρούνταν εργαστήρια ψφοντικής και κεντητικής από τη «Εταιρεία Φελλόγεων», ο «Σύνδεσμος Χρυσιτανών» και Οθωμανίδων Κρητών» κ.α., που σκοπό είχαν αφ' ενός να καταδειχθεί η τέχνη και εναυσθησία των εργατών αλλά και να υπάρξουν και έσοδα που θα ανακούφιζαν τα ταμεία των εργατών αλλά και να υπάρξουν και έσοδα που θα ανακούφιζαν τα ταμεία των τόσο χρήσιμων αντών σωματείων. Και αυτές οι εκδόσεις είχαν μεγάλη απήχηση στα Χανιάτικο κοινό. Άλλα εκδόσεις χειροτεχνίας διεργάνωνταν και κατά τις γιορτές στο τέλος των σχολικών χρόνων, στα Παρθεναγανέλια και σχολεία των Χανίων. Και αυτά τα εργάσιμα, φτιαγμένα με ιδιαίτερη τέχνη και υπομονή, προκαλούνταν τον θαυμασμό, οπως διαβάζουμε στις εφημερίδες της εποχής.

Ειδικευτεί φωτογραφίας συναντούμε μόνο το 1905. Ο Ριχάρδος Κρούζερ εκδέτει σε μια αιθουσα της Οθωμανικής Σχολής μια πλούσια συλλογή χρυσοφωτογραφιών εκδόνοντας ενός διάστημα στην Ευρώπη χαλλιτεχνικού φωτογραφείου. Οι εικόνες είναι τοπιά της Ελβετίας, των Αλπεων, της Ιταλίας, της Αιγαίου κ.λ.π. Μετά την λήξη της εκδόσεως, που θα διαρκούσε οκτώ ημέρες, τα έργα επρόκειτο να εκποιήθονται.

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για την χαλλιτεχνική επίδοσην των επαγγελματιών και ερασιτεχνών φωτογράφων, των οποίων τα έργα θυμηθήσουμε ακόμη και σήμερα. Ο Διαμαντόπουλος, ο Μπερίντα, ο Φεργκεντάουζ, ο Ανούζλι, αλλά και ο Μπλάνκ και ο Κρούζερ και άλλοι, σ' όλη την Κρήτη, δημιουργούσαν πραγματικά άριστους γίγαντες με τις φωτογραφικές μηχανές τους. Τα έργα της εποχής, δεν θα διατηρούνταν να αποδώσουν τόσο χαλλιτεχνικά έργα αν οι ίδιοι δεν ήθελον το ταλέντο και την τέχνη τους. Ακόμη και σήμερα οι φωτογραφίες τους είναι υποδείγματα καθαρότητας, προσεγμένης λεπτομέρειας και χαλλιτεχνικής ευαισθησίας.

Διαφορετικές περιπτώσεις χαλλιτεχνικής έκφρασης ήταν οι λογοτεχνικές και φιλολογικές επιφέρδες. Πνονταν διαλέξεις και ποιητές έκαναν απαγγέλλεις καλώντας το κοινό στις βραδιές αυτές που δεν είχαν ελεύθερη είσοδο αλλά ήταν με εισιτήριο. Τις περισσότερες φορές τα έσοδα διετίθεντο για κοινωφελείς σκοπούς ή στέλνονταν στο ταμείο του Εθνικού Στόλου και της Αμάντης, στην Ελλάδα. Συνήθως οι επερίδες αυτές αρχίζαν με ένα λογίδριο του ποιητή και συνεχίζονταν με την απαγγελία αρκετών - συνήθως πατριωτικών - ποιημάτων. Λρητές οι μαρτυρίες που έκουμε για τους ποιητές που ήθελαν στα Χανιά. Το 1902 ο Σπ. Ματσούνας - ο λόγος του και ενα μεγάλο του ποίημα με τίτλο «Ο χαρακτησμός μου προς την Κρήτη» δημοσιεύθηκαν σε όλες σχεδόν τις εφημερίδες. Το Δημ. Θέατρο Κήρου ήταν κατάμεστο, ο Ματσούνας απήγγειλε συνολικά 7 ποιήματα του και τα έσοδα επρόκειτο να σταλούν στο ταμείο του Εθνικού Στόλου απότομα - ειδική για το σκοπό αυτό - επιτροπή που απετελείτο απότομης Εμμ. Μουντάκη, Μίνωα Κυδωνάκη, Στεφ. Ψαρούδη και Αριστείδη Κριάρη. Ενας άλλος ποιητής ο Ι. Κωνσταντινίδης έδωσε επίσης επερίδα υπέρ του «Συλλόγου Χρυσιτανών και Οθωμανίδων Κρητών». Συμμετείχε μάλιστα αφιλοκερδώς και το ζεύγος των ηθοποιών Σταματοπούλου που παρουσιάσαν μια κωμαδία και τραγούδησαν. Το αντίτυπο εισόδου ήταν μια δραχμή, σημειώνεται δε ότι ο Κωνσταντινίδης είχε γράψει και ενα ποίημα για τον Κρητικό απλαρχητό

Ιαννηνή Καλογερή. Μια άλλη καλλιτεχνική επερίδα δόθηκε το 1903 από τον ηθοποιό Λεκατόσ, στην οποία απήγγειλε αποστάσματα από διάφορα έργα. Ο Λεκατόσ μάλιστα σχεδίαζε να σχηματίσει θίασο φέροντας ηθοποιούς στα Χανιά. Μάλλον όμως από δεν έγινε εφικτό και οπως αναφέρεται πολύ μεταγενέστερα σε Χανιώτικη εφημερίδα, ο Λεκατόσ έφυγε απότην πόλη χρεωμένος και μόνο με τη συνδρομή ευσυνείδητων Χανιώτων. Το 1903, μια άλλη φιλολογική επερίδα που είχε διοργανωθεί ο «Χρυσόστομος», κατά την οποία μίλησε για την Μακεδονία ο Γιαννιτσιάρχης Παλιμεράκης και απήγγειλε ποιήματα ο γνωστός Κ. Διγενάρης, απέφερε ποσόν 700 δρχ. που απεστάλησαν στην αριθμός επιτροπή στην Αθήνα, υπέρ της Μακεδονίας. Το 1904 ο Μάρκος Σιγάλας καλλιτέχνης μουσικοφάρις και καθηγητής της απαγγελίας εδωσε ποιητική διάλεξη στο Θέατρο Κήρου με ποιήματα του Στρατήη, του Αχιλλίου Παράσου, του Σουρή και ξένων ποιητών, αλλά έκανε και μιμήσεις του Τρικούπη, Δηλιγιάννη, της Παρασκευοπούλου σε τρία θεατρικά έργα κ.λ.π. Το 1905 ένας τυφλός ποιητής ο Μηνάς Τραμπακούλοπουλος εδωσε την δυκή του καλλιτεχνική ποιητική διάλεξη, χωρίς μεγάλη επιτυχία, ενώ το 1910, στην μουσικοφιλολογική επερίδα του ποιητή Νέη απεστάλη και συμμετείχε η στρατιωτική μουσική. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι δύο αυτές οι εκδηλώσεις είχαν παρωντικό χαρακτήρα και ότι οι περισσότεροι ποιητές έγραψαν και ποιήματα για την Κρήτη, εμπνέομενοι απότομης τύχης και τον ηρωϊσμό των Κρητικών.

Υπήρχαν ομοις και άλλου είδους καλλιτεχνες που περιοδεύοντας την Κρήτη, έδιναν παραστάσεις, - οχι πάντα σε μεγάλες θεατρικές σκηνές και σε καλά διοργανωμένες εκδηλώσεις. Οι ταχυδακτυλουργοί, φημισμένοι ή μη, έδιναν τις παραστάσεις τους τις μουσικώδεις και παράξενες και προξενούσσεις τον θαυμασμό των θεατών τους. Πολλές φορές μάλιστα, ακολουθώντας το παραδεγματικό άλλων συναδέλφων τους, επρόσεξεις μιας ή και περισσότερων παραστάσεων τους για κοινωφελείς σκοπούς: π.χ. τον Ιανουάριο του 1905 ο ταχυδακτυλουργός Αλέξανδρος Κανάρης έδωσε ενεργετική παράσταση υπέρ της «Νικητεινής Σχολής των απόδοκων παιδών» του Φιλολογικού Συλλόγου «Χρυσόστομος». Οι ταχυδακτυλουργοί έδιναν τις παραστάσεις τους είτε μόνοι, είτε με τα μέλη των οικογενειών τους που εκτελούσαν χρήζη βοηθών ή προσκλέμβαναν βοηθούς που τους ακολούθωνταν στον τόπο των παραστάσεων τους. Οι ταχυδακτυλουργοί ήταν Ελληνες ή ξένοι - υπάρχει μαρτυρία π.χ. για εναν Ιταλού ταχυδακτυλουργό το 1884 τον Κάρολο δε Ιωάννη που επρόκειτο να δώσει παράσταση στην αιθουσα των Ελληνικών Σχολέων, για έναν Γάλλο τον Ερρίκο Μενάλ το 1891, ο οποίος «εκτός των δεκα δακτύλων των χερών ουδενός άλλου εργαλείου ποιείται χρήσιμον» και βέβαια για Ελληνες ταχυδακτυλουργούς όπως ο Μελίδης, πολύ γνωστός καλλιτεχνης της εποχής. Το 1892 μάλιστα και με την ευκαιρία των παραστάσεων του Μελίδη στα Χανιά, βίβλουν το φως της δημοσιότητας στις Χανιώτικες εφημερίδες εκτενείς κριτικές και αναφέρεται ότι ο Μελίδης είχε πρωτοτέρευτη στα Χανιά πριν από 22 χρόνια. Αν αυτό ήταν ουσιώδες να πρέπει να δινόταν τέτοιες παραστάσεις στα Χανιά από το 1870. Στον Μελίδη μάλιστα αποδίδεται και ενα πετεύο περιστατικό: Κάποια μέρα είχε συναντήσει ενα χωρικό που πουλούσε αυτά, τα αγόρασε έπειτα από σημαφορία δύλα και μηροστά στον χωρικό έπεισε ένα ανγό και είηγαλε από μέσα ενα ει-

χοιρόφραγκο. Ο χωρικός αμέσως απέρισε τη συμφωνία, αρνήθηρε να του παραδώσει τα αυγά και πηγαίνοντας σε μια γωνιά τα εσπασεν ενα προς ενα για να βρει τα ανύπαρκτα ευχούροφραγκα, αλλά δυστυχώς πλην του περιεχομένου των αυγών δεν ευρέθηρε τίποτε άλλο. Το πρόγραμμα του Μελίδη - απως και των άλλων συνδέλφων του, απως αναφέρεται στις εφημερίδες της εποχής - περιείχε «διάφορα ψυχολογικά φαινόμενα και πειράματα πνευματισμού, χημείας και φυσικής», «αι-αρούμενες κυρίες άνευ του ημίσεως του σώματός των» κ.λ.π.

Το επάγγελμα του ταχυδακτυλουργού είχε ομος και τους κινδύνους της τέχνης: Ο Μελίδης υπέστη επίθεση από τον υπηρέτη του που τον χτύπησε με ένα μαχαίρι ύστερα από επίτηξη του εργοδότη του. το 1903 ένας άλλος πλανόδιος ταχυδακτυλουργός ο Δημήτριος Μουτζουρίδης απότι Μικρά Λεια υπέστη επίθεση - και αυτος και ο μικρός βοηθός του - πηγαίνοντας απότους λάθους στον Αλικαντό. Άλλα υπάρχει και μια πιο τραγική περίπτωση δυστυχήματος ενός, Τούρκου προφανός, ταχυδακτυλουργού, που δεν συνέβη μεν στα Χανιά είναι δύος χαρακτηριστική και δίξια λόγου. Ο Μεχμέτ λοιπόν, το 1893, περιεχόταν την επαρχία Μεραμβέλλου και στο χωρίο Φουρνή οπου έδινε παράσταση, έχοντας υπερεκτιμήσει τις υκανότητές του και πιστεύοντας και ο ίδιος ότι έχει υπερφυσικές δυνάμεις, γέμισε ενα πιστόλι με μπαρόύτι και κομμάτια απόδοσαρες, το έδωσε σε ένα θεατή και του είπε να τον πυροβολήσει ώρα δύστι ήταν άρωτος. Περιττό βίβασα να αναφέρει οτι η παράσταση μετά απόλλιγο διακόπτηρε, αφού ο ταχυδακτυλουργός έπεφτε βαρεά τραυματισμένος και μάλιστα πέθανε την επόμενη μέρα.

Ο ταχυδακτυλουργός πάντα ενέπνεε ιδιαίτερο θαυμασμό βοηθούντων και των τίτλων που του αποδίδοταν. Το 1902 π.χ. ο Κ. Καρδής που εδώσε παράσταση στο θέατρο του Κήπου, απέσπασε τον θαυμασμό και την επιλήξη εφ' δύο ήταν «υπνωτιστής, αριστνωτιστής, νοομάντης και θευματοποιός», είχε αρχετέ «διπλάματα ως τεκμήρια της διαπιμπήτρες του και εστεμμένα κεφαλιά τον είδον εκτελούντα πειράματα...». Ένας άλλος Αμερικανός ταχυδακτυλουργός συνόμιτος Βόνδερραν, που έδινε παραστάσεις στο θέατρο της Σπλάντζας είχε και ένα «θαυματοπεστών». Ήταν βίβασα το κοινοθέατρο, που μπορούμε να πούμε ότι είχε μεγάλη επιτυχία και απήχηση στο κοινό των Χανίων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι παραστάσεις κοινοθέατρου στα Χανιά συναντούμε από τον Σεπτέμβριο του 1894: Στην εφημερίδα «Μεσόγειος» αναφέρεται ότι ήδη στα Χανιά ο «Φασούλης» κι ο «Περικλέων» και δινόταν λεπτομερής περιγραφή της παράστασης. Άλλη μαρτυρία για τον «Φασούλη» έχουμε και το 1907: Δινόταν παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου, το εισιτήριο είχε 30 λεπτά και το κοινό γέμιζε αστραπτικά το θέατρο. Ομος την μεγάλη επιτυχία στο είδος αυτό του θεάτρου είχε ο Χρήστος Κοντούρης. Στήλες ολόκληρες γράφονται στις εφημερίδες για την τέχνη του και χαρακτηρίζεται ως ο πρώτανς των ανδρειώλων, για τον οποίο είχε γράψει και ο Ευρώπης Τύπος. Τέτοις. Το 1908 δίνει παραστάσεις στο ζυθοπαλαιό Παπαδάκη, το «Ακταίον», κέντρο αναψυχής της πρωταριάς απως προσαναφέρθηκε και παρατηρείται απίστευτη συρροή κόσμου οχι μόνο παιδιών αλλά περισσότερο ενηλίκων. Το πρόγραμμα μιας παράστασης: «Α' μέρος: Διάφοροι χοροί υπό Ιστανάν Αξιοματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών. Β' μέρος: Το θεαματικότερον και πάλιας

μηχανημάτων, σκηνών και ενδυμάτων, διάφορων έργο. «Τα έργα του Σατανά» επι σκηνής νεκροταφείου, δρεσ, δεάβολοι, κόλασις, σκελετοί κλ.π. και Γ' μέρος: Η πολυζήτητος μονάρχεικος καμαρδία «Ο χαρτοπαίκτης». Άλλα τα ανθρέκελα του Κοντούρη επικαν και άλλα έργα: «Το ωραίον, διδασκαλόν, θεαματικόν, οικογενειακόν και κομμικοτραγικόν τετράπλακτον εργον, η «Φιλόστοργος Μήτηρ» ή «το ναυάγιον της πτωχής Μαρίας» και την χαρτοκαμήνη μονάρχεικο καμαρδία «Οι τρεις Δεκανεῖς». Ο Κοντούρης παρουσιάζει ο ίδιος ολος τους χαρακτήρες των έργων, προκαλώντας ασφάτητα γέλια. Ήταν ο δινθρωπός της ημέρας, ο θεός του γέλωτος, της διασκεδάσεως και της τέρψεως. Απαράμιλλος μιμητής των ανθρωπίνων φυνών, των σκέρτων, των ιδιοτροπιών, της λαϊκής εθμοτυπίας, των στρατιωτών και αστυνομικών χαρακτήρων, των κουτσοβάσσων, των ηλιθίων, των μπαγαποντίσκων, των εραστών και εραστριών, των υπερετριάν και εν γένει ο δινθρωπός της ευθυμίας και της τρέλλας, τοσχήνης, σωστός μάγκας», ακούραστος, διο ευφυΐα, ταχύτητα και δεξιότητα. Η άδρα του Κοντούρη ήταν βίβασα στην Αθήνα, κοντά στη Δεξαμενή και στο θέατρο του - σημειώνεται - «είχαν συρθεί ενας σωρός αριστοχράτες». Άλλα εκείνο τον Μάρτιο του 1908, εκείνος και ο ξύλινος θάσος του πρόσφερον ένα ανεπανάληπτο θέαμα στους Χανιώτες.

Τον Ιούνιο του 1902 φγγίλλεται και η άφιξη Ιστανικού υποδρομίου προερχόμενου απότο Ηράκλειο, που θα δράξει τις παραστάσεις του στο θερινό θέατρο του Κήπου. Ως αναφέρεται στις εφημερίδες πολλά και Καλά καταρτισμένα άτομα θα πρόσφεραν εξαιρετικό θέαμα με γυμναστικά θαυμάτα και άλλα γαλά γυμνασμένα.

Άλλα υπήρξαν και παραστάσεις επίδειξης ρώμης και περι έργων δυνατοτήτων: Διάφορα άτομα, εκμεταλλεύμενα την εμφάνιση ή την σωματική τους διάταση, προσπαθούνταν να εξουκονομήσουν τα πρόσω πο ζην και οξείζει να τα αναφέρουμε, μια και αυτοί οι δινθρωποι προσφέρειν επίσης - έστω ένα αλλούτικο - θέαμα. Το 1893 είχε φθάσει στα Χανιά ο Δημ. Τσαβέλας του απολού το σώμα ήταν κατάστικτο και απεικονίζονταν πουλιά και ζώα, είχε δε διελογόρθησε η φήμη «οτι εστιγματίσθη εν Ινδίαις προς τιμωρίαν». Τόσο περιέργωνταν το γεγονός - σήμερα βίβασα καταλαβαίνουμε στη επρόκειτο για το κοινό ταπονάτη - ώστε ο ίδιος ο Ταποτηρητής Μαγγούρης Τσελαλεδίν πασός τον είχε καλέσει για να τον δει ίδιος ομμασ. Το 1899 στο θέατρο της Σπλάντζας δίδεται μια και μόνη παράσταση απότην Ρωσσίδα Αιχατερίνη, που είχε εξαιρετική δυναμη σταδόντια της. «Μεταξύ των άλλων βαρύων θα κρατήσει δια των οδύντων της» - εγράφε μια εφημερίδα - «και εν πυροβόλων 150 κοιλογράμμων» και κατέληγε στη γυναίκα αυτή ήταν Ιση και αντίταλη του Κουταλιανού. Τον Απρίλιο του 1900 φθάνει στα Χανιά ο νίος Ελλην. Ηρακλής Γ. Θ. Χατζόπουλος καταγόμενος εκ Μάνης, «γυναστός εν Αμερική, Ανατρία, Ιαπωνία, Ινδίαις, Σινική, Νοτίω Αφρική, υπό το ίνομα «ΕλληνΓεώργιος». Επρόκειτο να δώσει δύο παραστάσεις απότης οποίες μια για φιλανθρωπικών σκοπούς. Ένα μίνια αργότερα έρχεται στα Χανιά ο Παναγής Κουταλιανός με το γιο του και δίδουν παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου. Και αυτός δίδει παράσταση για φιλανθρωπικών σκοπούς και συγκεκριμένα υπέρ της «Νικτερινής Σχολής απόδων παιδίων» που είχε ιδρύσει ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστοιμος». Και το 1901 εδώσε παραστάσεις στα Χανιά, στο θέατρο του Κήπου και αυτός, ένας άλλος πάλαιστης, ο Νικόλαος Παραπαίας απότη

Ζάκυνθο. Τον ονόμαζαν «σιδερένιο ανθρακό» και πρέπει να ήταν πράγματι δυνατός, αφού σήκωνε με το χέρι 300 σκάδες και ευχές χωρίς κόπο τρεις τράπουλες χαρτιά.

Αλλά πολλές και διάφορες καλλιτεχνικές εκδηλώσεις συναντούμε κατά τη διάρκεια θρησκευτικών εορτών, κυρίως μουσουλμάνων οπως π.χ. το ημέρα της μπαΐράμ - δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι υπήρχαν ακόμη Τούρκοι στο Νησί.. Στις θρησκευτικές αυτές περιόδους η Σπλάντζια, η τουρκακή συνοικία, αποκτούσε άλλη δύνη, στολιζόταν και παρουσιαζόταν μεγάλος συνωστισμός όχι μόνον Τούρκων αλλά και Χριστιανών Χανιών που επισκεπτόταν την συνοικία και παραχωρείτο η στρατιωτική μουσική που επαή κατά τη διάρκεια της εορτής, ενώ δεν ελείπαν βέβαια και οι Κρητικοί χοροί. Τα καφενεία, ζαχαροπλαστελα, μαγειρεία ήταν ανοικτά δύο σχεδόντο εικοσιτετράωρο, τα θέατρα, τα δημόσια θέατρα και τα κέντρα αναψυχής πλήθειναν και προσφέρονταν στους επισκεπτές γλυκά. Οσο για τα θέατρα: «εις το εν θασος εκ Τούρκων και Αρμενίων μουσικών ανακρούει ανατολιτικά τεμάχια και αρμένιαι ασιδοί ψάλλουνται περιπατώς άσματα, ενώ καινούργιος δια των μορφασμάτων του, των αστειολογημάτων και λογοπαιγνίων, αντοσχεδίων ως επι το πλείστον, προκαλεί ασθεστον γέλωτα. Εις τα λουτά οι θάσοις είναι κάλλιον κατηρτισμένοι. Κυρίως είναι ελληνικοί, δύοντες Ελλδράματα και καινούργιας ουχί ανεπιτυχώς. Τα θέατρα ταύτα αποτελούνται είδος βαριετέ. Γυναικεία φαινομηρίδες και εν πλήρει ντεκολτέ μέλιτουσαι διάφορα άσματα, εκτελούσαι μετ' ανδρών μονοδίας και δυνδίας, ενδυσιώσαι το ακροατήριον, σύτινος τα παταγάνδη χειροκροτήματα καλύπτουν εκάστην στροφήν του άσματος. Γυναικούς και σχοινοβασία εκτελούμενα και ταύτα υπό Ελλήνων και τα παραπλήκτια, συμπληρούσι τας παραστάσεις».

Τον Ιανουάριο του 1900 έρχονται για πρώτη φορά στα Χανιά ένας φωνογράφος και ένας κινηματογράφος Τον φέρονται οι επαγγελματίες Δ. Σταυρόπουλης και Γ. Καραχώτης, Ελλήνας και Αμερικανός αντίστοιχα και δίδονται τέσσερις παραστάσεις στο θέατρο του Δημοτικού Κέρκυρας. Τον Νοέμβριο του 1901 έρχονται επίσης άλλος κινηματογράφος και φωνογράφος στα Χανιά. «Μας ήλθε προ πημέρων και ένας φωνογράφος μαζί με ένα κινηματογράφον. Ο τελευταίος δύμας αυτός εις την πρώτην της παρελθόντης Δευτέρας η οποία ήτο και η πρώτη, τα εβαλάσσουσε. Από εξήντα δε προβολές που υπέσχητο εις το πρόγραμμά του κατέώθησε να βγάλει 3-4. Διότι, λέγει, του εχάλασε το μηχάνημα το οποίον είδαν και επαθαν να διορθώσουν, ενώ ο κόδωμος ο προσελθών κατέχεται απόφοιτεράν αδημονίαν. Καλά θα κάμει τώρα να σίβεται και να μην του ξαναχαλάσσει εις μέλλοναν παράστασιν». Οσο για τον φωνογράφο: «τον περιφέρει κάθε βράδι ανά τα κέντρα ένας Ιταλός, συνοδευόμενος απότο τρυφερόν ήμουν του, το οποίον περιάγει τον δισκον πενταρολογούν. Ο φωνογράφος αυτός έχει αρκετά καλά κομμάτια, παιζει και το γιαρούμπι και την Λινδράνα, ασδητ και αρπάκιους αμανέδες, οίτινες με τον ενθουσιασμόν που εμπνέουν είναι επικίνδυνοι δια την κυρίαν..... φωνογράφουν». Ο φωνογράφος σύμφωνα με την εφημερίδα «Ελλάς» του 1901 «μετά από αποτυχόνταν παραστασιν εν τω Δημ. Θεάτρων Κέρκυρας, απεσύρθη εν τω θέατρω της Σπλάντζιας ένθα καθ' εκαστην δίδει παραστάσεις».

Το 1902 βρίσκονται στα Χανιά ένα πανόραμα, το γνωστό μηχάνημα εωτερικής προβολής εικόνων και παρουσιάζει σκηνές απότις εκθέσεις των Παρισίων, οπως έχηγε

ο ιδιοκτήτης του που - ως λέγει - είδε ο ίδιος, ενώ το 1903 ενας ακόμη «κινηματογραφίστας» δίνει παραστάσεις παρουσιάζοντας σκηνές από τη στήλη του πρίγκηπα Νικολάου. Εγκείσει η εποχή της τεχνολογικής εξέλιξης. Τα Χανιά βέβαια διατηρούν τις παραδόσεις αλλά δεν συνοούν και τις επιταγές των σύγχρονων καιρών. Φιλοτερόδοσοι και δυναμικοί οι Χανιώτες αποδεχούνται τη νέα τεχνολογία μα διατηρούν και τις Κρητικές αντιλήψεις τους.

Στα επόμενα χρόνια, μετά το 1910, οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις συνεχίσθηκαν με αμελέτο ρυθμό. Ήθων πολοί θάσοι, διοργανώθηκαν μουσικοφεύλαλογικές εοπερές, δημιουργήθηκαν και στην πόλη και στην οπαίδη πολλοί σύλλογοι με αρκετά αυξημένη δράση. Στις ταραγμένες περιόδους (πόλεμοι, κινήματα, πολιτική αστάθεια κ.λ.π.) υπήρχε βέβαια υφεση στην έκφραση των έπειρων πρότοι στον Αγώνα. Διατηρήθηκε ομας ως σήμερα πατέδω, η έφεση αυτή των Χανιών για πολιτιστική αναβάθμιση και πνευματική καλλιέργεια. Αυτό μπορεί να διαπιστωθεί απότι θεατρική κίνηση αυτής καθ' αυτής της πόλης, την επίδοση των καλλιτεχνών στις Τέχνες και στη Μουσική και αν σκεφθεί κανείς ποσού από εμάς των Χανιώτες - ερασιτεχνικά έστω - ασχολούμενα με την ποίηση τη ζωγραφική, το θέατρο. Οι κάτοικοι αυτής της πόλης έδρουν την ποιότητα σε κάθε μορφή καλλιτεχνικής εκφραστικής και να αποδίδουν τα ευτυχαία οπου ξρείαζονται. Μπορεί αυτό να μη γίνεται - απώς αλλού - με ύστριψιδες εξαγγελίες και έντονη διαφήμιση. Ιως είναι και αυτό μέσα στα πλαισια της λεπτότητας που χαρακτηρίζει τη φύση των Χανιών και που δεν άλλαξε στο πέρασμα του χρόνου. Η πόλη σημίζει και εκτιμά κάθε καλλιτεχνική προσπάθεια που γίνεται από ανθρώπους που πρόγραμμα αγωνιούν για το σωστό αποτέλεσμα και την επιρρώση παρουσίαση της Τέχνης τους. Πατί τα Χανιά δεν είναι - και δεν ηταν ποτέ - μόνο για τ' άσματα, μα και για τα Γράμματα και τις Τέχνες, είναι αποδεδειγμένα τη πρώτη κολλιτοστική πρωτεύουσα της Κρήτης και συνεχίζει να είναι ο διαχρονικός ανθύπιτρος της πολιτιστικής ανάπτυξης και της πνευματικής καλλιέργειας.

ΣΗΜ.

Το παρόντα έταν το κάμπτο διάλεξης της χρέστους (ως παράλληλη προβολή διαρροιών) που διοργανώθηκε από τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Νομού Χανίων, την 19η Φεβρουαρίου 1990 στο Δημαρχείο Χανίων.

ΠΗΓΕΣ:

1. Βρ. «Κρήτη» (Χανιάν) 1879-1896
2. Βρ. «Αλτάρα» (Χανιάν) 1880-1881
3. Βρ. «Πατέρις» (Χανιάν) 1881-1883
4. Βρ. «Άλεξία» (Χανιάν) 1881-1882, 1888-1889
5. Βρ. «Λαϊκό Ορφέ» (Χανιάν) 1881-1889
6. Βρ. «Αδητά» (Χανιάν) 1885-1888
7. Βρ. «Μισθίτιος» (Χανιάν) 1891-1898
8. Βρ. «Ερένα (Χανιάν)» 1899-1900
9. Βρ. «Επιβεδρός» (Χανιάν) 1899-1900
10. Βρ. «Κίνησον» (Χανιάν) 1900
11. Βρ. «Σημεία» (Χανιάν) 1901-1902
12. Βρ. «Εύλας» (Χανιάν) 1901-1905
13. Βρ. «Κάρδη» (Χανιάν) 1901-1903, 1908-1910
14. Βρ. «Πετρή» (Χανιάν) 1901-1903
15. «Κρητική Βερμέρι» (Ρεθύμνης) 1902
16. Βρ. «Νία Ερένα» (Χανιάν) 1902-1906
17. Βρ. «Ελεύθερο Βίγα» (Χανιάν) 1905, 1908, 1910
18. Βρ. «Υγρές Λαϊκό Ορφέ» (Χανιάν) 1906-1909
19. Βρ. «Το Σύνταγμα» (Χανιάν) 1906-1907
20. Βρ. «Ο Αράνι» (Χανιάν) 1907-1910
21. Μηχάνη Ελληνική Εργολαστείδεα Πιναρός (1926-1934)
22. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου
23. Βαθύτερο εόδουν - εόδουν «Ευτέλεση»

« Συμπεράσματα από τη μελέτη του Μικρασιατικού πολέμου και προβληματισμοί για το χαρακτήρα του - είκοσι χρονια μετά τη συνθήκη των Σεβρών»

ΣΤΕΛΛΑ ΛΑΙΓΙΖΑΚΗ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

Η συστηματική εξέταση των γεγονότων του Μικρασιατικού πολέμου αποδεικνύει ότι ο πόλεμος αυτός ήταν ιδιόμορφος, πολυμέτωπος και ιδιαίτερα σημαντικός για το μέλλον της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και για την διαμόρφωση των ελληνοτουρκικών συνόρων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανακωχή του Μούδρου, που θεωρείται η επίσημη εναρξη του Μικρασιατικού πολέμου, υπογράφτηκε στην 17-30 Οκτωβρίου 1918 από τους Βρεττανούς και τους εκπροσώπους του Σουλτάνου. (Οι Βρεττανοί παρεμπόδισαν τη συμμετοχή άλλων Συμμάχων της ENTENTE). Η συνθήκη της Λωζάνης, της 24 Ιουλίου 1923, που ουσιοτικά έκλεισε το Μικρασιατικό πόλεμο, υπογράφτηκε από τον Ελευθέριο Βενιζέλο - διπλωματικό εκπρόσωπο της Ελληνικής επαναστατικής κυβέρνησης στο εξωτερικό - τους εκπροσώπους των Συμμάχων και του εθνικού παράταξης της Τουρκίας. Η διαλυόμενη πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσα σε πέντε χρόνια έγινε συμπαγές το εθνικό κράτος του Κεμάλ, οχι βέβαια, χωρίς την εξόντωση, διώξη ή καθυπόταξη εθνικών μειονοτήτων. Η επίσημη Πανοθωμανική ιδεολογία¹ υποκαταστάθηκε από τον Κεμαλισμό και τα πολιτικά, κοινωνικά ή άλλα προβλήματα των Τούρκων αναζήτησαν τη λύση τους στην εθνικιστική πολιτική της Κεμαλικής δυτικόμορφης διοίκησης² και όχι στο Ισλάμ.

Ταυτόχρονα τόσο οι Μεγάλες Δυνάμεις³ οσούς και η Ελλάδα αναγκάζονταν να αναγνωρίσουν το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα του Κεμάλ και να αναπροσαρμόσουν την εξωτερική τους πολιτική. Η προσπαθεία αποκιοποίησης της Μικρασιατικής Χερσονήσου τερματίζοταν και χανόταν η ευκαιρία καθυπόταξης του Τουρκικού κράτους.

Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε δύσκολη πραγματικά θέση. Καθώς κινδύνευε το Σουλτανικό καθεστώς - οι εσωτερικές πίεσεις εντείνονταν μετά την αποτυχία της σουλτανικής εξωτερικής πολιτικής - ο Σουλτάνος προτίμησε να στρίξει το θρόνο του στην εξυπηρέτηση της Ανατολικής πολιτικής των χωρών της ENTENTE και ιδιαίτερα της Αγγλίας απεμπολώντας ταυτόχρονα τα τουρκικά εθνικά συμφέροντα. Στο μεταξύ ο οικονομικός μαρασμός συνδυαζόμενος με την ένταση του αγροτικού - κοινωνικού προβλήματος⁴ η διάδοση των ιδεών του Τουρκικού Εθνικισμού, η απελλητικά αυξανόμενη

αγανάκτηση του Τουρκικού λαού ενάντια στους ξένους και την πολιτική πηγεσία του υπήρξαν οι αστόθιμητοι παράγοντες, που ανέτρεψαν τα σχέδια των Δυτικών για τη Μικρά Ασία⁵.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι στα έτη αυτά, στα οποία διαδραματίζοταν ο Μικρασιατικός Πόλεμος συντελείται στο εσωτερικό της Τουρκίας μια πραγματική εθνική επανάσταση, που ιδιαίτερη από κοινωνική άποψη δεν είναι σχετη με την ανερχόμενη δύναμη της τοπικής αστικής τάξης και που συχνά πήρε, ακόμη και για τους ίδιους τους Τούρκους, αντιλαϊκό χαρακτήρα. Όσο και αν ο Κεμάλ ήθελε να λέγεται πατέρας των Τούρκων «ATATURK», παρ' ολα αυτά δεν μπορούμε να μη διακρίνουμε στην η πανεθνική ιδεολογία - θεωρητικά και πρακτικά - σε όλη την περίοδο της διακυβέρνησης του εξέφρασε, κατά κύριο λόγο, άλλες και όχι τις κατωτερες και πολυπληθεστερες τάξεις του τουρκικού λαού⁶. Πάντως είναι βέβαιο ότι χωρίς τον Κεμάλ, η έξοδος της τότε Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το Μικρασιατικό Πόλεμο θα ήταν διαφορετική.

Οι σύμμαχοι της ENTENTE⁷ και ιδιαίτερα η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία θέλλουσαν να αξιοποιήσουν για τα συμφέροντα τους την πολεμική ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Εγγύς Ανατολή προσέλκυσε πάντοτε το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα μετά το 1917, όποτε τη θέση αυτή κρινόταν ιδιαίτερα σημαντική για την παρεμπόδιση μια πιθανής επέκτασης των Σοβιετικών ή ακόμα και για την άσκηση επιθετικής πολιτικής εναντίον τους. Το πιο ενδιαφέρον ομάδα στοχεύει της περιοχής δεν ήταν αυτό. Η Μικρά Ασία αποτελούσε το χερσαίο δρόμο προς την Μέση Ανατολή. Ο πλούτος που θα απεφερε η περιοχή στον «ιδιοκτήτη» του «μαύρου χρυσού» ήταν ανεκτίμητος. Δεν είναι τυχαίο ότι σε όλη τη διάρκεια του πολέμου οι Αγγλοί είχαν στραμμένο το βλέμμα τους στην περιοχή της Μοσούλης, γνωστής για τις πετρελαιοπηγές της, ούτε αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι τον Οκτώβριο του 1922, όταν δηλαδή οι επιχειρήσεις στο Δυτικό Μικρασιατικό Μέτωπο είχαν τερματιστεί οι Αγγλοί καταλάμβαναν θριαμβευτικά την περιοχή, που μετά από σκληρό διπλωματικό πόλεμο, στον οποίο συμμετείχαν Τούρκοι και Αμερικανοί κατέφεραν να τους παραχωρήσει με επίσημη απόφαση της Κοινωνίας των Εθνών το 1926.

Η σημασία της Μικράς Ασίας και των γειτονικών της περιοχών από όποιη συγκοινωνίας, εμπορίου και

στρατηγικής δεν ήταν αμελητέα. Η εξολόθρευση των Γερμανών, που είχαν αρχίσει να κάνουν σημαντικές επενδύσεις στο Μικροσατανικό χώρο ήδη από το 190 αώνα, αποτελούσε σημαντική νίκη των Δυτικών Δυνάμεων και προϋπόθεση για τη διασφάλιση των συμφέροντων τους στην περιοχή. Κάθε δύναμη με το δεκό της τρόπο επιδίωκε τη διείσδυση και οι Αμερικανοί δεν έλλειψαν από αυτού τον ανταγωνισμό.

Η Αγγλία και οι Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής αποτελούσαν τους ασβαρότερους διεκδικητές στη διάρκεια του Μικροσατανικού Πολέμου⁸ η Γαλλία, ασθενέστερη οικονομικά, δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί με ίσους όρους, ενώ η προσπάθεια της Ιταλικής επέ-

επέκταση των βορείων συνόρων της Ελλάδας μπορούσε τώρα να εμπνεύσει τους Ελλήνες σε νέους αγώνες και να υλοποιήσει το ιδανικό της επεκτασης προς την Ανατολή. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος εξακολουθούσε να είναι ο άνθρωπος, που με την διπλωματική του ευστροφία και τις ηγετικές του ικανότητες μπόρισε να οδηγήσει στη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας».

Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας, η ηγετική μορφή του Χρυσοστόμου Σμύρνης και ακόμη οικονομικά συφέροντα ισχυρών Ελλήνων συνέτειναν στην πραγμάτωση του Μεγαλίδεστακού ονείρου.

Πρώτα - πρώτα ενδιέφερε η Σμύρνη, η μια από τις

Ο χάρτης προέρχεται από το βιβλίο του Δημ. Βακό,
Μεγάλη Ελλάς - Ελ. Βενιζέλος - πολεμικός ηγέτης (σ. 21)

κτισμένης στη Μικρά Ασία φαίνοταν να έχει μάλλον καιροκοπικό χαρακτήρα. Δεν είναι τυχαίο ότι πρώτες η Γαλλία και η Ιταλία υποχώρησαν και σε ειδικές συμφωνίες με τον Κεμάλ, από το 1921, παραχωρώντας του ακόμη και στρατιωτικό υλικό, αποσύρθηκαν από την Μικρά Ασία και προσπάθησαν να διασφαλίσουν τα συμφέροντα τους αναθεωρώντας την εξωτερική τους πολιτική⁹.

Μέσα σε αυτόν τον εξοντωτικό ανταγωνισμό των Μεγάλων εμπλέχηκε και η Ελλάδα. Οι αιτίες μιας τέτοιας εμπλοκής θα πρέπει να αναζητηθούν τοσού στην εξωτερική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου¹⁰ σασι και στο γενικότερο προσανατολισμό της πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Η ιδεολογία του Μεγαλοίδεστακού που γαλούχησε πολλές γενιές Ελλήνων φαίνοταν να οδηγείται στην υλοποίησή της, εφόσον οι Ελλήνες εκμεταλλεύονταν την περίσταση. Ο αλιτρωτισμός, που κατέστησε «ιερούς» τους Βαλκανικούς Πολέμους και οδήγησε στη νίκη και την

δυο μεγαλύτερες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - Ούτε ο Πόντος¹¹ ούτε η ίδια η Κωνσταντινούπολη¹² δεν είχαν για το Βενιζέλο τόσο μεγάλη σημασία. Εχοντας την εμπιστοσύνη των Αγγλών του ίδιου του Λόυδ Τζάρτζ (δεν αποκλείεται η ταυτόχρονη παρέμβαση άλλων ισχυρών οικονομικά Ελλήνων του εξωτερικού), ο Βενιζέλος αποδέχτηκε με ενθουσιασμό την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, απόφαση που ληφθήκε - σχεδόν πραξικοπεμπτικά - στο Συμβούλιο των Τεσσάρων Μεγάλων.¹³

Οταν στις 2-15 Μαΐου 1919 αποβιβάζοταν ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη, οι Ελλήνες τον χαιρετούσαν με ενθουσιασμό, οι Ιταλοί, οι Αμερικανοί και οι Γάλλοι τον αντιμετώπιζαν με περίσκεψη και προβληματισμό. Για τους Αγγλους ήταν μια ευνοϊκή συγκυρία που θα εξυπηρεύσει σημαντικά την εξωτερική πολιτική τους, ενώ για τους Τούρκους αποτέλεσε αφορμή αφύπνισης της εθνικής τους συνείδησης. Γι' αυτούς οι Ελλήνες ήταν απειλητικότεροι από τους Ευρωπαίους, καθώς είχαν κάθε έρεισμα για την πα-

ράταση της κατοχής της Μικρασιατικής ζώνης, που τους είχε παραχωρηθεί⁹.

Ταυτόχρονα ομως για το Μικρασιατικό Ελληνισμό η απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη σημαίνει την απαρχή της μεγαλύτερης τραγωδίας της ιστορίας του.

Τα γεγονότα, που ακολούθησαν στο εωτερικό της Ελλάδας είχαν αποφασιστική σημασία για την έκβαση του Μικρασιατικού πολέμου. Την 1.11.1920 διεξάχθηκαν εκλογές, που στέρησαν την εξουσία από το Βενιζέλο.

Γ' αυτό τον κατηγορούσε δυο χρόνια αργότερα ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, που του έγραψε: «Πριν αποπερατώστε το έργο σας και θέστε τη σφραγίδα και το επιστεγασμα του ανεγερθέντος αφαντάστως ωραίου και μεγαλοπρεπούς δημιουργήματός σας είχατε την άπυκη και ένοχον έμπνευσιν να διατάξετε εκλογάς, κατ' αυτάς ακριβώς τας παραμονάς της εισόδου σας εν Κωνσταντινούπολει»¹⁰. Η κόπωση του ελληνικού λαού από τους πολέμους και τα σοβαρά παραπτώματα των Φιλελεύθερων στη διακυβέρνηση της χώρας οδήγησαν το Βενιζέλο στην εκλογική ήττα. Οι διάδοχοι του που ουσιαστικά κέρδισαν τις εκλογές με την υποσχεση της παύσης του Μικρασιατικού πολέμου, συνέχισαν μέχρι τέλος τη Μικρασιατική πολιτική του Βενιζέλου και ακόμη την άνοιξη του 1992 ο Γούναρης, για να μην χάσει την εξουσία, καταδίκασε το Μικρασιατικό Ελληνισμό στην καταστροφή¹¹.

Προτάσεις για ειρήνευση απορρίφθησαν και τόσο οι ελληνοτουρκικές συμπλοκές όσο και η διακυβέρνηση της περιοχής Σμύρνης από τους Ελληνες και η διαγωγή του Ελληνικού στρατού - είναι γνωστά τα έκτροπα και η ύποπτη αιματεριφορά του Αριστείδη Στεργιάδη¹², υπότου Αρμοστή Σμύρνης - οδηγούσαν μοιορά προς την τραγική λήξη του πολέμου. Η ανάξια ελληνική στρατιωτική γηγεσία, η βραχυπρόθεσμη πολιτική βούληση της ελληνικής κυβέρνησης, η πολιτική αναμονής και η υποχώρηση των Συμμάχων της ETNENTE από την Μικρά Ασία, καθώς και η Αγγλική ανοχή, ή υποκίνηση της ελληνικής επιβετούπτης σδημογούσαν σε αδέξιο. Οι σύμμαχοι με το πρόσχημα στη Ελλάδα διοικούνταν από κυβέρνηση και βασιλιά αντίθετους προς την ETNENTE άφησαν τους Ελληνες ακάλυπτους μπροστά στον Κεμάλ.

Στο μεταξύ απέναντι στην πολιτική αδράνειας και διπλωματικής ανικανότητας των μετανοεμβριανών ελληνικών κυβερνήσεων αντιπαρατάχθηκε η πολυδύναμη και επιβλητική εξωτερική πολιτική του Κεμάλ. Η Σοβιετική Ενωση με την γηγεσία του Λένιν υποστήριζε την περίοδο αυτή εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα¹³ ακόμη και σε περιπτώσεις όπου δεν υπήρχε ταυτότητα απόφεων για ιδεολογικά θέματα. Αυτό έγινε και με το Κεμαλικό κίνημα. Ο Κεμάλ αντιμετώπιζε αυτή την περίοδο το Δυτικό ψηφιακό και τους Ελληνες, από τους οποίους είχε ήδη εκδηλώθει αντισοβιετική πολιτική κατά την Ουκρανική εκστρατεία του 1919. Ο Λένιν βοήθησε πουκαλότροπο τους Τούρκους εθνικιστές. Η Γαλλία και η Ιταλία, οχι για λόγους άσχετους με τον Αγγλικό ανταγωνισμό, αποσύρθηκαν.

Ο Μικρασιατικός πολέμος οδηγήθηκε στο τέλος του με την πανίσχυρη αντεπίθεση του Κεμάλ, (κατ' αρχήν διέθετε μικρότερο αριθμητικά στράτευμα από το ελληνικό, όταν ο ελληνικός στρατός αποδυναμώνενος

και ανίκανος να παρουσιάσει σθεναρή αντίσταση βρισκόταν στο εωτερικό της Μικράς Ασίας λιγό μετά τις επιτυχημένες επιχειρήσεις επίδειξης για την κατάληψη της Αγκυρας.

Το δράμα του Μικρασιατικού Ελληνισμού κορυφωνόταν με την πυρπόληση της Σμύρνης. Μεγάλος αριθμός Ελλήνων, παγίδευμένοι από ενέργειες και νόμους της Ελληνικής πολιτικής ηγεσίας, σφάχτηκαν από τους Κεμαλιστές οι υπόλοιποι πέρασαν στην Ελλάδα.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Μικρασιατικός Πόλεμος υπήρξε συνέχεια των πολιτικών ή άλλων συγκρούσεων του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, είχε ιδιαίτερη σημασία για ολόκληρο το χώρο της Νοτιοανατολικής Μεσογείου, καθώς έκλεινε με το θρίαμβο του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος του Κεμάλ, ευοίωνο στοχείο και για άλλες απουκοκρατούμενες περιοχές.

Μένει να γίνει μια σύντομη αναφορά στη σημασία της «Μικρασιατής καταστροφής».

Εχει λεχθεί ότι αυτή υπήρξε ο καταλύτης γέννησης του σύγχρονου ελληνικού κράτους¹⁴. Πέρα από την ιδεολογική μεταστροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής - εγκατέλειψη του μεγαλοδεσμού οράματος - τα σοβαρά οικονομικά βάρη που επιπρέπονταν στο ελληνικό κράτος¹⁵, τη γεωγραφική συρρίκνωση του ελληνισμού και το προσωπικό και οικογενειακό δράμα των προσφύγων¹⁶, η Μικρασιατική καταστροφή είχε σοβαρές επιπτώσεις.

Πυκνώθηκε ο ελληνικός πληθυσμός ορισμένων περιοχών. (Μακεδονία) τονώθηκε σημαντικά η οικονομική και πνευματική ζωή στη χώρα, με την εργασία και τη δημιουργική πνοή των Ελλήνων Μικρασιατών. Ιδιαίτερα προσδευτικοί άνθρωποι, με πολλαπλές ικανότητες εφάρμοσαν νέες μεθόδους στην εργασία τους και συντέλεσαν στην ουσιαστική γένεση της ελληνικής βιομηχανίας. Ο προσδευτικός επίσης πολιτικός προβληματισμός τους είχε ιδιαίτερη σημασία για τη μετέπειτα δημοκρατική πορεία της χώρας, την εγκαθίδρυση νέου πολιτικού σχήματος της αβούλευτης δημοκρατίας και την ενδυνάμωση του λαϊκού κινήματος και των προσδευτικών πολιτικών δυνάμεων μακροπρόθεσμα¹⁷. Με το τέλος του Μικρασιατικού Πολέμου έκλεινε μια σελίδα στην ιστορία της αποκικρατίας, ενώ ο ανταγωνισμός των μεγάλων για τον έλεγχο της περιοχής δεν μειώνόταν ουσιαστικά. Χρειάζονται και ακόμη χρειάζεται να υπάρχουν οι κατάλληλοι άνθρωποι για την εκμετάλλευση και αξιοποίηση των κατάλληλων ευκαιριών. Αυτό το ρόλο θέλησε να παίξει ο Βενιζέλος από το 1918 ως το 1920 και αυτον συνέδιε και αργότερα, τόσο κατά τη διάρκεια της συνθήκης της Λαζάνης, όσο και κατά τη διάρκεια της τευλευταίας κυβερνητικής τετραετίας του (1928-1932). Στην τελευταία αυτή περίοδο ακολούθησε πολιτική προσέγγισης με τους Τούρκους, η οποία επισφραγίστηκε με την υπογραφή του Ελληνοτουρκικού Συμφώνου Φιλίας ανάμεσα στο Βενιζέλο και στον Ινονού το 1930¹⁸.

Ο ίδιος ο Βενιζέλος διακήρυξε την εποχή αυτή ότι πέρασε ο καιρός των πολέμων. Η στροφή των Ελλήνων στο εωτερικό της χώρας τους ήταν απαραίτητη για την εθνική ανασυγκρότηση και την κοινωνική αναπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Κατό τον 20 αιώνα ο Πανιάλιμπος του Αβδούλ Χαϊμή δεν μπορούσε να επέλθει, ο παν-οθωνανισμός αποδεκίνυσε τον διασφράμαστος, αφού οι εθνικές μειονότητες δικαιούονταν ανεξαρτησία. Ο παντούριανός - μια πρώτη μορφή εθνικής ιδεολογίας - παρουσιάστηκε το 10ο αιώνα, αλλά ο παντούριανός είναι η ιδεολογία που επικρατεί τον 20ο αιώνα και εμπνέει την τουρκική εσωτερική και εξωτερική πολιτική.
- Για τη συναρφή με τις ιδεολογίες που υιοθετούνται από τους Τούρκους την εποχή του Μικρασιατικού πολέμου και προγενέστερα, αλλά και ειδικά για τον Παντούριανό.
Βλ. *Jacob Landau, Λαντάου*: Το δόγμα του τουρκικού επεκτατισμού Έκδ. Βενιζέλος, 1985 σ. 281
- Ιδιαίτερο συνδιέφερον για την σχέση των Τούρκων με τη Δύση και για την προσπάθεια διμικοποίησης του τουρκικής κράτους ήταν το βιβλίο του τουρκολόγου *Benard Lewis, The emergence of modern Turkey* Oxford University Press 1968 σ. 524 + 6 Σ αυτό γίνεται λόγος και για τη διπλωματική και άλλα γεγονότα του Μικρασιατικού πολέμου.
Βλ. σ. 239 - 256
- Ας σημειωθεί στην Γαλλία και η Ιταλία είχαν αναγνωρίσει το Κεμαλικό κίνημα ήδη από το Μάρτιο του 1921, λίγο μετά τη πρώτη δεήματα της ασβετοτουρκικής συνεργασίας, όποτε και απέσυραν τα στρατεύματά τους από τη Μ. Ασία. Μόνο οι Βρετανοί περίμεναν ως το τέλος του πολέμου, από Μικρασιατική χερσόνησο παίζοντας εναντίον ιδιότυπο ρόλο στην ελληνοτουρκική σύγκρουση. Μετά το τέλος του πολέμου αποκαλύφθηκαν οι πραγματικοί σκοποί τους.
Βλ. *B. Lewis, The emergence...
στην παρ. σ. 254.*
- Για τα θέματα αυτά μπορεί να μελετήσει κανείς σε ειδικές τουρκικές ιστορίες.
- Γι' αυτό οι Τούρκοι ονομάζουν το μικρασιατικό πόλεμο «απελευθερωτικό πόλεμο» βλ. Άριζ Νεάρ,
- Ο καρές και η δημοκρατία Βενιζέλος, 1983 σ. 12
- Βέβαια ο Κεμάλ ήθελε να τονίσει την υπερταχτή πολιτική του κόμματος του που άλλωστε λατούργησε στο πλαίσιο μιας κρατικοποίησης, όπως λέγετε, πολιτικής
βλ. Δημ. Κιτσίκη, Συγκριτική Ιστορία Ελλάδας - Τουρκίας στον 20ο αι. Εστία, 1978, σ. 246.
Σκόπιμα, συχνά με τρόπο λαϊκιστικό τόνο το σημαντικό ρόλο των κατόπιν των κομματιών στρατών στον πόλεμο της Ανεξαρτησίας.
βλ. Δημ. Κιτσίκη, Συγκριτική Ιστορία.... δύο παρ., σ. 251
Επίσης για την ταξιδιώτικη διαστρεβάση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Νίκο Ψωρόκη, Η Μικρασιατική Καταστροφή Η εγγύς Ανατολή μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο (1918-1923) σ.σ. 93 - 104
- Για το ρόλο των Μεγάλων δυνάμεων στο Μικρασιατικό πόλεμο υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία.
Ενδεκτικά παραπέμπουμε σε ορισμένα κείμενα:
Σπ. Λουκάτου, «Οι Μεγάλες δυνάμεις και η Μικρασιατική Καταστροφή». Η Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή ΚΜΕ Συγχρόνη Εποχής! 1986, σ.σ. 58-78
Ν. Ψωρόκη, Η Μικρασιατική καταστροφή...
σ.σ. 29-70, 105-142.
- Για το ρόλο των ΗΠΑ βλ. Ν. Ψωρόκη, Η μικρασιατική...
σ.σ. 52-63, 195-198
- Στο βιβλίο του Ν. Ψωρόκη υπάρχουν στοιχεία και βιβλιογραφίες παραπομπές για το ρόλο της καθεμάδες δύναμης. Ενδοφέρουσα είναι η διαφοροποίηση των γαλλοταύκων συμφερόντων προς τα αγγλικά
Ακόμη γι' αυτήν βλ. Ν. Παπαδόπουλος, Τουρκικά Ντοκουμέντα για τη Μικρασιατική Καταστροφή Η αλήθεια από το στόμα των Τούρκων! Αθήνα 1985, 55-57 και άλλου.
Ελ. Βενιζέλος, Ιδιογραφικό Ημερολόγιο ΙΑΕΚ, Χανιά', 1976.
- βλ. στα αμέσως προηγούμενα δύο βιβλία καθώς επίσης και Ερήν Αλλαμάνη - Κρίστο Παναγιωτόπουλος, «Η συμμορχή εντοπιλή για την κατάλυψη της Σμύρνης και η δραστηριοποίηση της ελληνικής γηροσού». Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του Φιλιπποπόλης 1980 σ.σ. 119-172.
Ειδικά αναφορικά με τη σήση του Ελ. Βενιζέλου και την εποχή του η βιβλιογραφία είναι εκτενέστατη. Σε όλες σχεδόν τις μελέτες για το Βενιζέλο αναφέρεται κάπι ο σχετικός Ιδιαίτερος σημαία έχει ένα άρθρο του Στεφάνου Στεφάνου, «Η ελληνική επέκτηση στην Κανιά (ήταν τόχος λάθος του Βενιζέλου)
Αθήνα, 1980 σ. 36 (Αυτοτελής εκδόση Απόστολα από το Βιογραφικό Δικτύο Ελευθερίος Βενιζέλος Πλαστούργης Ιστορίας)
- Για την Ελλην. Εθνική ιδεολογία - βλ. Κωστή Μοκάνη, Η Εθνική και κονσταντινική συνείδηση στην Ελλάδα 1830 - 1909 (Ιδεολογία του μεταρεατικού χώρου) Αθήνα 1974.
Θάνος Βερέμη, «Κράτος και έθνος στην Ελλάδα 1821 - 1912», Ελληνισμός Ελληνικότητα Ιδεολογικοί και Βαθανατικοί δίσκοις της
- Νεοελληνικής Κοννυνίας) Εστία 1983 σ.σ. 59-68
- 12 Μάλιστα καπηγορήθηκε γι' αυτό ο Βενιζέλος βλ. Μιχάλη Χαραλαμπίδη, Κέρασα Φυτούδη, Πόντοι Δικαιώματα στη μνημή Ηρόδοτος, 1987
- Αλέξ. Αλεξανδρί, «Η ανάπτυξη του Εθνικού πνεύματος της Ελλήνων του Πάντου 1918 - 1922 Ελληνική Εθνική Πολιτεία και Τουρκική Αντίδραση» Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο...
σ.σ. 427 - 474
- 13 βλ. Νίκ. Πετρόδη - Διορήθη «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη; Μια εναλλακτική λίση που ο Βενιζέλος απέρριψε μάλλον βεβιασμένη»
Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο...σ.σ. 101 - 118
- 14 βλ. Ελ. Βενιζέλου, Ιδιογραφικό Ημερολόγιον...σ.σ. 41
- 15 Οι ίδιοι οι Ελλήνες το ομολογούσαν σαν και αν πολλοί από αυτούς το θεωρούσαν αυτοποιό και καπηγορόδευτο το Βενιζέλο για Εθνική προσοτιά, όπως ο Ι. Μεταξάς
- 16 βλ. Μανώλη Μεγαλοκονδύρου, Η Σμύρνη (Από το αρχείο ενος φωτορεπόρτερ) Αθήνα 1979, σ. 174
- 17 Για τον ιδιότυπο ρόλο του Γούναρη αίσθεται να μελετήθουν ορισμένα τουρκικά έγγραφα από το βιβλίο του Ν. Παπαδόπουλου «Τουρκικά Ντοκουμέντα» που πραγματοπέραμε
- 18 Ειδικά γι' αυτόν ενδιαφέροντα είναι η μαρτυρία του Δ. Κιτσίκη, Συγκριτική Ιστορία...σ.σ. 195-199.
- 19 Για τη σχέση του Κεμάλ με το Σοβιετικός βλ. B. Lewis, The emergence of modern Turkey ... σ.σ. 283 - 285 επίσης βλ. N. Ψωρόκη, Η Μικρασιατική Καταστροφή... σ.σ. 143 - 152
- 20 βλ. Άλκη Ρήγου, Η β' ελληνική δημοκρατία 1924-1935 (Κοννυνίκες διαστάσεις της πολιτικής σκηνής) Βενιζέλο, 1988 σ. 31
- 21βλ. Γιαννη Δελαγραμματικά, «Τα οικονομικά της μικρασιατικής εκστρατείας» Η μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή... σ.σ. 90
- 22 Πολλοί από αυτούς δεν δέχτηκαν να περιληφθούν στις ανταλλακσιδημένες ορθόδοξες πληθυσμών.
βλ. Δ. Κιτσίκη, Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας , Εστία 1988 σ. 191-193
- 23 Για τον ιδιόρρυθμο ρόλο των προσφύγων στις πολιτ. εξελίξεις βλ. Άλκη ρήγου, Η β' ελληνική δημοκρατία 1924-1935 (Κοννυνίκες διαστάσεις της πολιτικής σκηνής)
Βενιζέλο, 1988 σ. 231-233
Επίσης βλ. απ. παρ. σ. 261 σημ. 159 οπου και σχετική βιβλιογραφία. Οπωσδήποτε είναι ενδιαφέροντα η σχέση των προσφύγων με το Κορσυνικό Κόρμα. Ωστόσο είναι αμφιβολίσιμη η άποψη του Άλκη ρήγου που δεν αναπτύχχεται στην προσφυγική κοντότητα σχεδόν πατριωνίος - πλειστος.
- 24 Γι' αυτό δέχτηκε πολλές καπηγορίες ο Βενιζέλος
Ενδεκτικά βλ. Μά. Χαραλαμπίδη Εθνικά Σημήματα Ηρόδοτος 1989 σ.σ. 69-73. Επίσης... βλ. Ιητένειος Αναστασίδης, «Ο Βενιζέλος και το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φύλας του 1930», οπου γίνεται λόγος και για την πρόσταση του Βενιζέλου να τηλεφεί στο Κεμάλ με βραβείο Νομπέλι για την ειρήνη.

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

- 1917-1920 Διακυβέρνηση της Ελλάδας από τη Βενιζέλο καπηγορήθηκε
- 17/20.10.1918 Υπονομένεται η ανακωχή του Μούδρου
- 2/15.5.1919 Ο Ελλην. στράτος αποβιβάζεται Σμύρνη
(Έπη Μ. Ασία βρίσκονται επίσης στρατεύματα των Αγγλικών, Γάλλων, Ιταλών)
- 23.3.1920 Οι Τούρκοι ειδικούτερος συγκαλούν τη μεγάλη Εθνοσύνελευσην της Αγκυρας μετά τη διάλυση του Νέου Τουρκ. Κοινοβουλίου, που είχε εκλεγεί τον Ιανουάριο του 1920, από τους Αγγλικούς
- Μάιος 1920 Ο Ελληνικός Στρατός καταλαμβάνει την Αν. Θράκη
- 28/7/10.8.20 Υπονομένεται η συνθήκη των Σερβών.
- 1/14.11.1920 Εκλογές στην Ελλάδα εκλογική ήττα του Βενιζέλου.
Αρχίζει η περίοδος διακυβέρνησης από τις αντιβενιζέλικες - φιλοβασιλικές δυνάμεις, η οποία λήγει το Σεπτ. του 1922.
- 22.11.1920 Επαναφέρεται ο βασιλιάς Κων/νος Κων/νου.
- Φεβρ. 1921 Οι Μεγ. Δυνάμεις καλούν σε συσκευή τον Κεμάλ στο Λονδίνο για την επίλυση του Μικρασιατικού. Ακολουθούν διπλωματικές πράξεις που επιβεβαίνουν την αναγνώριση του Κεμάλ.
- Οκτ. 1921. Ο Γούναρης δηλώνει δραματικά στην Ελληνική Βουλή στη σ.σ. 100.000 ε.μ. περίπου στην Μ. Ασία.
- 13/26.6.22 Εκδηλώνεται η αιφνιδιαστική αντιπίσθεση του Κεμάλ που θα λήξει με την πυρπόληση της Σμύρνης και τη σφαγή των Αρμενίων και των Ελλήνων.
- Σεπτ. 1922 Ο βασιλιάς Κων/νος φεύγει από την Ελλάδα και αφήνει για τον Γεώργιο στο Θρόνο.
Την κυβέρνηση αναλαμβάνει τριμελής επαναστατική

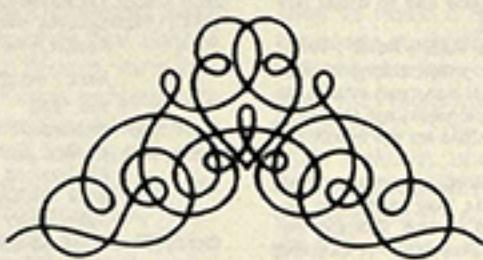
επιπροτική στρατιωτική). Ορίζεται διπλωματικός εκπρόσωπος στο εξωτερικό σε Ελ. Βενιζέλος.
28.9.22
Οκτ. 1922
30.1.1923
Υπογράφεται η ανακωχή των Μοσδονών.
Οι Αγγλοι καταλαμβάνουν τη Μοσδόνη
Βενιζέλος και ίνονού υπογράφουν την Ελληνοτουρκική
σύμβαση για την ανταλλαγή των πλεθυσμών

24.7.23 Υπονομεί της συνθήκης της Λαζάνης

Ανολιτικότερος χρονολογικός πίνακας υπόρχει στο βιβλίο μου Ιστορία Γ.Δ. Δέσμης (Διαγράμματα, Χρονολογικοί Πίνακες, Ερυθροίς), Χανιά 1986 σσ. 73-78

Θέματα Νεότερης και σύγχρονης Ιστορίας από τις
πηγές, Ο.Ε.Δ.Β. (σ. 395)

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ KAZANTZAKΗ

ΒΟΥΡΑΚΗ ΡΟΥΛΑ
ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ

Μέσα από τον τεράστιο σύγκλιση της βιβλιογραφίας που προφέρεται για τον Νίκο Καζαντζάκη είναι τουλάχιστον χρονοβόρο να συγκεντρώσει κανείς το πλήθος των κρίσεων, απόψεων, γνωμών για τον βίο και την πνευματική παραγωγή του μεγάλου συγγραφέα.

Αισθάνομας όλο το μέγεθος της αδυναμίας του συγχρονού «κοινού μελετητή» που αναγκάζεται να προεγγίσει τον Καζαντζάκη μέσα από τις «αρδόδες» του, οπως σώθηκαν αποτυπωμένες στο πλήθος των βιβλίων του. Λυπταμαί ειλικρινά που είμαι υποχρεωμένη να γνωρίσω τον άνθρωπο Καζαντζάκη μέσα από τον «γραφιά». Ντρέπομαι ταυτόχρονα γιατί γνωρίζω ότι αυτό είναι κάτι που ο ίδιος δεν θέλλει:

«Με θαρρούν λόγιο, διανοούμενο, γραφά και δεν είμαι τίποτα από αυτά, τα δάκτυλα μου, στον γράφο, δεν μελανώνουνται αιματώνουνται. Θαρρώ, δεν είμαι παρά τούτο: μια απροσκύνητη ψυχή....» (Γράμμα στον Μ. Μ Δημάκη, 29-5-1950)

Στηρίζομαι στη φαντασία μου - είναι η μόνη δύναμη που μου απομένει - και προσπαθώ να ζωγραφίσω στο μαλό μου τα δυο εκείνα μάτια μέσα στα οποία διέκριναν πολλοί να χορεύει μια πειναλέα αρπακτική ψυχή. Προκειται για την ψυχή του Καζαντζάκη, ενός ανθρώπου γεμάτου πάθους για τους βιαίους ανθρώπους της δράσης που μπορούν να οργιάζουν σ' ενα παραλήρημα σάρκας και ελευθερίας.

Ενας στοχαστής ευρυμαθέστατος και βαθύτατος, μια φύση ευσυγκίνητη, ενας ζηλωτής του ανεκπλήρωτου, αγωνιστής αδάμαστος, που μάχεται για να βρει σχι την οωτηρία του, αλλά την αυτοκυριαρχία του αντέκρι στην άβυσσο και το θάνατο.

Η λέξη «Ανήφορος» αντιπροσωπεύει για τον Καζαντζάκη όλο τον δύσκολο, άγνωστο και γι' αυτο γοτεκό δρόμο της αναζήτησης του καινούργιου του καλύτερου. Ο δύσκολος αυτός δρόμος της αναζήτησης λευτερώνει τον αγωνιστή από το βάλτο του «κατεστημένου», μέσα στον οποίο καλλιεργείται η αρρωστημένη κατάσταση του «βολέματος», του «εφησηχασμού».

«Από τις δύο στράτες διαλέγω τον ανήφορο. Γιατί; Χωρίς νοητά επιχειρήματα, χωρίς καμιά βεβαιότητα κατέχω πόσο ανήμπορος στην κρίσιμη τούτη στιγμή είναι ο νους κι οι ολες οι μικρές βεβαιότητες του ανθρώπου» («Ασκητική», σ. 29)

Πεθαίνοντας ο Καζαντζάκης είχε σίγουρα λευτερώ-

θει από το φόβο του θανάτου, γιατί ακριβώς είχε λευτερωθεί από τη σχετικότητα του ανθρώπινου νου που αντιμετωπίζει με φόβο κάθετη που δεν μπορεί να συλλάβει.

«Μια άλλη μέσα μου φωνή, ας την πούμε εχτή δύναμη, ας την πούμε καρδιά, ανπιστέκεται και φωνάζει: «Οχι! Οχι! Ποτέ μην αναγνωρίσεις τα σύνορα του ανθρώπου! Να σπας τα σύνορα!

«Ν' αρνέσαι στη θάρρουν τα μάτια σου! Να πεθαίνεις και να λες: Θάνατος δεν υπάρχει! («Ασκητική», σ. 18)

Βρίσκω ότι η σχέση του Καζαντζάκη με την ανατολή είναι μια σχέση ιδαίτερα δυνατή, γιατί ακριβώς είναι μια σχέση εσωτερική και πιο συγκεκριμένα κληρονομική. Στην «Αναφορά» του καταρχήν ο Καζαντζάκης αλλάκαι σε άλλα κείμενα, οπως αυτό το ταξιδιωτικό του στην Αιγύπτιο και το Σινά βρίσκει ευκαρία να αναλύσει στον αναγνώστη την Ανατολίτικη καταγωγή του, επιδιώκοντας εποιείναι να δικαιολογήσει το μεγαλο πάθος του για την Ανατολή.

Σ' ενα πρώτο λοιπόν στάδιο η «Αναφορά» διαφωτίζει πλήρως τον ερευνητή για την Ανατολική καταγωγή του Καζαντζάκη. Αναφέρει εκεί ο συγγραφέας ότι το σόι του πατέρα του καταγεται από ενα χωριό εξω από το Ηράκλειο της Κρήτης που ονομάζεται Βάρβαροι. Το χωριό ονομάστηκε έτσι, ιδότι μετα το 10ο αιώνα που ο Νικ. Φωκάς ελευθέρωσε την Κρήτη από τους Αραβες συγκεντρώθηκαν στο χωριό αυτό οσοι Αραβες σώθηκαν από τη σφαγή του Φωκά. Φυσικό ήταν να παρατηρηθεί μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στους Αραβες και τους ντοπισμένους χωρικούς. Γεννημα αυτής της αλληλεπίδρασης είναι οι πατροπρόγονοι του Ν. Καζαντζάκη. Είναι πεισματάρηδες, λιγομήλητοι, λιγοφάγοι, μονόχνοτοι. Ο Καζαντζάκης νιώθει εντόνα τα αραβίτικα χαρακτηριστικά των πατροπρόγονων του. Στο ταξίδι του την Αραβία, ερχεται στην πιο άμεση επαφή με την Ανατολή. Νιώθει τότε κάτι το ξεχωριστό. Νιώθει να ξαναβρίσκει το χαμένο κομμάτι του εαυτού του, το ανατολίτικο, αυτό που τον κρατά στενά δεσμένο με τους προγόνους του.

«Οταν αντικρίσω μια χουρμαδιά, η καρδιά μου πηδάει χαρούμενη, σα να γυρίζει στην πατρίδα, στο ανυδρό, κατασκονισμένο μπετουάνικο χωριό, που μονάκριβο στολίδι του η χουρμαδά. Κι οταν κάποτε μπήκα στην έρημο της Αραβίας, καβάλα σε καμήλα, κι αγνάντεψα

την απέραντη ανέλπιδη αμμούδα, κίντρινη, τριανταφύλια, μαβία κατά το βράδυ, να κυματίζει μπροστά μου χωρίς αχνάρι ανθρώπου, αλλόκοτο μεθύσιο με συνεπήρε, η καρδιά μου έσυρε φωνή σα γερακίνα που γυρίζει, ύστερα από χρόνια, από χιλιάδες χρόνια, στη φωλιά της». («Αναφορά», σ. 32-33)

Η καλύτερη πάντως ευκαιρία που δίνεται στον Καζαντζάκη για να αναφερθεί στην ανατολική καταγωγή του είναι σίγουρα το βιβλίο στο οποίο συγκεντρώνει τις εντυπώσεις του από την Αιγύπτιο και το Σινά

«Και μου αρέσει να στοχάζουμαι πώς το αἷμα μου δεν είναι καθαρό ελληνικό, μα κρατώ από τους Βεδουΐνους. Κάποιος παλιός πρόγονος, ακολουθώντας το μισοφέγγαρο και την πράσινη σημαία του Προφήτη, πήδηξε στις αραβικές γαλέρες που κίνησαν από την Ισπανία να καταχτήσουν το νησί που τρέχει μέλι και γάλα, την Κρήτη. Κι ας πάτησε στη στεριά, τραβήξει κι αυτός στην αμμούδα το καράβι του και το έκαψε για να μην απομείνει καμιά ελπίδα υποχώρησης, κι έτοι, πολεμώντας κάτω από το σκεπός της επελποίσας, να βάσει μέσα του τις ανελπίδες δύναμες να νικήσουν!» (σ. 134)

Ο Σαχίνης στο βιβλίο του «συγχρονη πεζογραφία μας» στο κεφάλαιο για τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις, αναφέρει στις σημαντικό για την ερμηνεία του έργου και της προσωπικότητάς του Καζαντζάκη είναι πώς οι χωρες που περιγράφει και ζωντανεύει στα βιβλία του - εκτός από την Αγγλία, που στέκει κάπως ξένη προς το ψυχικό κλίμα του και προσφέρει το υλικό για ενα βιβλίο οχι από τα καλύτερα του - δεν ανήκουν στην Ευρώπη, στον δυτικό, εκλεπτυσμένο πολιτισμό. Ο Καζαντζάκης, συνεχίζει ο Σαχίνης, ταξίδεψε πλατιά και στη δυση, ομως δεν έγραψε συχνά γι' αυτή. Οπι τον ενδιαφέρει στις ανταποκρίνεται περισσότερο στη φλογερή ιδιοσυγκρασία του είναι η ανατολή!» (σ. 78)

Την λατρεία του Καζαντζάκη για την Ανατολή πρέπει να την μελετήσουμε σε συνάρτηση με την συγκεκριμένη αποψη που έχει εκφράσει οίδιος για τον δυτικό πολιτισμό απέναντι στον οποίο κρατάει μια στάση αρνητική. Αναφέρω εδώ αποσπάματα από δύο γράμματα του Ν. Καζαντζάκη σε φίλους του, που εκφράζεται πολύ φανερά η αποστροφή στον Δυτικό πολιτισμό παράλληλα με το πάθος και την λατρεία απέναντι σε κάθε τι ανατολιτικό. Στο πρώτο γράμμα ταχυδρομημένο από την Ζυρίχη, ο Ν. Καζαντζάκης, γράφει στον φίλο του Γ. Αγγελάκη (5.12.1917)

«Η φραγκιά δεν έχει τίποτα να μας δώσει, ολη μου η ψυχή σαν του Μουσουλμάνου, στον προσεύχεται, κάνει το ναμάζι του, είναι γυρισμένη κατά την Ανατολή!

Αχ! μέσα στη βαριά τούτη ομήλη, στην υγρασία και στα χιόνια, πώς αναπτύδα το γαλανό βουνό, η θάλασσα, ενα κόκκινο κουρέλι στη χουμαδιά, η ζεστή αμμούδα, το μαυριτανικό τόξο, η φελάχα με το σταυρό στο κεφάλι, ξυπόλυτη, μελαχρινή και οβρόστημη...). Αχ! η μυρωδιά του ανατολιτικού λημανιού με τα σάπια πορτοκάλια και καρπούζια, με τα λικνίζομενα, δεξιά - ζερβά, καϊκία και με τα γυμνά λασπωμένα πόδια! Να τι μούδωκε η ξενιτά - το σίχαμα σε κάθε τι που δεν είναι Ανατολή και ράτσα μου. Βρήκα πάλι τον Εαυτό μου, το απόγονο των Αράβων, στο αφρικανικό νησί της Κρήτης. Να δώσει ο Θεός το τασξίδι μας στην Ανατολή να γίνει τώρα, που το αἷμα μας ζει ακόμα και βασιλευει».

Το δεύτερο γράμμα ταχυδρομημένης από το Λονδίνο. Ο Ν. Καζαντζάκης γράφει στη φίλη του Τέλα Ανεμογάννη (14.6.1916)

«Καμία χαρά, ως τώρα, δε μούδωκε το Λονδίνο.... Μερικά μονάχα μεγάλα θεάματα - η Αφρική, οι ποταμοί, τα μερμήγκια στις ζούγκλες, τα κοπάδια τα ψάρια στην Ισλανδία, η Μπεναρές, η Βαγδάτη - θα μούδην ακόμα χαρά μα η Φραγκιά δεν μπορεί πια να ξεγελάσει την καρδιά μου».

Ο Ι. Θ. Κακριδής, στα πλαίσια μιας ομιλίας για τον Ν. Καζαντζάκη, παρουσιάζει τον Καζαντζάκη ως τη γόνιμη συνέθεση Ανατολής και Δυσης με κάποια εσωτερική ροή ομως προς την Ανατολή. (Φθινόπωρο 1959)

«Η προσωπικότητα του Καζαντζάκη καθορίζεται πάνω από ολα νομίζω, από τον τόπο που γεννήθηκε. Ο Καζαντζάκης είναι Κρητικός - αυτό πρέπει να το θυμούμαστε κάθε στιγμή, σταν τον μελετούμε. Και οπως η Κρήτη στέκει ανάμεσα Ανατολή και δυση, στη μέση ακριβώς του δρόμου που ενώνει την Ευρώπη, την Ασία και τη Βόρεια Αφρική, το ίδιο και ο Καζαντζάκης είναι ενα ιδιότοπο μείγμα Ευρωπαίου και Ανατολίτη. Η μόφωση του είναι κατά κύριο λόγο η δυτική και ομως μέσα του, στα κατάβαθμα της ψυχής του, φωνάζει ο ανατολίτης»

Την συγγένεια πάντως του Καζαντζάκη με την ανατολή την πιστοποιούν ακόμα και η εξωτερική του εμφάνιση οπως τουλάχιστον μας διαβεβαιώνει ο Π. Πρεβελάκης, σταν αναφέρεται στο βιβλίο του «Ο ποιητής και το ποίημα της Οδύσσειας» για την πρώτη συνάντηση με τον Νίκο Καζαντζάκη στις 12 Νοεμβρίου του 1926 στο σπίτι της αδελφής του Καζαντζάκη, Ελένης.

«Ηταν ενας ανθρωπος σαράντα περίπου χρόνων, στην ηλικία που οι αρχαίοι ονομάζαν ακμή, γιατί τοτε ο ανδρας κατέχει ολες του τις ικανότητες. Το παράστημά του τον έκανε να μοιάζει με Σαρακηνό, το πρόσωπο του ήταν κι αυτο εξωτικό, κάπι σαν αφρικανική μάσκα»

Ν. Καζαντζάκης, «Ταξίδευοντας Αιγύπτιο, Σινά, Ιερουσαλήμ», ταξιδιωτικό βιβλίο, 1927.

Στο παραπάνω βιβλίο ο Καζαντζάκης κάνει κάποιες νύξεις για τους Ευρωπαίους της Αιγύπτου, είτε αυτοί είναι μόνιμοι κάτοικοι του Καΐρου, είτε τουρίστες. Η γνώμη του γι' αυτούς εκφράζεται ελαφρώς οδραστικά. Ο πληροφορημένος αναγνώστης διακρίνει στο σαρκασμό αυτο ολη την υπολανθάνουσα αποστροφή του Καζαντζάκη στον Δυτικό πολιτισμό και την συγχρονη ψηφιαλιστική και άλλου είδους ιδεολογία του

Για τους Ευρωπαίους του Καΐρου ο Καζαντζάκης αναφέρει:

ο. 42 «κι ανάμεσα στο σκοτεινό αυτο χρωματισμένο ανθρωπόλο, που μιρίζει μοσκο και κοπρο, κυκλοφορουν δύσσοι, χλωμοί, οι διστροι Ευρωπαίοι, σαν άρρωστοι. Μεσσα στην πυρά του αράπικου ήλιου φαντάζουν τα ξαστρισμένα τους πρόσωπα σα να εχουν λιποθυμήσει».

Χωρίς καμία διάθεση για πρωτοποριακές ερμηνεύτικές αναλύσεις σε βάθος, εχώ την εντύπωση - με δεδομένο βέβαια πάντα το πάθος της Καζαντζακής ιδεολογίας για τη Δυση - οπι σκοπός του συγγραφέα στο παραπάνω χωρίο δεν είναι απλά και μόνο περιγραφικός. Αυτο που επιδιώκει ο Καζαντζάκης δεν είναι τόσο η εξωτερική περιγραφή των Ευρωπαίων μέσα από την ιδιαίτερα παραστατική χρωματική αντίθεση,

που παραθέτει, ανάμεσα στις δυο φυλές των φατρών και των μαυρών. Τα επίθετα «δύσμοι», «χλωμοί», «δαστροί», αναφέρονται στους Ευρωπαίους και σε ενα πρώτο περιγραφικό επίπεδο μπορούν να συγκεντρώθουν γύρω από τη γενική εννοια της ατονίας της εκφραστής στα Ευρωπαϊκά πρόσωπα. Σ' ενα άλλα επίπεδο - θα το ονόμαζα ίων ιδεολογικό - θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει στις επίθετα αυτά συμβολίζεται η δυτική ιδεολογία και ο πολιτισμός, που για τον Καζαντζάκη παρουσιάζει σε διεθνές επίπεδο μια θέση δευτερεύουσα, παρακμιακή.

Αναφέρει στο «Τ»

«Γιατί, θαρρώ δεν είναι τυχαίο το ότι οι ολες οι θρησκείες - δηλαδή οι σπόροι - που δούλεψαν τα σπλάχνα της Γης ήρθαν από την Ανατολή. Η Ανατολή κυριεύεται από μια παραφροσύνη, φλέγεται. Η Δυση δέχεται, τρέφει, λαγαρίζει, αναλύει - μετουσιώνει τη φλόγα σε φως.

«Ως τώρα έτοιμη καταμερίστηκε η φοβερή συνεργασία - αντρός και γυναικός - πάνω στον πλανήτη μας. Ο Ανατολίτης είναι ο άντρας της Ευρώπης.» (σ. 70)

Επανεξετάζονας μετά από ολα αυτά το πρώτο χωρίο που παρέθεσα για τους Ευρωπαίους της Αιγύπτου, μου φαίνεται ότι είναι ευκολό να εκλάβουμε τις παρομοιώσεις «σαν άρρωστος», «σαν να έχουν λιποθυμήσει», (αναφέρονται στους Ευρωπαίους), ως συμβολιστικές εκφράσεις της γενικότερης δυτικής ιδεολογίας και του χαρακτήρα του δυτικού πολιτισμού - σύμφωνα βέβαια πάντα με την σχετική αποφή του Καζαντζάκη, που προαναφέρθηκε.

Κλείνοντας τη μικρή αυτή αναφορά στο ταξιδιωτικό βιβλίο του Καζαντζάκη, που αναφέρεται στην Ανατολή και αποδεικνύει την ανατολική φυσιογνωμία του συγγραφέα, παραθέτω ενα χωρίο που μου έκανε μεγάλη εντύπωση.

Θυμήθηκα τους θυσαυρούς του Χαλίφη Μονσταντέ Μπεν Ιλλάχ, οπως μας τους περιγράφει ενας παλιός χρονογράφος:

«Ένα σεντούκι γεμάτο σμαράγδια, χλιαδικόσια δαχτυλίδια με πολύτιμα πετράδια, χλιαδές χρυσά πιάτα με πολύχρωμα σμάλτα εννιά χλιαδες πολύμορφα κουπά από ακριβό ξύλο ξυμπλιασμένα με χρυσάφι, εκατό κυπελλα με το όνομα του Χαρουν αλ Ρασίδ, μια αλισάδα χρυσή, δεκα σχήτω σκάδες, τετρακόσια χρυσά κλουβιά, ενα παγόνι από σμάλτο, ενας πετεινός από πολύτιμα πετράδια, μια γκαζέλα από μαργαριτάρια, αναρίθμητα χαλιά, που χλιαδικά από αυτά ιστορούσαν απόνω τους τις δυναστείες του κόσμου!» ενας φελάχος απλώσει το χέρι του κλαουρίζοντας. Στράφηκα. Ξέφουν ολό το ορόμα της ηδονής και του πλούτου σάλεψε, σαν αντικαθρεφτισμός της ερήμου, πτηδήσεις αλαφρά μέσα στον αέρα και χάθηκε. Ντράπηκα. Δεν υπάρχει στημέρα μεγαλύτερη αμαρτία

από το να παραδίνεσαι στη γοητευτική μέθη της ωραιότητας. Η παλιά Σειρήνα σαγηνεύει και παραλύει τη δύναμη μας, παραστρατίζει τη καρδιά και ξεχνά την άγια σημερινή ανάγκη. (σ. 44)

Είναι θαυμαστό το πως ο αξιος αυτος συγγραφέας χρησιμοποιει με τέτοιο τρόπο τα λογοτεχνικά του σχήματα, ώστε αβίστα να διοχετεύει στον αναγνώστη την ιδεολογία του. Νιώθει κανείς ότι κάθε λογοτεχνικό σχήμα του Καζαντζάκη δεν είναι γυμνός λογοτεχνισμός. Κρύβει μέσα του ενα απότερο σκοπό. Μόνο ενας Καζαντζάκης θα σκεφτόταν να παραθέσαι όλη αυτη την λεπτομέρη περιγραφή των θυσαυρών του Μονσταντέ Μπεν Ιλλάχ, για να τη συνδέσει αντιθετικά με το αμέων παρακάτω παραστατικό του ζητιάνου φελάχου. Ενα περιστατικό που απομυθοποιει την αιγυπτιακή χλιδή και αποκαλύπτει μια σκληρή αλήθεια. Μέσα από το λογοτεχνικό σχήμα της αντίθεσης, που προαναφέρθηκε, ο Καζαντζάκης εκφράζει με τρόπο «λογοτεχνικό» την αποστροφή του στην αιγυπτιακή οικονομική πολιτική, που οδηγει τους φελάχους στη φτώχεια. Ο λογοτέχνης Καζαντζάκης βοηθάει να εκφραστεί ο διανοητής. Το ρήμα «ντράπηκα» του παραπανω χωρίου συγκεντρώνει όλη τη συναισθηματική και στοχαστική προσέγγιση του Καζαντζάκη στο οξύ ζήτημα της άνισης κατανομής του Αιγυπτιακού πλούτου.

Γιατί ντρέπεται ο Καζαντζάκης; Ντρέπεται ιως γιατί για μια σπηλιή παρασύρθηκε στο μαγευτικό κόσμο του παζαριού, φέρνοντας στο μιαλό του εικόνες αιγυπτιακής χλιδής, την ίδια ώρα που κάποιοι δίπλα του λιμοκτονούσαν παρακαλώντας για λίγο ψωμί.

Ντρέπεται ακόμα ο Καζαντζάκης γιατί στεκόμενος δίπλα στο φελάχο φορώντας τα ευρωπαϊκά του ρούχα και με το «στομάχι γεμάτο» εκπροσωπει για τον αμάθη φελάχο τη δύναμη της δυσης, τον πολιτισμό το χρήμα. Ο φελάχος ζητανεύει από τους δυτικούς αυτά που του στέρουν οι αιγύπτιοι αφέντες. Δεν καταλαβαίνει ότι και αυτη ακόμα η ευημερία των δυτικών στηρίζεται στην εκμετάλλευση της αράθειας των ανατολιτών. Σε μια τελευταία επίσης ανάλωση θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι ο Καζαντζάκης ντρέπεται εκ μερους του φελάχου για την αράθεια του που τον οδηγει στην εσχάτο βαθμό υποβάθμισης, να ζητιανεύει τον καρπό του μόχθου του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Αλεξίου, Ελ. «Για να γίνει μεγάλος» (τ.12)
2. Βρεττάκος Νικ. «Νίκος Καζαντζάκης: Η αγωνία του και το έργο του».
3. Καζαντζάκης Ελ., «Ν. Καζαντζάκης, ο ασυμβιβαστος».
4. Πρεβελάντης Π., «Καζαντζάκης. Ο ποιητής και το ποίημα της Οδύσσειας», 1958
5. Πριετη Κλ., «Ν. Καζαντζάκης - περιποτής του κόσμου» 1985
6. Σαχίλης Απ., «Η σύγχρονη πεζογραφία μας», 1983
7. Στεφανίου Γεωργ., «Ν. Καζαντζάκης - ένας αξεδιάστος της ελεύθεριας».
8. περ. Νεολληνικά Γράμματα, Ηρακλείου Κρήτης, Χρ. Β Φεβρ. 1928, «Λίγα λόγια για τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του Καζαντζάκη», σσ 850, 851.

ΝΤΕΜΠΕΛΗΣ

ΜΙΛΤ. ΒΑΡΔΑΚΗ

Για τον Αντρουλή το χωργιανό μου η κουβέντα....

Κιαείς μωρέ δεν τόν-ε λογαριάζει τον κακοίζικο και πολλές βολές, κατά την αφορμήν, λένε μερικοί των κοπελλιών των: «Τ' Αντρουλή μωρέ θα μοιάσεις;»

Μα εγώ για να λέω την αλήθεια, δε συμφωνώ με τοι χωργιανούς.

Κάθα μέρα σάνικις ομίγομε και κουβεδιάζομε. Τετραχδία τάχει και τον ψύλλο απού λένε πεταλώνει.

Καλός ανθρωπος, ποτές του δε μαλλώνει, κιανιούς το ζαράρι δε θέλει, χαράν τουνα θωρεί τοι χωργιανούς να πηαίνουν καλά, και στενοχωράται με τον πόνο του κάθα νιούς. Μόνο για τον απατό του δε σεκλετίζεται.

Ουλημερνήσιος τση μέρας κάθεται στο μαγαζί ξεμπέτης με την πέτσα του κρεμασμένη στον καφάν του. Φουμέρνει και φτει, μα να δείτε δμορφα. Βάνει τη γλώσσαν του αναμεσιακώς στ' αντόδιαν του κι απός κάνει: τσιφ. Οί σαν εμάς: χατ φτού!

Οντεν έει παρέα βαστά τα σκαψτίλια στα δυόν του χέργια κι αντιφέγγει η μούρην του. Σαφής, φωνιάζει του καφετζή: «Δος μου μτρέ, δυο τσιγάρους και γράψε τζοι». Πότες, ευτός, του δούδει και πότες τον ε μοτσέρνει, μα δεν του κακοφαίνεται.

Διάλε τη σκαπετέ την επαιξε ποτές του, μα και να τ' αξιώνει η γυναίκαν του! μουδέ του Χριστού οι γι' Οβριοι.

Λέει κι ευτός μέσαν του: κακή εβγήκεν ανάθεμά τηνε η κακομοίρα, μα ξια τζη.

Εξήντα εννιά χρονώ πηάνει - κιάς μεταξέσύρει κιαείς- γιατρός δεν τον έει θωρεμένο, οξω απού ο Στρατός που τον εμετρήσα και τον εμπέψα στην καβαλλαρία.

Τρώει σαν το βούζ - οντε βρει. Πολιτική δεν

κουβεντιάζει ποτές του, σ' είντα κόμμα ανήκει δεν κατέει, γροικά τσοι ούλους, και μ' ολους συμφωνά.

Ετοι απού τον εξάνοιγα καλά, καλά, και καθρεφτίζουντα στα μάθιαν του η γι αγαθότη κι η γι αγάπη, ο νους μου επήγε στη δίγηση το' Αρατιάς απού μούκανε ο Μακρομάρχος. Θωρείς ευτός εκαμε κειά γιατί τον εξυγάνω για φονικό.

Εκεία, λεει, τσοι ντεμπέληδες τσοι χου σε μεγάλη πόληψη.. αγιους τσοι λογαριάζου. Κάθουνται ούλην την ημέρα στοι ντεμπέληχανάδες και ξεφτυλίζουν τα δαχτύλια των ποδιών των, και μουδέ μιλούνε, μουδέ ανοιγοσφαλίζουν τα μάθιαν των για να μη κουράζουνται.

Κουβαλούν τωνε οι γι αθρώποι πιλάβια πιτιομένα με κανελοπίτερα και χαλιβάδες απού λιγομαργιάζουν να τσοι θωρείς, και ούλα τα ελέη του Αλλάχ, γιατ' εκεία έουν άλλο Θεό, Αλλάχ τον-ε λένε.

Μα ευτοί μουδέ σημασία δίδου, πολλά να ντίρει να καταδεχτούν να ξανοίξου γη να μετακουνήσουν τα χείλιαν των. Για μεγάλη παραχώρη του Αλλάχ το λογαριάζουν οι γι' άλλοι αθρώποι.

Να σας ε πώ; Αν εούν την αγαθότη τ' Αντρουλή, λόμπιτς έου δίκιο οι γι' αρατάδες.

«Ο ΜΑΔΑΡΙΤΗΣ»

(Σημ. επιμελητή της έκδοσης:

Το Κρητικό νάρδι που δημοσιεύεται παραπάνω είναι παραμένο από τον τόμο: «POZONARIΣΜΑΤΑ» του αειμνηστού «Μαδαρίτη» (Μιλτιάδη Βαρδάκη) και αντιτροσωπεύει θαυμάσια το γλωσσικό ιδίωμα της Δυτ. Κρήτης και καταγράφει πιστά το σπουδηροβόλο πνεύμα του λαού μας!)

ταύτης της πολιτισμού της Κρήτης στην οποία αντικαθίστανται τα γενικά καθημερινά της ζωής.

ΤΟ ΠΕΝΘΟΣ ΣΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΜΑΡΙΚΑΣ ΤΖΕΡΑΚΗ - ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

ταύτης της πολιτισμού της Κρήτης στην οποία αντικαθίστανται τα γενικά καθημερινά της ζωής.

Σε περίπτωση θανάτου δεν είναι καθόλου αρκετό να λυπάται η οικογένεια και καθένα ξεχωριστά από τα μέλη της, αλλά πρέπει και να το δείχνει και να το φονάξει, να το διαλαλεί κάθε λεπτό, κάθε στιγμή και σε κάθε περίπτωση.

«Απού πονεί δεν ντρέπεται», σου λένε.
Κι αυτό δει μόνο τις πρώτες μέρες της συμφοράς, μα για πολλά, πάρα πολλά χρόνια.

Αν είναι αδερφός, δεκάχρι ως δεκακοτά χρονών και πάνω ή μάννα κι οι αδερφές, παλαιότερα - Σφαιάδ - έκριναν τα μαλλιά τους. Εποι έδειχναν ότι αφαιρώνταν από το σώμα τους ένα φυσικό κόσμημα αφού τα μαλλιά θεωρούνταν στολίδι και χάρισμα της γυναικάς. Τόρα το έθιμο τούτο έχει εκλείψει. Εξακολουθούν δώμας να βάφουν τα πάντα μαύρα αιώρη και τα «κασελοσκεπάσματα» και τα εσώρουχα των και δεν αλλάζουν σαράντα μέρες. Οι άντρες αφήνουν γένεια, φοράντα μαύρα πουκάμισα και όταν πάντες στα καρενελά οι κοινότητες των είναι μετρημένες κι οι άλλοι χωριανοί, σεβόμενοι τον πόνο τους, δεν λένε μπροστά τους σκομπορδίες ή εύθυμες ιστορίες, αλλά πάνταν συζήτηση για σοβαρά θέματα:

Πέσσο πάει το λάδι, πέσσο η πατάτα και τέτοια.
Οι γυναίκες, κατ' έθιμον είναι υποχρεωμένες να θρηνούν και να ολοφρόνται. Κουκουλωμένες ίσωμε τη μύτη στα μαυρομάντηλά τους και πηγαίνοντας, δει μόνο στο νεκροταφείο του χωριού αλλά και στις καθημερινές των δουλειές, θρηνολογούν καθ' οδόν και με δυνατή φωνή. Κλαίνε και αναθερμαίνουν τον πόνο τους με τα ίδια των τα σπαρακτικά μοιρολόγια:

Εγδί μου νιγιέ μου και καλονιέμου
κι είντα σου λέω άνομης μου.

Εγδί μου πως σ' έχασα σαρή μου
και είντα θα σου λέω ζάχαρη μου
Άλλοι χαίμος στην νιότη σου νιγιέ μου
για να τη φέρει το χόρια αμάραντε μου
Εγδί μου πως σ' έχασα κυψί μου
και που να σε γυρεύω γλεντιστή μου
Καθύμος και μαύρη μοίρα μου παιδί μου
κι έκαψες την καρδιά μου τσελεπή μου
Κείμα σου να καθείς παιδί μου
και να σε φέρει το χόρια πληγωμή μου
Εγδί και μαχαίρι μου κλαδού μου
κι έκαψες την καρδιά μου παλαζόνα μου
Κείμα στο μήλο να καθείς το ρόδο να μαδήσους
Κείμα σ' εσίνα μάθα μου να φύγεις να μ' αφήσους

Άλλοι χαίμος στη νιότη σου νιγιέ μου
να την φέρει ο Αδης μάθια δυό μου.
Έχασα το' ελπίδες κι ούλα μου τα θάρη
για να σε φέρει η γης διορρόπα παλλαράδι
Σφάλεις με μαχαιρώνεις με νιγιέ μου
και καίεις την καρδιά μου χρυσογυνέ μου
Αχι και βαρυοπλήγωσέ με λεβέντη μου
κι ο κόσμος δε με βάνει κατημέρι μου
Δέρνω χτιστώ το στήθος μου παιδί μου
πρόδια δεν εφελούμαι τατσεκλή μου
Εξέπλεκα τα μαλλάκια μου κι αναχούρδισά τα
για το γλυκό χαϊδί σου κι εκουνούρδισά τα
Μα στο πλήνθος οφείλουν να συμμετέχουν κι οι γείτονες
- τουλάχιστον για τρεις μήνες. Δεν γελούν δυνατά,
δεν βάζουν χρωματιστά ρούχα και γενικά η συμπεριφορά
των, είναι συμπεριφορά ανθράκων που συμμετέχουν,
κατανοούν και αισθάνονται τη συμφορά που χτίστησε
τον γείτονά τους.
Δεν ψήνουν κι αυτοί, όπως και η οικογένεια του πε-
θαμένου σαράντα μέρες χρέας κι αποφεύγουν φυσικά
να σφέζουν ζώα για φάγημα.

Στις τρεις μέρες γίνεται λειτουργία, τα τρίμερα, στις
εννέα μέρες τα νηάμερα, όλη λειτουργία. Οσες φωτο-
γραφίες υπάρχουν στο σπίτι χρειασμένες στον τοίχο
«πάντες» κι άλλα τυχόν κάδρα, ή γιρλάντες ανάποδα
ή σκεπάζονται με μαύρα πανιά. Οσο για τους καθρέπτες
αν δεν του σπάσουν, για να μην καθρεπτίζονται, λες
και τους φταίει ο ίδιος ο εαυτός τους και το ρήμα
τους και δεν θέλουν να τον βλέπουν, τους σκεπάζουν
με κατάμαυρα πανιά ή τους βγάζουν από το σπίτι για
πολλά χρόνια. Άλλοι μόνο στην οικογένεια ή στο μέλος
της που θα ξεχάσει για μια στιγμή τη συμφορά και θα
γελάσει ή θα μιλήσει με αφρονισιά.

Στιγματίζεται για δλη του τη ζωή. Η συμπεριφορά
κατά το πλήνθος, οι έντονες του εκδηλώσεις και η δύση
το δυνατόν μεγαλύτερη διάρκεια του, αποτελούν για
την οικογένεια προσόν και οι γυναίκες που κράτησαν
μεγάλο πλήνθος εγκωμιάζονται όταν γίνεται λόγος γι'
αυτές, προ παντός για τις ανύπαντρες. Μαζί με τ' άλλα
προτερήματα και «παίνια» μας κοπέλλας συχνά θα
σκούντει κανείς και τούτο:

«Πα να καταλάβεις το χάρες της δε σου λεω άλλο
πρόδια παρά πως εδά κι εφτά χρόνους απούνται απο-
θαμένος ο αδελφός της, δάλε το ζέλιο τόκαμε πέρα
από τον πόρο του σπιθιού ντανε, παρά ανέ πάει για
κιαμμάν αμπασάδα (μικροδουλειά) και μουδέ αναθυ-

βάλλει να βγάλει τα μαύρα από το κορμί της παρά σκόμπης τόνε θυμάται και τόνε μοιραλογάται σαν νένει σφές από τον εβάθφανε».

Έτσι νομίζει κανές ότι οι ζωντανοί πρέπει να ζουν με τη σπλήνη του νεκρού, ν' αναστενάζουν και να πονούν αιώνα. Όποιος λοιπόν τύχει και πάει σε πενθισμένο σπίτι του χωριού, από τη βαρειά απιδοφαίρα που επιχρετεί νοιάθει κατάθλιψη.

Επειδή και ο πληθυσμός στις πόλεις της Κρήτης είναι σχεδόν κατά ενενήντα τοις εκατό, αυτοδημούργητος αστικός, δηλαδή όλων εμάς, των περισσότερων οι γονείς είναι τέκνα αγροτών, που εγκατέστηκαν στις πόλεις μετά την Ενωση της Κρήτης με την Ελλάδα (1913), τα ίθια των πόλεων μέχρι προ ολίγου χαιρού και πριν από τον πόλεμο, λίγο ή σχεδόν καθόλου δεν ήταν διαφορετικά στις εκδηλώσεις του πένθους από τα χωριά.

Το χαρακτηριστικό πάντως είναι ότι οι άντρες δεν κρίνεται ότι είναι υποχρεωμένοι να κρατούν το πένθος διπλά σιγαίνοντας ή γυναικείες. Αυτοί μπορούν ύστερα από σύντομο διάστημα να πηγαίνουν στα καφενεία, να παίζουν σκακιέλι, να πίνουν και να το βήγχουν κάπως έξω. Το βαρύ καθήκον της διατήρησης του πένθους κατά δημόσιον νόμον, έχει πλέον στα θηλυκά μέλη της οικογένειας, Ιωάς γιατί πάντα η γυναικά θεωρείται, κατά βάση ο ακρογωνιαλός λίθος της οικογένειας η εστία που διατηρεί άσβεστη τη φλόγα των παραδόσεων και των εθίμων.

Μα το πιο βαρύ πένθος είναι το πένθος της χήρας. Μια γυναίκα χήρα δύο νέα κι άμορφη κι αν είναι, κι δύο κι αν ήταν με το μακαρίτη λίγο χαιρό παντρεμένη, είναι καταδικασμένη να περάσει δλη της ζωή στο πένθος, στη σιωπή και στην αφάνεια. Η ζωή της θεωρείται ότι ετελείστε. Παρά τις μαντινάδες και τα δίστιχα που εξημνούν τη χήρα και τις χήρες της και παρά το ότι οι χήρες αυτοτελούν πάντα λαχταριστόν στόχο, οι χήρες στην Κρήτη σχεδόν ουδέποτε ξαναπαντρεύονται και αν ξαναπαντρεύονται θα πάρουν παρακατατάνον. Να μια ωραία μαντινάδα που εκφράζει μεν τη λαχτάρα του ερωτευμένου αλλά σπανίως ή ποτέ δεν πραγματοποιεί τον διασκατή του πόδο:

Μικρός, μικρός σ' αγάπησα, μεγάλος
δε σ' επήρα
Να μου τ' αξιώσει ο Θεός και να σε
πάρω χήρα.

Παρά ταύτα εαν ένας νέος κι ανύπαντρος τολμήσει να διαπιπώσει μιαν τέτοια επίθυμη, δηλαδή να παντρευτεί μια χήρα, έστω και παλιά του αγαπημένη (ιδανικώς) θα ακούσει τον αναβαλλόμενο από την οικογένεια του και χίλια δυο παραπειστικά λόγια για τον αταξιδιωτο - ως τον θεωρούν οι δικοί του - γάμο και θα του πουν: - Ξαθίκανε, μαθώς, τα ρόδα και τα γιασιμά, τα μπουγιτονιασμένα που πρέπουντε στα νειώτα σου, παρά θα πάνεις να λέσεις στα μαραμένα και στ' αποφύγια των αλλονώ; Κύριε ελέησον, μουδέ παρατέλειμος είσαι (με σκαματικό ελάττωμα δηλαδή), μουδέ γέρος. Ελα στα σύγκαλα σου.

Τα μαύρα, εννοείται μια χήρα, δεν τα βγάζει σε όλη

της την υπόλοιπη ζωή.

Οπως είταμε, πρωτότερα, τα ίδια ίθια και ο ίδιος τρόπος τηρήσεως του πένθους, σχεδόν τηρούνται ή μάλλον επηρεούντο προπολεμικώς και στις πόλεις της Κρήτης. Τάρα πια βέβαια στα Χανιά και αλλού, οι χήρες, όχι μόνον αλλάζουσαν το χρώμα, αντικαθιστώντας τα μαύρα, στο χρόνο απέναντι, με γκρίζα, αλλά και στα τρία χρόνια τα βγάζουν εντελώς. Να το μοιραλού της χήρας που κλαίει τον άντρα της.

Εγώ μου πως απόδικες χρυσέ μου και δίχως σου δεν κάνω ακριβέ μου.

Στοι πάντες δρόμους μ' άφησες χαδιάρη μου, και δίχως σου δεν κάνω παλλαράρι μου

Πάντα μουν έρημη κανάρι μου και πάντα μοναχή μου κατελλιάρη μου.

Και τώρα που παντρεύτηκα χρυσέ μου, δεν είχα τύχη άτυχέ μου.

Κι έχασα δα το σκέπτος μου λιβέντη μου, κι έχασα το κορμί σου ψηφισμένη μου

Εγώ μου πως σ' έχασα χαδιάρη μου κι έχασα το κορμί σου παλλαράρι μου

Πάντα μουν ψηλοπέτουνα χρυσέ μου, διο δύορρο να πάρω ακριβέ μου

Και τώρα που παντρεύτηκα χρυσέ μου, δεν είχα καλή τύχη πλούσιατέ μου.

Και τώρα που σε θέβουν λιβέντη μου, γιατί δε μου μιλείς ψηφισμένη μου

Αχι γιάντα δε μου μιλείς χρυσέ μου, να με παρηγορήσεις σκεπτικέ μου

Πίες μου είναι θα γενώ γλυκέ, όχι και που θα γείρω ανομίς μου;

Να διάω στα πεθερικά χαδιάρη μου, κι εσύ να λείπεις παλλαράρι μου;

Αυτού ναι βούρκες και πηλά χαδιάρη μου, κι εσύ να λείπεις παλλαράρι μου

Κι αν έχεις πόδια να σταθείς χρυσέ μου, και χέρια να πετάξεις ακριβέ μου

Ελα στο σπίτι μας χρυσέ μου και εδά μπαίνει καλοκαίρι φρόνιμε μου

Κι έλα να βγαίνεις τοι κορφές χρυσέ μου, στον καθαρόν αέρα, ακριβέ μου

Μην είσαι δα στη μαύρη γης, γλυκέ μου, στον αραχνιασμένο Λόη, τσελεπή μου

Αχι δεν άφησες παιδιά χρυσέ μου κι έσβισε τ' άνομά σου, ακριβέ μου.

Το μοιραλόϊ κι οι στίχοι του λέγονται και διασκενάζονται ανάλογα με την περίπτωση.

Πάντως οι στίχοι του αγκαλιάζουν δίλες τις περιπτώσεις: τις νειδαντρες χήρες, που ξαφνικά χηρέφθαν χωρίς να προλέψουν να κάμουν παιδιά μα και γενικώτερα τον πόνο της κάθε γυναικά που μένει απροστάτευτη χάνοντας τον άντρα της, τον «στύλο του σπιτιού της».

Μην ξεχνούμε πως τα χρόνια εκείνα η γυναικά εξαρτώταν ολοκληρωτικά από τον άντρα.

Η ΡΟΔΙΑ

ΕΥΤ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΠΑΔΑΚΗ
ΓΕΩΓΠΟΝΟΥ

«Χίλιοι μύριοι καλογέροι σ' ενα ράσο τυλιγμένοι
«Είντα ναι;»

Το φυτό αυτό είναι η γνωστό στο λαό με διάφορα ονόματα απός ροδιά, ρογδιά και ραβηά.

Είναι η Σίδα ή Σίδη των αρχαίων Κρητών. Στην Αρχαία Ελλάδα, σήμφανα με πληροφορίες του θεοφράστου ήταν γνωστή ως ρόδα ή ροιά. Το επιστημονικό της είναι *PUNICA GRANATA*.

Η καλλιέργεια της είναι αρχαιότερη από εκείνη της αμυγδαλιάς και της βερικοκιάς και σύγχρονη με την καλλιέργεια της ελιάς και της αμπέλου.

Ο Όμηρος στην Οδύσσεια αναφέρει στην καλλιέργειαν στους κήπους του βασιλιά των Φαιώνων Αλκινού. Οι μίθοι γύρω από την ρογδιά είναι ατέλειωτοι γιατί το δένδρο ήταν αφιερωμένο στην Αφροδίτη και την Αθηνά.

Ο Σολομών στο «Άσμα των Λαμπάτων» ίμνησε τους καρπούς της ροδιάς σαν σύμβολο της υπόρξεως αραίων αισθημάτων κάτω από τραχύ και πικρό πρόσωπο.

Σήμερα η ρογδιά καλλιέργειται στις παραμεσογειες χώρες κυρίως για τους καρπούς της που αριμάζονται νωρίς το Φεντέρωρο αλλά και για καλλιαριτικούς σκοπούς.

Τα ρογδιά είναι καρποί δροσιστικοί και υγιεινοί. Από το χυμό τους παρασκεύαζεται δροσιστικό ποτό η γρεναδίνη, η οποία χρησιμοποιείται και για στο-

μαχικές και εντερικές παθήσεις. Το αφέψημα του φλοιού του καρπού και της ρίζας χρησιμοποιήθηκε από παληά σε δυσεντερίες, διάρροιες και για την καταπολέμηση παρασίτων του εντέρου. Το αφέψημα των λουλουδιών έχει αντισηπτικές ιδιότητες και χρησιμοποιείται στη λαϊκή θεραπευτική για πλύση του στόματος και γαργαρισμών.

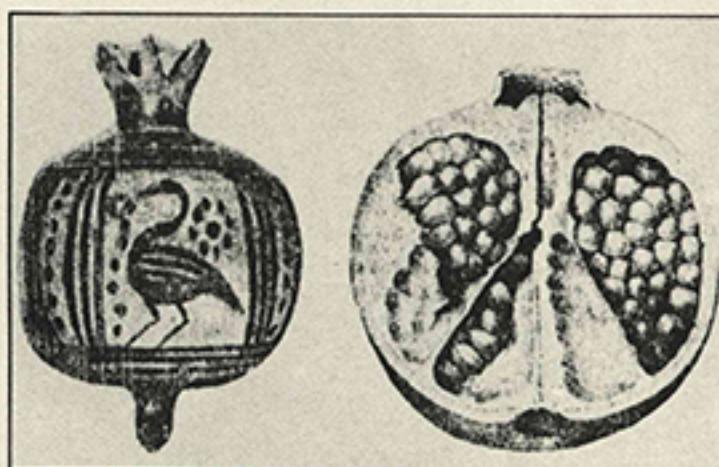
Η ρογδιά ως καλλιαριτικό φυτό, καλλιεργείται σε κήπους, κυρίως η νάνα μορφή που φυτεύεται σε γλάστρες και στολίζει εσωτερικούς χώρους.

Τα μεγάλα άνθη της ροδιάς με το ωραίο χρώμα τους έχουν κάτι από την ομορφιά και τη δύναμη της ζωής και αποτελούν σύμβολο εντονού συναισθημάτων και ζωηρών παθών. Γράφει γι' αυτό ο Νικηφόρος Βρεττίκος το ποίημά του, η ερωταπόκριση:

ΕΡΩΤΑΠΟΚΡΙΣΗ

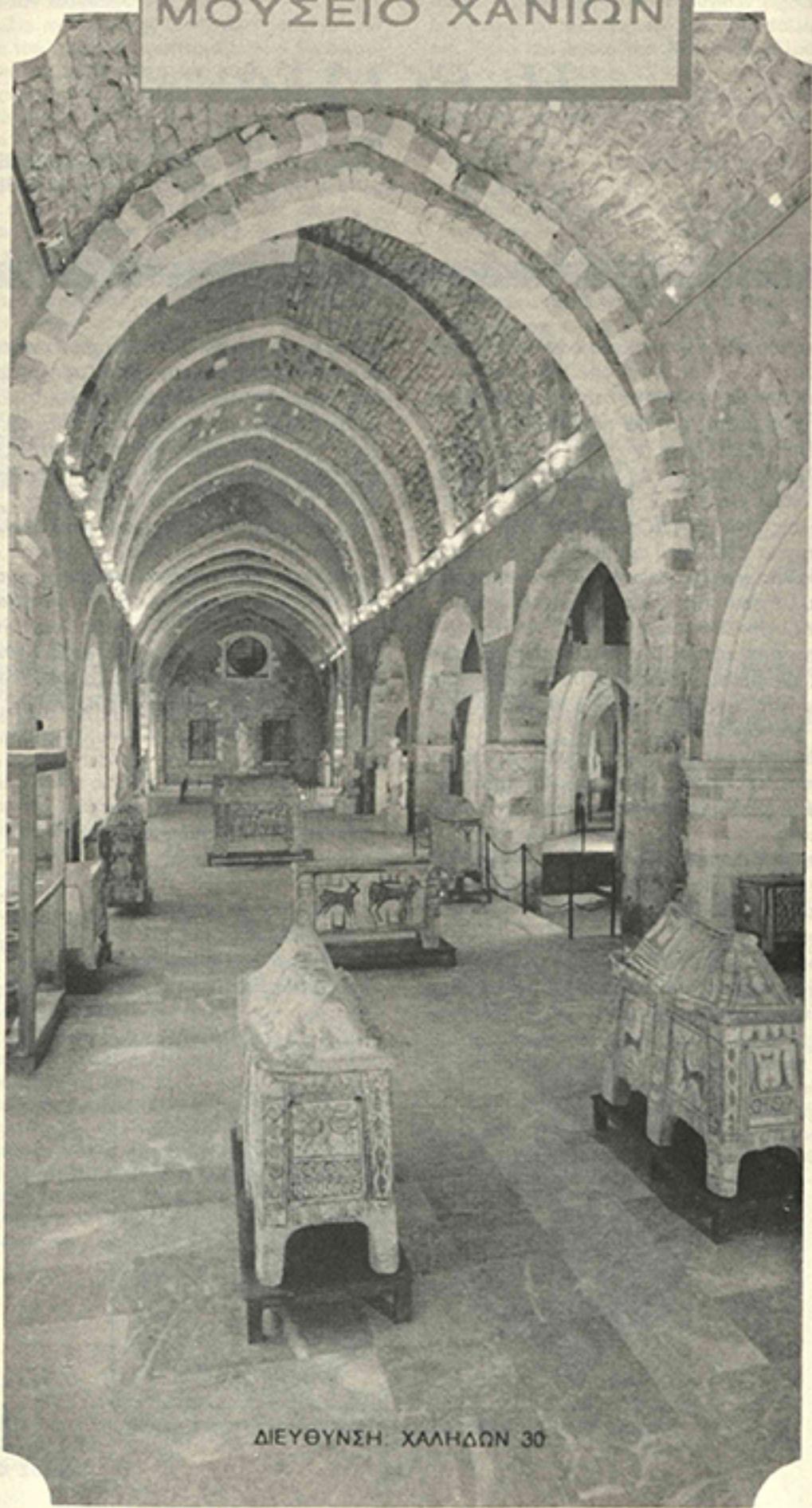
Η ομορφιά δεν είναι σιωπή.
Γι αυτό και η φωνή μου
δεν είναι μονόλογος

της ροδιάς το λουλούδι
παραδείγματος χάρη
είναι ενα αριστούργημα που
το απαγγέλει η μέρα

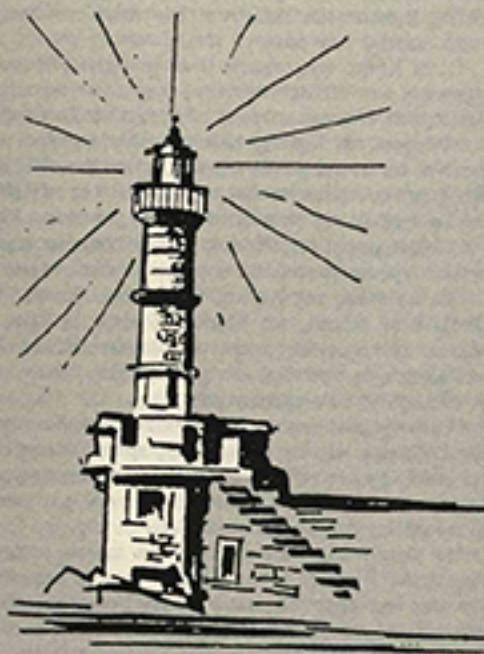

Παραδειγματική ποίηση ρογδιά (Μουσείο Ναυπακτίου) και καρπός ρογδιάς

ΜΟΥΣΕΙΟ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΧΑΛΙΔΩΝ 30

**Από την
Πνευματική και
Πολιτιστική
Ζωή και Κίνηση
των Χανίων.**

ΧΑΝΙΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗ ΧΡΟΝΙΑ ΠΟΥ ΠΕΡΑΣΕ....

ΣΤΑΜ. Α. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ
ΔΑΣΚΑΛΟΥ - ΛΑΟΓΡΑΦΟΥ

Καθημερίθρες αυτή η στήλη στην επίσημη δημοτική έκδοση που κρατάται στα χέρια Σας, με την αναφορά της, κάθε χρονιά, στις Χανιώτικες εκδόσεις. Η παρουσίαση είχε μεγάλη και λεπτομερή έκταση, ομος μας στένεψε, είπαν, ο χάρος, πολέ, αφού καθώς μις κληροφόρουσαν αποκλειστικά αρκετές ενδιαφέρουσες μελέτες, λόγω έκτασής των, και έτσι θα είμαστε κι εμείς εποχερευτικά «κοντούσερμένοι», σύντομοι και με πολλές παραλίψεις, τις οποίες θα διερθεύσουμε στο λοιπό ημερήσιο και περισσούντα τόπο των Χανίων.

A'. Από τα πολλά πρόχριτα βιβλία, σταματούμε σε δύο Αποκομιδώτικες εκδόσεις:

1) Α' Παρ. Συνεδρίου Αποκομιδώτων: «Περιφερειανόν συνεδρίον» Χανιά, 1989, σχήμα 80 μεγάλο, σελ. 576, εικονογρ.

Σε σχεδόν και επιβλητικό τόμο συγκεντρώθηκαν οι πολύτιμες επιστημονικές συναντήσεις, οι ομιλίες, οι χαιρετιστήριες προσφωνήσεις, οι παρεμβάσεις και οι λοιπές συζητήσεις, ανταποκρίσεις του τίτλου και φωτογραφικά ντοκουμέντα που εκάλυψαν το παραπάνω Α' Παραχώμιο Συνέδριο των απανταχού Αποκομιδώτων που θλαψία έδωσε στο ίδρυμα «Αγία Σοφία» από 21 - 24 Αυγούστου 1987.

Πέραν των προσφερνήσεων και των χαιρετισμάτων, οι εισηγήσεις με τα σημεντικά στοιχεία που περιέχουν χωρίζονται σε δύο τμήματα. Οι εισηγήσεις των: Βοντετάκη Στ., Ανδριανάκη Μ., Ζώνη Σταύρου, Αλιγάρχη Στέλλας, Σοφούλη Αγγ., Βίκη Κώνη Δ., Μποτανάκη Μ., Ανδριανάκη Εμ., Ζερδόη, Μπλαζουδόη - Σταυρούλλη Α., Μποτανάκη Χαρ., Βολούδη Εμ., Πετρουλάρη Γ., Λεντάρη Ι., Κουκουτόπουλος Γ., Παντηρήδης Π., Τσούρακη Ελ., απειλούνται το περιεχόμενο των εισηγήσεων για την Ιστορία, τον Πολιτισμό, την Παιδεία, τους Θεοφόρους τ' Αποκόμδων και συγχροτούν στο σύνολο τους μια πρώτη άλλη για ένα πρόγραμμα μελέτης και αξιοποίησης του ιστορικού χώρου της Επαρχίας Αποκομιδών.

Οι Εισηγήσεις του δεύτερου τμήματος του συνεδρίου: Αποστόλου Κ., Δούκιδης Μ., Ζερδούδης Στ., Κασσιωπίδης Β., Κλάδου Αιμ., Λαμπετάκης Κ., Μαδαριωτάκης Στ., Μαρκώνης Μ., Μιχελάνης Στ., Μιχελιωτάκης Γ., Ντουκάκης Ν., Παπερόπουλης Β., Ροζάκης Π., Σαραβελάκης Στ., Σοφάνης Στ., Τονναράκης Ε., Τονναράκης Ανδρ., και Χαριτόνης Γ., παρουσιάσαν με τις εισηγήσεις των την οικονομική και κοινωνική κατόπιν της Αποκόμδωνα ενώ ταυτόχρονα παρουσιάσαν μελετημένες προτάσεις αξιοποίησης δυνατοτήτων για την ανάπτυξη της Επαρχίας.

Οι γόνιμες συζητήσεις, οι οικοτείς παρεμβάσεις και τα πολύτιμα συμπεράσματα που γνήσιαν, αποτελούν οδηγό πλεύσεως για την παραπέρα πορεία και ανάπτυξη της επαρχίας. Άλλα και ιστορικό απλισμό και στέρεα βάση για το Πρόδωσιο του Τόπου, την διατήρηση και διατήλαξη του αποτού εγγένετο το ενδιαφέρον: Οργανωτικής Επαρτσής, Συνιδρίου, Εισηγητών και των καποίων της Επαρχίας, οι οποίοι άντος έχουν ξεκινήσει και προχωρούν ένα τιτάνειο έργο για τον τόπο τους.

Κλείνοντας τον ογκώδη και πολύτιμο αυτό τόμο, χρατάμε την αγκυράδη χρητηή των χαρδού και του τόπου μας, στους αυτή παρουσιάζεται από τη φωτισμένη μορφή του Ιεράρχου Κιούμου και Σελίνου Ειρηναίου - για την Κρήτη της τελευταίας 25/ετίας και τη θυμήσιμη στους Αποκομιδώτικες για να μένουν δημιουργοί και να γηρυούσεν. Την παρουσίαζουμε και στην πιο λοιπή Κρήτη για ν' αφιεντούσει και να προλάβει μια καταστροφή και μια αλλοίωση που επέβαλται. Μια μέρα που δια-

λύει το παρελθόν και διαφοροποιεί τον τόπο σ' ενα μέλλον που δεν θα θυμάται Κρήτη!...

Είτεν - λουσόν - ο πρόεδρος των Συνεδρίου, Σεβασ. Μητροπολίτης Κιούμου και Σελίνου κ. Ειρηναίος στον εναρκτήριο λόγο του, μεταξύ των άλλων:

(...)Η Κρήτη έχει σήμερα Ηλεκτρικό φως, δρόμους, πηλοφόρους και VIDEO. Δεν έχει, δύμας, τα νουκακιαρά που είχε πρότια και πρό πάντων δεν έχει το λαό της.

Οι ογροί της Κρήτης, είναι εγκαταλελυμένοι και χρησιμένοι και οι άνθρωποι της, άνδρες και γυναίκες φεύγουν στα ζένα, ή στραμάχνονται στα αστικά της κέντρα.

Τα σχολεία της υπαίθρου κλείνουν, τα αστίκα κλείνουν.

Πολλά χωράφια της Κρήτης έγιναν ήδη γηροκομεία και σε λίγα χρόνια μερικά θα είναι μόνο γηροταφερία.

Οι πολιτείες της Κρήτης (Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο, μηγαλώνουν βέβαια, για νότους και αυτές σε λίγο, και με κάποια αναλογία, τη μοίρα της τοπικοτάτως Αθήνας, που κατάπινε «ρυαζή και φυσική πόλη», διώς γράφοντας την ερμηνεία των ημερών μας.

Οι άνθρωποι μας παρασυνίουν από τη διαστροφή της εικονής ζωής και της υπέρμετρης κατανάλωσης αφήνουν την καλλιέργεια της γης, αφήνουν τα βιοτεχνικά και καρπογνωμάτα επαγγέλματα και κυνηγούντε την αργυρούμβια και το αμφίβιο τουρφοτοιχό ποδόπημα.

Η Κρήτη που δώσει κάποτε τα πρώτα στοιχεία του Εργατοάρικού πολιτισμού και καυνάρται στα τραγούδια της για κάτε και αρχοντιά, πάλι να γίνει στις ημέρες μας το γηραρδό της Ευρώπης, ο αρρεπέρος της.

Οι πολιτισμένες εορτές του Χριστού και των Αγίων, αντικαθίστανται από ξενόφρετα φεστιβάλ και βάρβαρες εκδηλώσεις. Οι αραιοί οικογενειακοί δεσμοί, απειλούνται από τον ελεύθερο έρωτα, και τα τραγούδια τ' Αντρεμαλένου γίνονται φοκάδες και Πάνι.

Αυτή περίπου είναι η εικόνα της σημερινής Κρήτης, τούτη την τελευταία 25ετία του σιώνα, και μίσα σ' αυτή τη θλιβερή κατάσταση είναι κι ο Αποκόμδωνας μας.

Αν μπορούσαμε λοιπόν να δούμε τα πρόγραμμα της επαρχίας μας μίσα στον αιώνα από σεριαλισμό, τότε και το Συνέδριο μας, αγαπητοί Αποκομιδώτικοι, παίρνει ένα βαθύτερο περιεχόμενο και γίνεται Συνέλευση Επαναστατών, σαν εκείνες που γίνονται στα χωράφια του 1821, 1870, 1896-97.

Πα μόνο μια επανάσταση, που θα άλλαξε όχι μόνο τους οικονομικούς μας σχεδιασμούς, αλλά θα άλλαξε βαθύτερα την αλλοτρίωση και σφραγίδη νοοτροπία μας, μπορεί να ανατρέψει την κατάσταση που αναφέραμε, και να αναγεννήσει τον τόπο μας.

- Ο προφηταδικός λόγος δημόσιας αφίεντης και ενεργοτοίκου μας, δύο οι καιροί μας ανιμένουνται....

- Για τόπο και για δύο πολύτιμα παρεκάλει αυτός ο τόμος, εμάστε ευγνώμονες στον δραστήριο Αποκόμδωνα (Οργαν. Επαρχ. Εποπτεία ένδοσης, κ.λ.κ.), γιατί έφεραν σε πέρας έργο πιάνειο!

Τους συγχαίρουμε και τους προβάλλουμε σαν παράδειγμα στις άλλες Επαρχίες!....

2) Μάρκου Νικ. Ντουκάκης: «Το Μπρόστινο και οι αγωνίστες του». Έκδοση: Πολιτιστικού Συλλ. Μπρόστινετών, Χανιά 1988 σχ. 17,5 X 24,5 σελ. 1-370 εκ.

Ο Πολιτιστικός Σύλλογος Εμπροστικών Χανίων, αποφάσισε οικοτά και πραγματοποίησε ενα μεγάλο έργο - προσφορά για το Μπρόστινο. Πρόκειται για την έδραση του έργου του συν/χρηματούντος Μάρκου Ν. Ντουκάκη: «Το Μπρόστινο και οι αγωνίστες του».

Ο συγγραφέας του έργου, παισγκουστός στον τόπο μας, και στον ευρύτερο χώρο της Κρήτης, για την πολύτιμη προσφορά του, προσδετικός γνωτόντος (και έδεινε τη ζωή του στην ιστορία της Γης των Πατέρων μας), τακτικός συνεργάτης επιμερίδων και περιοδικών και εισηγητής σε συνέδρια και συναντήσεις πάνω σε αναπτυξιακά, ιστοιδινικά, λαογραφικά, κ.λ. Θέματα, Μάρκος Ν. Ντουκάκης, ανάλως χρόνια για την συγχένεση τόσων στοιχείων χρήσιμων ιστορικών, αρχαιολογικών κ.λ.π., για κάθε μελέτη του Ιστορικού προσώπου της

Κρήτης και ιδιάζεται για κάθε Μπροστινή, Αποκορωνιάτικη, Χανιώτικη!

Το ασύρματο μέρος του συγγραφέα, το ανιξάντλητο ενδιαφέρον και η θερμή σγάτη του, για ότι αφορά στο χωρίο του, το δώσαντε τη δύναμη και το κυριότυπο να φέρει σε πάρα πολύ το έργο του το πολύτιμο!

Αρχίζει με το χωρίο, τις γειτονιές και τόν περίγυρο του Μπροστινού, εξετάζει την περιοχή γεωλογικά, κλιματολογικά, ιστορικά, αρχαιολογικά, δεν ξεχνά εικόνες, μνήμεια, αλβούνια, θρύλους και παραδόσεις, ενώ αφερόνται πολλές σελίδες (σ. 85-340) στην Ιστορική Προσωπογραφία της περιοχής βιογραφίες Αγιανιστών, γεγονότα ταπειά και πρόσωπα, από τα παλαιά ως το χτες(1945), παραβάντοντας στοιχεία, έγγραφα, φωτογραφικό υλικό κ.λ.π. ντυσούμενά, πάνω στα οποία σαν ευσυνείδητος ιστορικός, στηρίζει τα ότα εκθέτει στο έργο του.

Στο τρίτο μέρος (σελ. 341-360) του έργου, κάνει προτάσεις που βγαίνουν μέσα από την πολύτιμη πλέξη και την πολυχρόνια μελέτη του, για την οικονομική ανάπτυξη του χωριού του (Μπροστινού), και της ευρύτερης περιοχής ενώ παραβάνται ενδιαφέροντα δημογραφικά στοιχεία και αναλυτικές πίνακες των οικογενειών του χωριού και των γύρω οικισμών του.

Ο συν/χος γεωπόνος Μάρκος Ν. Ντουλιδης, δούλεψε σαν ευσυνείδητος εργάτης της Επιστήμης του, αλλά σαν ιστορικός ερευνητής, λαογράφος και μελετητής της διαχρονικής πορείας του Μπροστινού, με πολλή σγάτη, προκειμένου να διασώσει, να κωδικοποιήσει και να καπαθέσει, ιδιάζεται για τους νιότερους, διά δοσ οφείλοντας να γνωρίζουν για τον τόπο τους, έργο δηλαδή πολύτιμο, το οποίος περέπτει και άλλων χωριών μας ο φορέας και οι πνευματικοί άνθρωποι, να παραδειγματιστούν και να προσφέρονται!

Προστάθεμε, σαν τους κ. Ντουλιδης και του «Συλλόγου Εμπροστινεράτων», πρέπει να ενισχύονται, να προβάλλονται, να τιμούνται αλλά και να βρίσκονται μιμητές!

Θερμά συγχαρητήρια!

Β' Από τις περιοδικές ειδήσεις, σημειώνομε:

1) Αργής Ματινή, η επίσημη ένδοση του διάμου Χανίων «Χανιά 1989», κυκλοφόρησε για 17η χρονιά, πολυνοέλικη, καλαϊσθητή και με ενδιαφέροντα - δύος πάντα - θέματα. «Μοιράζεται δωρεάν», στο κοινό των Χανίων, τους επισκέπτες, τις Αρχές και τις βαθμολογίες.

Ο περιουσιώς τόμος (τον 1989), περιλαμβάνει στις 136 εκπονηθημένες σελίδες του, τα παρακάτω θέματα:

1. Χαρακτηρισμός Δημάρχου Χανίων

2. Αντίσταση στις μάχες της Κρήτης, Σαβ. Μητροπολίτη Κιεύδην - Σελίνου Ευρωπαίων Γαλανού.

3. Η φιλοσοφία της νέας πολιτικής συήπης, Βαγγέλη Χατζηγιάννη.

4. Διασχισή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, Ελληνογ. Σύνδ. Χανίων.

5. Η ανέγερση και λειτουργία της Δημοτικής Λαρούς Χανίων, Ζαχ. Σημαντήρα.

6. Τα πολαιότερα βιβλία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Χανίων, Χρισ. Καραποτάρης - Συντζανός.

7. Τα Χανιά στα Χριστιανικά χρόνια, Μιχ. Ανδριανός.

8. Περὶ των Τοιχογραφιῶν της Παναγίας Μηρυκοφέρων, Γεράρη. Αντούρης.

9. Άγιοι Απόστολοι στο Σημιδρό Κιεύδην, Σταύρου Μαρδάρης.

10. Η χαρογραφία του Γ. Ιων. Καλαϊσόπουλος, Στέλλας Αλιγάζας.

11. Ένοιο περιηγητές στο Νομό Χανίων, Χρυσόβορος Χαραλαμπίδης.

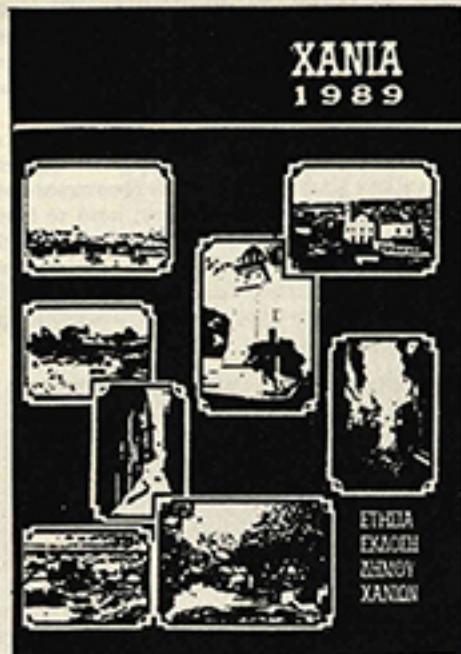
12. Ο Λαοκούντης Αντώνης Σαρρής (1769-1832), Σωρετή Πεπαντανούδης.

13. Το θέμα των Μάλεμε, Ευτήνη Μαλεράση.

14. Η μάχη της Κρήτης, Γιάννη Σαβαλάνου

15. Το «Κανό Ποντί», Αλεξ. Κ. Δρουσάδης.

16. «Λαϊκοί ποιητές και ρυμαδόροι της Κρήτης, 1941-45», Σταύρη Α. Αποστολίδης.

17. Ανάμνηση, 1945 (ποίημα), Πάροη Μανουσόπουλος.

18. Ημερονοή κατοχή στην Κρήτη - Μνήμες, Κ. Χρυσούλαδης - Πάπερος.

19. Ηρωικές για την Πατρίδα, Αθ. Μικλαζουδάση - Σταυρούλαδης.

20. Μια παρεδείβαση στ' Αλικανάρη, Βασίλη Χαροπάνης

21. Κρητικά ιδιωματικά στοιχεία στο κείμενο του Διγενή Λιρίτα Ε., Δημ. Στείβα - Πικραλή, συστούλου.

22. Κάποιοι ιδιωματισμοί, Μαρέβας Τζεράση - Βλασσοπόλειον.

23. Κρητικό Νέολι: Τον Διαδόλου ο Πολιτισμός, Μάλ. Βαρδάδης.

24. Οι χρόνοι της Κρήτης, Ευτήνη Πρωτοκαπαδόκη.

25. Από την πνευματική και πολιτιστική ζωή και κίνηση των Χανίων.

α) Εκδόσεις - Σταύρη Α. Αποστολίδης.

β) Δραστηριότητες Συνδ. Φιλολόγων Χανίων - Κάστα Μοντζόπουλος.

γ) Θεατρική κίνηση - ΔΗ.Π.Π.Ε.Θ.Ε.Κ. - Χανιάτ. Θεατρ. Εργαστήρι - Δημ. Κιν/φος - Κουνιδούρα - ΑΡΕΝΑ)

δ) Εικαστικά - Γιάννη Μαρκοντανίδης.

26. Α.Ν.Ε.Κ. (Επανεγύρισμα του λαού της Κρήτης) , Καν/νων Αργονύδης.

2. Η Ιστορική Λαογραφική και Αρχαιολογική Εταιρεία Κρήτης (Ι.Α.Α.Ε.Κ.), στην ίδια περίοδο, έθεσε σε κυκλοφορία το δεύτερο τόμο της περιοδικής της ένδοσης: «Κρητική Εστία», στα μέσα των περιουσιών χρόνου.

Στον ογκώδη αυτό τόμο, σχήματος 17X24, και σελίδων 476, φύλεξνονται «πρωτότυπες επιστημονικές μελέτες, που καλύπτουν διάλεις τις φάσεις της ιστορίας και τον πολιτισμό της Κρήτης!».

Την ίδη επιμελήθηκε με ξεχωριστό ενδιαφέρον - πάλιος, συστότερα, η αποταμώνητη αρχαιολόγος Μαρία Ανθρακαδής - Βλαζόκη (ηδη πρόεδρος της Ι.Α.Α.Ε.Κ.). Τη μετάφραση στα σημαντικά, των περιλήφθων των μελετών έχουν η Ms George, ενώ τη Συντακτική Επιτροπή αποτελούν (με αλφαριθμητική σειρά): Μαρία Ανθρακαδής - Βλαζόκη, Μιχ. Ανδριανός, Θαν. Καλπαζής, Θαν. Μαρκόπουλος, Κάστας Μοντζόπουλος. Την επιμέλεια των εξωφύλλων έχουν ο ζωγράφος Βασ. Βλαζόκης.

Στα προλεγόμενα του πλούσιους αυτού τόμου της «Κρητ. Εστίας» το Δ.Σ. της Ι.Α.Α.Ε.Κ. γράφει μεταξύ άλλων ότι:

Η υπόδοχή του πρώτου τόμου της «Κρητικής Εστίας», με την ονομασία που παρατίθεται στην προστίθιμη τους στόχους που

έθεσε το Δ.Σ. της ΙΔΑΕΚ. Το περιοδικό αποτελεί ένα βήμα ανοιχτό στην Κρητολογική δρενά, με μοναδικό χριτίριο την ποσοτική των εργασιών.

Με το δεύτερο τόμο οφειλούμενότας η εμφάνιση και το περιεχόμενο του.

Νεωτερισμός του τόμου αποτελούν οι αρχαιολογικές ευδήσεις από την επιστημονική δρενά των Εφοριών Αρχαιοτήτων της Κρήτης και των λοιπών φρεάτων, που δραστηριοποιούνται στο νησί, με σκοπό να δίνεται μια πλήρης, κατά το δυνατόν, εικόνα του αρχαιολογικού ίργου, κάτι που πραγματικά θλεπε.... Ελπίζουμε ότι ο τρίτος τόμος που επομένεται θα περιέχει ειδήσεις για τους λοιπούς τομείς της Κρητολογικής δρενάς, βαθμολογίες και σύντομες πρώτες δημοσιεύσεις, με τη μορφή των «Συμμετετεν».

Περιοδικό έδιπλο της Ιεράρχης Αλυγαράς
της Αρχαιολογικής Επαρχίας Κρήτης

ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

Περίοδος Δ' — Τόμος 2
Χειρ. 1988

Στον οριζόντιο τόμο φύλαξανται οι μελέτες:

R.J. Megeorge: «Μυθικοί Πυγμαίοι και γίγαντες. Νέα στοιχία για το ύψος των Μινωίτων».

Αγγελικής Σίμου: «Υποβρύχια προκαταρκτική δρενά στον άρμο Κουρεμάνων στο Παλαιόντορ Σητείας».

Ειρήνης Γαβριδάη - Νικολούδη: Κεραμική του 3ου αι. μ.Χ. από την Αργυρούπολη Ρεθύμνης.

Κατερίνας Κ. Μιλοποταμίδης: «Παρατηρήσεις στις τοχυταρίες της Ζευδόχου Πηγής στον Πρώτο Μελοποτάμο».

Margrete Hahn: «Παράσταση ομαρτιαλής γενναίας σε κανάτα της Αναγέννησης».

Κατσινός Π. Μουντίτα: Η Βενετοκρατική συνθήκη του 1265 (διελαμβανομένη έκδοση των κειμένων).

Θεοχάρης Ε. Δευρόδης: «Πειραιατικές επιδρομές στην Κρήτη, κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας».

Αγγελικής Παναπούλη: «Οφέις της νεαριτικής κίνησης του Χάνδακα το 17ο αιώνα».

Σπέλλας Αλυγάδης: «Μαρτινιανός Περόνης. Κρητικός επαναστάτης του 1821».

Αντρέας Χατζηριόλδης: «Ροδοκίνος και Παροκύπες».

Σταύρος Α. Αποστολίδης: «Αθλητισμός και συγνώματα στην Κρήτη τα χρόνα της Τουρκοκρατίας».

Και ο τόμος κλείνει με τις ιδιαιτέρα ενδιαφέρουσες (σελ. 273-373) Αρχαιολογικές ειδήσεις του προηγούμενου χρόνου, οι οποίες καλέπτουν ολόκληρη την Κρήτη, καταχωριζόμενές εύστοχα, κατά νομός και επαρχίες της Μεγαλονήσου, πράσινα οι προϊστορικές και κλασικές Αρχαιότητες και στη συνέχεια τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία. Στο τμήμα τούτο του

τόμου, μπορεί να παρακολουθήσεις ο αναγνώστης του, το επιτελούμενο περιόδιο έργο, με κάθε λεπτομέρεια (ανασκαφές, δρενάς, συντηρήσεις, σπεράδες κ.λ.π.), στα Χανιά (πόλη, Ελέφαντα, Απτέρα, Κίσσαμο, Πολυφρένη, Φαλοσαρά, Χαροκόπειο, Τουσκανά, Επανωχώρα, Βουτά, Κουντούρια, επ. Σφακίων), στο Ρέθυμνο (Αρμένοι, Αργυρούπολη, Ελεύθερνα, σπλ. Μπαλί, Πλάνοβο, Αλόσταλος, Σέβρετος, Μοναστήρια, Βεζάρι, Αγ. Γελήνη), στο Ηράκλειο (Αρχάνες, Καρνάβα, Κνωσός, Πόρο, Καστέλλα, Τριποτή, Σίμη, Βιάννο), στο Λασίθι (Αρχαϊκό Μουσείο, Τριποτής, Πετράς, Ψείρα, Ζάχρος, Καβοτσό, Βρόκαστρο).

Ακολουθεί λεπτομερής έκθεση για τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Δυτ. Κρήτης.

* * *

3. Ο Σύνδεσμος Φιλολόγων Ν. Χανίων, έθεσε σε κυκλοφορία τον ίδιο καιρό περιοδικό σύγγραμα με τον τίτλο: «ΘΑΛΛΩ», με την απόφαση και περιόδιμη του, να αξιοτείνεις τις δυνάμεις των φιλολόγων του, παρέχοντάς τους ένα βήμα έργασης και χώρο ανάδειξης. Κι ακόμη έτσιλη, για δύος θέλουν να βοηθήσουν το μάχιμο φιλόλογο στο διδακτικό του έργο.

Ο πρώτος τόμος, σε σχήμα 17X24 και σελίδων 174 (Χανιά, Καλοκαίρι του 1989), φιλοξενεί τα παρακάτω θέματα:

1. Προλογέδημα

2. Ιερώνυμος Θ. Καραβάτης, Νεοελληνικός Λόγος.

3. Μάρρο Βαυμουνδίδης, Η μοναξιά του συγγραφέα και η μοναξιά του αναγνώστη.

4. Ειρήνη Καλφάση, Εντυπώσεις από ένα σεμινάριο που έγινε στο Chester της Αγγλίας από 13 έως 15 Ιουλίου 1988 με θέμα: «Αρχές και τάσεις στη διδασκαλία των κλασικών μαθημάτων».

Περιοδικό έδιπλο της Συνέδριου Φιλολόγων Νέου Χανίου

ΘΑΛΛΩ

Τόμος 1
εποχής 1989

5. Δημήτρης Πολάκος, Η έκθεση στο Γεμνάσιο σήμερα.

6. Κώστος Μουζούδης, Ειδήσεις, μαθήματα γεννοήσι παιδείας και γεννοήσι εξετάσεως ή έκθεση γεννοήσι παιδεία και Γεννοήσι Εξετάσεις.

7. Αγγελική Καραβανάδη, Απόψεις για τη μεθοδολογία στη διδασκαλία της νιότερης Γλωσσολογίας μέσα από τα σχολικά

εγχειρίδια Γυμνασίου «Νεοελληνική Γλώσσα» και Πολιτιστικού Λικέου «Αρχαία Ελληνικά», Θεωρία και πράξη.

8. Χριστόφορος Χαραλαμπίδης. Το πρόβλημα της κατηγορικής φρικηνής λειτουργιών εννοιών. Η περίπτωση του Υποκειμένου.

9. Θεοδόρα Παπαχρήστη - Κατσαρόπη, Μανόλη Αναγνωστάκης. Πουέματα που μας διδάσκει στα βράδυ ο λογίας ΟΤΤΟ V. Μια εμμενευτική δοκιμή.

10. Γιάγης Μανουσόβης. Ο Κέρτος, Ευάντα και Σάμψολο, στην ποίηση του Τ.Κ. Παπατοσίνη. Τα πουέματα «Εργασιάτης» και το «Συνάντηση».

11. Θεολαζ Τσιότσικας, Διδακτική προσέγγιση στο διήγημα του Μάρκου Χάρος «Το φαράκι της γυάλας».

12. Θανάσης Παπαθανασόπουλος, Γιάγης Μανουσόβης «Χάροι αναπνοής» (βιβλιοκρισία).

13. Κυριότερες εκδηλώσεις των Συνδέσμου Φιλολόγων από 26-9-88 έως 29-5-89

Εντός ολίγου χιλιοφορεί και ο δεύτερος τόμος με σημαντικά μελετήματα.

4. Η Ενοτη Πνευματικών Δημιουργών Ν. Χανίων χιλιοφορεί τρία σημάδια τεχνής της πετραρχικής ίδιωσης της «Πνευματικά Χανία», με πλούσια και αξέλογη θέλη.

Το πρώτο τεχνής είχε τοπός της πλούσιας λογοτεχνίας, λιτοραρίας, λαογραφίας και λοιπής θέλης του, και αφέρεται στο λαϊκό Κελλιτέχνη, ζωγράφο και σκηνοθέτο Άλεξ. Κ. Δραυδόπουλο, ενώ το τρίτο είναι αφιερωμένο στον ζωγράφο Γ. Περοντάδη - Γεροντάδη.

Κάθε τεχνής χιλιοφορεί σε 80 σελίδες, ιδιαίτερα προσεγμένες και χαλοτισμένες και έχει αποστολή την γενική αναγνώριση και την επανεντυμένη κρίση!

ρίσιδο του), περνούν τα Σωτήριδα μηνήματα της Ορθοδοξίας, ορθοτομίεται ο Λόγος της Χριστ. Αλλιώς, πιάτα τη Παράδοση και χτίζεται στοθερά η Οικοδομή της Ψυχής των αναγνωστών του!

Α. ΣΙΒΙΡΩΝΙΑ
στα τρανταρινα, την συγγραφή
και η θεωρία της σημερινής

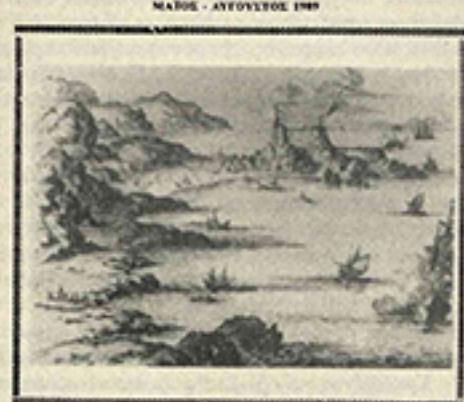
6. Από την ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης (Κολυμπάρι - Χανίων), έχει τεθεί σε χιλιοφορία, από τριετίας, τριμηνιαίο περιοδικό, με δ/ντη συντάξεως και υπεύθυνο τον Άλεξ. Παπαδόπουλο, Γεν. Δ/ντη του Ιδρύματος με τίτλο «ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑΛΛΑΓΗΣ».

Από τις οιδίδες του, εντυπωσίανται ο ανεγνώστης για το συντελούμενο έργο στην ΟΑΚ και εντυπωφία σε κάμενα, προβληματισμούς και ορέματα κορυφαίων ανθράκων του Πνεύματος.

7. Η Ιερά Μητρόπολη Κυδωνίας - Αποκορώνου εκδίδει από 12/ετία μηνιαίο περιοδικό οικοδομής, τη γνωστή «ΜΑΡΤΥΡΙΑ» από όποια και σχολιάζονται επίκαιρα θέματα και γεγονότα με «πολλήν παρρησίαν και θάρρος», από τη σκοπιά της Μητροπόλεως.

8. Η Ενορία Αγ. Κων/νου - Ελάνης Ν. Χανίων, εκδίδει από 8/ετία και διανέμει διερεύν (I) περιοδικό, με τίτλο «ΕΝΟΙΑΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ», με ενδιαφέροντα περιεχόμενα, κάτιο από τις στήλες. Ο λόγος του Επισκόπου - Ορθόδοξος δρόμος - Θέματα κοινωνικής ζωής - Από την Εθνική μες Παράδοση - Σελίδες των Νινών - Αιγαίος και πλούσιο

5. Τακτική είναι η χιλιοφορία, εδώ και τριάντα χρόνα, του περιοδικού «ΧΡΙΣΤΟΣ και ΚΟΣΜΟΣ», που εκδίδει και διευθύνει ο Σεβ. Μητροπολίτης Κιοσμού - Σελίνου, κ. Εφραίμος Γαλανόπουλος.

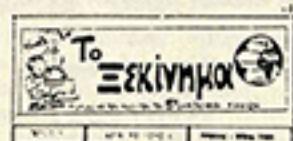
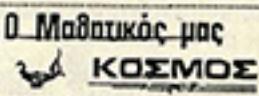
Από τις 16 κάθε μήνα οιδίδες του (όμως από τη Β' πε-

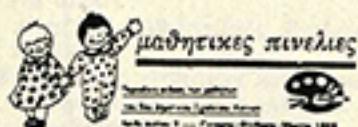
Χρονικό της Ενορίας πλαισιωμένο από φωτογραφικό υλικό, συμπληρωματικό του θεματολογίου του.

9. Πρέπει κλείσουμε το συνοπτικό αυτό σημείοδο μας. Θα ήταν παράλληλη της στήλης, αν δεν ανέφερε την παρονοία και όλων περιοδικών εκδόσεων που κυκλοφορούν στα Χανιά, όπως είναι: «Η ΦΩΝΗ ΜΑΣ», μηνιαία από δ/ετίας έκδοση του Θεοφαντεύριου Ψ.Π. Χανίων, «ΤΑ ΧΑΝΙΩΤΑΚΙΑ», διμηνιαίο περιοδικό για τους μαθητές των Δημοτ. Σχολείων, έκδοση του Διδύλιου Δ/λων - Νηστ/γών Ν. Χανίων, το περ. «ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ 115» του Ενιαίου Πολικαλ. Λυκείου Χανίων, τα μαθητικά περιοδικά «Ο ΜΑΘΗΤΙΚΟΣ ΜΑΣ ΚΟΣΜΟΣ», του Τσου Γιανν. Χανίων,, τα «ΔΟΓΙΑ ΤΟΥ ΘΡΑΝΙΟΥ», του Ιου Δ.Σχ. Κιούδου, τις «ΜΑΘΗΤΙΚΕΣ ΠΙΝΕΑΙΣΣΕΣ», του δου Δ.Σχ. Χανίων, το «ΞΕΚΙΝΗΜΑ» του Σου Δ.Σχ. Χανίων και μάρκα απόκρια, που βρίσκονται στις αρχές τους.

Χαρά μας η λήψη και η παρονοίαση τους σε κάθε εγκατάσταση. Είναι αξιοσημείωτο, πάντως ότι κυκλοφορία οφεζάνων περιοδικών εκδόσεων υπάρχει και στο Νομό μας.

Τα Χανιωτάκια

Επειδή την επόμενη
την Ε.Π.Ε. Κανίνα

Κυκλοφορία την οποία ευχόμαστε να πικνώσει, να ανέλθει ποιοτικά και να κρατήσει κοντά της ένα αναγνωστικό κοινό, που θέλει να ανέλθει, να προβληματιστεί, να μάθει, να κάνει κριτική, άλλα κριτική με αγάπη, για Οικοδομή και Ανοδό!

Σταύρος Α. Αποστολάκης
Δάσκαλος - Λαογράφος

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

Κώστα Μουτζούρη
Φιλολόγου

Οποιος είναι γνωστό, οι επόμενοις των Συνέδριουν φιλολόγων έχουν τρεπτό στόχο.

Ο πρώτος είναι να προωθήσει η Φιλολογική Εκπαίδευση και Φιλολογική έρευνα.

Ο δεύτερος στόχος είναι να βοηθήσουν το φιλόλογο ως μάρκη δάσκαλο.

Και ο τρίτος στόχος αποβλέπει στο πνευματικό - πολιτιστικό ανέβασμα των Χανίων.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι προνά που πέφασε οι εκδηλώσεις κινήθηκαν σ' αυτό τα επίτευχα και είχαν πλούσιο πρόγραμμα, ίσως και αν δεν ήταν στο ίδιο, ποσοτικά, επίπεδο με τα προγράμματα των προηγούμενων ετών.

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΝΟΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ από Μάιο 1989 έως και Μάρτιο 1990

1. Οι επόμενοις έχεινται με τρεις βραδιάς με χανιώτες δημοφήγοτος.

Οι Χανιώτες στηγγαραίες (ποιητές και παξογράφοι) προσπάθησαν να αναπτύξουν το θέμα: «η ποίηση (ή η πεζογραφία) ως μέσο εκφραστικής. Η προσωπαγή μου περίπτωση». Ετοι δόθηκε η επικαιρία σε Χανιώτες δημιουργούς να επικοινωνήσουν με το κοινό και στο κοινό ν' ασκούνται από τους δημιουργούς πλος εκφράζονται με την ποίηση ή την πεζό λόγο.

Οι επόμενοις ήταν στο Δημαρχείο Χανίων και σ' αυτές συμμετείχε πλήθος χώρων.

α) Η πρώτη βραδιά ήταν στις 15 Μαΐου 1989, τημέρα Δευτέρα, και καλεσμένοι ήταν οι ποιητές: α) Πέτρη Ντουντουλάκη, β) Λεωνίδας Καράρογλου, γ) Νίκος Μαργαρούδης και δ) Βασίλης Χαρονίτης.

β) Η δεύτερη βραδιά ήταν τη Δευτέρα, 22 Μαΐου 1989 και καλεσμένοι ήταν οι παξογράφοι: α) Αργεντινά Χαριτάκη - Καρφαμένου και β) Σταύρος Παπανικολόπουλος. γ) Η τρίτη βραδιά ήταν τη Δευτέρα, 29 Μαΐου 1989, με καλεσμένους τους ποιητές: α) Γιάννη Μανουσόπουλος, β) Άλλην Ζερβάνη, γ) Πάνη Γιανέτη και δ) Βαγγέλη Κακατόπουλος. Όλοι οι δημιουργοί διάφορον κέιμενά τους.

Από δ, τι είμαι σε θέση να γνωρίζω, ο Συνέδριος έχει τη σκέψη να γίνουν και άλλες τέτοιες βραδιάς, για να γνωρίζουμε, εάν είναι δυνατόν όλους τους Χανιώτες δημι-

ουργούς.

2. Μια βραδιά με τον καθηγητή Φάνη Κακιδή. Ο Συνδέσμος οργάνωσε μια βραδιά, την Πέμπτη, 25 Μαΐου 1989, στο Κλασικό Λυκείο Χανίων, στην οποία ο καθηγητής Φάνης Κακιδής έκανε μια διδασκαλία στους φιλολόγους των ομηρικών προαιμάτων. Ήταν μια ζεστή βραδιά και στους συμμετοχόντες αναπτύχθηκε γόνιμος προβληματισμός.
3. Εκδρομή - ξενάγηση στη Γραμβούσα και τις Μένιες, το Σάββατο 1 Ιουλίου 1989. Πάνω από εκατό Χανιώτες ξεκίνησαν με το καραβίκι «Αργώ» για μια μονοψή εκδρομή - ξενάγηση στο νησί Γραμβούσα, όπου την ξενάγησαν αιν: Γιάφρης Μανούνος (φιλόλογος - λογοτέχνης), Κώστας Μουντζόρης (φιλόλογος) και Γιάννης Φραγκάκης (αρχαιολόγος). Δεύτερος σταθμός της εκδρομής - ξενάγησης ήταν οι Μένιες (το αρχαίο Δικτύνναν), όπου την ξενάγηση έκανε η Μαρία Βλαζήση - Ανθρεαδήκη (αρχαιολόγος). Η ξενάγηση αυτή ήτταν σε συνεργασία με την Ιστορική, Λαογραφική και Αρχαιολογική Εταιρεία Κρήτης (ΙΑΑΕΚ).
4. Εκδρομή - ξενάγηση στη Γαύδο, το Σαββατοκύριακο 8-9 Ιουλίου 1989. Άρκτοι Χανιώτες συμμετείχαν και σ' αυτή την εκδρομή στη Γαύδο. Ο θυμωμένος όμος Αιόλος δεν μας επέτρεψε να ταξιδέψουμε την πρώτη μέρα και έτσι κατευθυνθήσαμε στο Λοντρό (στον αρχαίο Φοίνικα), όπου κάνουμε εκεί ξενάγηση. (Ήταν φοβερό το θέαμα να βίλεταις τα φρεάτια λουτρά να χρησιμεύουν ως σκουπιδόποτος των ντόπιων και των ξένων). Στη Γαύδο πήγαμε την δύλιη πηγά, και για μια μόνο πηγά, όπου πια ο Αιόλος εγένεται για ίστον. Η Γαύδος, μας μάγεψε με τις ομορφιές της και τις υποσχέθηκαμε ότι θα την επισκεφτούμε εφέτος το Καλοκαίρι (1990) για μια εβδομάδα. Η Καλνήφ μας περιέμενε. Και αυτή πειθομέρη ήτταν σε συνεργασία με την ΙΑΑΕΚ.
5. Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1989 κινδυνεύορας το περιόδιο του Συνδέσμου, η «Θαλλά», με τα εξής θέματα:
 - 1) Ιωνίτης Κακιδής: Νεοελληνικός λόγος.
 - 2) Μάρο Βαυμοντάκη: Η μοναξιά του συγγραφέα και η μοναξιά των αναγνώστη.
 - 3) Ειρήνη Καλέρες: Εντυπώσεις από ένα σεμινάριο που έγινε στο CHESTER της Αγγλίας από 13 έως 15 Ιουλίου 1988, με θέμα: «αρχές και τάσεις στη διδασκαλία των κλασικών μαθημάτων».
 - 4) Δημήτρης Πολέος: Η Εκθεση στο Γυμνάσιο σήμερα.
 - 5) Κώστας Μουντζόρης: Εκθεση, μαθήματα γενικής παιδείας και γενικής εξετάσεως ή Εκθεση, γενική παιδεία και γενικής εξετάσεως.
 - 6) Αγγελική Καραθανάση: Απόψεις για τη μεθοδολογία στη διδασκαλία της νεότερης Γλωσσολογίας μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια Γυμνασίου «Νεοελληνική Γλώσσα» και Πολυλαδικού Λυκείου «Αρχαία Ελληνικά».
 - 7) Χριστόφορος Χαραλαμπάκης: Το πρόβλημα της κατηγορικής ερμηνείας λειτουργικών εννοιών. Η περίπτωση του υποκειμένου.
 - 8) Θεοδόρα Παπαχατζήκη - Κατοαράκη: Μανόλη Αναγνωστάκη, «ποιήματα που μας διάρρεουν ένα βράδυ ο λοχίας Όστο Β». Μια ερμηνευτική δοκιμή.
 - 9) Γιάφρης Μανούνος, ο κήρυξ, Εικόνα και Συμβολο, στην ποίηση του Τ. Κ. Παπατοκοντή. Τα ποίημα «Ερημοκλής» και το «Συνάντημα»
 - 10) Θεοίας Τολάτσικης, διδακτική προστίγματη στο διήτημα του Μάρκου Χάσκα «Το ψαράκι της γυάλας».
 - 11) Θεοίας Παπαθανασόπουλος, Γιάφρης Μανούνος «χάρος στην παπανοσή» (Βιβλιοκρίσια)
 - 12) Κυριότερες εκδηλώσεις του Συνδέσμου Φιλολόγων από 26-9-1986 έως 29-5-1989
6. Εκδήλωση για τα 80χρονα του ποιητή Γιάννη Ρίτσου, στο Δημαρχείο Χανίων, στις 25 Σεπτεμβρίου 1989.

Η εκδήλωση είχε θέμα: Ο Σχολικός Ρίτσος.

Στην αρχή έγινε αναφορά στην παραμονή του Ρίτσου στα Χανιά (το 1930-31) και στην αγάπη του ποιητή στα Χανιά και τους Χανιώτες από τον Κώστα Μουτζούρη. Ο Ρίτσος κατά την παραμονή του στα Χανιά έγραψε στο Χανιώτικο τύπο.

Στη συνέχεια ο Γιάφρης Μανούνος, φιλόλογος και λογοτέχνης, μίλησε με θέμα: Ο Ρίτσος στο Γυμνάσιο! Έκανε πλήρη αναφορά και ανάλυση των ποιημάτων του Ρίτσου, τα οποία υπάρχουν στα κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου.

Μετά τον κ. Μανούνος το λόγο πήρε ο Στέφανος Νέχτας, Φιλόλογος, και ανέτινε το θέμα: Ο Ρίτσος στο Λύκειο. Ο ομιλητής αναφέρθηκε στα ποιήματα του Ρίτσου που υπάρχουν στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Λυκείου και έκανε μια πρόστια διδασκαλία του ποιήματος «αντίπτης μάργυρος».

Λόγος γηρασίας δεν επέτρεψεν στο Γιάννη Ρίτσο να παρευρεθεί στην παραπάνω εκδήλωση.

7. Φιλολογικό μνημόσυνο στη δασκαλία των γραμμάτων και της ανθρωπιάς Ελλής Αλεξίου, στο Δημαρχείο Χανίων, στις 18 Οκτωβρίου 1989.

Ομιλήτρια ήταν η Θεοδόρα Παπαχατζήκη, σχολική Συμβούλιος Φιλολόγων Ηρακλείου - Λασηθίου.

8. Προκήρυξη έδρου λογοτεχνικού διαγωνισμού, αφιερωμένου στην εξέγερση των φοιτητών στο Πολυτεχνείο το Νοέμβριο του 1973.

Η δράσεων δύον διακρίθηκαν στο διαγωνισμό έγινε, σε μια σειρήν τελετή, στο Δημαρχείο Χανίων, στις 17 Νοεμβρίου 1989.

Τα δραστήρια πήραν ως:

A'. από την κατηγορία μαθητών Γυμνασίου:

β' βραβείο : Η Δέσποινα Αθανασάκη, μαθήτρια της γ' τάξης του 3ου Γυμνασίου Χανίων, για το πόλεμα της «ευχαριστών».

B'. Από την κατηγορία μαθητών Λυκείου:

Το α' βραβείο πήρε η Χρήσα Μπούρημαν, μαθήτρια της γ' τάξης του κλασικού Λυκείου Χανίων, για το πόλεμα της: «στα της απογεγραμμένης λαμψής του ήλιου τα κρινόδακτυλα».

Το β' βραβείο ο Χαράλαμπος Εποκοπούλεως, μαθητής γ' τάξης του κλασικού Λυκείου Χανίων, για το πόλεμα του «Πατέρα».

Γ'. από την κατηγορία μη μαθητών.

Το β' βραβείο πήρε ο Αντώνης Χαραγκάνης, για το διήγημα του «Πασχαλιάτης ιστορία».

Το γ' βραβείο πήρε η Μαρία Ξερουνάκη, για το πόλεμα της «προσωμοής».

Η επιτροπή κρίσης των κειμένων έδωσε επίσημο στην Σύροντα Αλεξάνδρα Πολέο, για το ποιήμα της: «Πολυτεχνείο». Οι συγγραφείς που δραστεύτηκαν διδάσκονταν τα κείμενά τους. Για το νότια της εξέγερσης των Πολυτεχνείων μίλησε ο συνάδελφος Δημήτρης Πολέος.

Ο συνδέσμος θα προσταθεί από φέτος (1990) ο διαγωνισμός αυτός να γίνει Παγκρήτιος και από τους χρόνους (1991) Πανελλήνιος.

9. Δεύτερος διαγωνισμός στα Αρχαία Ελληνικά. Πραγματοποιήθηκε στις 16 Δεκεμβρίου 1989, στις εγκαταστάσεις του Τρίτου Λυκείου Χανίων.

Ελάφην μέρος μαθητές της Β' και Γ' τάξης των Λυκείων του Νομού Χανίων.

10. Φιλολογικό Ημερολόγιο 1990

Το ημερολόγιο του Συνδέσμου είναι αφιερωμένο σε 4 Χανιώτισσες πεζογράφρους (Μάρο Βαυμοντάκη, Μάρο Λούκα, Αλκαντή Παπαδάκη και Αργεμιώτα Χαροπάση - Καφανένη).

11. Η πίτα του Συνδέσμου.

Ο Συνδέσμος έκριψε την πρωτοχρονιάτικη πίτα του στις

- 26 Ιανουαρίου 1990, στο κέντρο ΝΕΡΑΪΔΑ. Στην εκδήλωση αυτή παρεμβάθηκαν πολλοί Φιλόλογοι και φίλοι τους, οι οποίοι διασκέδασαν μέχρι τις πρωινές ώρες.
12. Εκδήλωση για το κίνημα των Δημοτικού στα Χανιά, στο Δημαρχείο Χανίων, στις 22 Ιανουαρίου 1990, με ομιλήτρια τη Φιλόλογο κ. Αθηνά Μελαζουάνη - Σταυρουλάκη.
13. Βράβευση των μαθητών οι οποίοι διακρίθηκαν στο διαγωνισμό στα Αρχαία Ελληνικά, στο Δημαρχείο Χανίων, στις 5 Φεβρουαρίου 1990.
- Στην εκδήλωση αυτή πρότεινε ο λόγος στο Γιάγιο Μπαπτιστάκη, μαθητή γ' τάξεως του Τρίτου Λυκείου Χανίων, έναν από τους βραβευθέντες μαθητές, ο οποίος μίλησε για το πώς είδαν οι μαθητές το διαγωνισμό αυτό.
- Η Κατίνα Χατζήδηση, στη συνέχεια, αντιπρόεδρος της επαρχοποίησης του διαγωνισμού, μίλησε για την ποιότητα των γραφτών δοκιμών των μαθητών.
- Ο Ιανινός Καμπίστης, καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, πρόεδρος της Επαρχοποίησης του διαγωνισμού, ανέτυχε το θέμα: «γλωσσική διδασκαλία και αρχαία παιδεία».
- Βράβεια πήραν οι μαθητές:
- Από τη Β' τάξη Λυκείου:
- Α' βραβείο: 1) Μαρία Ζαχαρωτάκη, του Κλασικού Λυκείου και 2) Μαρία Τζέρανη, του Κλασικού Λυκείου
- Β' βραβείο: 1) Γιάγιος Βεργάνης, του 4ου Λυκείου, 2) Χρήστος Συννεφάκης, του Κλασικού Λυκείου.
- Γ' βραβείο: Κατερίνα Κατσανήβα, του Κλασικού Λυκείου.
- Από τη Γ' τάξη Λυκείου:
- Α' βραβείο: Γιάγιος Μπαπτιστάκης, του Γ' Λυκείου
- Β' βραβείο: 1) Αικατερίνη Μαζοκολάκη, του Κλασικού Λυκείου, 2) Ευτυχία Μαλανδράκη, του Κλασικού Λυκείου
- Γ' βραβείο: Άννα Σκαλαδήση, του Κλασικού Λυκείου
- Με την ευκαρία να πούμε ότι ο Σύνδεσμος έχει κάνει ενέργειας και ο διαγωνισμός αυτός από τους χρόνου να γίνει Πανελλήνιος.
14. Εκδήλωση για το πεζογραφικό έργο του Σπίρου Πλαστοβίτη, στο Δημαρχείο Χανίων, την Παρασκευή 9 Φεβρουαρίου 1990.
- Ομιλητής της βραδιάς ήταν ο Κώστας Στεργιόπουλος, λογοτέχνης - καθηγητής Πανεπιστημίου.
- Τον Κώστα Στεργιόπουλο παρουσίασε ο Γιάγιος Μανουσόπουλος.
15. «Τριάντα χρόνια καλλιτεχνικής εκδήλωσης στα Χανιά. (1880-1910)» ήταν το θέμα εκδήλωσης που οργάνωσε ο Σύνδεσμος στο Δημαρχείο Χανίων, τη Δευτέρα 19 Φεβρουαρίου 1990.
- Ομιλητής της βραδιάς ήταν η Ζοχαρίνα Σημανθράκη, προϊσταμένη του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης.
16. Οι λόγιες και οι εικόνες (η λογοτεχνία στην οδόντια) ήταν ο τίτλος κινηματογραφικού αφειρέματος στο διάστημα 13-2 εις 18-2-1990, σε συνεργασία με το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης και τον Κινηματογραφικό ομίλο Χανίων.
- Προβλήματα οι τονίες: α) Ρεβέκα του Αλεξαντρίνου Χίτονος από το ομώνυμο μυθιστόρημα της Δέσποινης της Μεσαρά.
 β) Αρστερόχειρ γυναίκα του Πέτερ Χαντκε από το ομώνυμο μυθιστόρημα του ίδιου.
 γ) Συναντήσεις με αξιοπιστούς ανθρώπους του Πέτερ Μάρτον από τη βιογραφία του Ελληνοαρμένου Φιλοσόφου Γιωργούν Ιβάνοβιτς Γκουρτζίμεφ.
- Η σχετική αφίσα που κινηλοφόρησε είχε κατατοπιστικά κείμενα.
17. Τιμητική εκδήλωση για τη Χανιώτισσα πεζογράφο Αλκυόνη Παπαδόπουλη, στο Δημαρχείο Χανίων, την Πέμπτη 8 Μαρτίου 1990 (ημέρα της γυναίκας).
- Στο έργο της συγγραφέας αναφέρθηκε η Φιλόλογος Εφήνη Καλφάτη.
- Η Αλκυόνη Παπαδόπουλη ανέτυχε το θέμα: «η ποιητικότητα των ανθρώπων στην εποχή της πληροφορικής».
18. Εκδήλωση - μνημόνιο στον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, τον πατέρα της Ελληνικής Δημοκρατίας.
- Η εκδήλωση, κατά οργανωτική, πραγματοποιήθηκε στο Δημαρχείο Χανίων, το Σάββατο 24 Μαρτίου 1990.
- Στην εκδήλωση αυτή μίλησαν οι:
- α) Κώστας Μουτζούρης: «Αλέξανδρος Παπαναστασίου: ο πολιτικός, ο σημαντικός, ο επιστήμονας, ο άνθρωπος».
 β) Στέλλα Αληγάδη: «Αλέξανδρος Παπαναστασίου και Εισαγγελέας Βενιζέλος».
- Επεικολούθησε συζήτηση την οποία διηρέθησε ο Δημήτρης Βεζοντερόπουλος.

Η ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ Ο «ΧΩΡΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ» ΧΑΝΙΩΝ

Γ. Π. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΑΚΗ

Το 1989 έκανε έναρξη των δραστηριοτήτων του το Σπουδαστήριο Εικαστικών Τεχνών Χανίων με τον Τίτλο «Χώρος Δημιουργίας».

Είναι απαραίτητο πριν προοδιορίσουμε την λειτουργία του και την ανταποκύπτητα πλου το δημιουργήσουμε να αναφερθεί συνοπτικά σαν πλαίσιο στο θέμα της Αισθητικής και ιδιαίτερα της εικαστικής παιδείας στην Ελλάδα.

Αναμφισβίτητα οι Ελλήνες σήμερα δεν έχουν αισθητική παιδεία με την πλειότητη εννοια του όρου. Δηλαδή δεν τοποθετούνται αισθητικά απέναντι στα μικρά ή μεγαλύτερα θέματα που προκύπτουν στο κοινωνικό γήγενθεια.

Ενώ έχουν το χέρισμα της οξυδέρκειας και του ταπεραμένου τους λέιτει η ειαυθητοποίηση απέναντι στην πολιτιστική μας κληρονομιά αλλά και στα σύγγραμα αισθητικά «ρεύματα». Η έλλειψη αισθητικής κατάρτισης αλλά και τεχνικής προτίθεσης της διδασκαλίας των Καλών Τεχνών στο σύνολο των που τέως οδιόφορα αντιμετωπίζονται από το χρόνο, με την ανοχή των αλλοτριαμένων πολιτών από τον βομβαρδισμό της μαζικής κοινότητας μας δίλει το γνωστά αποτέλεσμα.

Είμαστε δηλαδή λαός χωρίς μονοτική εικαστική θεατρική λογοτεχνίας κ.λ.π. παιδεία.

Στα εικαστικά τα πρόγραμμα είναι ανησυχητικά ιδιαίτερα στην γλυπτική την εθνική μας τέχνη.

Αλλά ας δούμε το θέμα ή μάλλον το πρόβλημα της εθνικής εικαστικής μας παιδείας συνολικά αφού πρώτα την προοδιορίσουμε σαν την παιδεία που δίδεται στους Ελλήνες μέσα από τρία βασικά κανόνια. α) Την εικαστική εκπαίδευση Δημόσια και ιδιωτική. β) Την εικαστική ενημέρωση από τα μικρά μέσα ενημέρωσης και τη βιβλιογραφία. γ) Την εκθεσιακή μας υπόδομη (μονοτικά αρχαιολογικά σύγχρονης τέχνης, γκαλερί, επίσης τα έργα τήγης στους δημόσιους χώρους).

Θα αναφερθεί περιπλέκτικά στην εκπαίδευση, και στο πόσο παρεχεται αισθητική - εικαστική σημασίη - και στις τρεις βαθμίδες της. Στην προσδοκία μας είναι την πρωτοβάθμια ονομαστικά δεν παρέχεται. Φάντασε στο πρόβλημα θα λυνόταν στοιχειώδης με την εξηγησία για την έναρξη των πειραματικών δημοτικών σχολείων. Σπάνισε πριν τρία χρόνια αλλά δεν προχώρησε αφού δεν υπάρχουν (δεν επαρκούν συνε για την δευ-

τεροβάθμια) ειδικευμένοι καλλιτέχνες παιδαγωγοί με αποτέλεσμα ένα 2% με 3% να δεδάκονται εικαστικά (αλλά και εκεί που δεδάκονται δεν υπάρχουν εργαστήρια ή άλλα ιδιοτεχνικά μέσα - έχω προσωπικά αντιτίπη αφού δέδαξα 2 χρόνια στο πρώτο παιδαγωγικό σχολείο - το 12ο Δημοτικό - Χανίων.

Το μάθημα των καλλιτεχνών ή τεχνών αυτούς αναφέρεται διδάσκεται στη δευτεροβάθμια και είδικά στο γυμνάσιο, αλλά συνιστώνται υποβαθμισμένο μα έωρα την εβδομάδα χωρίς στοχεύαση ιδιοτεχνική - εργαστηριακή υποδομή δεν παρέχει αισθητική παιδεία.

Στις αισθητικές είναι σχεδόν ανίπαρκτο δεν γίνεται οφερή δουλειά και φυσικά δάσκαλοι χωρίς κατάρτηση χωρίς κίνητρα για ευαισθητοποίηση διασωτίζουν σταν αργότερα δεδάκοντα την παντελή θλεψη εικαστικής τους παιδείας.

Ιως το πρόβλημα να λυνόταν εαν υπήρχε (συζητούνται οι προτιθέμενοι δημιουργίες του), ενα πανεπιστημιακό ίδρυμα Αισθητικής Αγωγής που να καταρτίζει παιδαγωγούς που θα απορροφήσουν αμέσως από την εκπαίδευση. Καλλιτεχνικό Λέκκανα δεν υπάρχουν. Οι δύο σχολές Ανωτάτων Καλών Τεχνών Αθήνας και προσφέτα Θεοσαλονίκης «παρέγουν» περισσότερο καλλιτέχνες παρά παιδαγωγούς. Σ' αυτές λείπουν τα τμήματα εφαρμογών και ιδιαίτερα τον Ντιζάνι.

Σπορεμαδώς υπάρχουν στα ΤΕΙ δικαιούχη και Γραφείας Τέχνης αλλά τόσο υποβαθμισμένα.

Το πρόβλημα της θλεψης εργαστηρίων - σπουδαστηρίων Εικαστικών Τεχνών φάνηκε πριν από δεκα χρόνια ότι θα το έλιναν στοχευμένως οι δημοτικές αρχές πανελλαδικά με την έναρξη αξιόλογων εργαστηρίων στην Χαλκίδα (ήγινε αρχή και στηρίχτηκε από τους ζωγράφους Δημήτρη και Χαροκόπειο Μυταρά). Σημερα δεδάκονταν σ' αυτό 10 καλλιτέχνες και σπουδάζουν 600-700 άτομα!).

Στην Καλαμάτα, την Λάρισα και ενα δήμο της Αθήνας. Όμως η μη συνιστώντας αποκάνταρση δεν βοήθησε την εξέλιξη προς αυτήν την κατεύθυνση.

Στο Δήμο Χανίων έγιναν προτάσεις τα τελευταία χρόνια για την ίδρυση εικαστικού δημοτικού σπουδαστηρίου από μένα και άλλους καλλιτέχνες αλλά δεν υλοποιήθηκαν - πάρα από τις θετικές προθέσεις των υπεύθυνων - γιατί ήταν δυσκολό στα πλαίσια των πολιτιστικών του επιχορηγήσεων που τήτη είχαν

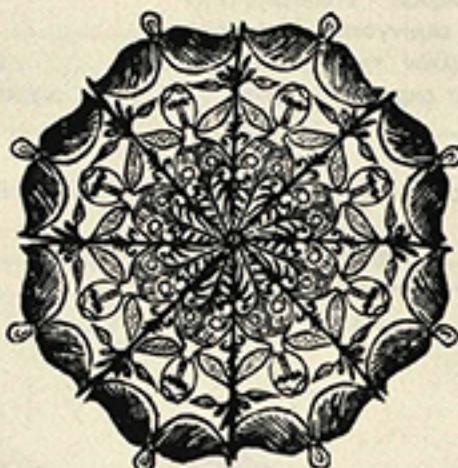
οικονομικό πρόβλημα να ενισχύσουν μια τέτοια προσπάθεια. Το πρόβλημα θα μεριδούσε να λυθεί και υπάρχουν προσποτικές στα πλαίσια της οργάνωσης μιας Δημοτικής Πολιτιστικής Εταιρείας. Δηλαδή μιας επειχείρησης που θα έχει οικονομικούς πόρους και που θα τους δίδει για τις πολιτιστικές και παιδικογνωστικές ανάγκες.

Το 1987 έγινε μια προσπάθεια για την ίδρυση ενός εικαστικού κέντρου πολιτισμού δραστηριοτήτων από την σημεράδη των ντόπιων καλλιτεχνών. Φυσικά το κεντρό αυτό θα έχει και ενα οργανωμένο σπουδαστήριο. Η προσπάθεια δεν υλοποιήθηκε κυρίως λόγω οικονομικών δυσκολιών.

Και έτοι φτάμε το 1989 στην ίδρυση του «Χώρου Δημιουργίας». Μετά από ενα εξουθενωτικό σγύρω του υπογράφοντος το σπουδαστήριο Εικαστικών Τεχνών Χανίων, σηματοδότησε ενα πτυχιακού κέντρο «μοντέλο» και για την υπόλοιπη Ελλάδα αφού ως γνωστόν είναι ο μοναδικός πολιτιστικός - κοινωνικός χώρος (εικαστικά σχολεία) που δεν έχει επενδύσει ακόμα ή ιδιωτική πρωτοβουλία.

Το σπουδαστήριο Εικαστικών Τεχνών «Χάρος Δημιουργίας» Χανίων έχει βάλει τις βάσεις για να «διαδραματίσει» καθοριστικό ρόλο στην Αισθητική Παιδεία του τοπου μέσα από προγράμματα κοινωνικής αφίσησης στον ευαισθητού χώρο των Εικαστικών Τεχνών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Δημάρχου Χανίων.....	Η Δεκαετία του '90	5
2. Βαγγέλη Χατζηλαγγελή.....	Κρήτη, 2020	7
3. Κωστή Φραγκούλη.....	Κρήτη (ποίημα)	8

ΜΕΡΟΣ Α' (Από τη Μάχη και Αντίσταση της Κρήτης 1941-45)

4. Δημήτρη Καρτάκη	Ενα χαρόγελο την ώρα της Μάχης	9
5. Κατίνας Χρυσούλακη - Πάτερου.....	Ηρωες, πρώσοι στη Γερμανική Κατοχή.....	11
6. Ευτύχη Μαλεφάκη.....	Κακουργήματα Χιτλερικών στην Κρήτη.....	15
7. Βασήλη Χαρωνίτη	Σ' ένα νερόμυλο στην κατοχή.....	24
8. Άλεξη Ζερβάνου	Το Τραγούδι του νερόμυλου (ποίημα)	26
9. Σταμ. Α. Αποστολάκη.....	Γνωστοί ποιητές Ριζίτικων Τραγουδιών για την Μάχη και την Αντίσταση της Κρήτης.....	27
10. Ιωάννου Μανιουδάκη.....	Η Μάχη της Κρήτης (μουσ. σύνθεση).....	33
11. Δημήτρη Βλησίδη.....	Η Εθνική μας Αντίσταση - Το νέο '21	36

ΜΕΡΟΣ Β' (Ιστορία-Φιλολογία- Λαογραφία-Περιήγηση, κ.λ.π.)

12. Δήμητρας Σπίθα - Πιψπλή.....	Δομήνικος Θεοτοκόπουλος.....	38
13. R. Pashley. (μτφρ. Αργυρώς Μαυρεδάκη- Μιχαλοπούλου).....	Περιηγήσεις στην Κρήτη.....	43
14. Άννας Στυλιανάκη.....	Ισίδ. Βωμ (φυλέλληνας γιατρός στην Κρήτη)	49
15. Κώστα Μουτζούρη.....	Κ. Θεοτόκης-Λ. Μαβώλης και Κρήτη.....	53
16. Αθηνάς Μπλαζουδάκη.....	Το κίνημα του Δημοτικισμού στα Χανιά.....	59
17. Ζαχαρ. Σημανδράκη.....	Καλλ. Εκδηλώσεις στα Χανιά, στο γυρισμα του αιώνα.....	71
18. Στέλλας Αλιγιζάκη.....	Μικρασιατικός Πόλεμος (συμπεράσματα - προβληματισμού).....	82
19. Ρούλας Βουράκη.....	Ανατολική Φυσιογνωμία του Καζαντζάκη.....	87
20. Μίλτ. Βαρδάκη (Μαδαρίτη).....	Ντεμπέλης (Κρητ. νάκλι).....	90
21. Μαρ. Τζεράκη - Βλασσοπούλου.....	Το πένθος στα χωριά της Κρήτης.....	91
22. Ευτύχη Πρωτοπαπαδάκη.....	Η ροδά.....	93

ΜΕΡΟΣ Γ' (Πνευματική και Πολιτιστική Ζωή των Χανίων)

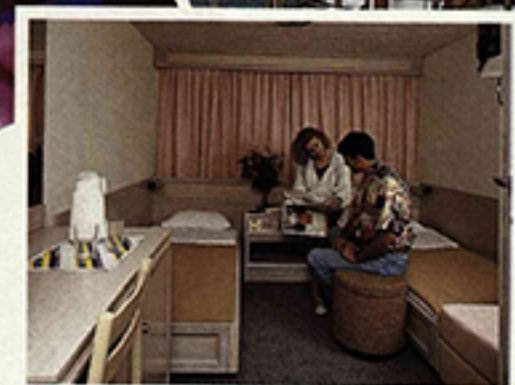
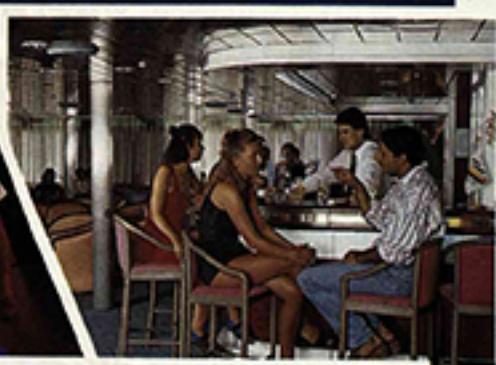
23. Σταμ. Α. Αποστολάκη	Χανιώτικες εκδόσεις	96
24. Κώστα Μουτζούρη.....	Δραστηριότητες Φιλολόγων	100
25. Γιάννη Π. Μαρκαντωνάκη.....	Εικαστική Παιδεία.....	102

ANEK LINES

Επειδή εκτός απ' τον προορισμό σημασία έχει και το ταξίδι

ΕΛΛΑΣ - ΙΤΑΛΙΑ • ΠΕΙΡΑΙΑΣ - ΚΡΗΤΗ

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ - ΓΡΑΦΕΙΑ: ΑΘΗΝΑ: Δ. Λαζαρίου 54 Είναιγρα τηλ. 3233481 - 3233762 ΠΕΙΡΑΙΑΣ: Ακτή Ποσεϊδώνος 32 τηλ. 4118611-16.
ΠΑΤΡΑ: UNITED FERRIES Όθυνος και Αράχως 25, τηλ. (061) 226053 - 272906. **ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ:** REVIS Εθνική Ανελκύδων 34 τηλ. (0655) 22104 - 22158.
ΚΕΡΚΥΡΑ: Β. ΜΑΝΕΣΗΣ Εγν. Στρατηγού 38 τηλ.: (0661) 24504, 32664. **ΑΓΚΩΝΑ:** FLLI MORANDI Via XXIX Settembre 20 τηλ. (071) 202033-4.

αν ψάχνετε για
νέα ενδιαφέροντα
σκεφθείτε τον φιλοτελισμό

ΗΤΗΨΗ - ΖΑΛΑΡΙΕΠ - ΑΙΓΑΛΙ - ΑΔΑΜΑΣ

Για πληροφορίες και συνδρομές γράψτε στη διεύθυνση:
ΕΛΤΑ - ΦΙΛΟΤΕΛΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ - ΑΙΟΛΟΥ 100 - 101 88 ΑΘΗΝΑ
Τηλέφωνο 3243311

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ

Το πιο σίγουρο και ευχάριστο πέρασμα στην Ευρώπη

Οι διακοπές σας θα αρχίσουν από τη στιγμή που θα επιβιβασθείτε στα πλοία μας σε ένα από τα 9 Ελληνικά λιμάνια (Σάμος, Πάρος, Πειραιάς, Πάτρα, Κεφαλλονιά, Κέρκυρα, Ηγουμενίτσα, Χανιά και Ηράκλειο). Τα σύγχρονα κλιματιζόμενα πλοία μας σας προσφέρουν ένα άνετο, ξεκούραστο, ευχάριστο πέρασμα στην Ευρώπη.

The ideal way to Greece, Italy and now, Turkey!

Travel on one of our seven up-to-date ships. Enjoy their modern facilities and luxurious accommodation. Relax as they speed you along to your destination. The perfect Way Back Home Convenient, Comfortable, Relaxing, Enjoyable.

ΠΕΙΡΑΙΑΣ • ΚΡΗΤΗ ΟΛΟ ΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΑΞΙΔΙΟΥ 12 ΩΡΕΣ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ • ΗΡΑΚΛΕΙΟ και αντίστροφα
F/B N. KAZANTZAKIS • F/B FESTOS
Καθημερινά άναχωρήσεις στις 18.30

ΠΕΙΡΑΙΑΣ • ΧΑΝΙΑ και αντίστροφα
F/B KNΩΣΟΣ
4 Αναχωρήσεις τη βδομάδα στις 18.30

ΔΡΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
F/B KING MINOS • F/B PHAIΔΡΑ
F/B ΕΛ ΓΚΡΕΚΟ

ΠΑΤΡΑ • ΚΕΡΚΥΡΑ • ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΑ
και αντίστροφα
F/B ARIADNE
ΑΓΚΩΝΑ - ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ - ΠΕΙΡΑΙΑΣ
ΠΑΡΟΣ - ΣΑΜΟΣ - ΚΟΥΣΑΝΤΑΣΙ (ΤΟΥΡΚΙΑΣ)

ΠΕΙΡΑΙΑ • ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ και αντίστροφα
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ • ΠΑΡΟ • ΣΑΜΟ

και αντίστροφα

PIRAEUS • CRETE

1990 TIMETABLES

DURATION OF VOYAGE 12 HOURS

ANNUALLY

PIRAEUS - HERAKLION - PIRAEUS
F/B N. KAZANTZAKIS • F/B FESTOS
Daily departures at 18.30 Hrs

PIRAEUS - CHANEA - PIRAEUS
F/B KNOSSOS
Four Weekly Departures at 18.30 Hrs

DOMESTIC SERVICES TO IGOUMENITSA AND CORFU

F/B KING MINOS F/B FEODA F/B EL GRECO

F/B ARIADNE
ANCONA - CEPHALONIA - PIRAEUS
PAROS - SAMOS - KUSADASI (TURKEY)

ΟΤΟΙΩΣ ΧΙΑ ΚΑΙ ΟΔΥΣΣΙΟ ΕΙΤ ΟΤ

ΜΟΤΟΡ ΟΪΛ (ΕΛΛΑΣ)

ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΥ Α.Ε.

Τά μεγαλύτερα εις τὴν Ἑλλάδα δυναμικόπιος 7.000.000 τόννων

Τα Διυλιστήρια της ΜΟΤΟΡ ΟΪΛ (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. είναι τα μεγαλύτερα της Ελλάδος με ικανότητα διύλισεως 7 εκατομμ. τόννων ετησίως.

Η αποθηκευτική ικανότητας τους υπέρβαίνει τα 2.220.000 κυβικά μέτρα. Απασχολούν περίπου 950 υπαλλήλους και τεχνικούς.

Οι ιδιόκτητες λιμενικές εγκαταστάσεις του Διυλιστηρίου της ΜΟΤΟΡ ΟΪΛ (ΕΛΛΑΣ) Α.Ε. είναι οι μόνες στην Ελλάδα εις τις οποίες είναι δυνατή η πλεύρισης και εξυπηρέτησης πλοίων μέχρι 350.000 τόννων. Με ικανότητα εκφορτώσεως 14.000 τόννων αωριαίως.

Τα Διυλιστήρια της ΜΟΤΟΡ ΟΪΛ (ΕΛΛΑΣ) σχεδιάστηκαν και έχουν κατασκευασθεί κατά τρόπον που εξασφαλίζουν απόλυτη και αποτελεσματική πρόληψη ρυπάνσεως του περιβάλλοντος.

ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗ ΣΕΡΒΙΑΣ 2 * ΑΘΗΝΑΙ *

ΤΗΛΕΦ. 3248.311-15 * ΤΕΛΕΦ. 218245-48 ΜΟΤΟ ΒΡ ΤΗΛΕΓΡΑΦ. "ΜΟΤΟΟΙΛΑ, ΑΘΗΝΑΙ"

XANIA 1990

Επήσια έκδοση Δήμου Χανίων, Χρονιά 18η

Φωτοστοιχειοθεσία – Εκτύπωση – Βιβλιοδεσία:

Τυπογραφείο Γ.Κ. ΠΕΛΕΚΑΝΑΚΗΣ

Κισάμου 9 – XANIA τηλ. (0821) 27001

Επιμέλεια έκδοσης: Γ.Κ. Πελεκανάκης.

